ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 25

1974

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

— Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, BUCUREŞTI, str. Gutenberg, 3 bis, sectorul VI.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001—telex 011631 — Bucureşti, România sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: I. C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 25 Nr. 2 1974

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 25 — N° 2 — 1974

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

DISCUSSIONS

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

COMPTES RENDUS

„DANSUL RITUAL" ÎN REPREZENTĂRILE PLASTICE NEO-ENEOLITICE DIN MOLDOVA

DE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Articolul de faţă îşi propune să studieze diferitele aspecte pe care le pune descoperirea unei serii de piese similare cunoscutei hore de la Frumuşica, piese descoperite în ultimul timp la Larga Jijia, Traian - Dealul Fîntînilor şi Tîrpeşti (fig. 1; 2; 3/2; 4).

În 1946 era publicată renumita „horă de la Frumuşica" [1], una dintre cele mai remarcabile descoperiri de sculptură în lut din întreaga şi vasta arie a culturii Cucuteni. Este vorba de binecunoscutul suport format din şase siluete umane înlănţuite, văzute din spate, prinse într-un cerc şi lipite între ele în zona umerilor, a şoldurilor şi a labelor picioarelor. Din păcate recipientul de deasupra s-a pierdut (fig. 3/1 a-b). Pe un fond roşu au fost pictate cu alb, la exterior (deci pe partea dorsală a siluetelor umane) serii de benzi şi linii drepte sau circulare [2].

Cîţiva ani mai tîrziu, în aria culturii Tripolie A (= Precucuteni III) la Luka-Vrublevetkaia [3] şi Grenovka [4] se semnalau două piese asemănătoare, dar cu numărul de siluete umane redus la patru. Pe lîngă această deosebire (după părerea noastră neesenţială), cele două suporturi tripoliene nu sînt lipite şi în zona şoldurilor, iar în plus, în timp ce la Luka-Vrublevetkaia ne aflăm în faţa unor adevărate siluete umane (fig. 5/1), la Grenovka (fig. 5/2) silueta este redusă doar la conturarea şoldurilor proeminente [5]. Dealtfel la Luka-Vrublevetkaia s-au mai descoperit diverse fragmente de figurine care provin de la suporturi similare [6]. Remarcăm printre ele o statuetă fragmentară modelată cu picioarele despărţite [7] (detaliu destul de rar în plastica culturii Precucuteni), care a făcut destul

---

[1] C. Matasă, *Frumuşica*, Bucureşti, 1946, p. 124, pl. XXVII/249 şi p. 77.

[2] *Ibidem.*

[3] S.N. Bibikov, MIA, 38, 1953, fig. 55/z.

[4] *Ibidem.*

[5] Faptul ni se pare destul de firesc dacă avem în vedere predilecţia modelatorilor precucutenieni pentru steatopigie.

[6] S.N. Bibikov, *loc. cit.*, fig. 54.

[7] *Ibidem*, fig. 54/a.

SCIVA, tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 167—179

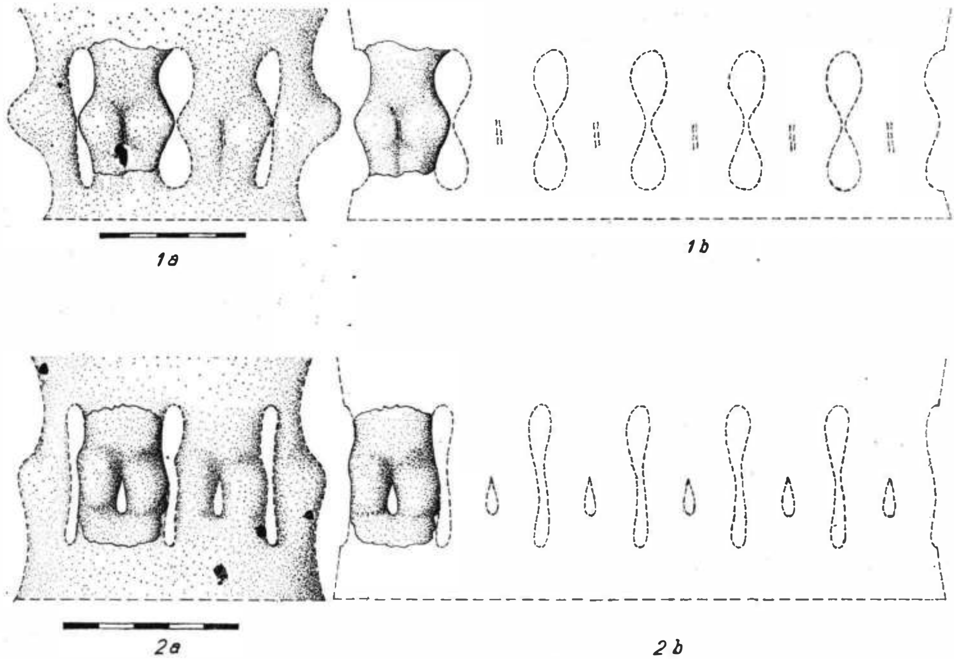

Fig. 1. Suporturi „hore" : 1 a—b Larga Jijia (Precucuteni II) ; 2 a—b Tîrpeşti (Precucuteni III).

de probabil parte de asemenea dintr-un suport de tipul „horă" — de data aceasta în mişcare — schiţîndu-se astfel paşii de dans. În fragmentul respectiv A. Niţu vede însă atitudinea „feminină chincită", apropiindu-l de relieful antropomorf descoperit pe vasul liniar-ceramic de la Barleben [8].

Seria exemplarelor de acest gen publicate se încheie cu două figurine descoperite la Truşeşti, care provin la rîndul lor de la suporturi antropomorfe de tipul acelora de la Luka-Vrubleveţkaia adică prinse numai la partea superioară, unde se suda probabil vasul, şi la baza picioarelor [9]. Din păcate nu dispunem deocamdată de nici o încercare de reconstituire a suporturilor de la Truşeşti şi deci nu ştim dacă siluetele umane se repetau de patru sau de şase ori. Figurinele de la Truşeşti au fost decorate (ca şi cele de la Frumuşica) numai pe spate, adică s-a pictat exclusiv zona vizibilă, faţa propriu-zisă a figurinelor fiind netedă şi acoperită sumar cu o culoare albă (probabil baia de fond alb, pe care s-a aplicat mai apoi la exterior, culoarea). Ornamentul este tricrom [10]. Într-o etapă Cucuteni A, posterioară aceleia de la Truşeşti, întîlnim la Drăguşeni [11], de data aceasta

[8] A. Niţu, MemAntiq, 2, 1970, p. 87.

[9] Idem, SCIV, 18, 1967, 4, p. 550, fig. 2/3—4.

[10] *Ibidem.*

[11] Vladimir Dumitrescu, conducătorul săpăturilor arheologice întreprinse în aşezarea cucuteniană din Ostrovelul de pe teritoriul comunei Drăguşeni, încadrează această aşezare în etapa Cucuteni A 4.

geometrizate, suporturi ajurate cu şase [12], nouă [13] sau numai cu două [14] despicături, ele nemaireprezentînd decît ideea total schematizată a fostelor siluete feminine.

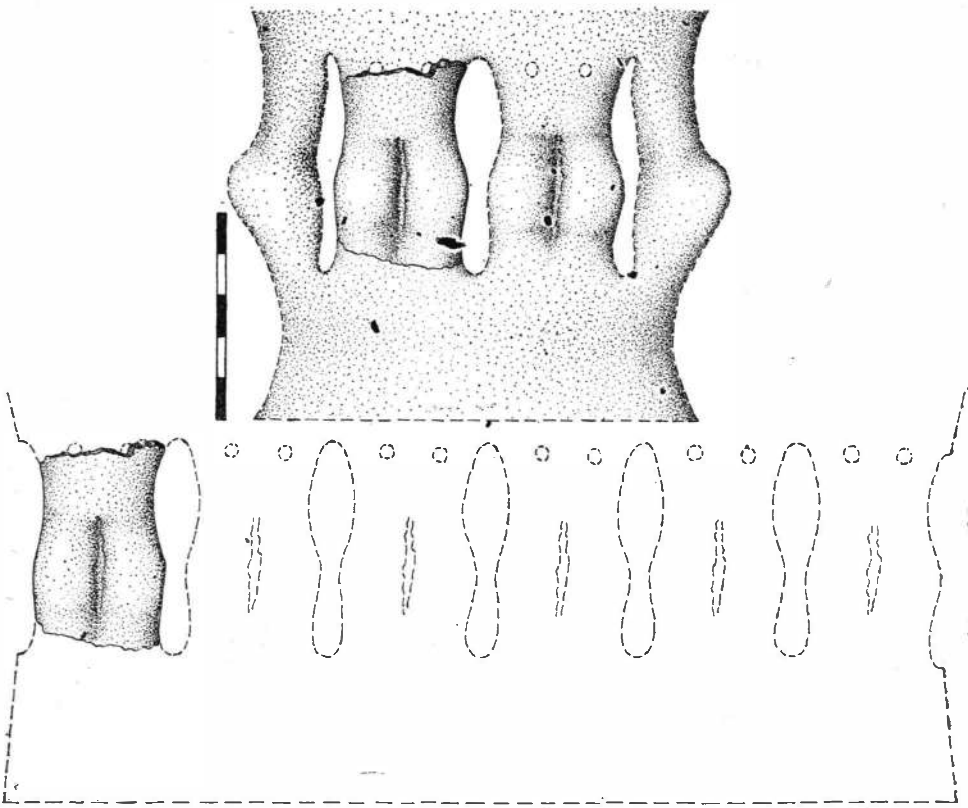

Fig. 2. Tîrpeşti. Suport „horă" (Precucuteni III).

Intrate deci în literatura de specialitate de peste 25 ani, nici originea tipului nici ideea care le-a putut genera n-au reţinut în mod special atenţia cercetătorilor, ele fiind de fiecare dată asociate cu alte genuri de reprezentări feminine dorsale din plastica neo-eneolitică cucuteniană sau carpato-balcanică [15].

Din faptele relatate mai sus ar rezulta deocamdată că cel mai vechi exemplar cunoscut pînă acum ar fi acela descoperit la Luka-Vrublevetkaia, el aparţinînd culturii Tripolie A (= Precucuteni III).

Dar descoperiri încă inedite vin să amplifice cunoştinţele noastre. Cu ocazia sondajului întreprins în aşezarea de la Larga Jijia, aşezare care,

[12] A. Crîşmaru, SCIV, 21, 1970, 2, fig. 7/4.
[13] Piesa se află în colecţia lui Aristotel Crîşmaru.
[14] Descoperit cu ocazia săpăturilor întreprinse pe Ostrovel, vasul se păstrează în Muzeul de istorie din Botoşani.
[15] A. Niţu, *op. cit.*

după cum se știe, aparține fazei Precucuteni II, s-a descoperit și un fragment de statuetă care a făcut parte cu siguranță dintr-un suport antropomorf similar acelora care ne rețin atenția [16]. Plat la părțile superioară și inferioară, fragmentul acesta are șoldurile rotunjite și, ca toate exemplarele de acest gen, fața anterioară netezită și ușor arcuită; zonele de sudare se limitează la umeri și la labele picioarelor, întocmai ca la tipurile de la Luka-Vrublevețkaia și Grenovka.

Reținem deocamdată că fragmentul de statuetă de la Larga Jijia este cel mai vechi exemplar de genul acesta cunoscut pînă în prezent și reconstituirea lui duce la concluzia că suportul fusese format din șase siluete antropomorfe (fig. 1/1a-b).

În schimb în alte așezări aparținînd fazei Precucuteni III cum ar fi de pildă Traian — Dealul Fîntînilor [17] și Tîrpești, s-au mai descoperit cîteva figurine fragmentare care făcuseră parte de asemenea din „suporturi-hore" și pe care le-am putea încadra în trei tipuri principale:

a. Primul tip, apărut la Tîrpești, este identic cu acela de la Larga Jijia (datînd din faza Precucuteni II) avînd silueta stilizată și steatopigie moderată. Statuetele erau perforate la partea superioară (în zona brațelor întinse lateral sau a sînilor) de cîte două mici găurele circulare, asemănătoare perforărilor de pe suportul de la Frumușica (fig. 2; 6/3).

b 1. Statuete, descoperite la Tîrpești, cu steatopigie accentuată, similară cu aceea a statuetelor antropomorfe (de sine stătătoare), în a căror manieră sînt redate dealtfel atît partea superioară cît și picioarele, lipite la rîndul lor pe benzi înguste circulare (fig. 3/2 a-b; 6/1).

b 2. Statuete, de la Traian, cu steatopigie accentuată, părțile superioară și inferioară fiind plate; n-a avut banda îngustă circulară pe care să fi fost lipite picioarele (fig. 4; 6/2).

c. Statuetă, găsită la Tîrpești, cu siluetă fină, cu fesele abia marcate și picioarele ușor despărțite la partea superioară; ca și la exemplarele precedente figurinele se prind numai în zona brațelor și la baza picioarelor (fig. 1/2a-b; 6/4).

Exceptînd tipul b 1, reconstituirea celorlalte ne-a dus la concluzia că toate suporturile respective erau formate din cîte șase statuete. Excepția amintită are numai patru siluete și potrivit încercării de reconstituire prezentată în fig. 3/2a-b suportul pare mai elegant și mai echilibrat (din punct de vedere estetic), decît restul exemplarelor.

Publicînd pentru prima dată fragmentele de suporturi antropomorfe provenite de la Trușești, A. Nițu atrăgea atenția că ele, ca și figurinele cariatide de la Luka-Vrublevețkaia, au forma de torso, în timp ce acelea de la Frumușica redau figurinele feminine cu brațe înălțate și înlănțuite [18]. Autorul citat arăta de asemenea că, în timp ce la Frumușica figurinele legate între ele și în regiunea șoldurilor formau un suport înalt, larg și dublu ajurat, suporturile de la Luka-Vrublevețkaia și Trușești, aparțin unui tip scund și larg, cu un singur șir de deschizături.

---

[16] Mulțumim din nou Alexandrinei Alexandrescu, care ne-a cedat spre publicare fragmentul de „horă" descoperit în așezarea precucuteniană de la Larga Jijia.

[17] Piesele de la Traian — Dealul Fîntînilor ne-au fost puse la dispoziție de Hortensia Dumitrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[18] A. Nițu, SCIV, 18, 1967, 4, p. 557.

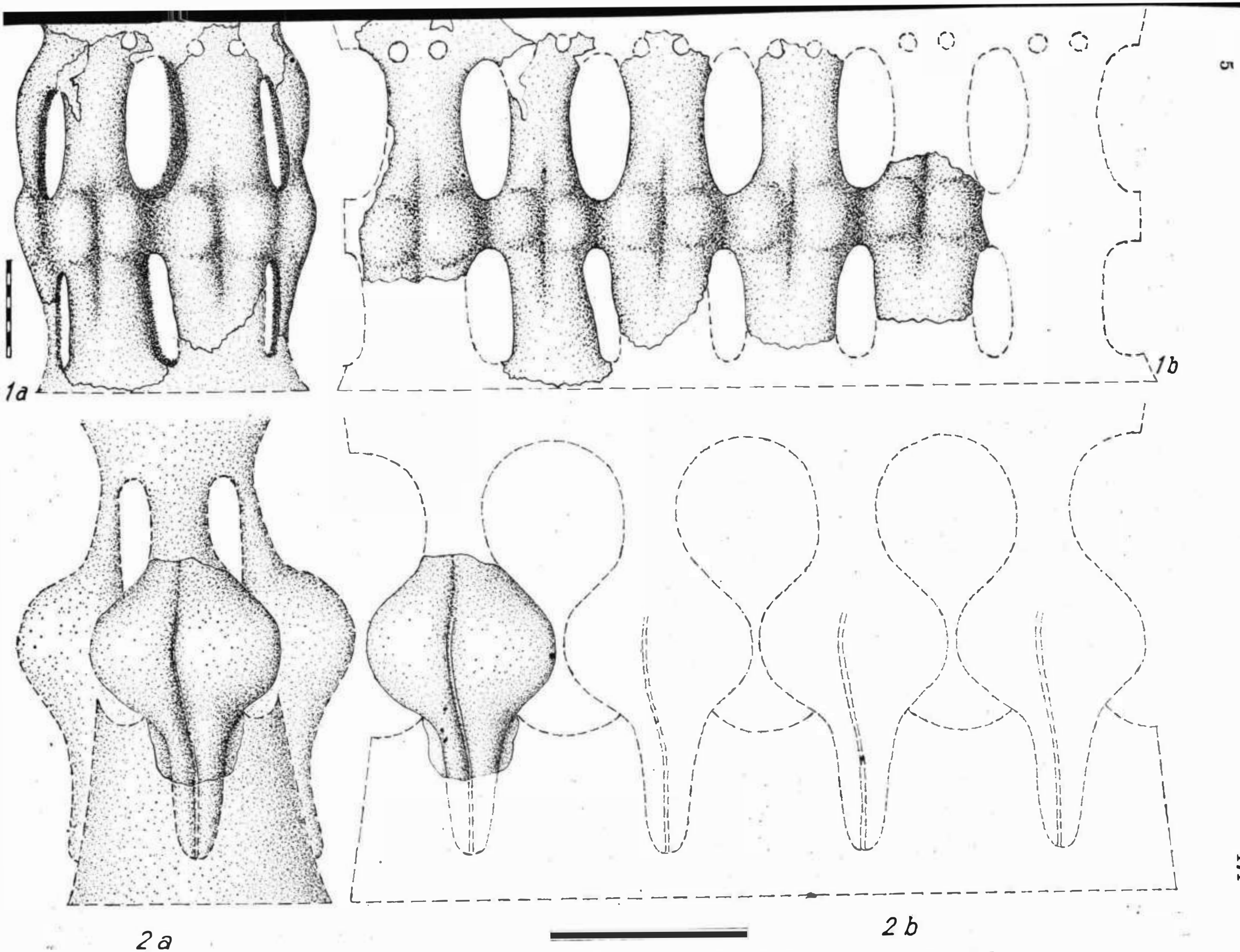

Fig. 3. Suporturi „horă": 1 a—b Frumușica (Cucuteni A); 2 a—b Tîrpești (Precucuteni III).

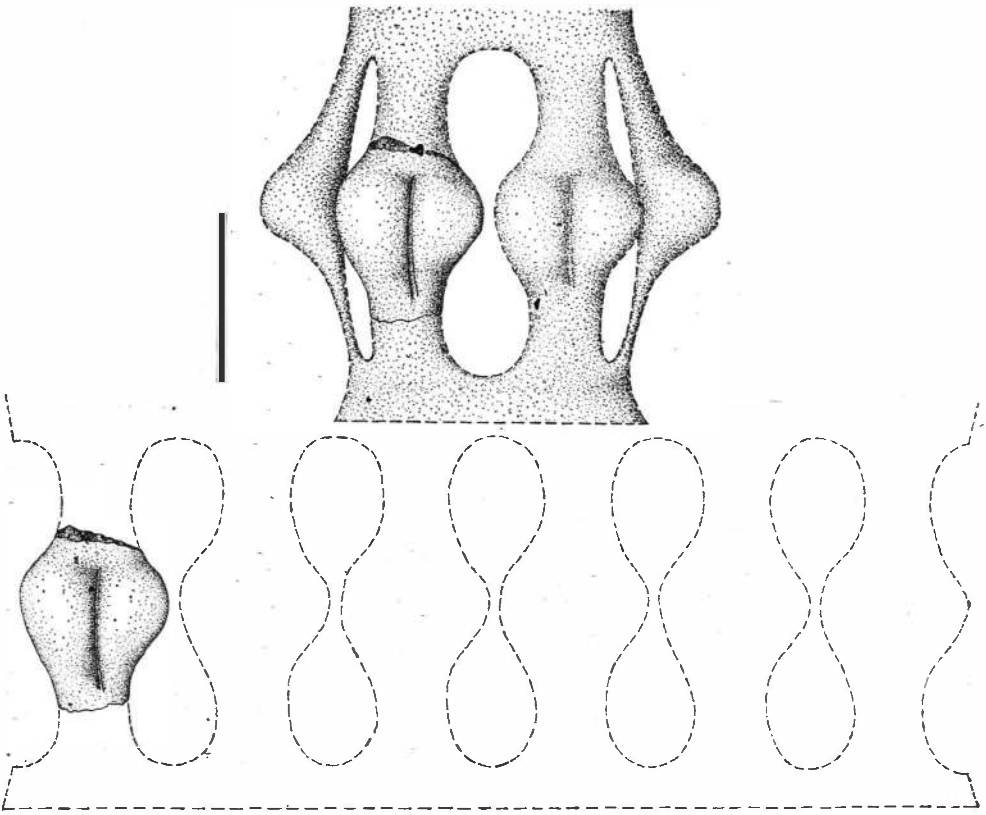

Fig. 4. Traian — Dealul Fîntînilor. Suport „horă" (Precucuteni III).

Reluînd în discuţie în alt context suporturile amintite mai sus, acelaşi autor susţine că „vasul cu suport din ceramica culturilor neo-eneolitice se adaptează uşor la tema cariatidei prin antropomorfizarea suportului"[19]. Cît priveşte cariatida cu „picioarele depărtate *pe suportul* de la Luka-Vrublevеţkaia" (după părerea noastră parte integrantă a suportului) acelaşi autor arată că ea „redă una din atitudinile divinităţii feminine în plastica statuară şi decorativă carpato-balcanică şi dunăreană. În schimb, numele profan de *Hora de la Frumuşica* dat grupului de figurine reprezentate *în picioare* pune problema participării acestui tip de cariatide pe vasele-suport la tema reprezentărilor calipige"[20].

Şi totuşi, recunoscînd că „modelarea sculpturală a figurinelor de la Frumuşica redă perspectiva reală a grupului de femei prinse în horă", acelaşi autor conchide : „Nimic nu împiedică introducerea unei teme noi de conţinut în tema plastică a suporturilor antropomorfe cucuteniene. Grupul de cariatide al *Horei de la Frumuşica* poate avea semnificaţia unei teme de

[19] Idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 85.
[20] *Ibidem*, p. 86.

dans ceremonial confirmată prin descoperirea recentă a unei scene de *dans ritual* pe fragmentul de ceramică Cucuteni-Tripolie tîrzie de la Brînzeni-Ţiganca'' [21].

Este însă adevărat că autorul înclină mai mult spre o altă explicaţie, de ordin filozofico-religios, corelînd vasele-suport cucuteniene şi tripoliene cu motivele cruciforme de pe corpul figurinelor feminine de la Çatal Hüyük şi Luka-Vrubleveţkaia. El are totodată în vedere altarele cruciforme din locuinţele tripoliene, divinitatea pictată pe cupele de stil Samarra, motivele cruciforme de pe ceramica de stil Susa, sau de pe cea Cucuteni-Tripolie, picturile murale de la Çatal Hüyük etc. Şi toate acestea sînt raportate la cele patru direcţii cardinale ale spaţiului, la cele patru anotimpuri şi la omniprezenţa marii zeiţe [22].

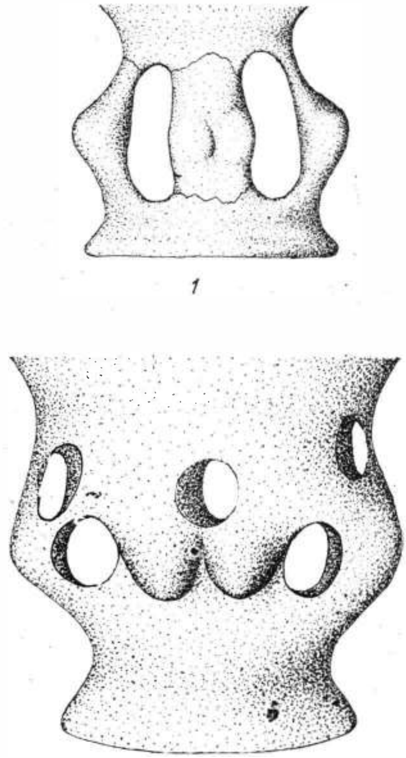

1

2

Fig. 5. Suporturi „hore'' ; 1 Luka-Vrubleveţkaia ; 2 Grenovka (Tripolie A = Precucuteni III).

Iar dacă suporturile de la Luka-Vrubleveţkaia şi Grenovka (ambele grupînd cîte patru statuete) sînt interpretate de autor ca „zeiţa supremă în dispoziţie crucială'' şi legate de concepţia cosmologică a celor patru direcţii şi a anotimpurilor [23], deşi cu suportul de la Frumuşica lucrurile par a se complica, A. Niţu merge pe aceeaşi linie de gîndire. Apropiind ca temă plastică şi semnificaţie acest suport de acelea de la Luka-Vrubleveţkaia îi dă aceeaşi interpretare întrucît — spune el — „numărul direcţiilor spaţiale diferă în reprezentările cosmologice şi deci poate fi redat deopotrivă prin motive cruciforme sau rozete cu braţe multiple''. Considerînd, în continuare, că figurinele suportului de la Frumuşica au fost concepute cu braţele înălţate şi nu „înlănţuite în horă'', autorul argumentează această teză atît prin poziţia „chincită'' a cariatidelor de la Luka-Vrubleveţkaia cît şi prin forma de „torso redus la regiunea gluteală'' a celor de la Grenovka, şi conchide : „Ca temă plastică, grupul de şase cariatide pe suportul de la Frumuşica poate reda de asemeni *divinităţi calipige*, indiferent dacă le identificăm cu *zeiţa* multiplicată în funcţie de direcţiile spaţiale, ca pe suporturile tripoliene, sau le considerăm ca reprezentarea dorsală a unui şir de *strămoaşe*, prin analogie cu imaginile chincite grupate sau înlănţuite pe ceramica neo-eneolitică europeană şi orientală [24]''.

[21] *Ibidem*, p. 95—96.
[22] *Ibidem*, p. 94.
[23] *Ibidem*, p. 95.
[24] *Ibidem*.

Reţinem deci ideea fundamentală potrivit căreia ,,zeiţa'' (sau strămoaşa) multiplicată de patru sau şase ori este indisolubil legată de conceptul filosofic al unei cosmologii cu patru sau şase direcţii spaţiale, cu patru sau şase anotimpuri sau cicluri.

Această ipoteză a dimensionării spaţiale este împărtăşită şi de Şt. Cucoş, care dă complexului ritual cucutenian descoperit la Ghelăieşti o interpretare similară. Cele patru statuete antropomorfe depuse în cruce pe fundul unui vas mare sînt legate de caracterul agrar al întregului complex şi puse tot pe seama celor patru direcţii spaţiale şi a celor patru anotimpuri [25].

Lucrurile nu sînt însă chiar aşa de simple, deoarece partea exterioară a complexului ritual era formată din şase vase folosite probabil pentru ofrandă. Şt. Cucoş scrie în continuare : ,,Acceptînd teza reprezentării direcţiilor spaţiului prin amplificarea la şase figuri, atunci interpretarea lor pare uşoară şi îşi găseşte analogii cu cele şase cariatide ale suportului *Hora de la Frumuşica*, cît şi în decorul ceramicii de stil Samarra pe care divinitatea feminină în picioare se repetă de şase ori'' [26]. Cu totul inedită în complexul ritual de la Ghelăieşti este şi vopsirea capetelor (a două dintre cele patru statuete) cu o culoare neagră-ciocolatie. Acceptînd ipoteza enunţată de O. Höckmann, potrivit căreia acoperirea cu culoare a capetelor figurinelor stă în directă legătură cu un cult chtonian, Şt. Cucoş vede în figurinele cu capetele vopsite (de la Ghelăieşti) o divinitate chtoniană, iar în cele cu capetele nevopsite o alta, uraniană. Ducînd mai departe raţionamentul său, el conchide că ,,prezenţa celor patru figurine în acelaşi vas ar indica o relaţie de unitate a lumii chtonice şi uranice'' [27].

Este limpede că despre un cult chtonian legat de rodirea pămîntului se poate vorbi, şi eventual şi despre un cult incipient uranian — dar deocamdată trebuie păstrate serioase rezerve în legătură cu reprezentarea antropomorfă a acestui incipient cult solar. Sîntem convinşi că, teoretic, triburile cucuteniene (pe calea unei evoluţii proprii) ar fi putut ajunge la antropomorfizarea sau schematizarea unui cult solar, dar din păcate pînă în prezent nu există nici un singur element cert care să permită încheieri cu implicaţii atît de mari.

După cum am văzut, A. Niţu leagă motivele cruciforme sau romboidale de o concepţie cosmologică şi de direcţiile spaţiale, sprijinindu-şi argumentarea mai ales pe descoperirile orientale-Çatal Hüyük, Samarra, Susa şi pe cele cucuteniene şi tripoliene. Este adevărat, de pildă, că şi la Hacilar, încă din stratul I, se întîlneşte curent ornamentul în formă de romb sau cruce, că el (uneori combinat) nu lipseşte nici din stratul II A, fiind prezent chiar şi în straturile V-II, dar alături de acestea apar cercuri, triunghiuri, pătrate, stele cu un număr variabil de colţuri (de la cinci pînă la zece) precum şi diverse alte combinaţii decorative [28].

---

[25] Şt. Cucoş, SCIV, 24, 1973, 2, p. 212—213.

[26] *Ibidem*, p. 213.

[27] *Ibidem*, p. 212.

[28] J. Mellaart, *Excavations at Hacilar* (2), Edinburg, 1970, p. 309/29; 211/15; 313/4, 6, 11; 389—411; pl. XCII—XCIX; C/4 etc.

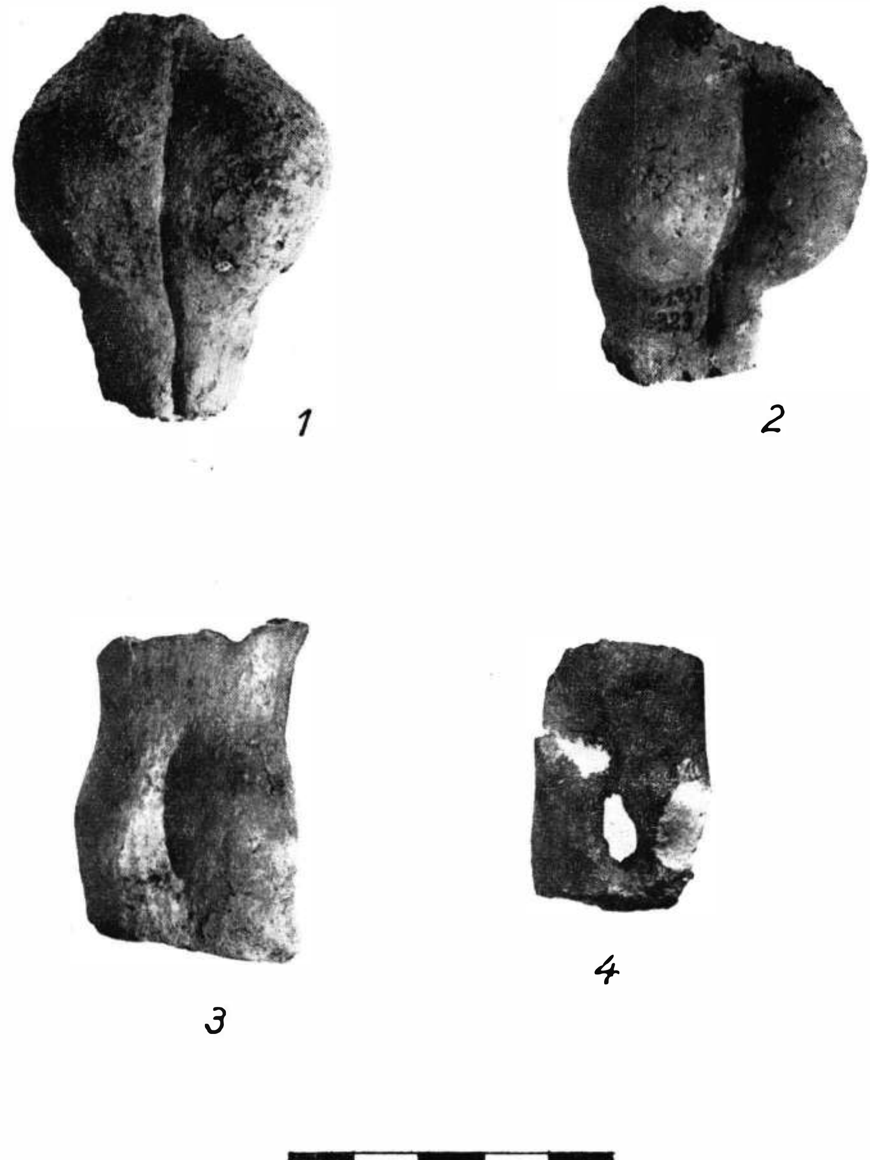

Fig. 6. Fragmente de suporturi „hore": 1, 3–4 Tîrpești: 2 Traian – Dealul Fîntînilor (Precucuteni III).

Motive geometrice, cruciforme sau romboidale apar şi în picturile murale de la Çatal Hüyük [29], completînd sau evidenţiind mai ales motivele de bază (zeiţa fără cap, diversele imagini de zburătoare, basoreliefurile etc) şi în mod cu totul excepţional împodobind chiar picioarele unei statuete antropomorfe [30].

Crucile şi romburile, ca dealtfel şi triunghiurile afrontate (tema toporului dublu sau a bucraniilor geometrizate), le întîlnim şi pe ceramica de tip Halaf [31], iar romburile şi triunghiurile fac parte chiar şi din repertoriul destul de sărac al decoraţiei ceramicii de tip Ubaid [32]. Dar această decoraţie nu este de natură să ne surprindă, dată fiind pe de o parte predilecţia pentru decorul geometric, iar pe de alta formele destul de limitate ale geometriei plane. Este deci firească folosirea cercului, a pătratului (şi în varianta romb) a triunghiului, a crucii etc.

Cît priveşte zeiţa pictată pe interiorul vaselor de tip Samarra, ea apare multiplicată atît de patru [33] cît şi de şase [34] ori. Mai mult decît atîta, ornamentarea indică o specială predilecţie pentru pictarea păsărilor, a peştilor [35], dar mai ales a muflonului, reprodus de patru ori în cerc [36] — temă care, prin geometrizare este redusă fie la un romb cu cîte un triunghi la fiecare din colţuri, fie la un romb cu cîte un romb la cele patru colţuri [37] (şi într-un caz şi în altul, la un motiv cruciform), sau chiar la triunghiuri afrontate cu colţurile prelungite prin linii frînte [38] (poate viitoarea cruce gamată). De notat că atît dispunerea păsărilor, cît şi a muflonilor este similară cu aceea a zeiţei (firească, avînd în vedere zona din vas care se picta — mai ales fundurile străchinilor).

Exemplele orientale ar putea fi înmulţite dar nu credem că ele vor fi în măsură să contribuie la lămurirea problemei care ne preocupă, deoarece datele de cronologie absolută de care dispunem exclud orice posibilitate de transmitere a temei zeiţei pictate de pe ceramica de tip Samarra, îndepărtatelor (în timp şi spaţiu) triburi precucuteniene, care apoi să o fi transpus de îndată în modelaj în lut. Notăm dealtfel că această temă lipseşte total din chalcolithicul anatolian (ca dealtfel şi de la Troia I-II).

O cît de sumară trecere în revistă a datelor de cronologie absolută (C 14) ne obligă la o atitudine extrem de rezervată în legătură cu relaţiile tipologice pe care am fi tentaţi să le stabilim între motivistica neolitică a Asiei Anterioare şi aceea a Europei de sud-est. Çatal Hüyük, cu cele douăsprezece straturi, se datează între 6700-5500 ; Hacilar în mil.VI î. e. n.; Samarra spre mijlocul mil. VI î. e. n.; Hassuna şi Halaf în a

---

[29] Idem, *Çatal Hüyük, Stadt aus der Steinzeit*, 1967, pl. 8 ; VII ; 29 ; fig. 24 ; pl. 35 ; 38 ; 40 ; fig. 45—46.

[30] *Ibidem*, fig. 50. Motive cruciforme se întîlnesc şi pe umerii statuetelor, de pildă la Arpachya ; vezi A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne* (*Technique et problèmes*), Paris, 1953, II, fig. 39/6.

[31] A. Parrot, *op. cit*, fig. 35 ; 37—38 ; 51.

[32] *Ibidem*, fig. 57/8—10, 14—15.

[33] A. Parrot, *Archéologie mésopotamienne*, *Les étapes*, Paris, 1946, fig. 59/a.

[34] H. Müller — Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, Jungsteinzeit, München, 1968, II, pl. 62/5.

[35] A. Parrot, *op. cit.*, fig. 59/b.

[36] Idem, *Arch. Mésop. Technique et problèmes*, fig. 20 ; 24/1.

[37] *Ibidem*. fig. 25.

[38] *Ibidem*, fig. 68.

doua jumătate a aceluiaşi mileniu; Ubaid la rîndul lui nu depăşeşte anii 4350—4325 î. e. n., în timp ce însăşi Mersin şi Beyecsultan nu ating anul 4000 î. e. n.[39] (şi am mai mai arătat că din repertoriul decorativ al chalcolithicului anatolian lipseşte tema în discuţie). Dar fazele Precucuteni II, III şi Cucuteni A se datează pe baza aceleiaşi metode în linii mari între 4000—3300 î. e. n.

Este adevărat că Susa A pendulează în jurul anilor 3300 î. e. n. [40], dar pe fragmentul la care se referă A. Niţu sînt pictate (aşa cum dealtfel subliniază şi el) veritabile scene de dans, care — după părerea autorului citat — ar fi asociate cu rozete ca simboluri cosmologice [41]. Dar aceste presupuse simboluri cosmologice au opt palete [42] şi par a fi mai degrabă imagini solare. Cît priveşte tema *ghirlandelor de dansatoare*, ea se întîlneşte la Ninive, Arpatchiya, Sialk şi Susiana [43], deci din nou în perioade destul de îndepărtate (din punct de vedere cronologic) una de alta.

După acest sumar *excurs* trebuie să subliniem pe de o parte că, exceptînd figurinele de pe vasele de tip Samarra, ,,zeiţa'' nu mai apare pictată (în dispoziţie crucială sau radială), în timp ce siluetele de dansatoare constituie o temă, dacă nu curentă, preferată de decoratorii orientali, folosită probabil numai pentru o anumită categorie de vase cu o destinaţie mai specială, caracterul ei profan fiind cu totul exclus. Dealtfel siluetele de dansatoare (pictate sau în relief) fac parte şi din repertoriul ornamenticii culturilor Cucuteni şi Gumelniţa, aşa cum dovedesc, între altele, siluetele pictate pe vasele de la Traian-Dealul Fîntînilor [44], Varvarovka [45], Brînzeni-Ţiganca [46], zona Niprului mijlociu [47] etc. pe cele de pe fragmentul de vas de la Gumelniţa [48] (realizat în relief cu ajutorul unor brîuri alveolate), sau unele statuete modelate în poziţie de dans [49].

Este evident greu de stabilit o filianţie directă Asia Anterioară — Europa de sud-est, dar ea nu poate fi nici exclusă, pe de o parte deoarece ştim cît de tributar rămîne neo-eneoliticul european celui vest-asiatic, iar pe de altă parte deoarece nici datele de cronologie absolută nu exclud de data aceasta anumite sincronisme. Rămîn, evident, de stabilit căile de pătrundere, posibilităţile de contacte (mai mult sau mai puţin directe), ca şi modalităţile de vehiculare a acestor bunuri materiale şi spirituale.

Cît priveşte ideea unei concepţii cosmologice, ea are implicaţii deosebite. Ne întrebăm în primul rînd dacă o astfel de idee (admiţînd

---

39 Burchard Brentjes, *Von Schanidar bis Akkad*, Leipzig, Jena, Berlin, 1968, p. 230—233.

40 *Ibidem*, p. 234.

41 A. Niţu, MemAntiq, 2, 1970, p. 95.

42 G. Contenau, *Manuel d'archéologie orientale*, Paris, 1927, p. 319, fig. 223 (prima). Friza de figuri umane este just interpretată ca dans ritual.

43 A. Parrot, *Arch. mésop.*, II, fig. 27; 53.

44 H. Dumitrescu, Dacia, NS, 4, 1960, p. 36, fig. 3; 4. Restul statuetelor sînt statice. Aceasta este însă în mişcare.

45 T. G. Movşa, Arheologia, Kiev, 5, 1972, fig. 6/6.

46 *Ibidem*, fig. 6/7.

47 Vasul se păstrează la Kiev. Vezi de pildă şi exemplarele de la Bălteni şi Koşilovţi; B.A. Rîbakov, SA, 1956, 2, p. 24, fig. 37.

48 Barbu Ionescu, SCIVA, 25, 1, 1974, fig. 1/1; 2/2.

49 A. Crîşmaru, RevMuz, 1, 1970, p. 59—60, fig. 1a—c; 2. Dansatoarea (sau dansatorul) a fost descoperită într-o staţiune Cucuteni A—B, la Scutari — Mileanca (jud. Botoşani).

că s-a cristalizat) a putut suferi în cadrul uneia şi aceleaşi populaţii şi într-o perioadă limitată de timp, mutaţii atît de radicale. Am văzut că la Samarra zeiţa este reprezentată de patru şi apoi de şase ori — păsările de asemenea sînt cînd patru cînd şase. Care să fie explicaţia?

Reîntorcîndu-ne la zonele ocupate de purtătorii culturii Cucuteni — Tripolie, constatăm o şi mai mare lipsă de uniformitate. Dacă ,,horele'' de la Larga Jijia, Traian - Dealul Fîntînilor şi două dintre cele de la Tîrpeşti, aveau şase statuete, cele de la Luka-Vrublevetkaia, Grenovka şi o alta de la Tîrpeşti se limitează la patru, în timp ce suporturile geometrizate de la Drăguşeni au două, şase şi nouă despicături, iar în complexul de la Ghelăieşti erau patru statuete dispuse crucial, iar vasele de ofrandă erau în număr de şase.

Ne întrebăm la rîndul nostru dacă este posibil ca aceleaşi triburi, în acelaşi timp, să aibă două concepţii cosmologice diferite cu patru sau şase direcţii spaţiale sau unităţi de timp. Şi întrebarea noastră este cu atît mai firească cu cît la Tîrpeşti întîlnim în aceeaşi fază — Precucuteni III — atît suporturi cu patru cît şi suporturi cu şase siluete umane. Ca să nu mai vorbim de cele trei suporturi din cuprinsul aceluiaşi strat-Cucuteni A de la Drăguşeni.

Fiind binecunoscut conservatorismul concepţiilor magico-religioase la populaţiile neo-eneolitice, pare greu de presupus că modificarea acestora să-şi fi găsit cale uşoară, rupînd unitatea unor percepte destul de probabil obligatorii pentru întreaga comunitate. O cît de sumară analiză a sculpturii în lut a culturii Precucuteni II şi III (cînd apare pentru prima dată tipul ,,horă'') evidenţiază unitatea, am putea spune chiar ''canonul'' plasticii culturii respective. Şi de la aceste reguli general-valabile pe întreaga şi vasta arie a culturii Precucuteni III nu se abat modelatorii în lut precucutenieni nici cînd modelează figurine pe care le aplică pe vase, nici cînd stilizează siluetele viitoarelor ,,hore''. Dealtfel, după cum se ştie, aceste statuete umane (lipsite de capete) foloseau drept suport unui recipient — destul de probabil un vas de ofrandă.

Nu ar fi deci exclus ca meşterul neolitic să fi redat în lut un anumit moment din practicile magico-religioase, respectiv dansul ritual executat cu prilejul depunerilor ofrandelor, poate a primelor roade ale pămîntului şi animalelor, sau poate numai pe purtătoarele acestor ofrande. Însăşi gropile de ofrandă din aria culturilor Cucuteni şi Petreşti, de la Traian - Dealul Fîntînilor [50], Poiana în Pisc [51], Ghelăieşti [52] etc, sînt de pus în legătură cu un ritual similar — depuneri de ofrande ca prim sacrificiu adus forţelor naturii de care depindea în mare măsură viaţa însăşi a comunităţii. Scene religioase redînd astfel de momente de depunere a ofrandelor vom întîlni mai tîrziu pe cilindrii sumerieni [53]. De fapt acest aspect cultural apăruse încă din faza Uruk V-IV [54] (adică la sfîrşitul mileniului IV şi începutul mileniului III î.e.n.).

---

[50] H. Dumitrescu, Dacia, NS, 1, 1957, p. 97—116.

[51] Iuliu Paul, StComSibiu, 1965, 12, p. 5—18, Vezi şi nota 10, p. 17.

[52] Şt. Cucoş, *loc. cit.*

[53] A. Parrot, *op. cit.*, fig. 83.

[54] *Ibidem*, p. 252.

Create de precucutenieni ca replici ale unor realităţi cotidiene, nu mai întîlnim piese similare, după sfîrşitul fazei Cucuteni A, dar apar în schimb scene de dans pictate pe vase, care trebuie să fi avut şi ele o funcţie mai specială — poate erau vase modelate tot pentru anumite ritualuri magico-religioase. „Hora" ca atare reapare mult mai tîrziu, în Creta minoică şi asupra semnificaţiei piesei descoperite la Palaikastro nu mai stăruie nici o îndoială [55]. Trei figurine înlănţuite în dans cu un personaj central care cîntă la un instrument (au fost probabil cinci sau şase statuete, dar nu s-au păstrat toate). Aparţinînd perioadei MR III, deci datînd între 1400—1200 î.e.n., şi fiind astfel cu cel puţin două milenii şi jumătate mai recentă decît cea mai veche dintre piesele prezentate de noi mai sus, am amintit această descoperire tocmai pentru că interpretarea scenei redate este în afară de orice discuţie.

«LA DANSE RITUELLE» DANS LES REPRÉSENTATIONS PLASTIQUES NÉO-ÉNÉOLITHIQUES DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Ayant comme point de départ toute une série de découvertes inédites des stations précucuténiennes de Larga Jijia, Traian—Dealul Fîntînilor et Tîrpeşti, l'Auteur reprend le problème des supports à cariatides (du type dit «la ronde») néo-énéolithiques de Roumanie (Moldavie) et de la RSS d'Ucraine déjà connus, découverts dans les stations de Frumuşica, Truşeşti, Luka Vrublevtskaïa et Grenovka. En tenant compte du modelage des silhouettes féminines de ces supports, l'A. range toutes ces représentations en quatre types principaux, à partir du type aux cuisses à peine marquées, jusqu'au type à stéatopygie exagérée, et constate que ces supports apparaissent en Roumanie (Moldavie) plus tôt qu'on ne l'avait supposé, car les plus anciens exemplaires connus datent de la phase Précucuteni II (Larga Jijia).

Après avoir mentionné les représentations peintes sur les coupes en terre cuite de Samarra, certains motifs en forme de croix peints sur d'autres vases de cette culture, ainsi que les statuettes et les peintures pariétales des sanctuaires néo-énéolithiques du Moyen Orient, l'A. souligne le décalage chronologique entre ceux-ci et les pièces de Moldavie et indique, pour le moment, les anneaux intermédiaires qui pourraient faire supposer une relation directe entre les représentations de ces deux régions.

D'autre part, en ce qui concerne l'hypothèse avancée il y a quelques années, selon laquelle ces supports à cariatides seraient liés à une conception cosmologique à quatre ou à six directions spatiales (ou cycles spatiaux), l'A. est d'avis qu'une population très conservatrice dans le domaine des représentations sculpturales anthropomorphes (c'est le cas des tribus précucuténiennes et cucuténiennes) ne saurait avoir en même temps deux

[55] Ch. Zervos, *L'art de la Crète-Néolithique et Minoenne*, Paris, 1956, fig. 794.

conceptions cosmologiques différentes, basées sur les quatre et sur les six directions spatiales. En effet, pendant la même phase (Précucuteni III) et dans la même station (Tîrpeşti) de Roumanie étaient en usage simultanément des supports à quatre et à six silhouettes féminines.

Selon l'auteur, ces supports à cariatides reproduisent les danses rituelles exécutées pendant les cérémonies qui avaient lieu pendant que les habitants des sites précucuténiens et cucuténiens apportaient des offrandes à certaines divinités ou forces chtoniennes, ou même sur lesquels étaient apportées ces offrandes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Quelques supports à cariatides ; 1 a-b Larga Jijia (Precucuteni II) ; 2 a-b Tîrpeşti (Precucuteni III).

Fig. 2. Tîrpeşti. Support à cariatide (Precucuteni III).

Fig. 3. Quelques supports à cariatides ; 1 a-b Frumuşica (Cucuteni A) ; 2 a-b Tîrpeşti (Precucuteni III).

Fig. 4. Traian-Dealul Fîntînilor. Support à cariatide (Precucuteni III).

Fig. 5. Quelques supports à caria tides : 1 Luka-Vrublevetskaia ; 2 Grenovka (Tripolie A = Precucuteni III).

Fig. 6. Fragments des supports à cariatides : 1,3—4 Tîrpeşti ; 2 Traian—Dealul Fîntînilor P recucuteni III).

FIGURINELE DE AUR DIN ARIA DE RĂSPÎNDIRE A CULTURII GUMELNIȚA

DE

EUGEN COMŞA

Intensificarea cercetărilor arheologice din ultimele două decenii, din cuprinsul ariei de răspîndire (de la nord şi de la sud de Dunăre) a comunităţilor culturii Gumelniţa a avut — printre altele — drept rezultat şi descoperirea mai multor figurine de aur gumelniţene, care completează seria de obiecte similare cunoscute mai înainte.

Astfel de figurine au fost descoperite în următoarele complexe arheologice (fig.1), şi sînt prezentate în ordine topografică :

1. *VIDRA*, jud. Ilfov. În cursul săpăturilor efectuate de Dinu V. Rosetti în tellul de la Vidra, au fost scoase la iveală două piese :

a) Figurină decupată din foaie de aur ; are forma rotundă, cu un orificiu mare pe mijloc şi o prelungire trapezoidală [puţin neregulată în sus (fig.2/1)]. Lîngă marginea de sus a prelungirii sînt două găuri mici, dispuse pe orizontală. Piesa a fost descoperită în stratul de cultură din faza Gumelniţa A 2 [1]. Obiectul a dispărut cu decenii în urmă (L. max. = 0,035 m ; diam. = 0,026 m).

b) Figurină de formă rotundă (fig. 2/2), cu faţa convexă, cu orificiu mare pe mijloc. La partea superioară are două mici orificii dispuse simetric pe orizontală. Piesa a fost descoperită în dreptul ,,pieptului'' vasului antropomorf denumit ,,Venus de la vidra'' [2], în cuprinsul stratului de cultură din faza Gumelniţa B 1 [3]. Piesa a dispărut cu decenii în urmă (Diam. = 0,026 m, diam. orificiului mare = 0,008 m).

2. *OLTENIȚA*, jud.Ilfov. În 1960, cu prilejul săpăturilor din tellul ,,Gumelniţa'', Vladimir Dumitrescu a descoperit o figurină rotundă, puţin alungită, cu orificiu mare pe mijloc, cu o prelungire trapezoidală, laterală, cu un orificiu mic pe mijloc (fig.2/3). Piesa a fost descoperită în strat de cultură din faza Gumelniţa A 2 [4] (L. max. = 0,015 ; diam. = 0,012 m).

---

[1] Dinu V. Rosetti, PMMB, 1, 1934, p. 23, p. 26 (fig. 37).
[2] Idem, JPEK, 12, 1939, p. 38 şi 43.
[3] Idem, PMMB, 1, 1934, p. 29 şi pl. 3.
[4] Hortensia Dumitrescu, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 79 (fig. 7) şi p. 80—81.

S C I V A , tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 181—190

2 — c. 1249

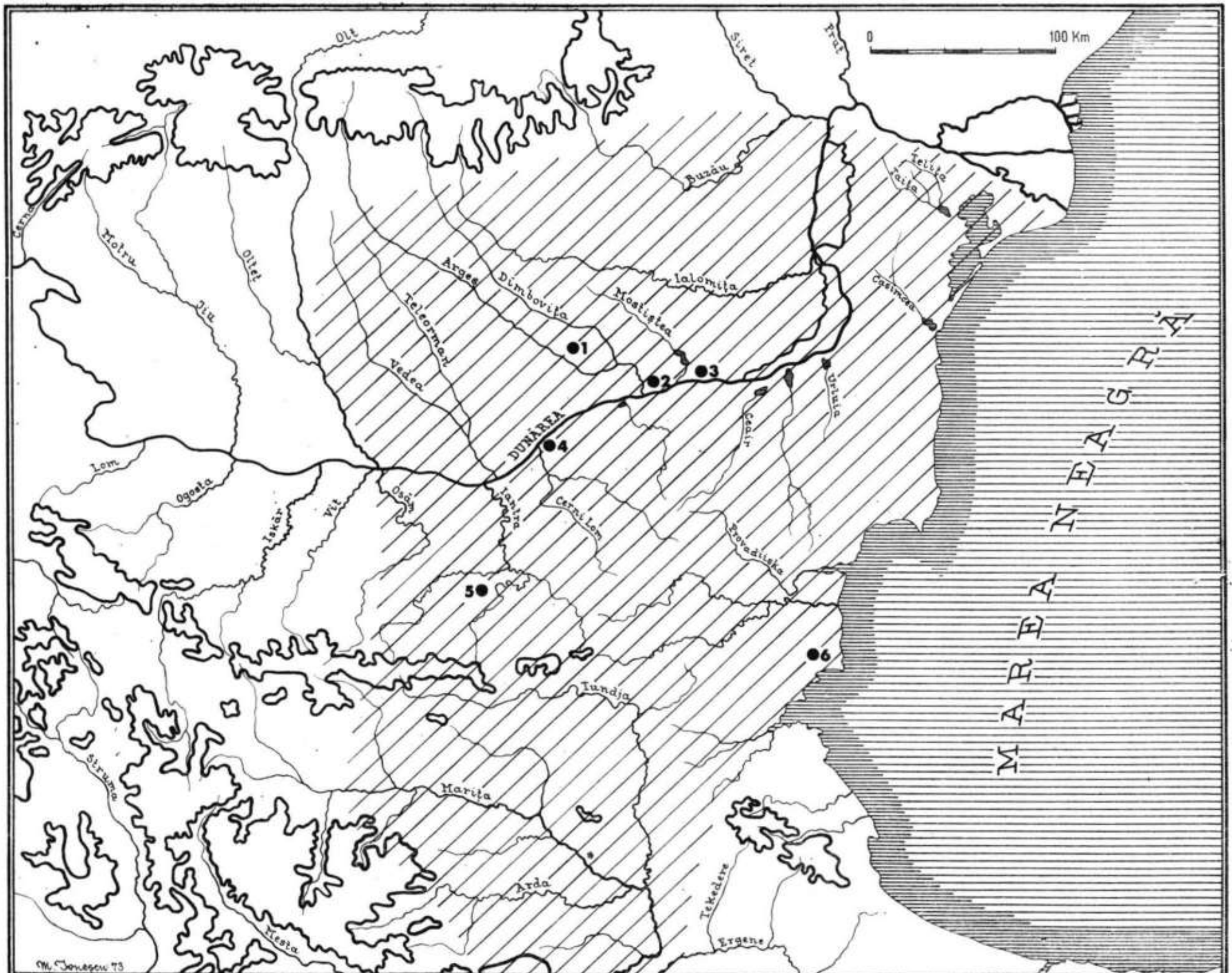

Fig. 1. Harta de răspîndire a figurinelor de aur din aria culturii Gumelniţa (zona haşurată). Numerotarea de pe hartă corespunde cu cea din text.

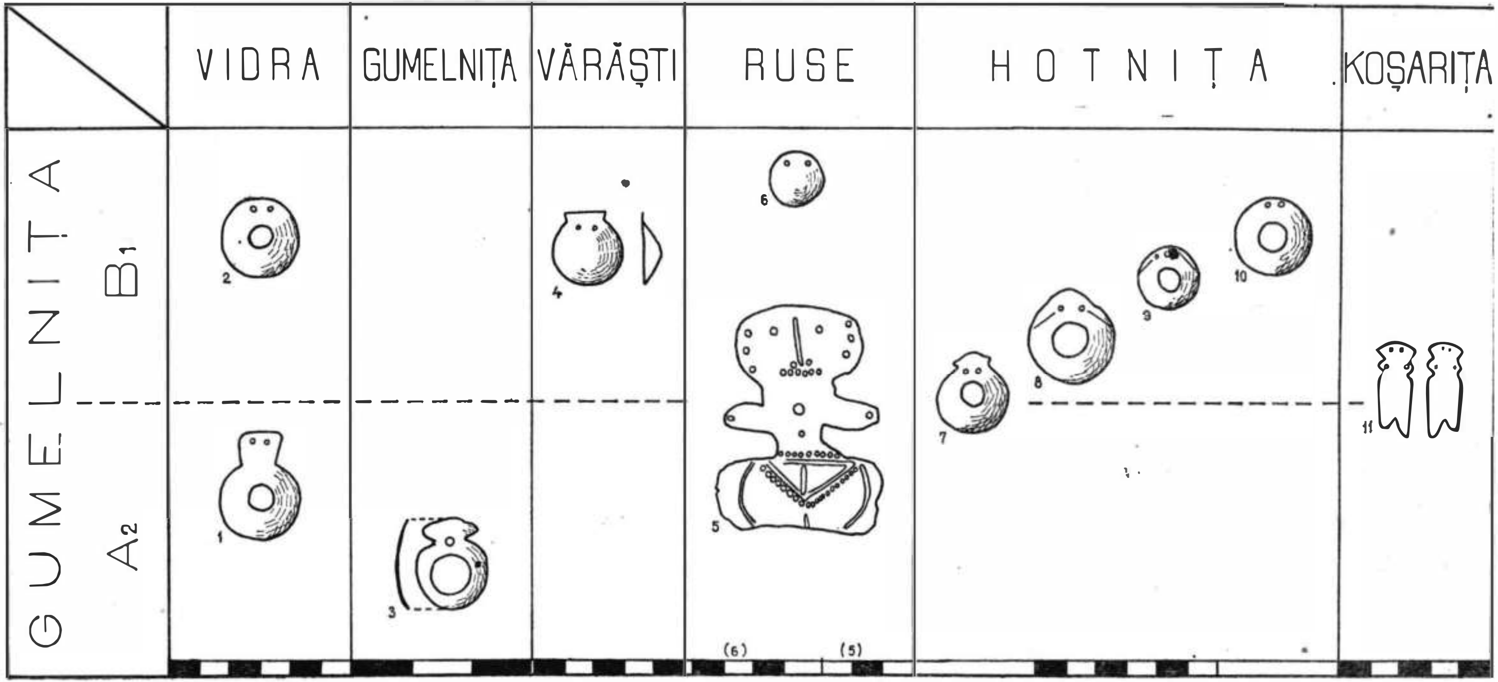

Fig. 2. Figurinele de aur descoperite în aria culturii Gumelnița.

3. *VĂRĂȘTI*, jud. Ialomița. În cuprinsul necropolei gumelnițene, de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor (în dreptul tellului Boian B), în mormîntul nr. 100 al unui copil, în dreptul sternului, s-a descoperit în anul 1963, o figurină rotundă [5] cu fața bombată, conică, scundă, cu o mică prelungire laterală, cu două mici orificii pe orizontală (fig. 2/4). Piesa datează, de la sfîrșitul fazei Gumelnița A 2 sau din faza Gumelnița B1. Figurina se păstrează în colecția Muzeului de istorie al R. S. România (L.max. = 0,027m ; diam. = 0,024, greut. = 1,96 g).

★

Pe teritoriul R.P.Bulgaria au fost descoperite următoarele figurine de aur :

4. *RUSE*, reg. Ruse. a) Aproximativ în anul 1928, la circa 25 m sud de tellul gumelnițean din marginea orașului, cu prilejul săpării unei gropi pentru o ghețărie a fost găsită o figurină de aur [6] (fig. 2/5). Pe același loc se aflau mai multe cioburi, un vas de lut ars și oase omenești. Figurina era lucrată din foaie de aur ,,roșu'' și avea forma relativ neregulată [7]. Capul de formă ovală avea cîte trei orificii mici, laterale (pe verticală). Nasul era redat printr-o linie subțire în relief, iar ochii prin două proeminențe mici. Alte două gurguie similare redau nările, iar altele șase mai mici, gura. Gîtul este scund și lat. Brațele sînt reprezentate prin două prelungiri laterale, cu cîte un orificiu mic la extremități. Pe mijlocul bustului era un orificiu destul de mare, sub care se afla o proeminență mică. Partea inferioară este rectagulară neregulată. Porțiunea inferioară a picioarelor lipsea. Marginea corpului era redată prin două linii reliefate, arcuite, reprezentînd șoldurile. Sexul era redat prin trei linii în relief, fiecare mărginită de cîte un șir de gurguie mici. Pe placă s-a păstrat și începutul liniei despărțitoare a picioarelor. Figurina datează din faza Gumelnița B1. La cîțiva ani de la descoperire, obiectul a fost cumpărat pentru Muzeul de istorie al municipiului București, de unde a dispărut cu mulți ani în urmă. b) O altă figurină (fig. 2/6), foarte stilizată, a fost descoperită în cursul săpăturilor arheologice, la 1,10 m adîncime, în cuprinsul tellului (în careul 8 g). Piesa este rotundă, puțin neregulată la partea de sus, la mijloc este bombată și are două orificii mici, pe orizontală, pe partea superioară [8]. (Diam. = 0,018 m ; greut. = 1 g).

5. *HOTNIȚA*, reg. Tîrnovo. În anul 1957, în cuprinsul tellului, printre resturile locuinței nr. 4, a fost descoperit un tezaur de obiecte de aur de diferite tipuri. Aici ne vom referi numai la cele patru figurine [9] decupate din foaia subțire de aur (realizată prin ciocănire). Ele au fața puțin bonbată, cu suprafața la exterior lustruită, iar în interior mată : a) Figurină de formă rotundă, avînd pe mijloc un orificiu mare (fig. 2/7). Are o prelungire în sus de formă pentagonală. În dreptul prelungirii, pe partea rotundă sînt două orificii mici, regulate, alăturate, pe orizontală [10]. (Lung. max. = 0,035 m; diam. = 0,028 m; greut. = 4 g).

---

[5] Săpături Institutul de arheologie în colaborare cu Centrul de antropologie.
[6] N. Anghelov, ArheologijaSofia, 1, 1959, 1—2, p. 45.
[7] Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1939, p. 44 și nota 3.
[8] Gh. Gheorghiev și N. Anghelov, IzvestijaSofia, 21, 1957, p. 98, fig. 58.
[9] N. Anghelov, *op. cit.*, p. 38—46.
[10] *Ibidem*, p. 40 (fig. 20/3).

b) Figurină rotundă, cu orificiu mare pe mijloc și cu altele două mici, mai sus, în dreptul unei porțiuni mici, alungite, cu vîrf arcuit (fig. 2/8). De la cele două orificii mici pornesc lateral, oblic pînă la margine, două linii incizate [11] (Diam. max. = 0,034 m ; grosimea foii = 0,0005 m ; greut. = 6,5 g). c) Piesă rotundă, cu orificiu mare pe mijloc și cu altele trei mici, mai sus (fig. 2/9). Cel din mijloc a fost făcut ulterior. Primele două au marginile netezite, al treilea le are neretușate. De la cele două orificii mici, pornesc lateral, spre margine, două linii incizate [12] (Diam. = 0,025 m ; grosimea foii = 0,0005 m ; greut. = 4 g). d) Piesă rotundă cu orificiu mare pe mijloc și cu altele două mici, mai sus, pe orizontală (fig. 2/10). Între găurile mici sînt urmele a două incizii făcute cu o unealtă ascuțită [13] (Diam. = 0,029 m ; grosimea foii = 0,0006m ; greut. = 4,5 g). Figurinele se păstrează în colecția Muzeului regional de la Tîrnovo. Tezaurul datează, după părerea noastră, din perioada de început a fazei Gumelnița B 1.

6. *KOȘARIȚA*, reg. Burgas. În cuprinsul unui tell a fost găsită întîmplător o figurină decupată din foaie de aur, în forma figurinelor plate de os [14]. Capul în formă de „evantai" are două mici proeminențe redînd ochii. Brațele sînt reprezentate prin două mici unghiuri cu cîte un orificiu mic. Despicătura de jos indică linia despărțitoare a picioarelor (fig. 2/11). Figurina provine dintr-un strat aparținînd culturii Gumelnița. Piesa se păstrează în colecția Muzeului național de arheologie de la Sofia [15]. (L. = 0,031 m ; l. = 0,011 m).

★

Sintetizînd datele prezentate rezultă că, pînă în prezent, pe teritoriul de răspîndire a comunităților culturii Gumelnița, figurine de aur au fost descoperite (întîmplător sau prin săpături sistematice) în șase puncte (toate aflate la distanțe apreciabile de periferia arealului culturii) și anume : trei la nord de Dunăre la Vidra, Gumelnița și Vărăști, iar la sud de fluviu (în estul R.P.Bulgaria) în alte trei așezări la Ruse, Hotnița și Koșarița. În cele șase complexe au fost descoperite 11 figurine de aur. Numărul considerabil al figurinelor din aria gumelnițeană, distanța mare în raport cu alte zone cu figurine asemănătoare, ne îndreptățesc să considerăm că figurinele studiate sînt locale și că au fost lucrate și folosite de purtătorii culturii Gumelnița. Un argument important în acest sens îl constituie asemănarea unor figurine de aur cu figurinele plate de os specifice, mai ales, comunităților culturii Gumelnița.

O problemă importantă este aceea a originii aurului utilizat la realizarea figurinelor descrise. Pînă în prezent au fost analizate chimic numai piesele de la Hotnița. Aurul din care au fost lucrate conține în compoziție : aur = 92,30 %, argint = 7,50 %, fier = foarte puțin, cupru și plumb = urme [16]. O astfel de compoziție este specifică bucăților de aur nativ găsite

---

[11] *Ibidem*, p. 40 (fig. 20/4), p. 41.

[12] *Ibidem*, p. 40 (fig. 20/2).

[13] *Ibidem*, p. 40 (fig. 20/1), p. 41.

[14] Vasil Mikov, IzvestijaSofia, 7, 1934, p. 209.

[15] După redactarea acestui articol am fost informat de colegul Rumen Katinciarov, că la Varna, în cuprinsul unei necropole gumelnițene, au mai fost descoperite 4 figurine de aur. Îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile date.

[16] N. Anghelov, *op. cit.*, p. 40.

în nisipul rîurilor[17]. În schimb, aurul caracteristic pentru regiunile din vestul Transilvaniei, originar din Munţii Apuseni, din zona Roşia Montană, este clasificat de speciaşliştii din domeniul metalurgiei aurului în grupa A3 şi are în compoziţie pe lîngă aur, argint în medie = 26 %, cupru = 0,1—0,5 % şi zinc = 0,011 % [18].

Comparînd cele două tipuri de aur, cel de la Hotniţa, caracterizat printr-un procent relativ mic de argint (în medie cu 7,5 %), cu aurul din Transilvania avînd în medie 26 % argint, sîntem îndreptăţiţi să considerăm că piesele de la Hotniţa au fost lucrate dintr-un alt fel de aur, deci din materie primă originară din altă zonă, sudică.

Despre piesa găsită la Ruse în 1928 s-a făcut precizarea că era lucrată din aur ,,roşu''[19], prin urmare şi acea figurină era făcută dintr-un altfel de aur decît cel transilvănean, care, după cum se ştie, are o culoare palidă, verzuie (din cauza procentului ridicat de argint din compoziţie). Zăcăminte de aur mai apropiate, aflate chiar în cuprinsul ariei de răspîndire a comunităţilor culturii Gumelniţa sau în apropierea acestei arii, se cunosc în Tracia, în Macedonia, în insula Thasos şi în vestul R.P. Bulgaria. Se poate presupune că aurul utilizat la realizarea figurinelor descrise (de la sud şi de la nord de Dunăre) era originar din Tracia sau din Macedonia. La realizarea figurinelor gumelniţene a fost întrebuinţat numai aur nativ adunat din albia unor cursuri de apă din zona zăcămintelor. Prin ciocănire, cu o unelată de piatră, aurul era transformat treptat într-o foaie netedă, groasă de 0,0004—0,0006 m, din care se decupa piesa dîndu-i-se forma dorită. Decorul, respectiv unele amănunte anatomice, se realizau în tehnica *au repousse*. Pe majoritatea pieselor s-au făcut orificii mai mici sau mai mari, avînd de regulă marginile bine netezite. Doar în cazul în care orificiul a fost făcut ulterior (prelucrării iniţiale) atunci marginea nu a mai fost netezită. Toate figurinele de formă rotundă au faţa lustruită cu grijă, pe cînd partea opusă este mată.

Analiza formei figurinelor gumelniţene de aur, permite să stabilim evoluţia lor tipologică. Purtătorii culturii au făcut şi întrebuinţat două tipuri principale de figurine : a) cele de formă rotundă şi b) cele imitînd forma figurinelor plate de os.

Figurinele rotunde, în număr mai mare, fiind găsite în unele cazuri în condiţii stratigrafice clare (Vidra, Gumelniţa) sau în complexe închise (Vărăşti), pot fi analizate în timp şi în spaţiu. Cinci din cele şase descoperiri sînt caraterizate prin figurine rotunde, însumînd 9 piese.

Cele mai vechi piese cunoscute sînt :

— Figurina de la Gumelniţa, în funcţie de adîncimea şi nivelul în care a fost găsită, este atribuită fazei Gumelniţa A2 a, deci datează aproximativ de la începutul fazei. Ea este caracterizată prin verigă ovală, cu placa îngustă, cu orificiu mare, egal cu aproximativ jumătate din diametrul corpului. Prelungirea este în formă de ,,evantai'', cu un orificiu pe mijloc.

— Puţin mai tîrziu, dintr-o perioadă care se plasează la sfîrşitul aceleiaşi faze, la piesa de la Vidra, lăţimea plăcii verigii este mai mare,

[17] *Ibidem*, p. 40.
[18] Axel Hartmann, Germania, 46, 1968, 1, p. 22—23.
[19] Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1939, p. 44.

iar orificiul ocupă o treime din diametru. Piesa are o prelungire trapezoidală cu două orificii mici.

După părerea noastră, seria de figurine de la Hotnița, făcînd parte dintr-un tezaur (compus din 44 de obiecte de aur), este posibil să cuprindă piese adunate (în cadrul comunității) în cursul unei perioade mai îndelungate, aproximativ de la sfîrșitul fazei Gumelnița A2 și terminînd cu o piesă din plină fază Gumelnița B1. Cea mai veche figurină (din punct de vedere tipologic) din acest tezaur este cea asemănătoare (ca proporții între lățimea plăcii verigii și diametrul orificiului mare) cu piesa de la Vidra, de care se deosebește prin prelungirea scurtă pentagonală și prin orificiile mici, „coborîte" la partea superioară a verigii.

Din punct de vedere tipologic, alte două piese de la Hotnița, avînd fiecare cîte un rudiment de prelungire laterală, fac trecerea la tipul următor. Ele au formă rotundă cu placa verigii lată, cu orificiu mare cît o treime din diametru, avînd cele două orificii mici la partea superioară. La aceste piese remarcăm cele două linii laterale incizate.

Figurinele specifice fazei Gumelnița B 1, dintre care o piesă a fost descoperită în așezarea de la Vidra, în condiții stratigrafice clare, sînt caracterizate prin placă de formă rotundă, cu tendința de a avea pe mijloc un orificiu cît mai mic.

Seria figurinelor gumelnițene rotunde se încheie prin piesa descoperită la Ruse, avînd formă rotundă, fără orificiu mare pe mijloc, cu suprafața bombată și cu cele două orificii mici la partea superioară.

Unei alte variante îi aparține figurina descoperită în cadrul necropolei gumelnițene de la Vărăști; piesa are forma rotundă, pe față cu partea de mijloc conică scundă (fără orificiu mare pe mijloc), dar cu o prelungire laterală mică, cu două orificii mici. Tipologic piesa se plasează la sfîrșitul fazei Gumelnița A 2 și la începutul fazei Gumelnița B 1.

Figurinele de aur gumelnițene nu sînt izolate. O piesă asemănătoare cu cea de la Vidra, din faza Gumelnița A 2, a fost descoperită în aria culturii Sălcuța, la sud de Dunăre, în nivelul superior al așezării Danevo Moghila, de lîngă Sofronievo, reg. Vraca [20]. Spre deosebire de piesa de la Vidra, cea de tip Sălcuța are orificiul central puțin mai mare și pe prelungire, mai jos de unul din cele două orificii mici, are o proeminență micuță. Celălalt orificiu este prelung și probabil lîngă el a fost o proeminență similară. Ele redau sînii.

Un lot important de astfel de figurine este cunoscut în aria de răspîndire a complexului cultural Tiszapolgar-Bodrogkeresztur. Pe teritoriul țării noastre din această serie se cunosc piesele de la Oradea [21], de la Moigrad [22] și de la Tîrgu Mureș [23]. Din aceeași zonă provine și figurina de aur de la Traian [24] din faza Cucuteni A—B.

---

[20] Bogdan Nikolov, Okražen istoričeski muzei Vraca, Sofia, 1968, pl. 18 și p. 141 (nr. 18). Piesa are înălțimea de 0,03 m, diametrul de 0,021 m și greutatea 1,70 g. Figurina a fost descoperită în 1962.

[21] Patay Pal, ArchÉrt, 85, 1958, p. 45—46.

[22] Nandor Fettich, *La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksos*, ArchHung, 32, 1953, p. 164—165; Patay Pal, *op. cit.*, p. 45—46.

[23] Patay Pal, *op. cit.*, p. 45.

[24] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 69—93.

Ţinînd seama de observaţiile de pînă acum privind cronologia relativă dintre culturile Gumelniţa şi Cucuteni, rezultă că faza Gumelniţa B 1 a fost paralelă în timp cu faza Cucuteni A 3 [25], prin urmare ar trebui să admitem că piesa de la Traian este ulterioară seriei figurinelor gumelniţene, dar este contemporană şi respectiv apropiată în timp cu figurinele din complexul cultural Tiszapolgar-Bodrogkeresztur. Spre deosebire de figurinele gumelniţene care sînt de obicei de dimensiuni mici, rotunde (la început cu prelungire şi cu un orificiu mare pe mijloc, iar mai tîrziu fără prelungire şi fără orificiu pe mijloc), cele din partea de nord-vest a ţării, din aria de răspîndire a comunităţilor complexului Tiszapolgar-Bodrogkeresztur, sînt caracterizate prin mărime şi greutate (una din ele, acea de la Moigrad, are 750 g). Ele au tot forma rotundă, totdeauna cu orificiu mai mare sau mai mic pe mijloc, de regulă cu o prelungire trapezoidală, laterală, relativ mare (egală sau aproape egală cu diametrul părţii rotunde). Subliniem că toate figurinele (din zona nordică) au pe partea rotundă, în dreptul prelungirii şi deasupra orificiului mare, cîte două proeminenţe mici indicînd sînii. Pe prelungiri sînt cîte patru orificii mici, laterale (cîte două de fiecare parte).

Ţinînd seama de cronologia relativă dintre fazele culturilor Gumelniţa în sud şi a culturilor Tiszapolgar-Bodrogkeresztur în nord, se poate face precizarea că seriile de figurine de aur din cele două arii de răspîndire au evoluat în timp una după alta, independent. Se cuvine însă remarcat că în seria sudică (gumelniţeană) evoluţia s-a desfăşurat de la formele *complicate* la cele *simple*, pe cînd în vasta arie a complexului Tiszapolgar-Bodrogkeresztur (unde seria figurinelor de aur a început cu piesele de la Tibava [26] din R. S. Cehoslovacia) evoluţia s-a produs invers şi anume : de la forme *simple* la cele *complicate*.

Avînd în vedere faptul că figurinele de aur, rotunde, se cunosc în neoliticul Greciei, încă din cursul culturii Sesklo [27], deci dintr-o perioadă mai veche decît cele din preajma Dunării, ne socotim îndreptăţiţi a le considera în ansamblu, din punct de vedere tipologic, originare din sudul mediteranean. Credem de aceea că tipul acesta de figurine s-a răspîndit în regiunile noastre dinspre sud, pe două căi deosebite : pe o cale est balcanică, ajungînd în aria de răspîndire a culturii Gumelniţa, unde, precum am arătat, a avut o evoluţie destul de bogată şi pe o cale vest balcanică, prin R.S.F. Iugoslavia (unde se cunosc mai multe piese în aria culturii Vinča), apoi de-a lungul Tisei pînă în aria de răspîndire a complexului Tiszapolgar-Bodrogkeresztur (în preajma cotului mare al Tisei), ulterior răspîndindu-se spre sud-est, spre centrul Transilvaniei şi în sfîrşit pe calea schimburilor ajungînd şi în vestul Moldovei.

Figurinele de aur gumelniţene rotunde au fost imitate în lut ars mai ales în nordul R.P. Bulgaria [28]. Astfel de piese de lut ars, cu cîte două orificii mici pe margine au fost descoperite în mai multe aşezări [29].

[25] Vladimir Dumitrescu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 62.

[26] K. Andel, SlovArch, 6, 1958, 1, p. 38—46, fig.

[27] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 77, fig. 6/7.

[28] N. Anghelov, *op. cit.*, p. 44.

[29] *Ibidem*, p. 44. Piesele găsite la Ruse, Hotniţa.

Se pune întrebarea : ce anume reprezentau piesele rotunde de aur? N. Angelov publicînd piesele din tezaurul de la Hotnița a considerat că ele reprezintă un cap omenesc și anume : cele două orificii mici ar reda ochii, iar orificiul mare ar reprezenta gura larg deschisă [30]. După părerea noastră, dacă avem în vedere și figurinele similare din zona nordică, piesele reprezintă nu capul omenesc, ci ele redau, este drept foarte stilizat, întreg corpul omenesc. La seria gumelnițeană mai veche, prelungirea laterală reprezintă desigur capul, iar cele două orificii mici, ochii. Partea rotundă înfățișează în realitate întreg corpul omenesc, căci pe figurinele din zona nordică, lîngă marginea de sus a părții rotunde — deasupra orificiului mare — sînt redați (prin două proeminențe mici) sînii. În funcție de cele arătate, considerăm că piesele de care ne-am ocupat reprezintă de fapt chipuri foarte stilizate de femei în poziție de naștere [31].

Figurinele de aur au avut un caracter magic și erau în directă legătură cu cultul fecundității. În sprijinul acestei păreri amintim și găsirea unei astfel de piese în dreptul gîtului unei fetițe și prin observația făcută la Vidra unde o astfel de piesă s-a găsit în dreptul pieptului vasului antropomorf de cult reprezentînd un chip de femeie.

Problemele analizate referitoare la figurinele de aur, constituie numai o ramură modestă a bogatei problematici privitoare la figurinele și mai ales la credințele oamenilor neolitici din regiunile noastre.

LES FIGURINES D'OR DE L'AIRE DE DIFFUSION DE LA CULTURE GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

Six endroits (trois au nord et trois au sud du Danube, ces derniers dans la R.P. de Bulgarie) appartenant à l'aire de diffusion de la culture Gumelnița ont livré onze figurines d'or. L'examen, effectué sur quelques-unes de ces pièces, a montré qu'elles sont confectionnées en or avec une petite quantité d'argent (jusqu'à 7,5 %), ce métal provenant fort probablement des gisements de Thrace ou de Macédoine. Les figurines de la phase Gumelnița A 2 sont de forme circulaire avec une protubérance et un grand orifice au centre, celles de la phase B 1 sont également circulaires, mais avec un petit orifice ou bien sans aucun orifice. On a remarqué des analogies morphologiques avec les figurines trouvées dans l'aire Tiszapolgar-Bodrogkeresztur. Toutes ces figurines d'or sont considérées en général comme originaires du Sud méditerranéen ; elles ont irradié vers le Nord, jusque dans nos régions, en suivant deux voies, l'une est-balkanique (qui les entraîna dans l'aire de la culture Gumelnița), l'autre ouest-balkanique à travers la Yougoslavie orientale (oú l'on a découvert plusieurs pièces), et remontant ensuite la Tisza jusque dans l'aire du complexe Tiszapol-

[30] *Ibidem*, p. 44.

[31] Părere menționată și de Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 88.

gar-Bodrogkeresztur. Si dans l'aire Gumelniţa leur évolution s'est développée dans le sens d'une simplification des formes, à une époque ultérieure cette évolution dans l'autre zone à suivi un cours inverse.

Ces figurines (portées comme pendentifs) reproduisent, très stylisées, l'image d'une femme en train de mettre au monde un enfant.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte de la diffusion des figurines d'or dans l'aire de la culture Gumelniţa (la zone hachurée). Le numérotage de la carte corespondant à celui du texte.

Fig. 2. Figurines d'or mises au jour dans l'aire de la culture Gumelniţa.

ANCORE DIN TOMIS

DE

VASILE COSMA

În urma prospectărilor submarine ce le-am întreprins în anul 1969 în imediata vecinătate a portului Constanța am descoperit un mare număr de elemente arhitectonice antice din marmură [1]. Lucrările au fost continuate în vederea stabilirii cu exactitate a suprafeței pe care sînt dispersate, precum și poziționarea pe hartă [2]. În vara anilor 1971 și 1972 am extins aria investigațiilor și am continuat prospectările în micul golf situat la baza digului de nord al portului actual. Din această zonă am scos la suprafață o amforă întreagă precum și diferite fragmente ceramice grecești și romane. De asemenea, din punctele indicate în fig. 1, la adîncimi situate între 5 și 12 metri am recuperat numeroase traverse din plumb și diverse părți de ancoră [3]. Prezența lor grupată indică un loc de ancorare sau de refugiu al navelor. În rîndurile ce urmează mi-am propus să prezint aceste elemente din plumb și să procedez la reconstituirea a două ancore cu traversă mobilă ce au fost descoperite de noi, în rada portului Tomis.

Traverse și părți de ancoră

1. *Traversă fixă* din plumb, de dimensiune mijlocie (fig. 2A). L. 1,1 m, greut. 68,5 kg, întreagă. Plumbul a fost turnat peste un miez din lemn. Lăcașul pentru fixarea fusului ancorei este traversat de o pană opritoare

---

[1] Arhitrave, frize, piese de antablament, ce se află împrăștiate pe o suprafață de circa 3 000 m². Cf. V. Cosma, BMI, 1, 1973, p. 31.

[2] Conform informațiilor ce le deținem, nu poate fi admisă ca singură ipoteză posibilă scufundarea țărmului în urma unor mișcări tectonice. Nu este exclus ca aceste piese să fi fost aruncate în mare în cursul ultimelor secole, în vederea consolidării unor lucrări portuare. Evlya Celebi a descris în 1651 ocuparea Constanței de către turci: „Küstendje a fost o puternică cetate. Deoarece Baiazid Ildrim a întîmpinat mari greutăți cu cucerirea ei, a pus de a distrus-o, iar pietrile le-a aruncat în mare. Și acum de pe deal, se văd împrejurul țărmului urmele cetății dărîmate". Cf. Ionescu Dobrogeanu, *Tomi — Constanța*, 1931, p. 45.

[3] Pentru elementele de ancoră scoase la suprafață în 1971, vezi V. Cosma, *Anchors from Tomis*, International Journal of Nautical Archaeology (JNA), 2, Londra, 1973, nr. 2, p. 235—241.

S C I V A, tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 191—207

din lemn ce are secţiunea patrată cu latura de 0,045 m. Corpul traversei se subţiază uşor spre extremităţi şi în acelaşi timp se încovoaie foarte puţin spre partea superioară. Nu prezintă inscripţii sau reprezentări în relief. Dimensiunile lăcaşului destinat fusului ancorei 0,110 × 0,080 m, raportul laturilor 1,4.

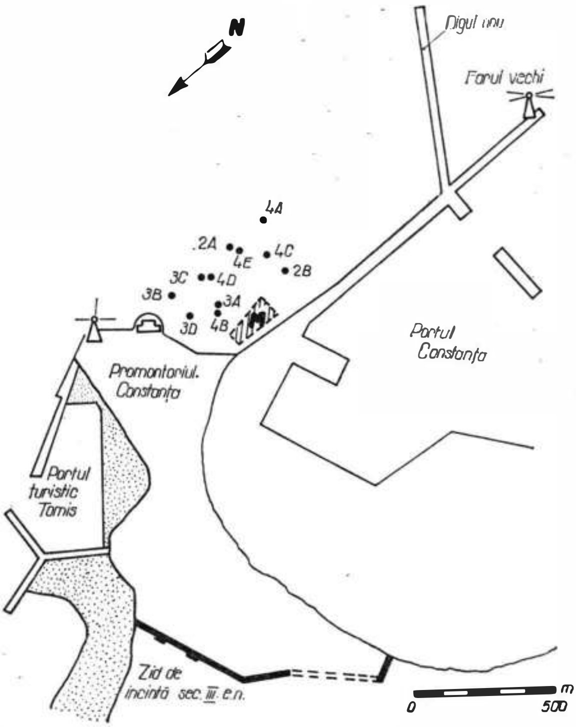

Fig. 1. Constanţa, schiţa situaţiei. Localizarea elementelor de ancoră, numerotare conform fig. 2, 3 şi 4. Elemente arhitectonice antice din marmură, M.

2. *Traversă fixă* din plumb, de mică dimensiune (fig. 2B). L. 0,6 m, greut. 13,2 kg, întregită. Plumbul a fost turnat peste un miez din lemn, care are secţiunea patrată cu latura de 0,025 m, ce traversează lăcaşul central. Dimensiunile lăcaşului central pentru fixarea fusului 0,102 × 0,050 m — raportul laturilor 2. Unul din braţele traversei a fost rupt în antichitate, probabil în timpul unei manevre de scoatere a ancorei după ce aceasta s-a agăţat de o stîncă. Au fost recuperate ambele fragmente, fapt care a permis întregirea traversei.

Forma constructivă a tipului de ancoră din lemn cu traversă fixă din plumb este cunoscută încă din anul 1930 în urma descoperirii unui exemplar întreg în Lacul Nemi [4]. Numeroase traverse asemănătoare au fost

[4] Este ancora unei nave de 1 500—2 000 tone (sec. I î.e.n.) ce a aparţinut împăratului Caligula. Cf. Guido Ucelli, *Le navi di Nemi*, Roma, 1950, p. 113, fig. 118 ; p. 243, fig. 275 ; p. 245, fig. 278. La această ancoră, în locul de îmbinare a braţelor cu fusul nu este utilizată binecunos-

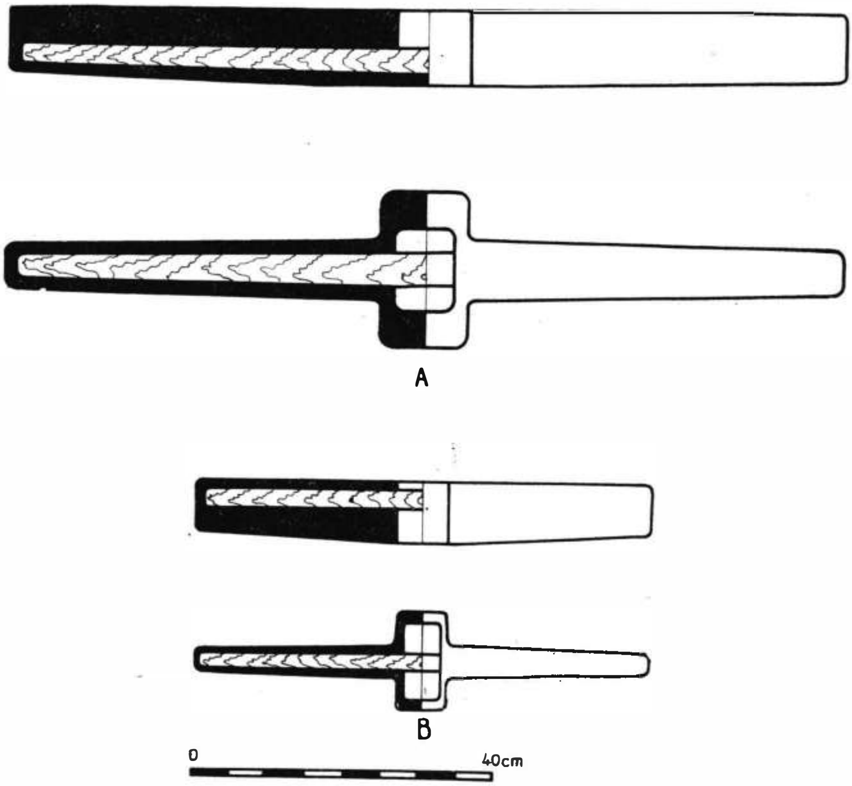

Fig. 2. A, B traverse fixe.

descoperite în bazinul mediteranean. Pe litoralul românesc, în vecinătatea portului Mangalia a fost descoperit în 1967 un fragment dintr-o traversă fixă cu dimensiuni foarte mari [5]. Traversa reconstituită se află la Muzeul de arheologie din Constanţa (inv. nr. 17 615).

3. *Traversă mobilă* din plumb (fig. 3A). L. 0,78 m, greut. 20,8 kg, întreagă. Corpul păstrează aceeaşi grosime pe toată lungimea şi se încovoaie uşor spre partea superioară. Prezintă deformări, extremităţile sînt uşor torsionate. Traversa este prevăzută cu o gaură cu diametrul 0,017 m ce servea la fixarea ei de fusul ancorei. Distanţa dintre marginea

---

cuta piesă de legătură cu trei lăcaşuri. Pentru un tip de ancoră cu traversă fixă şi piesă de legătură, vezi Joan du Plat Taylor, *Marine archaeology*, Londra, 1965, p. 193, fig. 75.

[5] C. Scorpan, SCIV, 21, 1970, 4, p. 639—647. Autorul prezintă o jumătate dintr-o traversă fixă ce a avut lungimea totală de aprox. 2,37 m şi greutatea de circa 400 kg. Articolul conţine confuzii privind construcţia ancorelor şi a terminologiei uzuale. Autorul consideră „ancorele din plumb" compuse numai din traversă şi fusul din lemn. Este ipoteza emisă în 1929 de Friedrich Moll care în lipsa altor elemente a imaginat un tip de ancoră numai prin greutate şi presare. Cf. G. Ucelli, *op. cit.*, p. 244—246, fig. 277; p. 248, nota 19; Friedrich Moll, AA, 44, 1929. De asemenea nu putem împărtăşi părerea lui C. Scorpan care atribuie traversa de ancoră de la Mangalia unei corăbii cu un tonaj de 3 000—10 000 de amfore, considerînd-o cea mai mare şi cea mai grea traversă cunoscută. Dimensiunile acestei traverse sînt de fapt aproape identice cu cele ale ancorei din Lacul Nemi (vezi supra nota 4).

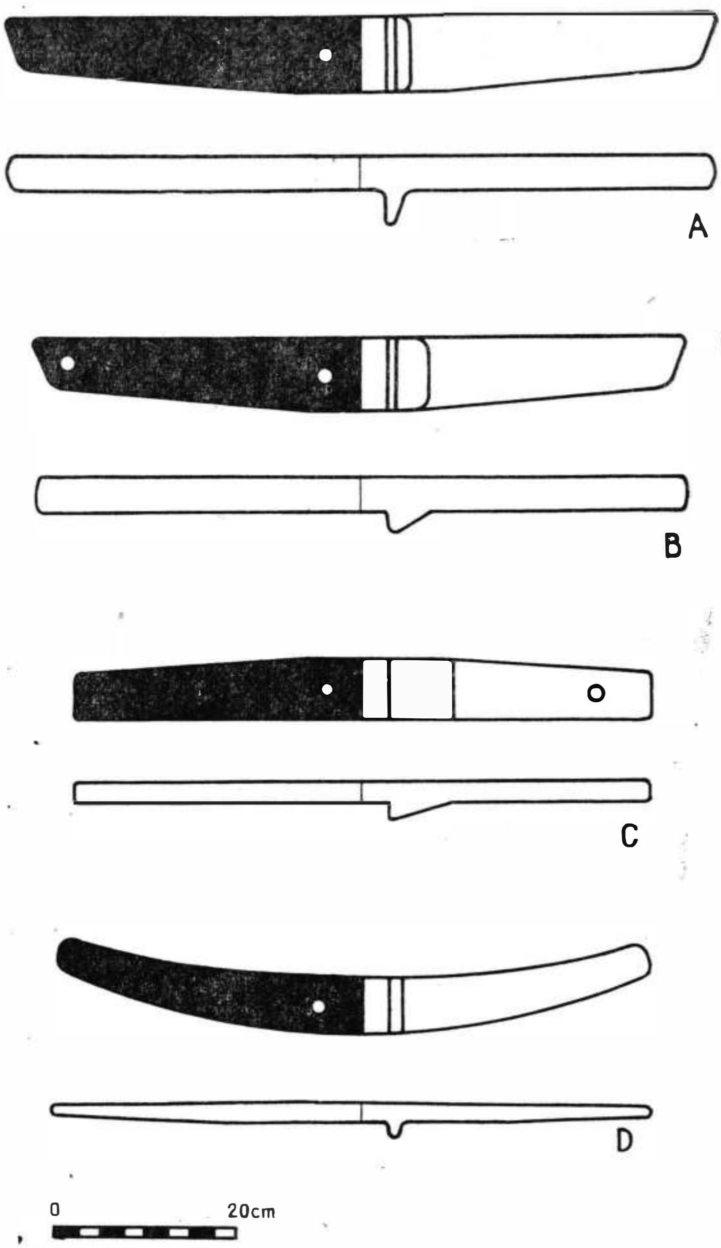

Fig. 3. A, B, C, D traverse mobile.

acestei găuri și pragul opritor al traversei (grosimea fusului ancorei) este de 0,06 m. Întrucît a fost găsită la mică distanță de piesa de legătură (fig. 4B) sîntem îndreptățiți să credem că au făcut parte din aceeași ancoră.

4. *Traversă mobilă* din plumb (fig. 3 B). L. 0,715 m, greut. 18 kg, întreagă. Similară cu cea precedentă. Distanța prag opritor — gaura de fixare tot 0,06 m. La una din extremități prezintă o gaură cu diam. 0,015 m ce servea probabil la fixarea saulei pentru geamandura ancorei.

5. *Traversă mobilă* din plumb (fig. 3 C). L. 0,630 m, greut. 9,300 kg, întreagă. Distanța prag opritor — gaura de fixare 0,06 m. Față de celelalte traverse mobile prezintă următoarea particularitate : pragul opritor este situat de cealaltă parte a axului transversal al traversei, fapt care ne permite să clasificăm traversele pe dreapta sau pe stînga. În cazul în care considerăm pragul opritor de aceeași parte, distingem traverse care au pantă în partea de sus, sau în partea de jos. Traversa noastră este prevăzută la una din extremități cu o gaură cu diametrul 0,014 m unde se lega saula pentru geamandură. A fost găsită împreună cu piesa de legătură (fig. 4 D) cu care a făcut parte din aceeași ancoră. Modul în care erau dispuse una față de cealaltă, arăta că au fost deplasate din poziția lor inițială.

6. *Traversă mobilă* din plumb (fig. 3 D). L. 0,65 m, greut. 5,95 kg, întreagă. Corpul se subțiază spre extremități și în același timp se încovoaie spre partea superioară în forma unui arc de cerc [6]. Distanța prag opritor — gaura de fixare este aceeași ca la toate celelalte traverse.

7. *Piesă de legătură* din plumb (fig. 4 A). L. 0,66 m, l. 0,135 și Î. 0,07 m. Greut. 20,200 kg, întreagă. Ușor deformată, prezintă o curbură cu centrul situat la îmbinarea brațelor cu fusul. Lăcașul fusului și al unuia din brațe, fisurate. Plumbul este într-un stadiu avansat de degradare. Dimensiunile lăcașului central 0,155 × 0,108 m, raportul laturilor 1,4. Prin măsurarea înclinării pereților lăcașelor, rezultă unghiul dintre brațele ancorei și fus de circa 30° [7].

8. *Piesă de legătură* din plumb (fig. 4 B). L. 0,47 m, l. 0,1 și Î. 0,04 m. Greut. 9,8 kg, întreagă. Dimensiunile lăcașului destinat fusului 0,115 × × 0,06 m, raportul laturilor 1,9. Această piesă a fost găsită la o mică distanță de traversa mobilă (fig. 3 A) fapt ce ne îndreptățește să credem că au făcut parte din aceeași ancoră. Media măsurătorilor privind înclinarea pereților lăcașelor indică unghiul format între brațele ancorei și fus de circa 22°.

9. *Piesă de legătură* din plumb (fig. 4 C). L. probabilă 0,44 m, l. 0,09 și Î. 0,05 m. În stare fragmentară ; se păstrează un lăcaș al unuia din brațe și o parte din lăcașul central. Greutatea fragmentului 3,2 kg. Nu este posibilă determinarea dimensiunilor lăcașului fusului ancorei sau înclinarea brațelor.

10. *Piesă de legătură* din plumb (fig. 4 D). L. 0,350 m, l. 0,074 m, Î. 0,048 m. Greut. 3,2 kg, întreagă. Deteriorată ; prezintă cîteva rupturi. Plumbul într-un stadiu avansat de descompunere. Dimensiunile lăcașului central 0,088 × 0,05 m, raportul laturilor aproximativ 1,8. Unghiul format între brațe și fus 22 — 25°. A fost găsită împreună cu traversa mobilă (fig. 3 C) cu care a făcut parte din aceeași ancoră.

---

[6] Prezintă o formă mai puțin întîlnită. La muzeul din Sozopol (Bulgaria) se află cîteva traverse de acest tip cu greutăți diferite între 5—25 kg.

[7] La ancora din Lacul Nemi, unghiul dintre brațe și fus este de asemenea de 30°. Vezi G. Ucelli, *op. cit.*, p. 245, fig. 278.

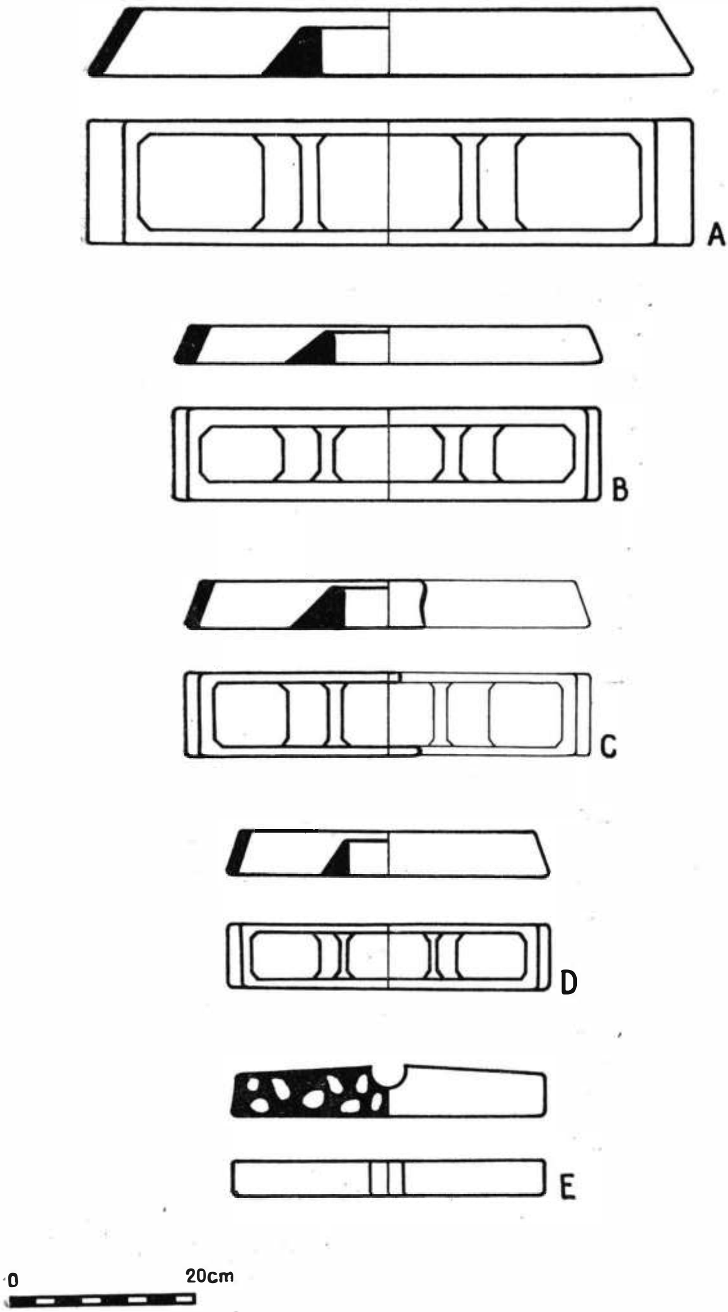

Fig. 4. A, B, C, D piese de legătură; E, bară din plumb.

O piesă de legătură de un tip neobişnuit a fost descoperită în anul 1969 lîngă portul Brindisi. Aceasta este prevăzută numai cu două lăcaşuri ; unul pentru fus şi celălalt cu pereţii înclinaţi pentru braţul ancorei [8].

11. *Bară din plumb* (fig. 4 E) a cărei destinaţie nu se cunoaşte cu certitudine. L. 0,34 m, l. 0,055 m, grosime 0,04 m. Greut. 3,5 kg, întreagă. În interior conţine bucăţi din piatră sparte neuniform care au fost introduse în plumbul topit (fig. 8). O pereche de piese asemănătoare, însă din plumb masiv, se află la Muzeul din Palermo. Asupra rolului funcţional al acestor piese, s-au emis diferite ipoteze [9].

Datarea traverselor şi elementelor de ancoră prezentate mai sus, nu poate fi făcută cu exactitate. Nu au fost găsite împreună cu amfore bine determinate care să fi provenit de la aceeaşi epavă.

*

Ancore cu traversă mobilă din rada portului Tomis (Reconstituire).

Descoperirile făcute pînă acum permit să se afirme că ancorele cu traversă mobilă din plumb şi-au făcut apariţia încă din epoca elenistică. În bazinul mediteranean au fost găsite numeroase traverse de acest tip [10].

Modul de îmbinare al traversei mobile la ancorele din lemn cu plumb s-a transmis şi la ancorele din fier, dat fiind simplitatea construcţiei. Ancorele din fier cu două braţe din epoca romană şi bizantină erau prevăzute de asemenea cu traverse mobile, cu unele deosebiri privind forma şi dimensiunile [11]. Avantajele prezentate de acest tip de ancoră au făcut ca aceasta să fie reînviată în anul 1852 de căpitanul Rodger din marina engleză, sub denumirea de ancoră tip *Amiralitate*.

Reconstituirea celor două ancore cu traversă mobilă din rada portului Tomis este prezentată în fig. 9. Baza de plecare au constituit-o atît

---

[8] Cf. Gerhard Kapitän, Archaeology, 24, 1971, nr. 1, p. 52—53. S-a emis ipoteza că această piesă de legătură a aparţinut unui tip de ancoră cu un singur braţ, folosită la ambarcaţiuni pescăreşti. Alte două piese similare au fost descoperite lîngă Xanten (la nord de Duisburg — R.F.G.) într-un lac care a făcut parte cîndva din albia Rinului. G. Kapitän, *Greco — Roman anchors and the evidence for the one-armed wooden anchor in antiquity*, Colston Papers, 23, Londra, 1972, p. 383—394.

[9] G. Kapitän (*Un hallazgo arqueológico importante en Siracuza*, CRIS, Revista de la mar, 120, Barcelona, 1969, p. 26—31, fig. 4) presupune că aceste piese au fost turnate direct în traversa fixă a unui tip de ancoră din lemn. Alt tip de piese asemănătoare funcţional au fost descoperite lîngă Kyrenia. Este vorba de trei bare din plumb pentru care s-a emis ipoteza că au fost de asemenea introduse în interiorul elementelor componente ale unei ancore din lemn. Cf. David I. Owen, Archaeology, 24, 1971, nr. 2, p. 126 ; Idem, Antike Welt, 1, 1973, p. 3—10.

[10] Traversa mobilă şi piesa de legătură a ancorei din Siracuza. Cf. Joan du Plat Taylor, *op. cit.*, pl. 31 ; Altă ancoră cu traversă mobilă la Isola Lunga (Sicilia). Cf. G. Kapitän, Sicilia Archeologica, 16, Trapani, 1971, p. 13—22 ; Honor Frost, JNA, 1, 1972, p. 113—117, fig. 2, 3.

[11] O ancoră din fier cu două braţe în greutate de 417 kg a fost descoperită în anul 1930 în Lacul Nemi. Cf. G. Ucelli, *op. cit.*, p. 113, fig. 117. Ancoră cu traversă mobilă descoperită la Pompei. *Ibidem*, p. 239, fig. 272. Un tip de ancoră din fier a cărei formă trădează o puternică influenţă a ancorelor din lemn, descoperită în provincia Gerona în Spania. Cf. Federico Foerster, CRIS, Revista de la mar, 122, Barcelona, 1969, p. 22—23. Un număr de opt ancore din fier cu traversă mobilă provin din depozitul de mărfuri al Edificiului roman cu mozaic. Cf. A. Rădulescu, Pontica, 6, 1973, p. 196, fig. 4. Ancore identice cu cele de la Constanţa, vezi G.F. Bass, *Underwater Archeological Expedition to Turkey 1963*, *National Geographic Society Research Reports*, Washington, 1968, p. 21—34 ; Idem, *A Byzantine Trading Venture*, Scientific American, 2, 1971, p. 23—33.

relaţiile între dimensiuni cît şi forma constructivă a pieselor componente. Prin analiza acestor elemente, au început să se contureze atît forma cît şi dimensiunile ancorelor întregite.

Poziţionarea pragului opritor al traversei mobile, precum şi orificiul situat la o anumită distanţă de acesta, arată clar că numai aceste două elemente servesc la fixarea traversei pe fusul ancorei. În urma măsurătorilor s-a constatat că jumătatea distanţei dintre pragul opritor şi marginea găurii pentru fixare este în acelaşi timp şi jumătatea traversei. De fapt, distanţa dintre aceste două elemente reprezintă tocmai grosimea fusului din lemn al ancorei (fig. 3). Profilul traversei mobile prezintă o particularitate care poate trece foarte uşor neobservată şi anume : în partea din mijloc, în porţiunea care intră în lăcaşul practicat în fusul din lemn al ancorei, traversa prezintă un profil cu laturile paralele (fig. 3A, 3B şi 3C). Această formă serveşte la aşezarea şi fixarea rigidă în fusul ancorei.

În ceea ce priveşte modul de fixare al traversei mobile pe fus sînt posibile două soluţii, ambele la fel de simple : un bolţ opritor, sau o bucată de parîmă trecută prin orificiul traversei şi legată în jurul fusului. Această a doua soluţie se pare că era cel mai des folosită. Una din traverse, şi anume cea din fig. 3 B, prezintă în orificiul de fixare resturi ale saulei din cînepă ce a servit la fixarea de fusul din lemn.

O altă particularitate a unor ancore folosite în rada portului Tomis este forma constructivă a ghearelor metalice. Aceasta este diferită de forma ghearelor ancorei din Lacul Nemi, sau a celor găsite lîngă Kyrenia [12].

Într-una din ultimele zile ale campaniei din 1971 am găsit trei piese din fier a căror utilizare nu am bănuit-o pentru moment. Piesele erau din fier lat de circa 0,08 m, lungi de 0,8 — 1 m şi groase de aproximativ 0,01 m. Numai la unul din capete aveau forma unei gheare de ancoră. Ulterior am dedus destinaţia lor (vezi fig. 9/1).

Ancora cu traversă mobilă nr. 1

Întrucît traversa mobilă (fig. 3 A) şi piesa de legătură (fig. 4 B) au fost găsite foarte aproape una de alta, se poate spune cu certitudine că au făcut parte din aceeaşi ancoră. Acest fapt va fi confirmat după cum vom vedea şi de relaţiile ce există între dimensiunile lor de îmbinare (fig. 9/1). În ceea ce priveşte lungimea fusului şi a braţelor ancorei reconstituite, fără a greşi prea mult putem adopta rapoartele dintre dimensiunile ancorei din Lacul Nemi.

$$\frac{\text{Lungime fus}}{\text{Lungime traversă}} = 2{,}4 \qquad \frac{\text{Lungime fus}}{\text{Lungime braţ}} = 2{,}2$$

$$\frac{\text{Lungime traversă}}{\text{Lungime braţ}} = 0{,}92$$

---

[12] Un tip de gheare de ancoră din bronz vezi D.I. Owen, *op. cit.*, p. 127.

Pentru aceste rapoarte, rezultă cu aproximaţie următoarele dimensiuni :

$$\text{Lungimea fusului} = 0{,}78 \times 2{,}4 = 1{,}8 \text{ m}$$

$$\text{Lungimea braţelor} = \frac{0{,}78}{0{,}92} = 0{,}85 \text{ m}$$

Revenind la traversele mobile din fig. 3 observăm cu surprindere că deşi au dimensiuni diferite, distanţa între pragul opritor al traversei şi marginea găurii de fixare este la toate de 0,06 m. Această dimensiune reprezintă, după cum am văzut, latura mică a fusului ancorei. Conform dimensiunilor lăcaşului central al piesei de legătură (fig. 4 B) rezultă secţiunea de 0,06 X 0,120 m pentru fusul ancorei ce încercăm să o reconstituim. Avînd în vedere că atît traversele cît şi piesa de legătură indică aceeaşi dimensiune pentru latura mică a fusului, apar foarte clar următoarele aspecte :

— Se confirmă din punct de vedere dimensional că traversa din fig. 3 A a făcut parte din aceeaşi ancoră cu piesa de legătură din fig. 4 B.

— Traversa mobilă din fig. 3 B poate fi folosită la aceeaşi ancoră în locul traversei mobile fig. 3 A.

Cele două traverse, deşi au fost turnate în forme diferite, cu dimensiuni în general diferite, dimensiunile care asigură ansamblarea traversei cu fusul ancorei, sînt identice :

— Distanţa prag — gaura de fixare 0,06 m.

— Grosimea ambelor traverse 0,038 m.

Este foarte normal ca uniformizarea anumitor dimensiuni ale ancorelor să fi apărut ca o necesitate acută în timpul navigaţiei. Cum pe puntea unei nave existau mai multe ancore, dimensiunile lor de ansamblare dintre traversă şi fus fiind aceleaşi la toate, fiecare traversă putea fi montată la oricare din ancore. Nu trebuie să uităm că de foarte multe ori ancora se agăţa de stînci şi în acest caz putea fi pierdută sau recuperată numai în parte. Faptul că traversa mobilă din fig. 3 D cu greutatea de 6 kg (de circa trei ori mai mică decît celelalte) respectă dimensiunea de 0,06 m, denotă că exista un pronunţat grad de uniformizare a dimensiunilor.

Toate aceste elemente ne fac să credem că această uniformizare privea nu numai ancorele aceleiaşi corăbii, ci s-a extins şi asupra celor pentru corăbiile de tonaj apropiat. Este posibil ca această acţiune de uniformizare să fi fost rezultatul unei nevoi imperioase şi să fi dus la o standardizare, prin relaţiile curente ce desigur existau între navigatori şi meşterii care se ocupau cu turnarea pieselor din plumb. În acest mod, corăbierii puteau folosi traverse ce proveneau de la ancorele altor corăbii de acelaşi tonaj, sau le puteau procura de la ateliere specializate.

Dat fiind avîntul economic al Tomisului în epoca romană, odată cu intensificarea comerţului şi a navigaţiei, au apărut ca o strictă necesitate ateliere care construiau sau reparau diferite tipuri de nave. Perioada de stabilitate şi înflorire a cetăţii din sec. I—III e.n. a permis dezvoltarea şi perfecţionarea tehnologiei acestor meşteşuguri.

Ancora cu traversă mobilă nr. 2.

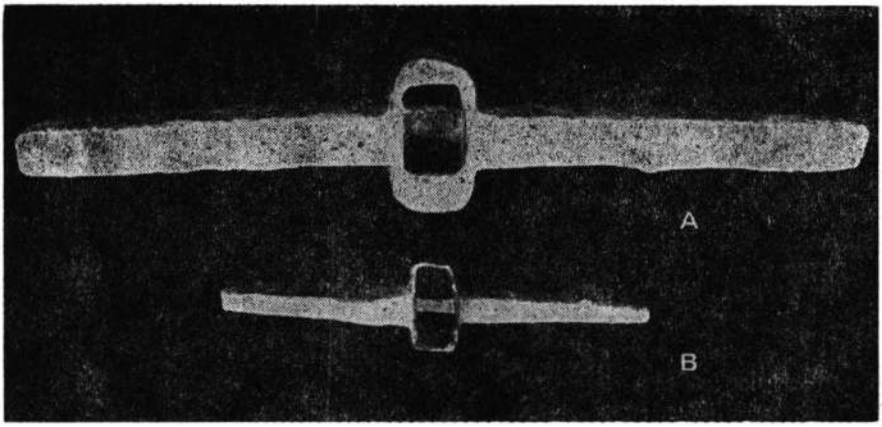

Fig. 5. A, B traverse fixe.

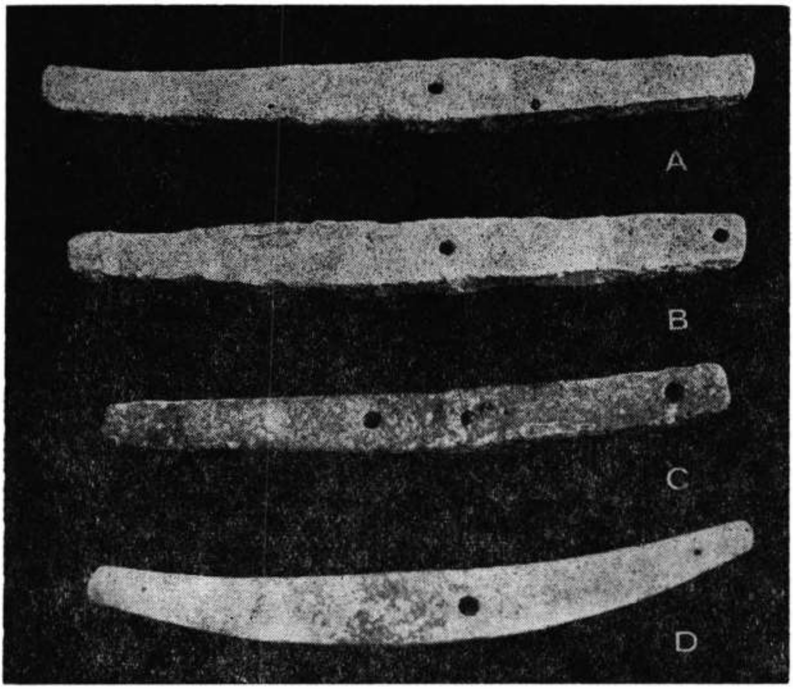

Fig. 6. A, B, C, D traverse mobile.

Traversa mobilă (fig. 3 C) şi piesa de legătură (fig. 4 D) au făcut parte din aceeaşi ancoră (fig. 9.2). Folosind acelaşi raţionament ca şi în cazul ancorei precedente, rezultă următoarele dimensiuni :

Lungimea fusului = 1,5 m.

Lungimea braţelor = 0,68 m.

Traversa mobilă indică grosimea fusului ancorei de 0,06 m. Lăcașul central al piesei de legătură (fig. 4 D) are dimensiunile aproximative de 0,088 × 0,05 m. Comparînd aceste date putem spune că fusul ancorei ar fi avut secțiunea probabilă 0,100 × 0,06 m care îi permitea interschimbabilitatea traverselor mobile standardizate, iar în partea inferioară a

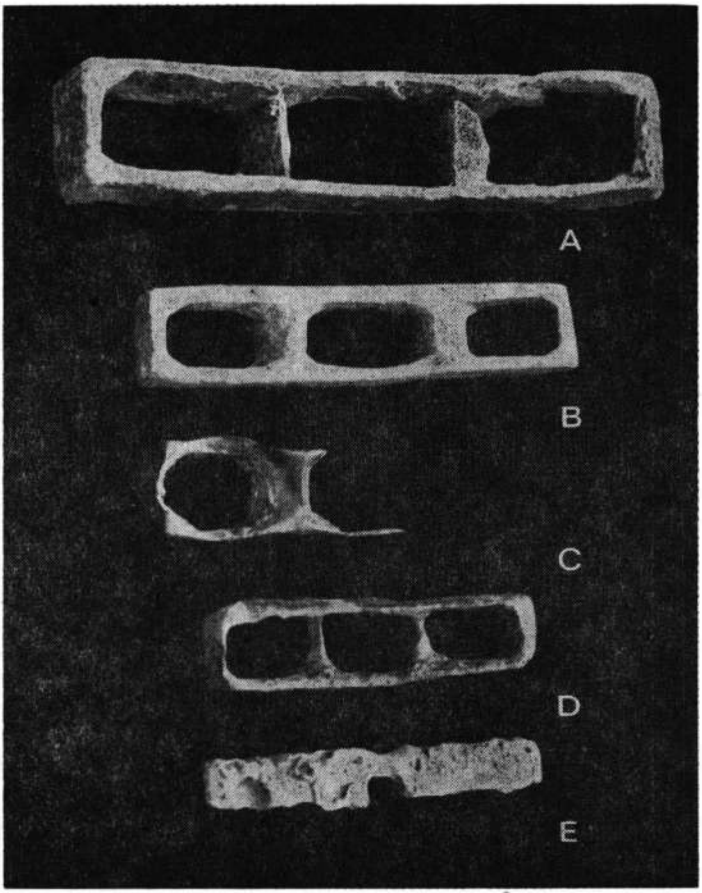

Fig. 7. A, B, C, D piese de legătură; E, bară din plumb.

fost cioplit la dimensiunea lăcașului piesei de legătură. Este posibil ca ancora propriu-zisă să fi fost mai veche, de altă proveniență, iar traversa mobilă să fi fost înlocuită ulterior.

După toate acestea este foarte firesc să ne întrebăm ce fel de corăbii puteau fi dotate cu asemenea ancore?

Se știe că greutatea ancorei se stabilește în funcție de tonajul și caracteristicile navei. Cu titlu informativ, la navele moderne greutatea ancorei reprezintă circa 1/1000 din tonaj [13]. Pentru navele cu vele din

[13] Vezi *ancoră*, *Lexiconul tehnic român*, ed. 1957, p. 418.

secolul trecut, în funcție de tonaj erau folosite ancore din fier cu două brațe, cu traversă fixă cu următoarele greutăți [14];

Tonajul vasului	Nr. ancorelor	Greutatea ancorei (kg)
100	2	250
250	3	500
500	3	900
750	3	1 200
1 000	3	1 500

Pentru a înțelege semnificația tonajelor înscrise în tabelul de mai sus, ne vom referi la unele lucruri cunoscute. Se știe că navele comerciale de tonaj mediu pentru distanțe lungi, așa-zisele *naves onerariae* aveau o capacitate de transport de circa 3 000 de amfore la care corespund circa 200—280 tone deplasament total[15].

Fig. 8. Bară din plumb în care au fost introduse fragmente din piatră.

Corelînd toate aceste date, este evident că cele două ancore descoperite în rada portului Tomis provin de la ambarcațiuni mici, cu capacitatea sub 25 tone, probabil pentru transporturi între porturi învecinate. Nu este exclus, dat fiind numărul lor însemnat, să fi provenit de la o formație de vase de luptă.

[14] H. Paasch, *De la quille à la Pomme de Mât — Dictionnaire de marine*, Paris, 1901, p. 244.

[15] F. Benoit, *Architecture navale et tonnage des navires à l'époque hellénistique et romaine*, *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina — Albenga 1958*, Bordighera, 1961, p. 347—357.

În ceea ce priveşte traversa fixă din fig. 2 A precum şi piesa de legătură (fig. 4 A) provin cu certitudine de la ancorele unor nave comerciale de tonaj mediu pentru distanţe lungi (*naves onerariae*).

Concluzii privind construcţia ancorelor din lemn

Ne vom referi în primul rînd la rezultatul comparativ al dimensiunilor lăcaşului pentru fus, respectiv raportul laturilor la cîteva traverse fixe pentru care sîntem în posesia datelor necesare:

	Dimensiunile lăcaşului fus (metri)	Raportul laturilor
Traversa fig. 2 A	0,110 × 0,080	1,4
Traversa fig. 2 B	0,102 × 0,050	2
Traversa fixă Mangalia (vezi nota 5)	0,300 × 0,210	1,4
Traversa fixă Lacul Nemi (vezi nota 4)	0,300 × 0,200	1,5

Pornind dela aceste date verificate şi în alte cazuri pe care le prezentăm în rîndurile ce urmează, putem afirma că, în general, raportul laturilor pentru fusurile ancorelor cu traversă fixă ar avea valori cuprinse între *1,3 şi 1,6*. Desigur, nu este posibil ca absolut la toate traversele fixe dimensiunile lăcaşului să respecte riguros acest raport. Ele provin din ateliere diferite, situate pe o arie vastă şi dintr-o perioadă relativ lungă de timp. Însăşi traversa fig. 2 B se abate de la constatările noastre generale.

Întrucît traversele recuperate de noi reprezintă un număr foarte redus, am extins observaţiile noastre şi asupra celor 30 de traverse fixe cu greutăţi diferite între 5,7 şi 266,5 kg ce provin din vecinătatea portului Ceuta (Gibraltar)[16]. Stabilind raportul laturilor lăcaşului central în limita preciziei oferite de fidelitatea schiţelor publicate de autori, rezultă următoarele cifre statistice:

Raportul laturilor lăcaşului central	Numărul de traverse fixe	Procente din total
1 — 1,25 inclusiv	4	13,4 %
1,3 — 1,6 ,,	21	70 %
1,7 — 2 ,,	5	16,6 %

În ceea ce priveşte piesa de legătură din fig. 4 A putem face unele observaţii noi. După cum am văzut anterior, lăcaşul central al acestei piese are dimensiunile 0,155 × 0,108, raportul laturilor 1,4.

În urma acestei constatări consider că putem afirma cu suficientă certitudine că piesa de legătură fig. 4 A a făcut parte dintr-o ancoră cu traversă fixă.

[16] J. Bravo Pérez şi J. Bravo Soto, *Vestigios del pasado de Ceuta*, Inmersión y ciencia, 4, Barcelona, 1972, p. 26—39.

Raţionamentul poate fi extins şi asupra ancorelor cu traversă mobilă. Pentru aceasta să vedem ce relaţii există între dimensiunile fusului, respectiv lăcaşului central al piesei de legătură.

	Dimensiuni lăcaş fus (m)	Raportul laturilor
Ancora nr. 1 (fig. 9/1)	0,115×0,06	1,9
Ancora nr. 2 (fig. 9/2)	0,088×0,05	1,8

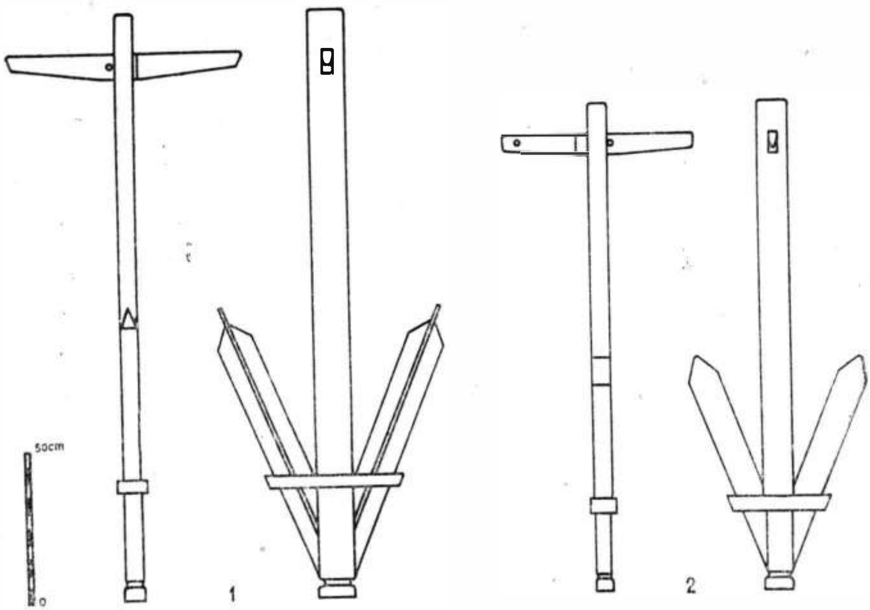

Fig. 9. 1, 2 ancore cu traversă mobilă din rada portului Tomis, reconstituire.

Pe baza acestei constatări se poate admite că, în general, la ancorele cu traversă mobilă raportul laturilor lăcaşului central al piesei de legătură are valori cuprinse între *1,8 şi 2*. Este foarte normal ca la acest tip de ancoră lăţimea fusului să fie mai mare, pentru a compensa în parte slăbirea secţiunii în locul în care este introdusă traversa mobilă. La unele ancore, partea superioară a fusului era prevăzută cu o cămaşă paralelipipedică din plumb (casetă) în pereţii căreia era practicat un orificiu dreptunghiular prin care se introducea traversa mobilă[17].

Soluţiile constructive folosite demonstrează că navigatorii antici posedeau sau intuiau empiric anumite noţiuni privind dimensionarea ancorelor conform rezistenţei materialelor. Deoarece cunoşteau eforturile la care este supusă ancora în timpul lucrului, au procedat foarte corect cînd au optat pentru o secţiune dreptunghiulară a fusului. Au dovedit un deosebit

[17] *Ibidem*, p. 31, fig. 25; p. 39. Piesă similară vezi Franco Papó, *Un nuovo controceppo*, Mondo Sommerso, 7, 1969, Roma, p. 815—816. Cămaşă din plumb dispusă pe fus deasupra traversei, vezi G. Kapitän, Sicilia Archeologica, 16, 1971, p. 17, fig. 2.

simţ practic plasînd întotdeauna latura cea mare a fusului pe direcţia efortului de încovoiere datorit înfigerii vîrfului în sol. În acest mod au asigurat constructiv fusului o rezistenţă sporită la încovoiere pentru o secţiune cît mai mică a lemnului.

Acest fapt devine şi mai important dacă ne amintim că în funcţie de volumul elementelor din lemn este necesară o greutate corespunzătoare din plumb pentru îngreunarea ancorei. Sub apă, greutatea efectivă a ancorei este supusă principiului lui Arhimede. De aceea scopul urmărit este obţinerea unei greutăţi specifice medii a ancorei cît mai mare, pentru nişte elemente care să reziste eforturilor ce apar la ancorare.

Şi acum să încercăm să ne explicăm de ce traversa (fig. 2 B) constituie o excepţie faţă de celelalte traverse fixe. Desigur, un meşter întreprinzător, dotat cu o mare putere de înţelegere, a reuşit să îmbine atît avantajele cît şi dimensiunile ambelor tipuri de ancore folosind un număr cît mai redus de piese. Dacă a conceput o traversă fixă al cărei lăcaş pentru fus are raportul laturilor 2, constructorul a observat că un asemenea fus îi permite să monteze corect ambele tipuri de traverse.

Astfel, cu acelaşi tip de piesă de legătură şi acelaşi fus putea să ofere conform cererii fie ancore cu traversă fixă, fie cu traversă mobilă. Mai mult chiar, orice ancoră cu traversă fixă putea fi transformată în ancoră cu traversă mobilă şi invers.

Admiţînd aceste tendinţe de uniformizare, putem afirma că numai piesele de legătură al căror lăcaş central au raportul laturilor cuprins între 1,3 şi 1,6 provin cu certitudine de la ancore cu traversă fixă.

Revenind la principiile constructive generale ale ancorelor din lemn, constatăm că adoptarea unui unghi mic, circa 20—30° între braţe şi fus are de asemenea o explicaţie. Este uşor să se demonstreze matematic că cu cît acest unghi este mai mic, efortul ce se exercită asupra zonei de îmbinare a braţelor cu fusul (*diamantul ancorei*) se micşorează, deci ancora devine mai rezistentă.

Mărirea acestui unghi datorită avantajului ce îl oferă (înfigere mai adîncă în sol) se observă abia după apariţia ancorelor din fier, cu rezistenţa superioară. La ancorele moderne cu braţe fixe tip *amiralitate* acest unghi este de circa 50° [18].

Pentru a micşora riscul ruperii, unele ancore din lemn erau prevăzute cu o saulă suplimentară denumită *călăuză*, ce servea la smulgerea ancorei din sol. Tocmai în acest scop, ancora din Lacul Nemi prezintă un şanţ cioplit la diamantul ancorei unde se fixa saula călăuză. Este o soluţie ce s-a transmis şi ancorelor din fier cu traversă mobilă[19].

★

Tehnologia folosită pentru execuţia pieselor din plumb

În ceea ce priveşte tehnologia folosită la executarea pieselor din plumb descoperite în rada portului Tomis se observă următoarele :

Atît traversele cît şi piesele de legătură au fost turnate în forme deschise, probabil de pămînt. Formele pentru piesele de legătură au fost pre-

[18] Vezi supra nota 13.

[19] Ancorele din fier ce provin din Lacul Nemi, Pompei, Gerona (supra nota 11) sînt prevăzute cu un inel de fixare la îmbinarea braţelor cu fusul. Acest inel s-a transmis şi ancorelor din fier cu trei sau patru braţe din evul mediu.

văzute cu miezuri mobile pentru lăcaşele braţelor. În general toate piesele prezintă o înclinare accentuată a pereţilor pentru a permite scoaterea modelului din formă la tipărire. Dat fiind simplitatea traverselor de ancoră, nu posedăm elemente care să ne permită să stabilim în ce măsură meşteşugarii care le-au creat aveau cunoştinţe privind turnarea pieselor mai complicate, în forme închise cu unul sau mai multe plane de separaţie.

Forma şi dimensiunile pieselor finite trădează cunoştinţe avansate privind înlăturarea defectelor de turnare, aşa-numitale retasuri de contracţie[20]. Uniformitatea pereţilor la lăcaşurile traverselor fixe, miezul din lemn care îl introduceau în acestea, forma echilibrată a pieselor de legătură sînt dovezi care vin în sprijinul afirmaţiilor de mai sus.

Prospectarea în continuare a acestui loc de ancorare ar putea furniza informaţii deosebit de preţioase privind legăturile comerciale ale Tomisului precum şi asupra eventualelor ateliere locale specializate în reparaţii şi construcţii navale.

ANCHORS FROM TOMIS

SUMMARY

While undertaking submarine prospections during the years 1971 and 1972 in the neighbourhood of the harbour of Constantza, on the site of the city of Tomis, a Milesian colony founded in the second half of the 6th century before our era, we discovered a great number of lead anchor stocks and other parts of anchors. Their presence as a group indicates an anchorage or place of refuge. The purpose of the present work is the presentation and the detailed study of these anchors parts. At the same time we reconstituted two anchors with lead movable stock from which only the stock and the junction piece have been preserved.

For the reconstruction of the wooden part we had to use the dimensions of the two pieces of lead. As regards the estimation of the length of the shank and arms, without being very much in error we used the same ratios between sizes found in the anchor from Lake Nemi.

At the same time, the recovered pieces in the Tomis harbour allowed us to draw very interesting conclusions concerning the understanding of phenomena and the adopting of constructive solutions by the constructors of these anchors. There are certain aspects that lead us to the conclusion that they had an empiric intuition or even possessed quite advanced rations of anchor dimensioning based on the strength of materials.

As regards the movable stocks, although they are of different sizes and weights, the distance between the stop-ridge and the margin of the fixing hole (which represents the narrow side of the anchor' s shank) is still the same for all. This fact leads to the special care for standardizing

[20] Goluri ce se formează în masa piesei turnate în timpul solidificării materialului topit. Aceste goluri se produc de obicei în zonele cu aglomerări de material. De exemplu pereţi mai groşi decît restul piesei care se răcesc mai încet şi se solidifică ultimii.

the assembling dimensions of the anchors. This standardization occured as an acute necesity during navigation as there were always more than one anchor on board of a ship and it was quite normal that every movable stock should be fixed to any of them. There are elements which make us believe that this standardization also extended to ships of similar tonnage.

The comparative study of the size of the central hole for the shank of both stocks and of junction pieces also offers very interesting information. Thus it is generally found that the sides ratio for the shank of anchors with fixed lead stock amounts to 1.3 and 1.6. Our observations have been extended and verified on over 30 fixed lead stocks of different weights coming from the neighbourhood of the Ceuta harbour (Gibraltar) and confirming this hypothesis by 70%.

Extending the argument on anchors with movable stock, one can generally say that their sides ratio has values comprised between 1,8 and 2. These findings can help us in certain situations. Thus in the case of an isolated junction piece, we can approximate the type of the anchor to which it belonged. Finally we discuss the technology used in moulding the lead pieces recovered in the Tomis harbour as well as certain considerations on the skill of those who made these pieces.

Considering all due reserves, we are entitled to assume that during the economic progress of the city of Tomis, alongside with the intensification of trade and navigation there also appeared workshops which repaired or even built different types of ships. The carrying on of the research in this anchorage might furnish very precious informations concerning the comercial relations of Tomis as well as on the supposed local workshops specialized in repairing and ship-building.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Constantza, mapping out of the situation. Localizing anchor elements, numbering according fig. 2, 3 and 4. Ancient architectural elements of marble, M.

Fig. 2. A, B Lead anchor stocks.

Fig. 3. A, B, C, D Movable lead stocks.

Fig. 4. A, B, C, D Junction pieces; E, lead bar containing broken stone.

Fig 5. A, B Lead anchor stocks.

Fig. 6. A, B, C, D Movable lead stocks.

Fig. 7. A, B, C, D Junction pieces; E, lead bar.

Fig. 8. Detail of the lead bar with broken stone.

Fig. 9. 1, 2 Anchors with movable stock found in Tomis harbour, reconstruction.

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

ARHEOLOGIA SPAŢIULUI CARPATO-BALCANIC ÎN VEACURILE VI—V Î.E.N.

DE

PETRE ALEXANDRESCU

Studiul lui Alexandru Vulpe, *Cercetări arheologice şi interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n. în spaţiul carpato-danubian*, Memoria Antiquitatis, 2, 1970 (1973), Piatra Neamţ, p. 115—213, în versiune bilingvă, germană şi română, reprezintă sinteza unor date arheologice şi istorice dispersate şi contradictorii. Atitudinea pe care a adoptat-o autorul în abordarea unei materii atît de dificile — aici stă poate actualitatea încercării sale — este păstrarea distanţei şi a rezervei critice faţă de datele cu care a operat, poziţia sa fiind fixată fără echivoc. A.V. îşi întemeiază sistematizarea informaţiilor pe clasarea şi cartarea descoperirilor arheologice de care a avut cunoştinţă pînă în anul 1970. Pe al doilea registru al investigaţiei, A.V. încearcă corelarea informaţiilor literare antice cu evidenţa arheologică.

După o incursiune în etapa finală a Hallstattului mijlociu pe acest spaţiu, care în fapt se rezumă la discutarea culturii Basarabi, A.V. trece la examenul intervalului cuprins între secolele VI—V î.e.n. şi identifică în spaţiul carpato-danubian, 12 grupe culturale.

Trunchiul principal îl constituie grupul Ferigile, cu cele 3 faze ale sale. Deşi cronologia internă a fazelor nu este încă omologată, mi se pare interesantă extinderea duratei acestui grup pînă în veacul al III-lea, ca rezultat al săpăturilor de la Tigveni, publicate de A.V. împreună cu Eugenia Popescu în Dacia, N.S. 16, 1972, p. 75 şi urm. Ferigile reprezintă la ora actuală singurul grup cultural pe care îl cunoaştem la noi în evoluţia lui neîntrerupră, din cadrul etapei de trecere de la prima la a doua vîrstă a fierului. Aşa cum pare să reiasă din identificările făcute de A.V., grupul Ferigile ocupă NV Munteniei, NE Olteniei, probabil NV aceleiaşi regiuni, ţinutul deluros al Banatului şi poate unele porţiuni din sudul Transilvaniei. Prin poziţia sa geografică, grupul Ferigile ne oferă aşadar posibilitatea cunoaşterii unei regiuni conservatoare, izolată de rapidele

prefaceri din Cîmpia Română. Dacă datarea tîrzie a ultimei faze se va dovedi justă, grupul Ferigile va trebui luat în seamă cu prioritate la cercetarea originii civilizaţiei dacice din Carpaţii Meridionali.

Regiunile din afara arcului carpatic, mă refer la Moldova, Cîmpia Română şi Dobrogea (în afara litoralului pontic), nu oferă însă tot atîtea documente arheologice şi, din acest punct începînd, sinteza lui A.V. devine aleatorie. Aşa de pildă în Moldova există grupul cetăţilor de refugiu din zona podişului central şi nordic, făcînd parte dintr-un ansamblu cultural care se prelungeşte către răsărit dincolo de Nistru şi chiar dincolo de Bug. Aceste cetăţi au fost construite în decursul unei perioade de timp cuprinse între finele veacului al VI-lea şi secolele IV—III î.e.n. Materialul descoperit în cursul cercetărilor îndelungate întreprinse de Adrian Florescu la Stînceşti şi la Cotnari-Cătălina, nu este încă publicat, astfel încît nu sîntem în situaţia de a putea defini caracterele acestui grup cultural, A.V. semnalează şi cîteva morminte disparate de înhumaţie (în număr de 10) care se datează, cu destulă aproximaţie, în veacul al V-lea. Raportul cultural dintre morminte şi grupul de cetăţi de refugiu, ale căror necropole nu au fost încă identificate, nu este nici el cunoscut. Totuşi A.V. constituie mormintele izolate din Moldova într-un grup cultural distinct atribuit agathyrşilor, pe care îl apropie de grupul de morminte „scitice'' din bazinul Mureşului. Există, este drept, în această parte a ţării o serie de descoperiri scitice izolate, dar nu sîntem informaţi asupra condiţiilor în care obiectele au fost găsite. Ele dovedesc apartenenţa provinciei la zona de difuziune a mărfurilor scitice, poate chiar de influenţă scitică, dar deocamdată nimic mai mult.

În Muntenia evidenţa descoperirilor este şi mai lacunară şi ea a fost bine rezumată de A.V. Mormintele sînt rare şi cronologia incertă. Numărul obiectelor descoperite izolat este redus. A.V. observă că majoritatea aşezărilor foritificate hallstattiene mijlocii sînt abandonate pentru o lungă perioadă şi repopulate abia către veacul al II-lea î.e.n. „Golul'' de descoperiri din Cîmpia Română corespunde după A.V. unui gol demografic şi ca atare el reclamă o explicaţie istorică. A.V. consideră depopularea ţinutului de cîmpie din Muntenia ca o ilustrare a cunoscutului loc din Herodot, V,9 : „Cît priveşte partea dinspre miazănoapte a acestei ţări (= Tracia), nimeni nu ar putea spune cu exactitate ce oameni o locuiesc, căci ţinutul de dincolo de Istru se arată a fi pustiu (*eremos*) şi de o întindere nesfîrşită. Singurii oameni despre care am putut afla că trăiesc dincolo de Istru sînt neam cu numele de sygini... Acest neam este răspîndit pînă în regiunea eneţilor, care locuiesc lîngă Adriatica... Tracii spun că ţinututul de dincolo de Istru este ocupat de albine şi din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe. Cei care povestesc aşa ceva, după părerea mea, spun lucruri de necrezut, căci se ştie că vietăţile acestea îndură greu frigul ; iar eu sînt de părere că ţinuturile de sub constelaţia Ursei nu pot fi locuite din cauza frigului''.

A.V. consideră aşadar că în prima jumătate a veacului al VI-lea sciţii pătrund în Cîmpia Română ; raidurile lor sînt atît de puternice încît produc „separarea geţilor de la sud de Dunăre de cei subcarpatici''. Aşezările hallstattiene mijlocii din cîmpie sînt părăsite, dezvoltarea culturii Basarabi întreruptă, iar populaţia se retrage în ţinuturile mult mai ferite de la poalele Carpaţilor, acolo unde astăzi constatăm prezenţa grupului

Ferigile. Geţii vor coborî din nou la cîmpie abia după cîteva secole, atunci cînd ambianţa istorică îşi redobîndeşte calmul, mai precis, în veacul al II-lea, în perioada de apogeu a civilizaţiei getice. În sprijinul acestei reconstituiri istorice A.V. aduce în discuţie un alt pasaj din Herodot, IV,48 : „Istrul, care este cel mai mare dintre toate fluviile pe care le cunoaştem, curge mereu cu acelaşi debit. Este cel dintîi fluviu din Sciţia venind din spre apus ; el ajunge fluviul cel mai mare, deoarece primeşte apele mai multor rîuri. Printre acelea care îl fac să fie mare sînt cinci mari cursuri de apă care curg prin Sciţia : unul numit de sciţi Porata, iar de eleni Pyretos, apoi Tiarantos, Araros, Naparis şi Ordessos. Cel dîntîi dintre aceste rîuri este mare şi curgînd el dinspre răsărit, îşi uneşte apele cu ale Istrului. Al doilea, căruia i se spune Tiarantos, curge mai spre apus, fiind mai mic. Araros, Naparis şi Ordessos curg între aceste două rîuri, vărsîndu-se şi ele în Istru. Acestea sînt rîurile care izvorăsc în Sciţia şi care îi sporesc apele''. A.V. consideră că prin identificarea ipotetică a rîurilor Ordessos şi Naparis cu Argeşul şi Ialomiţa, Muntenia făcea parte, în viziunea lui Herodot, din Sciţia.

În calea acestei ample reconstituiri mi se pare că stau cîteva dificultăţi :

1. Sărăcia urmelor arheologice din veacurile VI—V din Cîmpia Română, între sfîrşitul culturii Basarabi şi cel mai vechi orizont Zimnicea, este — la ora actuală — evidentă şi este meritul lui A. V. de a ne fi atras atenţia asupra acestei situaţii. Chestiunea care se pune însă este în ce măsură un asemenea gol corespunde unei situaţii istorice, în ce măsură reflectă un gol demografic. Oare această situaţie nu trebuie pusă pe seama cercetărilor încă insuficiente şi deci a slabei cunoaşteri a modului în care s-a produs, nu numai în Cîmpia Română, dar şi în alte ţinuturi extracarpatice, trecerea la cea de-a doua epocă a fierului, prin intermediul etapei Hallstattului final? Este de observat că harta arheologică a ţării este în genere săracă în descoperiri pentru aceeaşi vreme. O bună parte a Moldovei, aşa cum am văzut, este în aceeaşi situaţie. Dar mult mai edificator este exemplul Dobrogei. Aşa cum arată şi A.V., descoperirile din NE Bulgariei şi din Dobrogea pentru veacurile VI—V se reduc în fapt la cimitirul de la Dobrina, la orizontul mai vechi de la Ravna şi la cîteva morminte izolate de la Pietroşani, Cernavoda, Piatra Frecăţei. Aşezările şi cimitirele de pe litoral, dintre Corbul de Jos şi Sarinasuf, ţin de teritoriul controlat de Histria şi ies din cadrul acestei discuţii. Iată-ne deci şi aici în faţa unui „gol'' de descoperiri, care nu reflectă însă un „gol'' demografic. Texte antice binecunoscute semnalează aici o serie de populaţii, printre care geţii erau cei mai importanţi. Starea deficitară a izvoarelor arheologice din Dobrogea ne îndeamnă la prudenţă şi la constatarea că atît aici cît şi în alte ţinuturi extracarpatice stadiul prezent al cercetării arheologiei veacurilor VI—V nu este încă pregătit unei interpretări istorice.

2. Încetarea locuirii în aşezările de tip Basarabi din Cîmpia Română nu poate fi pusă pe seama raidurilor scitice, atît timp cît nu se constată în alte regiuni, ferite de asemenea incursiuni, continuarea evoluţiei acestei culturi. Pe de altă parte, dovezile arheologice ale prezenţei sciţilor în Muntenia sînt, aşa cum a demonstrat-o Ion Nestor încă de acum aproape 40 de ani, mult prea firave. Mai mult chiar : nu se poate admite prezenţa

lor încă de la începutul veacului al VI-lea, devreme ce documente scitice atît de timpurii sînt aici absente, şi rare chiar şi în Nordul pontic.

3. În ceea ce priveşte interpretarea primului dintre cele două texte invocate din Herodot (V, 9), trebuie ţinut seamă de faptul că povestirea sa este încărcată de informaţii fabuloase, suspecte chiar pentru „părintele istoriei”. Lipsa unor repere geografice exprimate în text face conjecturală încercarea de localizare a acelui *eremos*. Este de observat dealtfel că „pustiul” de la nordul Dunării este menţionat în legătură cu acea populaţie enigmatică a syginilor, situaţi ei înşişi undeva pe malul stîng al Dunării Mijlocii.

4. Cel de-al doilea pasaj din Herodot (IV, 48) prezintă serioase dificultăţi de localizare a celor trei rîuri Araros, Naparis şi Ordessos. Oricare ar fi soluţiile propuse, situarea lor între Prut şi Siret este inacceptabilă şi reflectă cunoştinţele foarte vagi pe care Herodot le avea asupra geografiei ţinuturilor de la apus de Prut. De aceea cu greu poate fi dedusă din acest pasaj apartenenţa Cîmpiei Române la Sciţia.

În concluzie se poate spune că la ora actuală sîntem în situaţia de a aştepta de la cercetările arheologice viitoare clarificarea, *în termeni mai întîi arheologici*, a caracterului Hallstattului tîrziu din zonele extracarpatice, poate pe direcţiile care se întrevăd deja din studiul grupelor Ferigile-Bîrseşti.

★

În ceea ce priveşte Dobrogea, aş vrea să atrag atenţia asupraunor elemente noi care au intervenit în discuţie, după încheierea redactării studiului lui A. V. S. Morintz a identificat recent, în cuprinsul materialului ceramic descoperit la Histria, o ceramică de tip Babadag III. Cel mai caracteristic dintre fragmente provine dintr-un vas pîntecos din argilă lustruită, cu coaste orizontale pe gît, scos la lumină de către Suzana Dimitriu în sectorul X NV_1, în 1958, în cuprinsul celui mai vechi nivel arhaic de pe platou, datat către sfîrşitul veacului al VII-lea şi începutul celui de-al VI-lea. S. Morintz consideră că prezenţa acestor fragmente, în condiţii stratigrafice asigurate, confirmă ipoteza potrivit căreia ultima fază a culturii Babadag cuprinde în întregime veacul al VII-lea. În acelaşi timp, S. Morintz crede că identificarea, mai demult, tot la Histria, a unui fragment ceramic de tip Basarabi confirmă presupunerea coexistenţei ultimei faze Babadag cu cultura Basarabi, în condiţiile departajării spaţiului de la Dunărea de jos.

Este locul de a cita aici, în aceeaşi ordine de idei, cercetările întreprinse de Maria Coja, publicate în BMI, 1972, 2, p. 33 urm. Autoarea a identificat în cuprinsul aşezării de la Capul Doloşman un strat aparţinînd fazei III a culturii Babadag, în care a surprins două bordeie şi cîteva fragmente ceramice caracteristice. Acest strat „se îngemănează cu ceramica greacă arhaică — scrie Maria Coja — fără a putea stabili stratigrafic dacă între ele este un raport de succesiune”. Deşi în secţiunile practicate în aşezare nu s-a putut surprinde cel mai vechi nivel grecesc, descoperirea la suprafaţă a unui fragment de bol „rodian” decorat cu păsări, a cărui datare nu poate coborî mai jos de începutul veacului al VI-lea, reprezintă un prim indiciu pentru vechimea aşezării greceşti.

Noile descoperiri deschid acum înaintea noastră posibilitatea cercetării nivelului precolonial din ţinuturile litoralului pontic şi în acelaşi timp ne vor permite stabilirea unui punct de reper cronologic fix privind data de sfîrşit a Hallstattului mijlociu în Dobrogea.

★

Revenind la studiul care ne reţine atenţia, trebuie să subliniem faptul că el reprezintă şi rodul unui efort de fixare al unui cadru cronologic şi de identificare a unor puncte de reper pentru datarea absolută a descoperirilor arheologice din cuprinsul perioadei veacurilor VI—V. În speţă, este vorba de punerea în valoare a contextelor cuprinzînd obiecte de import grecesc.

Unul dintre cele mai preţioase este cimitirul de la Dobrina. A. V. utilizează această necropolă nu numai pentru paralelizarea descoperirilor din Bulgaria de NE şi din Dobrogea, ci chiar la stabilirea cronologiei unor grupe culturale mai îndepărtate, ca de pildă cimitirul de la Ferigile.

După cum se ştie, cronologia relativă de la Ferigile se întemeiază pe citirea stratigrafiei orizontale a cimitirului tumular în sensul : faza I → faza II → faza III. Autorul consideră drept posibilă şi citirea : faza II → faza I → faza III, pe care o dă însă ca mai puţin probabilă, enumerînd o serie de argumente, printre care figurează şi analogia dintre faza II Ferigile şi cimitirul de la Dobrina. Cum în interpretarea lui A. V. Dobrina se datează, prin mormintele cu ceramică greacă, „în secolul V (probabil către jumătatea lui)" cronologia absolută şi relativă a necropolei de la Ferigile este următoarea : faza I *550 — după 500*, faza II *după 500 — după 450*, faza III *sec. IV—III*. Iată aşadar importanţa cimitirului de la Dobrina, nu numai pentru cronologia monnmentelor arheologice din Bulgaria de NE şi din Dobrogea, dar şi pentru un spaţiu mult mai larg atingînd zonele subcarpatice ale Munteniei şi Olteniei.

În necropola de la Dobrina se află două morminte în al căror inventar funerar sînt vase greceşti : mormîntul 2 din tumulul 5, şi tumulul 23. Vom începe cu discutarea ultimului dintre ele. Tumulul 23, situat excentric faţă de grupul unitar al celorlalţi tumuli, cuprinde : doi lekythoi greceşti, o strachină cu buza răsfrîntă în afară lucrată la roată, 5 fibule tracice, o cute de piatră şi un cuţitaş de fier (Izvestija-Varna, 1965, pl. 8/35, 9/36—37, 10/40 şi 41, 14/48, 15/23). Datarea inventarului funerar nu pune probleme grele. Unul dintre cei doi lekythoi (pl. 9/36), acoperit cu firnis negru-brun pe jumătatea sa superioară, se datează către sfîrşitul veacului al IV-lea sau începutul celui următor. Celelalte obiecte ale inventarului funerar nu contrazic această datare, inclusiv cele 5 fibule tracice. Este deci presupus că acest tumul, aşa cum indică şi poziţia sa excentrică, nu făcea parte din restul necropolei, fiind de dată mai recentă, cum presupune şi A.V.

Singurul reper cronologic din cuprinsul necropolei de la Dobrina rămîne deci mormîntul 2 din tumulul 5, în care se găseau : o oinochoe greacă orientală cu toartă bifidă, angobă albă şi decor în benzi, o strachină cu buza uşor răsfrîntă către interior lucrată la roată din argilă cenuşie şi o căniţă cu toartă supraînălţată lucrată la roată din argilă cenuşie (pl. 3/10, 12). Primul dintre vase, oinochoe, se încadrează în seria vaselor de uz curent aduse din unul dintre centrele Greciei Asiatice şi se datează în veacul al VI-lea. Căniţa cu toartă supraînălţată reprezintă o formă

care a fost larg răspîndită în lumea traco-getică. Aşa cum arătam într-un studiu recent, Dacia, 16, 1972, p. 117—118, forma ca atare, lucrată la roată şi arsă reducător, pare a fi originară din Eolia, regiunea situată în partea de nord a litoralului egeic al Anatoliei. Acolo se producea categoria de ceramică uzuală cunoscută sub numele de *bucchero eolian*. Împreună cu alte forme ceramice din aceeaşi categorie, căniţa cu toartă supraînălţată a fost difuzată în coloniile greceşti de pe coasta apuseană a Mării Negre, probabil prin intermediul unor oraşe nord-ioniene ca Phoceea. Este de subliniat faptul că vasul care ne reţine atenţia se întîlneşte numai în oraşele vestpontice şi în ţinuturile influenţate sau controlate de ele (cel mai nordic punct este aşezarea de la Sarinasuf; prezenţa acestui vas la Olbia nu mi se pare sigură, iar cele două exemplare publicate de S. I. Kapoşina, MIA, 50, 1956, p. 171, fig. 14/1—2, nu se încadrează în această serie). Vasul este absent în Grecia propriu-zisă şi în celelalte colonii mediteraneene. Din oraşele vestpontice căniţa cu toartă supraînălţată a fost masiv difuzată şi imitată în mediul tracic. Succesul acestei forme se explică probabil prin asemănarea cu căniţa hallstattiană cu toartă supraînălţată, ale cărei tradiţii urcă pînă în epoca Bronzului tîrziu (de pildă Ferigile, grupa III). Din zona traco-getică această formă a ajuns atît de departe ca în grupul Vekerzug (explicaţia dată de M. Párducz, potrivit căreia acest vas a fost imitat după ceramica olbiană nu mi se pare plauzibilă, devreme ce Olbia nu a produs această formă). Cît priveşte încadrarea cronologică, reamintesc că la Histria căniţa cu toartă supraînălţată, produsă şi de către atelierele locale histriene, apare numai în straturile veacului al VI-lea (cele două vase descoperite de Vlad Zirra în necropola din Istria-sat, Materiale, 9, 1970, p. 214—215, fig. 29, nu pot fi datate cu exactitate, fiind descoperiri izolate). Cîteva exemplare descoperite la Sarinasuf provin din contexte din a doua jumătate a veacului al VI-lea şi începutul celui următor. Piesa de la Dobrina poate fi deci un produs grecesc din atelierele de la Odessos. Evident rămîne deschisă posibilitatea ca ea să fi fost lucrată chiar de către tracii aflaţi sub influenţa odessitană, dar aceasta depinde de data începutului producţiei ceramicii lor la roată, încă incert.

Ultimul vas din acelaşi mormînt, strachina cu buza răsfrîntă către interior, reprezintă de asemenea o formă des întîlnită în cetăţile vestpontice, încă de la începutul veacului al VI-lea, înainte de a fi fost produsă de către atelierele traco-getice. Circulaţia formei este însă îndelungată.

Revenind la datarea mormîntului 2 din tumulul 5 de la Dobrina, cred că nu există temei de a respinge indicaţia cronologică oferită de oinochoe, singurul vas a cărui încadrare cronologică este mai strînsă, cu atît mai mult cu cît celelalte piese ale inventarului funerar nu contrazic această datare.

Dacă anulăm valabilitatea de reper cronologic al tumulului 23, considerîndu-l — aşa cum am încercat să arăt mai sus — dezlegat cronologic şi topografic de ansamblul necropolei, argumentul propus de A. V. în favoarea coborîrii datării cimitirului de la Dobrina, către mijlocul veacului al V-lea, cade. Desigur îi rămîne lui A. V. sarcina de a judeca argumentele prezentate mai sus, cu atît mai mult cu cît această necropolă

posedă în fapt *un singur* obiect de import susceptibil de a oferi un reper cronologic cert.

★

Aşa cum arătam înainte, studiul lui A. V. reprezintă, printre altele, şi rodul unei munci de identificare, cartare şi selecţie ale obiectelor de import grecesc. Iată deci din nou în discuţie o chestiune, aceea a importurilor greceşti, a cărei importanţă o subliniam de curînd cititorilor Studiilor Clasice (12, 1970 şi 14, 1972, la rubrica „Însemnări arheologice").

Spaţiul examinat de A. V. este parcurs în veacurile VI—V de două drumuri comerciale principale care îl legau de lumea grecească. Asupra unuia dintre ele — calea Adriaticii, fie direct prin lumea iliră, fie de-a lungul văii Vardarului — a atras atenţia, încă acum mai bine de două decenii, J. G. Szilágyi. Pe acest drum a ajuns pînă în cîmpia Tisei splendida hydrie de bronz de la Ártánd (nota noastră din Studii Clasice, 8, 1966, p. 207 şi urm.). Al doilea drum este acela al cetăţilor pontice. Asupra difuziunii mărfurilor greceşti prin intermediul acestora am mai avut prilejul să comunic cîteva observaţii pe marginea unei lucrări sovietice (Studii Clasice, 14, 1972, p. 165 şi urm.).

Constatăm două mari regiuni de concentrare a mărfii greceşti, una în Bulgaria centrală, cealaltă în Ucraina. Cele mai vechi importuri elene sînt semnalate în Ucraina încă din ultimul sfert al veacului al VII-lea; începînd cu sfîrşitul veacului al VI-lea ele se diversifică în aceeaşi regiune considerabil (amfore, ceramică de lux şi de uz curent, piese metalice, vase de bronz şi de argint, oglinzi, coifuri, cnemide, bijuterii etc.), concentrîndu-se în bazinul mijlociu al Niprului, la circa 200 km depărtare de coasta Mării Negre. În centrul Bulgariei, în ţinutul dintre munţii Balcani şi Rodope, se afla un alt focar polarizator de obiecte de import greceşti. Necropolele princiare odrise au livrat numeroase şi variate piese, datate în cuprinsul secolului al V-lea î.e.n.

În raport cu aceste zone de concentrare a importurilor greceşti, iliro-panonică, scitică şi odrisă, spaţiul carpato-balcanic apare afectat numai periferic de mişcarea mărfurilor elene. Din studiul lui A. V. reiese destul de clar penuria de importuri greceşti pe teritoriul ţării noastre, în veacurile VI—V. Constatăm doar o infiltrare a acestora, poate şi a influenţei elene, pe o fîşie a litoralului pontic şi o zonă încă nedeterminată din preajma limanului Nistrului: este spaţiul de expansiune economică a Histriei. Probabil că prin intermediul acestor fîşii litorale, pe Dunăre, pe Siret, pe Nistru, cîteva obiecte, în special amfore, pătrund în interiorul continental, către centrul şi nordul Moldovei, fără a se semnala nicăieri o concentrare a lor.

Cauza acestui fenomen trebuie căutată atît în situaţia istorică-politică a triburilor din spaţiul carpatic-balcanic, dar poate şi în aceea a celor două cetăţi greceşti, care, la data aceea, ar fi putut juca rolul pe care Olbia şi Apollonia şi-l asumaseră pentru Ucraina şi Tracia Centrală: mă refer la Histria şi Odessos. Despre prima dintre ele ştim, în urma săpăturilor arheologice, că înregistra, tocmai în veacurile VI—V, o dezvoltare vertiginoasă, exercitînd o acţiune economică eficace asupra teritoriului imediat învecinat, cît şi pe coasta de NV a Mării Negre. Nu înregistrăm însă o pătrundere adîncă a mărfurilor histriene sau transmise de

Histria în interiorul continental. La Odessos, ale cărei straturi din veacurile VI—V nu au fost încă explorate, puterea de pătrundere a mărfurilor grecești în mediul indigen pare să fi fost mult mai mică decît a Histriei, dacă judecăm după descoperirile de la Ravna, situată la numai 13 km depărtare de cetate (o distanță mai mică decît aceea dintre Tariverde și Histria), unde necropola recent cercetată, de caracter tracic, nu a livrat nici un obiect de import grecesc; tot așa și în necropola de la Dobrina, mai veche și ceva mai îndepărtată decît Ravna, unde obiectele grecești sînt în număr neglijabil.

Traducerea evidenței arheologice în termeni istorici nu poate fi dată deocamdată. Este vorba de un „baraj" opus grecilor de către formațiunile tribale autohtone sau poate mai degrabă înregistrăm, pe această cale, **lipsa** unor asemenea formațiuni politice, capabile de a dezvolta relații cu coloniștii greci? Indiferent de răspunsul la această întrebare, se poate afirma că spațiul carpato-balcanic dezvoltă istoria sa în veacurile VI—V în forme tradiționale de caracter hallstattian, neafectat de importurile și desigur de influența greacă. Masiva penetrație elenă, atît în interiorul Dobrogei, cît și dincolo de Dunăre, se produce abia în cursul veacului al IV-lea. La acea dată însă civilizația getică își precizase configurația. Abia acum se ivesc, în stabilirea raporturilor greco-indigene, „partenerii" la mare distanță.

PUNCTE DE VEDERE RELATIVE LA O ISTORIE A DACIEI PREROMANE

DE

MIRCEA BABEŞ

În urmă cu cincizeci de ani, în cercetările lui Vasile Pârvan se producea acea însemnată reorientare care avea să ducă, în scurtă vreme, la apariţia *Geticelor* şi care, în perspectiva timpului, s-a dovedit a fi fost atît de rodnică pentru cercetarea istorico-arheologică românească. După ani de activitate dedicaţi istoriei şi antichităţilor greco-romane, Pârvan ajungea atunci la concluzia că „pentru a înţelege naşterea, dezvoltarea şi persistenţa romanismului danubian, trebuie să cunoaştem înainte de orice preistoria Europei centrale şi carpato-balcanice...”[1]. Punerea în evidenţă a rolului jucat de elementul autohton în geneza romanităţii orientale, respectiv a poporului român, a stimulat, de atunci într-o măsură mereu crescîndă, mai ales însă în ultimul sfert de veac, interesul pentru geto-daci, atît în rîndurile specialiştilor, cît şi în rîndurile publicului larg. Acestui interes general, nevoii de sintetizare critică a datelor şi interpretărilor acumulate de cercetarea românească şi străină, încearcă şi reuşeşte în bună măsură să răspundă cartea lui Hadrian Daicoviciu, intitulată *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, apărută nu demult[2].

Avem de-a face cu una dintre acele lucrări care, prin încercarea de sinteză istorică, inevitabil marcată de personalitatea autorului, au darul de a stîrni ecouri puternice, ades contradictorii, şi de a stimula, pe de altă parte, noi cercetări. Un astfel de ecou îl reprezintă şi paginile de faţă, al căror rost nu este de a face aprecieri generale asupra reuşitei sau nereuşitei cărţii în discuţie, ci acela de a sugera că anumite probleme, şi nu dintre cele mai puţin importante, ar putea fi abordate din altă perspectivă şi cu alte concluzii decît cele propuse de H. Daicoviciu.

---

[1] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 724.

[2] Editura Dacia, Cluj, 1972, 414 p., 81 + XXXIV fig. şi VIII pl. Cuprins: cap. I Formarea statului dac; cap. II Statul dac sub conducerea lui Burebista; cap. III Dacia de la Burebista la Decebal; cap. IV Cultura materială a dacilor în perioada statului dac; cap. V Contribuţii la cunoaşterea culturii spirituale a daco-geţilor; cap. VI Dacia în timpul lui Decebal. Războaiele daco-romane de la sfîrşitul sec. I şi începutul sec. II; Concluzii; Anexe.

S C I V A, tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 217—244

Cîteva cuvinte trebuie totuşi spuse, de la început, pentru caracterizarea generală a acestei *cărţi de istorie*, pentru a-i pune în evidenţă calităţile incontestabile şi pentru a sesiza, pe de altă parte, sursele anumitor lipsuri, ce nu pot fi scăpate din vedere. Aici a jucat un rol important şi, de aceea, trebuie să fie reamintită, geneza acestei cărţi. Într-o primă formă [3], ea se adresa publicului larg de nespecialişti, avînd un caracter predominant expozitiv, care-i asigura accesibilitatea. Datorită încercării de sinteză şi, mai ales, datorită opiniilor exprimate acolo de autor în probleme dintre cele mai controversate, lucrarea a fost frecvent citată în literatura de specialitate şi a fost distinsă cu un premiu al Academiei R.S.R. În 1972 a apărut o ediţie nouă [4], revăzută şi completată; se remarcă anumite modificări în text şi apariţia unui veritabil aparat critic. În acelaşi an a apărut şi cartea care este cu adevărat destinată lumii ştiinţifice [5] şi care constituie punctul de plecare al prezentei discuţii.

Din păcate, în această lucrare, care — avînd în vedere obiectivele sale şi cititorii vizaţi — este evident mai pretenţioasă, autorul nu a renunţat la planul şi textul primei sale cărţi, ci le-a înglobat în cea mai mare parte în noua carte, alături de studii (sau fragmente din ele) mai vechi sau mai noi, apărute în diferite publicaţii de arheologie şi istorie [6]. Reproşul ce s-ar putea face din acest punct de vedere priveşte nu atît lipsa de noutate a datelor şi interpretărilor, cît planul, adecvat poate unei lucrări de popularizare, dar impropriu pentru noua carte. Este vorba, în ultimă instanţă, de o anumită lipsă de unitate şi de echilibru între diferitele părţi ale acestei cărţi [7].

Cartea prezintă însă, înainte de toate, calităţi remarcabile, care trebuie cu toată tăria subliniate. Ele ţin de capacitatea autorului de a ordona şi sintetiza numeroase fapte istorice, de metoda sa principial justă, întemeiată pe utilizarea largă a datelor arheologice, de obiectivitatea cu care sînt expuse ipotezele şi teoriile opuse şi, nu în ultimul rînd, de stilul elegant, atrăgător, în care este făcută expunerea. Această carte, care sintetizează, confirmă şi impune o serie de rezultate (unele datorate chiar

[3] *Dacii* [1], Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1965, 262 p. şi 60 fig. Un alt tiraj al aceleiaşi ediţii a apărut la Editura pentru literatură, în colecţia „Biblioteca pentru toţi", în anul 1968.

[4] *Dacii* [2], Bucureşti, Editura enciclopedică română, 1972, în seria „Sinteze", 380 p., 79 fig. şi VII pl.

[5] Cf. şi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Rezumatul tezei de doctorat, 1970, 26 p.

[6] Cf. SCIV, 11, 1960, 1, p. 135—139; Dacia, NS., 4, 1960, p. 231—254; Dacia N.S. 9, 1965, p. 383—385; ActaMN, 2, 1965, p. 107—110; ActaMN, 5, 1968, p. 51—57; în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, 1968, p. 65—70; ActaMN, 7, 1970, p. 109—124; Dacia, N.S., 14, 1970, p. 159—166 (în colaborare cu Jan Trynkowski).

[7] Se observă, astfel, că istoria politică a Daciei pînă la Decebal, ca şi problema modului de producţie, a caracterului „statului dac", sînt tratate în primele trei capitole, anticipînd asupra prezentării economiei, culturii materiale şi spirituale, pentru ca în ultimul capitol să se reia firul istoriei politice cu prezentarea războaielor daco-romane. Unele excursuri, mai ales cele din cap. VI, distonează prin caracterul special şi amploarea discuţiei (comentariul la cîteva scene de pe columna traiană şi critica unor ipoteze formulate de R. Vulpe). În sfîrşit, o problemă cum este aceea a „cunoştinţelor ştiinţifice" la daci este tratată pe mai bine de 30 de pagini, în timp ce altele, totuşi mai importante, cum ar fi „Arta în perioada statului dac" şi „Statul dac şi societatea dacă în timpul lui Decebal", sînt tratate doar pe 7 şi respectiv 2 pagini. Lipseşte complet un capitol de istorie a cercetărilor şi de prezentare critică a izvoarelor.

autorului), ale cercetării istoriei şi culturii geto-dacilor, va deveni, abstracţie făcînd de unele inevitabile observaţii critice, o operă de referinţă, de o utilitate incontestabilă atît pentru lumea ştiinţifică, cît şi pentru publicul mai larg.

★

În cele ce urmează vor fi luate în discuţie unele dintre acele probleme, care, chiar şi în urma recentei sinteze a lui H. Daicoviciu, nu pot fi considerate ca satisfăcător şi definitiv rezolvate. Este vorba de probleme cu implicaţii importante, în privinţa cărora poziţia cercetătorului clujean nu reprezintă o încheiere inevitabilă, ci o opţiune, care trebuie să lase loc uneia sau mai multor soluţii. Asupra unor asemenea soluţii posibile voi încerca, aici, să atrag atenţia.

Întrucît interpretările în discuţie concură, în concepţia lui H. Daicoviciu, în chip coerent la susţinerea viziunii sale istorice despre lumea geto-dacă, va trebui să începem prin a ne referi la concluziile cărţii, unde această viziune îşi află o clară exprimare :

„Perioada care începe cu primele decenii ale secolului I î.e.n. şi se încheie în anul 106 e.n. prin cucerirea Daciei de către romani este perioada celei mai înalte manifestări, pe un întreit tărîm, a puterilor creatoare ale poporului daco-get. Pe plan economic-material, ea este vremea făuririi unei civilizaţii de tip oppidan ; pe plan spiritual, ea e marcată de însuşirea scrisului şi de existenţa a numeroase cunoştinţe cu caracter ştiinţific la daci ; în sfîrşit, pe plan politic, această perioadă de două sute de ani este vremea organizării celei mai înalte la care a ajuns societatea dacică : statul lui Burebista şi al lui Decebal" (p. 336).

Tot în concluzii, intrînd în detaliile acestei clare definiţii, H. Daicoviciu subliniază „*unitatea profundă a civilizaţiei dacice*", dovedind faptul că „*întreaga lume dacică participă la avîntul din ultimele două secole de existenţă a Daciei independente*". Fenomenele de excepţie puse în evidenţă prin descoperirile din Munţii Orăştiei nu ar contrazice ideea de unitate, ci ar demonstra „. . .alături de alte argumente binecunoscute, *că societatea dacică se constituise într-o formă centralizată de organizare politică, în cadrul căreia centrul se dezvolta cu prioritate*" (p. 338). Ca un lucru cîştigat este privită „precizarea existenţei şi caracterului statului dac", în care „*munca oamenilor liberi şi nu a sclavilor reprezintă principalul izvor al bunurilor materiale*".

Tot ca un rezultat pozitiv este privită adîncirea cunoştinţelor despre istoria politică a „statului dac", prin „schiţarea unei cronologii ipotetice, dar verosimile, a regilor din Munţii Orăştiei" şi prin punerea în evidenţă a unei „concepţii politice superioare şi consecvente" a acestor regi în materie de „politică externă".

Concluzia majoră a cărţii este, fără îndoială, aceea că „. .*poporul dac, civilizaţia şi statul dacilor aparţin lumii clasice*". După H. Daicoviciu, civilizaţia dacică se aseamănă cu cea greacă clasică, cu cea elenistică sau cu cea imperial-romană, nu însă ca nivel, ca grad de dezvoltare, ci „*prin natura ei*". Caracterul clasic al civilizaţiei dacice „a trebuit să joace un rol de seamă în înlesnirea romanizării populaţiei autohtone" (p. 341).

Nimeni nu poate ignora implicaţiile importante şi multiple ale concluziilor cărţii lui H. Daicoviciu. Tentaţia de a le accepta, de a acorda

în acest fel geto-dacilor o poziţie deosebită între popoarele „barbare'' de la periferia europeană a lumii clasice, este foarte mare. Există, dealtfel, numeroşi cercetători care şi-au însuşit acest fel de a vedea lucrurile, pornind de la studiile mai vechi sau mai recente ale regretatului Constantin Daicoviciu [8]. Aceeaşi origine o au unele dintre opiniile lui H. Daicoviciu, altele au căpătat noi nuanţe sau îi aparţin în exclusivitate. *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* reprezintă laboriosul efort de a pune la fundamentul acestei viziuni o masă de date şi argumente istorico-arheologice.

★

„Istoria Daciei de la Burebista la cucerirea romană este, înainte de toate, istoria statului dac''. Cartea lui H. Daicoviciu debutează cu această afirmaţie, din care rezultă ca o axiomă organizarea pe baze statale a lumii geto-dace în perioada Burebista-Decebal. Cînd vorbeşte de *stat*, *stat începător*, *stat unitar*, *stat centralizat*, *formaţiune politică centralizată*, *formaţiune politică de tip statal* sau *organizaţie de tip statal centralizat* autorul are în vedere unul şi acelaşi lucru : organizarea politică statală generată de o orînduire bazată pe existenţa claselor sociale antagoniste (p. 29). Întrebarea dacă realităţile istorice concrete de care ne ocupăm corespund definiţiei marxiste a statului nu pare să fie inutilă, chiar dacă ideea statului dac are o largă audienţă şi a fost ca atare acceptată în unele manuale istorice [9].

A devenit evident, pentru toată lumea, că din izvoarele narative existente nu se pot extrage argumente hotărîtoare pentru această discuţie ; titlul de *rex* (eventual *princeps*, *dux*) sau *basileus* este atribuit de autorii antici, fără nici o distincţie, atît unor şefi de triburi sau uniuni tribale, cît şi conducătorilor unor veritabile state. Termenul de ἀρχή, folosit de Strabon în legătură cu realizările lui Burebista, nu ar putea însă în nici un caz, după H. Daicoviciu, să desemneze o simplă uniune de triburi. Fiind de acord în această privinţă, avem însă motive destule să ne îndoim de justeţea teoriei, după care am avea de-a face cu un stat în deplinul sens al cuvîntului şi după care „campaniile lui Burebista n-au fost simple expediţii de jaf caracteristice perioadei democraţiei militare, ci adevărate cuceriri de teritorii şi populaţii, uneori străine'' (p. 78). Dealtfel, chiar H. Daicoviciu este de părere că Burebista „nu avea practic posibilitatea să centralizeze *administrativ* vastul teritoriu ..'' şi exclude ideea că şefii locali de triburi sau magistraţii greci vor fi fost înlocuiţi cu „funcţionari'' ai acestuia. Cum va fi funcţionat atunci, fără un „aparat ramificat şi bine închegat'', fără funcţionari şi garnizoane care să ţină sub control triburile sau oraşele greceşti supuse, marele stat ? Prin ce mijloace puteau fi constrînşi supuşii din acest întins „imperiu'' să plătească tribut, să renunţe „la o politică externă diferită de aceea a regelui dac'' şi să furnizeze contingente de luptători ? Este greu să găsim, pentru aceste întrebări, răspunsuri care să se împace cu esenţa unui stat centralizat. Dimpotrivă, izvoarele ne sugerează, mai curînd, campanii scurte, violente,

[8] Cf. NEH, I, 1955, p. 121—137 ; *Istoria României*, I, 1960, p. 255—338.

[9] *Istoria României*, I, 1960, p. 278—285 ; *Istoria României. Compendiu* (sub redacţia Miron Constantinescu, C. Daicoviciu şi Şt. Pascu), 1969, p. 39—60 (capitol redactat de H. Daicoviciu).

cu efecte pustiitoare iar faptele arheologice par să confirme acest lucru. De la Dion Chrysostomos ştim că Olbia a fost cucerită de geţi şi devastată într-o asemenea măsură, încît se vorbea de o reînfiinţare a oraşului după retragerea atacatorilor [10]. Şi la Histria există urme clare de distrugere de la mijlocul secolului I î.e.n., iar decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, vorbeşte despre distrugerea zidurilor cetăţii, despre ocuparea teritoriului rural timp de trei ani şi despre luarea de prizonieri, care au putut fi răscumpăraţi contra unor mari sume de bani [11]. Lucruri asemănătoare se vor fi petrecut în mai toate oraşele pontice dintre Olbia şi Apollonia, atacate de geţi. După cum se vede, oraşele nu sînt cruţate, cum ar fi fost normal în cazul unei înglobări în „imperiul" lui Burebista, ci jefuite şi pustiite, prizonierii nu devin ostateci care să garanteze atitudinea ascultătoare a cetăţilor, ci sînt eliberaţi contra unor sume de bani, iar prezenţa „trupelor" geto-dace trebuie să fi fost de scurtă durată, atingînd trei ani în cazul Histriei. La fel de greu se pot interpreta aceste fapte drept manifestări ale unui clarvăzător plan politico-militar de prevenire a pericolului reprezentat de romani, care — după afirmaţia lui H. Daicoviciu — „în neputinţa lor de a ataca frontal regiunile de la nordul Dunării", ar fi încercat „să învăluiască Dacia prin ocuparea Dobrogei" (p. 71).

Revenind la textul lui Strabon, vom găsi şi alte fapte care se opun la echivalarea termenului de ἀρχή cu acela de „stat" [12]. Este vorba de caracterul efemer al „marii stăpîniri" a lui Burebista, care reiese, pe de o parte, din formularea : „în cîţiva ani a făurit.." , iar, pe de altă parte, din afirmaţia de necontestat că după moartea acestuia „imperiul" s-a împărţit în patru, apoi în cinci părţi, astfel de împărţiri fiind vremelnice şi schimbătoare. Chiar dacă admitem că pregătirea internă, aducerea la ascultare mai întîi a triburilor geto-dace înrudite, ar fi de socotit în afara acestor „cîţiva ani" [13], domnia lui Burebista se dovedeşte a fi fost destul de scurtă, ocupînd în principal deceniul 55—45 î.e.n. În acest sens

[10] Dion Chrysostomos, XXXVI, 4. Cf. şi T. Knipowitsch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Materialien zur römisch-germanischen Keramik, IV, 1929, p. 3, 52 şi urm., precum şi pl. 7/4—5, unde este ilustrată ceramică tipică geto-dacă ; L. M. Slavin *Drevnii gorod Olvija*, Kiev, 1951, p. 13 şi 17.

[11] Dittenberger, Sylloge ^{3}, 708. Cf. Em. Condurachi, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 515—522 ; idem, în *Histria*, I, 1954, p. 50—51. Cele mai ample comentarii privind raporturile dintre Histria şi Burebista, între altele şi în lumina ştirii despre cea de „a doua întemeiere" a oraşului, la D.M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României* ^{2}, 1967, p. 217—221, 270—286, 534—546. Pentru refacerea zidului elenistic, foarte probabil după acest atac, vezi C. Preda, A. Doicescu, în *Histria*, II, 1966, p. 319—320.

[12] Strabon, VII, 3, 11. Traducerea prin „stat" este acreditată în vol. I din *Izvoare privind istoria României*, Bucureşti, 1964, p. 237 şi folosită de H. Daicoviciu (p. 57). C. Daicoviciu traducea prin „imperiu" (*Istoria României*, I, p. 287), iar M. Macrea (SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 120) se oprise la traducerea, pare-se cea mai potrivită : „stăpînire".

[13] H. Daicoviciu (p. 39—40) vorbeşte de „un răstimp destul de îndelungat", necesar pentru „acţiunea de unificare a triburilor daco-getice" şi pentru activitatea „reformatoare" a lui Burebista şi se foloseşte de acest argument pur logic pentru a susţine informaţia îndoielnică a lui Iordanes, pe temeiul căreia „ocuparea tronului" s-ar fi produs în anul 82 î.e.n. Menţionez aici rezerva cu care trata această informaţie C. Daicoviciu (*Istoria României*, I, p. 286), care admitea că „poate e o greşeală a izvorului de care se foloseşte Iordanes. .". Durata domniei lui Burebista depinde, între altele, şi de data la care se fixează expediţia contra boilor, fie pe la 60 î.e.n., cum credea M. Macrea (SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 119—133) şi cum crede H. Daicoviciu (p. 67—69) că s-ar putea dovedi, fie spre sfîrşitul vieţii lui Burebista, cum ar rezulta mai curînd, din ordinea în care sînt menţionate acţiunile acestuia la Strabon (VII, 3, 11).

trebuie să fie interpretate şi spusele epigrafei dionysopolitane, din care rezultă că puterea şi faima necontestată a lui Burebista erau de dată recentă, începînd cu cîţiva ani înainte de anul redactării decretului, 48 î.e.n. [14].

Burebista moare, foarte probabil în anul 44 î.e.n., ,,din pricina unei răscoale" [15]. Ca să folosim o exprimare întîlnită chiar în cartea în discuţie, ,,marele stat pe care-l făurise cu sabia, dar care era lipsit de o adevărată unitate economică, se destramă" (p. 75). Autorul pune aşadar în evidenţă trei fapte semnificative pentru caracterizarea stăpînirii lui Burebista: 1. lipsa de unitate economică şi slaba centralizare politică, 2. rolul sabiei, al violenţei în făurirea acestei stăpîniri şi 3. caracterul ei efemer, destrămarea ei odată cu moartea conducătorului şi întoarcerea la starea de fărîmiţare anterioară. Din aceste fapte incontestabile nu au fost trase, însă, concluziile care se impuneau şi care, dealtfel, contrazic ipoteza ,,statului dac". H. Daicoviciu este, astfel, de părere că ,,desmembrarea statului dac n-a însemnat pieirea lui" (p. 97); măcar în unele regiuni, societatea geto-dacă ar fi depăşit definitiv orînduirea primitivă şi democraţia militară iar ,,dăinuirea statului dac transilvănean cu centrul în Munţii Orăştiei poate fi afirmată cu toată certitudinea şi demonstrată pe temeiul izvoarelor arheologice şi literare" [16].

Dovada principală o constituie ,,lista" de regi furnizată de Iordanes în *Getica*, în care H. Daicoviciu vede pe urmaşii lui Burebista ,,la tronul statului dac intracarpatic". Existenţa unei succesiuni neîntrerupte de dinaşti, continuitatea unei regalităţi dacice transilvănene, conservînd ,,principiul centralizator", sînt pentru autorul citat în afara oricărei îndoieli. Se admite cel mult că Iordanes a omis să citeze numele unor regi din succesiune, dar faptul că această omisiune ar fi conştientă (?) ne-ar obliga să acordăm totuşi credit deplin informaţiilor sale. Or, pentru istoria Daciei preromane, Iordanes nu poate fi considerat drept un izvor de primă mînă, pe care să ne putem fără grijă întemeia. O jumătate de mileniu îl desparte de evenimentele şi personajele istoriei geto-dacilor de dinainte de cucerire şi de asemenea de izvoarele scrise ale acelei vremi. *Getica* este, după cum se ştie, un rezumat al ,,Istoriei goţilor" a lui Cassiodorus, operă pe care Iordanes, după propria-i mărturie, a citit-o în trei

---

[14] ,,... în vremea din urmă, devenind regele Burebista cel dintîi şi cel mai mare dintre regii Traciei şi stăpîn peste tot ţinutul de dincolo şi de dincoace de fluviu...". H. Daicoviciu (p. 38—39), a cărui traducere am reprodus-o aici, restrînge semnificaţia acestei informaţii la aceea că „în vremea din urmă" Burebista şi-ar fi extins dominaţia de la nordul Dunării şi la sud de aceasta, peste Tracia. Amintim aici, însă, părerea exprimată cu ani în urmă de C. Daicoviciu (*Istoria României*, I, p. 287), după care ,,Tracia" din decretul pentru Acornion însemna ,,totalitatea ţinuturilor sud-est europene locuite de neamul tracic, inclusiv geto-daci". Redactorul decretului se referea deci la ansamblul evenimentelor care duseseră atît de rapid la ,,mărirea" lui Burebista. Jefuirea ţinuturilor de la sud de Dunăre, pînă în Macedonia şi Iliria, şi atacarea cetăţilor greceşti din Pontul Stîng, de la Olbia la Apollonia, erau cele mai recente dintre aceste evenimente, desfăşurate sau în curs de desfăşurare în acel an 48 î.e.n., cînd Roma, prinsă în războiul civil, nu se mai putea interesa de zonele sale de influenţă din vecinătatea Daciei (cf. A. Petre, Pontica, 4, 1971, p. 97—103).

[15] Strabon, VII, 3, 11. Deşi textul citat nu ne dă nici o indicaţie precisă, H. Daicoviciu (p. 75) vorbeşte de un complot şi o revoltă a aristocraţiei tribale nemulţumite de pierderea vechii ei autonomii şi a unei părţi din privilegii, în timp ce R. Vulpe presupunea că getul Burebista a fost asasinat de asociaţii săi deci, nemulţumiţi mai ales de orientarea precumpănitor pontică a politicii sale (Dacia, N.S., 4, 1960, p. 314).

[16] Pentru întîia oară întîlnim această ipoteză la C. Daicoviciu, *Noi contribuţii la problema statului dac*, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 55 urm.

zile şi a rescris-o din memorie, adăugînd unele amănunte culese din diferiţi autori greci şi latini. Critica modernă a ajuns însă la concluzia că Iordanes a folosit în aşa de mare măsură extrase din Istoria lui Cassiodorus, ea însăşi în mare parte o operă de compilaţie, încît chiar şi informaţiile atribuite lui Tacit, Dion Chrysostomos, Justin, Orosius sau Ablabius tot prin intermediul lui Cassiodorus au fost preluate [17]. În acest fel, discuţia privind valoarea datelor lui Iordanes despre geto-daci trece asupra lui Cassiodorus. El este acela care a strîns din diferite cărţi tot ceea ce privea originea goţilor, din dorinţa de a preamări trecutul acestora şi al regilor Amali. Preluînd de la Orosius echivalarea goţi=geţi, Cassiodorus a găsit posibilitatea de a asigura goţilor un trecut la fel de îndepărtat ca cel al Romei, mergînd înapoi pînă la războiul troian [18]. El a făcut din ,,Getica'', din nefericire pierdută, a lui Dion Chrysostomos o istorie a goţilor şi este de presupus că pentru cauza unei genealogii cît mai vechi a pus într-o succesiune dinastică personaje care nu au avut nimic comun între ele. Această bănuială ne apare ca îndreptăţită, dacă observăm că Sitalces este în aceeaşi măsură rege al ,,goţilor'' ca şi Burebista sau Coryllus ;Decebal însă nu este amintit, căci preistoria ,,goţilor'' nu se putea încheia cu înfrîngerea şi supunerea lor de către romani şi, de aceea, ea se opreşte la victoria asupra lui Fuscus, atribuită probabilului predecesor al lui Decebal, Dorpaneus. În schimb, în *Romana* (217) Decebal este menţionat de Iordanes, ca rege al dacilor, învins de Traian.

Aşa stînd lucrurile, avem suficiente motive să ne îndoim că lista lui Cassiodorus-Iordanes, completată de cercetarea actuală, ar reflecta o succesiune dinastică autentică pe ,,tronul'' ipoteticului stat-nucleu al dacilor, moştenind şi continuînd statul lui Burebista în Transilvania. Nu ştim cum a alcătuit Cassiodorus această listă, care ne duce de la Burebista, prin Deceneu, Comosicus, Coryllus la Dorpaneus şi prin acesta din urmă la ,,anzii'' gotici, respectiv la Amali. Este însă ciudat că Comosicus şi Coryllus (dacă nu este vorba de Scorylo, menţionat de Frontinus), acesta din urmă domnind patruzeci de ani, nu apar deloc în alte izvoare, nicidecum ca urmaşi ai lui Burebista şi Deceneu şi, de asemenea, este de observat că Dorpaneus nu mai apare decît la Orosius, care este una din sursele lui Cassiodorus. Pe de altă parte, constatăm că regele dac Cotiso şi Scorylo, ,,dux Dacorum'' (admiţînd că nu este vorba de Coryllus), binecunoscuţi, mai ales cel dintîi, în izvoarele vremii lor, nu apar la Cassiodorus-Iordanes.

Pentru a înlătura aceste dificultăţi ca şi pe acelea legate de cronologia presupusei dinastii, H. Daicoviciu a combinat în chip subtil ipoteze dintre cele mai îndrăzneţe, fără însă a putea, după părerea mea, să suplinească lipsa dovezilor directe. Este într-adevăr posibil ca Scorylo şi Coryllus să fi fost două personaje diferite în istoria geto-dacilor, dar o dovadă sigură în acest sens lipseşte. În primul rînd, punctul de plecare al lui H. Daicoviciu, după care Decebal este fiul lui Scorylo şi nepotul lui Duras

---

[17] Vezi eruditele comentarii ale lui R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970, p. 35 urm.

[18] Pe aceeaşi linie apologetică se plasează şi relatările, evident exagerate, despre preocupările filozofice şi ştiinţifice ale ,,goţilor'', care-i făceau ,,superiori celorlalte popoare, în privinţa minţii'' (cf. *Getica*, 69—70). Vezi mai jos p. 235—236.

alias Dorpaneus, nu este deloc sigur. Cunoscuta inscripţie *Decebalus per Scorilo*, descoperită pe Dealul Grădiştii, nu se citeşte obligatoriu *Decebal fiul lui Scorilo*; în această privinţă discuţiile mai continuă [19]. Nici identificarea lui Duras cu Dorpaneus nu este obligatorie [20], iar legăturile de rudenie ale acestui ipotetic rege cu două nume — frate mai mic al lui Scorylo, preluînd domnia înaintea nepotului său Decebal în virtutea dreptului agnaţilor — rămîn simple ipoteze şi nimic mai mult. Or toate aceste ipoteze şi presupuneri au fost emise pentru ca teoria continuităţii statului dac după Burebista să fie întru totul conformă (mai ales sub aspect cronologic) cu informaţiile îndoielnice şi sigur lacunare furnizate de textul lui Iordanes.

Tot din fidelitate faţă de Iordanes, Cotiso, regele dac menţionat în mai multe izvoare din vremea lui Augustus şi din următoarele două secole, este minimalizat, căci, deşi nu apare în lista istoricului got, el pare să fi fost mult mai important sau, măcar, mai cunoscut în vremea sa decît obscurul Comosicus sau, eventual, Coryllus. Pentru a apăra locul acestora în succesiunea regilor daci transilvăneni, H. Daicoviciu optează pentru o soluţie care face din Cotiso un mic rege dac din Banat şi Oltenia, distinct de un rege get Coson, situat — evident — în regiunile extracarpatice. Se pare că, totuşi, Cotiso ar fi mai curînd de aşezat în Munţii Orăştiei, dacă ţinem seama, pe de o parte, de informaţiile lui Florus [21], iar pe de alta, de descoperirile de monede Koson făcute în această regiune [22]. Chiar dacă am admite existenţa, distinct de Cotiso, a unui rege Koson, lucrurile nu s-ar schimba, căci acest Koson ar trebui localizat tot în Transilvania, mai probabil în Munţii Orăştiei, în ciuda faptului că nu apare în „lista" regilor daci şi a calificării sale drept „Getarum rex", argumentul numismatic fiind aici hotărîtor [23].

---

[19] Cf. K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 1, p. 109—110.

[20] H. Daicoviciu, p. 100 şi nota 17. Trebuie însă arătat că împrejurările în care apar Duras şi Dorpaneus nu sînt atît de asemănătoare pe cît se spune. De la Cassius Dio (LXVII, 6, 1) aflăm doar că Duras a cedat domnia lui Decebal, cîndva înainte de expediţia lui Fuscus. În schimb, Iordanes (*Getica*, 76—78) ne spune că Dorpaneus era conducătorul dacilor care l-au învins pe Oppius Sabinus şi că Fuscus a fost învins în cursul expediţiei împotriva armatei lui Dorpaneus, la nord de Dunăre. Orosius (VII, 10, 4) vorbeşte, de asemenea, despre „luptele lui Diurpaneus, regele dacilor cu generalul Fuscus".

[21] Florus, II, 28, 18: „Daci montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio...". Potrivirea între această relatare şi situaţia aşezărilor din Munţii Orăştiei a fost remarcată de C. Daicoviciu, în vol. *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei, I, Studiul topografic al aşezărilor*, Bucureşti, 1951, p. 63.

[22] Recent, I. Winkler (SCIV, 23, 1972, 2, p. 173 urm.) a reluat ipoteza că monedele Koson au fost bătute pe teritoriul Daciei. În acelaşi sens se pronunţă şi C. Preda (*Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 353—361). Indiferent, însă, dacă aceste monede sînt locale sau aduse, răspîndirea lor indică categoric că „monarhul" pentru care au fost bătute stăpînea în Transilvania centrală şi de sud-vest. Ipoteza lui C. Daicoviciu (*Istoria României*, I, p. 276), preluată şi de H. Daicoviciu (p. 109—110), după care monedele Koson din Munţii Orăştiei „se explică prin aducerea acestui tezaur regal în capitala statului dac de vreunul din regii centrali din sud-vestul Ardealului — fie ca pradă, fie ca moştenire firească....", este totuşi contrazisă de absenţa acestor monede în zonele extracarpatice getice şi de răspîndirea lor, chiar în tezaure, şi în afara Munţilor Orăştiei.

[23] I. Winkler (*op. cit*, p. 184—186), care pe temei numismatic ajunge la concluzia că regele Koson (Coson) este unul dintre cei mai importanţi urmaşi ai lui Burebista, observă cu fineţe că definirea lui Coson (Cotiso) ca „Getarum rex" îi aparţine nu lui Suetoniu, ci lui Marcus Antonius, pe care Suetoniu îl citează expres. Nu există, deci, nici o probă că Suetoniu ar face o distincţie conştientă între geţi şi daci.

Putem, cred, conchide că „lista" lui Iordanes este un document insuficient de sigur pentru a dovedi continuitatea regalității dacice de la Burebista la Decebal, pentru a dovedi existența unui stat cuprinzînd întreaga Transilvanie [24] și pentru a localiza, pe acest temei, pe ceilalți „regi" geto-daci în afara arcului carpatic.

În realitate, nici pentru vremea lui Decebal nu dispunem de documente scrise mai numeroase și mai relevante pentru existența unui stat în adevăratul sens al cuvîntului. H. Daicoviciu crede că este rezonabil să se presupună, chiar „fără a avea la îndemînă date absolut precise și concludente", că statul lui Decebal avea o întindere egală cu cea a României contemporane, evident fără Dobrogea și, eventual, lăsînd în afara sa unele triburi din nordul Moldovei, Maramureș și Crișana, care nu ar fi fost decît aliate (p. 285). Dacă presupunerea în cauză este rezonabilă sau nu, aceasta nu este o simplă chestiune de apreciere, ci una de metodă. În lipsa oricăror date sigure, este poate mai bine să renunțăm la a delimita întinderea autorității lui Decebal sau, dacă vrem o presupunere cu adevărat rezonabilă, să nu ne gîndim la o întindere mai mare decît aceea a viitoarei provincii [25].

Vorbim despre întinderea autorității și nu a statului lui Decebal, pentru că — cum am mai spus — îndoielile în privința existenței efective a acestuia sînt suficient de justificate. Menționarea unui personaj (Vezinas) „care venea, ca demnitate, îndată după Decebal [26]", trimiterea unor solii sau a unor scrisori nu sînt fapte care implică neapărat o ierarhie de stat, un aparat administrativ sau o cancelarie regală. Nici relatarea lui Criton, păstrată în afara contextului său la Suidas, din care aflăm despre personaje „dintre cei din jurul regelui" însărcinate cu supravegherea agriculturii și a fortificațiilor [27], nu pare să indice mai mult decît existența unei organizări cerute de nevoile greului război defensiv purtat de Decebal pînă sub zidurile Sarmizegetusei [28]. În sfîrșit, puterea manifestată de geto-daci, fie în atacurile întreprinse în afara Daciei, fie — mai ales — în rezistența acerbă opusă cuceritorilor romani în cele două războaie de la începutul secolului al II-lea e.n., nu este fără precedent la populații ce nu atinseseră nivelul organizării statale. Să ne amintim doar exemplul galilor, rezistența lor culminînd cu răscoala generalizată din anul 52 î.e.n., sub conducerea arvernului Vercingetorix.

---

[24] Vezi afirmația lui H. Daicoviciu (p. 110, nota 59), după care Iordanes îl „prezintă pe Coryllus ca stăpîn al Transilvaniei întregi". Precizarea granițelor Daciei lui Coryllus (= Gotia = Gepidia) între iazigi la vest, sarmați și bastarni la nord, roxolani la est și Dunărea la sud, pare să corespundă mai curînd Daciei lui Ptolemeu. Textul este în întregime neclar și contradictoriu (de ex. informația despre iazigi și roxolani, care ar fi separați doar de rîul Aluta), vădindu-se și în acest punct valoarea informativă relativ scăzută a operei lui Cassiodorus-Iordanes.

[25] C. Daicoviciu, NEH, I, 1955, p. 137; idem, în *Istoria României*, I, p. 297.

[26] Dio Cassius, LXVII, 10, 2. Termenul de „vicerege", folosit de C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 299 și de H. Daicoviciu la p. 286 nu pare potrivit, în schimb presupunerea că este vorba de marele preot, deși nu se poate dovedi, merită să fie reținută.

[27] *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 507.

[28] C. Daicoviciu (în *Istoria României*, I, p. 284) vedea în informațiile lui Criton și Dio Cassius „indicații pentru o organizare mai complexă a conducerii centrale" și afirma chiar că „dregători în fruntea agriculturii, alături de comandanți puși în diferite cetăți" vor fi existat „desigur" și înaintea lui Decebal.

Dacă, după cum se vede, izvoarele scrise sînt sărace în informaţii sigure, existenţa statului dac, respectiv originea şi continuitatea sa transilvană sînt, în schimb, după H. Daicoviciu, clar demonstrate de descoperirile arheologice din Munţii Orăştiei: ,,Grandoarea complexului din Munţii Orăştiei este echivalentul pe plan material (tehnico-economic) şi spiritual al grandorii politice a statului lui Burebista şi Decebal'' (p. 45). Pe bună dreptate, este pusă în evidenţă concentrarea şi dispunerea cetăţilor şi a altor elemente de fortificaţie în cadrul unui sistem menit să protejeze ,,marele centru religios-cultural, economic şi politic de la Sarmizegetusa (Dealul Grădiştii)''. Este evident, de asemenea, că aceste cetăţi, situate la distanţe relativ mici între ele şi sprijinindu-se reciproc, nu puteau să fie nişte simple centre tribale întărite.

Întrebarea care se pune cu gravitate este aceea, dacă într-adevăr sistemul de fortificaţii, sanctuare şi construcţii civile din Munţii Orăştiei a putut fi conceput şi construit ,,. . numai de o puternică autoritate centrală de stat'' (p. 76) şi aceasta într-un timp relativ scurt, încă sub Burebista. Este de pus ,,construirea de cetăţi'' în restul Transilvaniei (Piatra Craivii, Căpîlna, Tilişca) sau în afara arcului carpatic (Bîtca Doamnei, Cozla, Titelca), aşa cum crede H. Daicoviciu (p. 58—60), pe seama aceleiaşi autorităţi de stat, mai precis pe seama ,,activităţii lui Burebista''? Şi este, de asemenea, continuitatea de viaţă în Munţii Orăştiei în perioada Burebista-Decebal o dovadă de continuitate a vieţii statale, o dovadă a dăinuirii statului dac transilvănean (p. 97—98)? În ultimă instanţă, este o cetate ori o altă construcţie monumentală semnul indiscutabil al unei societăţi scindate în clase antagoniste şi al statului?

S-ar putea încerca a se răspunde la aceste întrebări, privind lucrurile şi din alt unghi decît cel ales de H. Daicoviciu. Nimeni nu poate, desigur, să nege caracterul excepţional al descoperirilor din Munţii Orăştiei: densitatea locuirii, concentrarea cetăţilor într-un sistem de apărare, arhitectura religioasă, militară şi civilă în piatră, folosirea scrisului, existenţa anumitor categorii de materiale arheologice unice în Dacia. Dimpotrivă, putem vorbi chiar, împrumutînd din entuziasmul autorului, de elemente ,,care nu-şi au egal în restul Daciei'' (p. 77).

Problema este, însă, de a şti ce condiţii concrete, ce împrejurări speciale au determinat evoluţia deosebită, ,,superioritatea'' culturii dacice din această zonă restrînsă, aşa cum o cunoaştem din publicaţiile cercetătorilor clujeni. H. Daicoviciu arată că trebuie făcută distincţie între aşezarea şi cetatea de pe Dealul Grădiştii, care au luat naştere *nu* pe baza ,,unui trafic economic intens'', ci din considerente politice, militare şi cultural-religioase, şi întregul ansamblu din Munţii Orăştiei, cu cetăţile şi aşezările sale, în care s-a dezvoltat o înfloritoare viaţă economică, bazată pe bogatele resurse ale regiunii şi pe realizările economico-sociale şi politice din secolele anterioare (p. 52). Pe acest temei economic s-ar fi ridicat uniunea tribală a lui Burebista cu centrul la Costeşti, devenind nucleul unui stat. Între capitala politică de la Costeşti şi cea religioasă de pe Dealul Grădiştii s-ar fi creat sub Burebista sistemul de fortificaţii pe care îl cunoaştem. În vremea lui Decebal capitala nu se mai afla la Costeşti, ci în cetatea de pe Dealul Grădiştii, identificată cu Sarmizegetusa Regia. În perioada cuprinsă între cei doi regi, într-una dintre aceste cetăţi vor fi rezidat dinaştii statului dac transilvănean.

Nu putem să intrăm aici în detaliile controversei asupra „locului de unde a pornit unificarea triburilor daco-getice", care opune partizanilor originii getice a lui Burebista pe cei ai originii sale dacice [29]. Despre acest subiect s-a scris mult, vădindu-se că documentele de care dispunem, în special cele scrise, pot fi folosite ca argumente atît într-o direcţie, cît şi în cealaltă, atîta vreme cît interpretarea lor este pronunţat speculativă, influenţată de o teză la care unul sau altul dintre cercetători a aderat în prealabil. Asupra acestor izvoare trebuie întreprinse cercetări speciale, metodice şi critice, pentru a se putea ieşi din actualul impas [30]. Sigur este că demonstrarea slăbiciunilor tezei opuse nu înseamnă dovedirea tezei proprii.

Să ne întoarcem, de aceea, la acele argumente care ar dovedi că statul dac, nucleul său fortificat au luat naştere în Transilvania, respectiv în Munţii Orăştiei, fructificînd o serie de premise economice, sociale şi politice dintre cele mai favorabile. H. Daicoviciu ajunge astfel la concluzia de ordin mai general, după care, prin egalizarea ritmului de dezvoltare, avansul din secolele IV—III î.e.n. al regiunilor extracarpatice dispăruse în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., cînd „întreaga societate daco-getică ajunsese cam la acelaşi nivel, pregătindu-se să treacă hotarul dintre orînduirea primitivă şi orînduirea de clasă" (p. 16). Realităţile arheologice invocate nu par însă să justifice o concluzie atît de fermă.

O înmulţire „frapantă" a uneltelor şi altor obiecte de fier în secolul al II-lea î.e.n. nu se constată, iar despre cuptoare de redus minereul sigur databile în acest secol nu se poate vorbi. Trebuie, dealtfel, făcută observaţia că, în general, în Dacia preromană numărul unor asemenea cuptoare este surprinzător de mic. În privinţa olăritului, se vorbeşte despre un adevărat salt în Transilvania, în secolul al II-lea î.e.n., dar, pe de altă parte, se admite că ceramica de roată nu a fost „prea abundentă" înainte de secolul I î.e.n. (p. 13) şi adevărul este că nu a fost deloc abundentă. În sfîrşit, se aduc unele date statistice, care atestă înmulţirea „considerabilă" a aşezărilor geto-dace în secolele III—II î.e.n., faţă de seco-

---

[29] Pentru cea dintîi orientare, vezi R. Vulpe, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, StComPiteşti, 1, 1968, p. 33—54, pentru cea de a doua, paginile 30—54 din cartea lui H. Daicoviciu.

[30] Un exemplu în acest sens este celebrul decret în cinstea lui Acornion, pe baza căruia s-a crezut că atît Burebista, cît şi tatăl său, rezidînd la Argedava (Popeşti, după R. Vulpe; Munţii Orăştiei, după H. Daicoviciu, *Dacii* [1], 1965, p. 101—105), au exercitat un protectorat nemijlocit asupra micii cetăţi pontice. În 1968, H. Daicoviciu (în vol. *Unitate şi continuitate...*, p. 68) credea că „nu ar fi nimic straniu într-o pomenire (eventual lăudare) a regelui în fruntea inscripţiei", astăzi, însă, acelaşi autor apreciază că o astfel de menţionare a lui Burebista „ar fi contrară structurii însăşi a decretului" (p. 37), argumentîndu-se prin „analiza internă" a inscripţiei, şi nu cum ar fi fost de dorit, prin compararea acesteia cu alte decrete elenistice cu conţinut asemănător. În virtutea noii interpretări, astfel justificate, dispare legătura dintre Burebista şi Argedava şi, în consecinţă: 1. Argedava nu mai trebuie localizată în Munţii Orăştiei şi, ca urmare, nu mai trebuie să se susţină ipoteza, greu de acceptat, după care oraşul lui Acornion depindea încă din vremea tatălui lui Burebista de un dinast din îndepărtaţii Munţi ai Orăştiei; 2. Renunţarea la această ipoteză facilitează o altă ipoteză, în virtutea căreia prezenţa lui Burebista la Dunărea de Jos este tîrzie, în orice caz ulterioară războaielor cu celţii. De aici, un argument pentru originea dacică, transilvană, a lui Burebista şi a statului său; 3. Dacă Acornion a vizitat la Argedava nu pe tatăl lui Burebista, ci pe un dinast dobrogean oarecare, dispare o dificultate de cronologie ce se opunea datării începutului domniei lui Burebista pe la 82 î.e.n. şi, în acest fel, se acordă încă o dată credit deplin lui Iordanes. În legătură cu decretul pentru Acornion, vezi şi N. Gostar, AUI, 16, 1970, 1, p. 57—66.

lele V—IV, atît în Transilvania, cît şi regiunile extracarpatice. Lucrul este normal, numai că folosirea acestor date trebuie făcută cu prudenţă, pentru ca concluziile trase să fie cele juste. Nu este vorba numai de posibilitatea ca noi descoperiri să modifice cifrele şi raporturile actuale [31], ci chiar de datele existente folosite. Astfel, datele preluate de la I.H. Crişan reflectă răspîndirea ceramicii geto-dace în secolele III—II în Transilvania, nu însă, în egală măsură, numărul şi puterea populaţiei autohtone; mai multe din descoperirile înscrise pe harta citată reprezintă necropole sau aşezări celtice în care au apărut materiale considerate ca fiind sigur geto-dace: Ciumeşti, Ghenci, Galaţii Bistriţei, Dezmir, Apahida, Sanislău, Arad-Gai etc. [32]. Din cele 72 puncte din Moldova atribuite Latène-ului II, 25 sînt caracterizate prin prezenţa ceramicii negre bastarne, fiind în cea mai mare parte de pus pe seama populaţiei germanice imigrate [33]. Puternica prezenţă bastarnă în partea centrală şi de nord a spaţiului cuprins între Carpaţi şi Nistru a continuat şi în Latène-ul III, trecînd poate chiar de mijlocul secolului I î.e.n. [34]. Interesantă este şi situaţia din Dobrogea, la care, dealtfel, H. Daicoviciu nu se referă: faţă de numărul mare de descoperiri din secolele IV—III î.e.n., antichităţile geto-dace care pot fi datate în secolele următoare (II—I) sînt aproape insignifiante şi ridică problema soartei populaţiei autohtone în această perioadă.

Cele arătate aici nu pot fi interpretate ca dovedind egalizarea „întregii societăţi daco-getice". Sub aspect economic-cultural discuţia trebuie aprofundată pe baza unei riguroase inventarieri şi cartări a descoperirilor, a studiului lor comparativ. Măcar, însă, sub aspect politic, sub aspectul condiţiilor istorice generale, se poate afirma că geto-dacii au avut în unele regiuni o soartă mai vitregă, care i-a împiedicat să se dezvolte şi să se manifeste ca forţă politică pînă relativ tîrziu. Semnificaţia şi efectele prezenţei celţilor în Transilvania [35] şi a bastarnilor la răsărit de Carpaţi [36] nu pot fi minimalizate sau trecute cu vederea în această

---

[31] Cf. E. Moscalu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 293—294.

[32] I.H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 305 şi pl. 45. Datarea unor aşezări în sec. III—II î.e.n., exclusiv pe baza ceramicii, provoacă anumite îndoieli. Pe de altă parte, pe harta în discuţie au fost trecute descoperiri care, după indicaţiile din catalog, ar fi mai vechi sau mai noi: Cepari, Ormeniş, Pelişor, Proştea Mare (azi Tîrnava) etc. I. Glodariu (ActaMN, 7, 1970, p. 502) se foloseşte şi el de harta lui Crişan, pentru a dovedi progresele demografice şi economice ce ar fi stat la baza ridicării dacilor sub „Rubobostes", pe la 200 î.e.n.

[33] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 54—58.

[34] Ca dată de sfîrşit a culturii Poieneşti-Lukaşevka a fost, în general, acceptată jumătatea sec. I î.e.n., la aceasta conducînd atît faptele arheologice, cît şi considerentele istorice (cf. M. Babeş, SCIV, 20, 1969, 2, p. 206). Descoperirea mormîntului de la Răcătău (A. Vulpe, V. Căpitanu, Apulum, 9, 1971, p. 155 urm.) ne îndeamnă să admitem chiar o dată mai tîrzie, spre sfîrşitul sec. I î.e.n., pentru cele mai recente prezenţe bastarne în spaţiul geto-dacic.

[35] Cf. Vl. Zirra, Dacia, N.S., 15, 1971, în special p. 206—219; idem, ArchRozhledy, 23, 1971, 5, p. 521—547; I.H. Crişan, SCIV, 22, 1971, 2, p. 149—162 (= ArchRozhledy, 23, 1971, 5, p. 548—558). Ambii cercetători sînt de părere că în cursul sec. II î.e.n. prezenţa celtică a scăzut în amploare şi că în acelaşi timp s-a format cultura dacică de tip Latène. Zirra tinde spre o datare mai tîrzie, plasînd aceste fenomene în a doua jumătate a sec. II, în timp ce Crişan crede că asimilarea celţilor se va fi terminat deja pe la mijlocul acestui secol. K. Horedt (în vol. *Studien aus Alteuropa*, II, 1965, p. 73) vorbeşte, de asemenea, de asimilarea celţilor, către sfîrşitul sec. II î.e.n. După Zirra, celţii nu au fost asimilaţi, ci s-au retras spre vest.

[36] M. Babeş, MemAntiq, 2, 1970 (1972), p. 215—235.

discuţie. În Crişana şi în Podişul Transilvaniei aşezările şi, mai ales, necropolele celtice, în care apar numeroase morminte de războinici, atestă nu numai o prezenţă, ci şi o dominaţie celtică în secolul al III-lea şi în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Cele mai tîrziu înmormîntări celtice, între care se află de asemenea morminte de războinici, aparţin orizontului final al Latène-ului mijlociu şi datează din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. [37]. Această situaţie, chiar dacă descoperirile celtice nu acoperă în întregime spaţiul intracarpatic, nu se împacă deloc cu imaginea, oricît de atenuată, a unor *incrementa Dacorum per Rubobosten regem* pe la 200 î.e.n. [38]. În zonele în care mormintele celtice lipsesc, nu au apărut nici descoperiri *semnificative* din punctul de vedere al „puterii dacilor" [39], care să fie contemporane cu cele celtice, mai vechi deci decît Latène-ul tîrziu.

Aşa stau lucrurile şi în zona Munţilor Orăştiei, de unde cu greu s-ar putea cita descoperiri semnificative, care să fie sigur mai vechi decît secolul I î.e.n. Nici primele decenii ale acestui secol nu sînt mai bine documentate, atît cît materialul publicat ne lasă să ne formăm o părere. Se pare însă că aceasta este o realitate obiectivă, căci altfel H. Daicoviciu nu ar fi în situaţia de a se întemeia pe un singur vas şi pe trei alte fragmente ceramice pentru a dovedi existenţa la Costeşti a unei locuiri pre-Bure-

---

[37] Vl. Zirra, ArchRozhledy, 23, 1971, 5, p. 530—535; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 211 şi urm. Este vorba de o serie de morminte descoperite la Ciumeşti, Dindeşti, Curtuiuşeni, Fîntînele, Cepari, Apahida, Bratei-Aţel, precum şi de materiale din aşezările de la Ciumeşti şi Moreşti. Ar fi de adăugat mormintele de războinici de la Dipşa, în care s-au descoperit lanţuri de centură aplatizate (K. Horedt, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 196 urm. şi fig. 5/6, 8; de asemenea, descoperiri noi făcute de Vl. Zirra). Aceste lanţuri marchează un orizont cronologic (*Horizont der gedellten Gürtel*), care se suprapune parţial cu începutul fazei oppidane celtice şi este datat în a doua jumătate a sec. II î.e.n., chiar după anul 125 î.e.n. (cf. J. Filip, *Keltové ve středni Evropě*, Praga, 1956, p. 170, 540—541; W. Krämer, Germania, 40, 1962, 2, p. 304 urm. şi fig. 1).

[38] H. Daicoviciu (p. 27) se ocupă foarte sumar de problema Rubobostes. Interesanta ipoteză, recent reluată şi serios argumentată de Vl. Iliescu (StCl, 10, 1968, p. 115—122), după care Rubobostes şi Burebista sînt aceeaşi persoană, este respinsă prin trimitere la C. Daicoviciu (ActaMN, 6, 1969, p. 459—463) şi la I. Glodariu (ActaMN, 7, 1970, p. 501—505). H. Daicoviciu vede in aceste *incrementa* „începutul procesului de strămutare a centrului de greutate al puterii daco-geţilor din cîmpia munteană în Transilvania". Rămîne însă neclar, cum anume trebuie să ne reprezentăm concret aceste *incrementa*, ce evenimente vor fi avut un răsunet atît de mare, încît să aducă pe daci şi pe Rubobostes în lumina istoriei. Cum se explică faptul că Rubobostes apare într-un singur izvor şi acela tîrziu şi cum s-ar putea explica tăcerea izvoarelor în privinţa dacilor timp de 150 ani, între presupusul Rubobostes şi momentul cu adevărat de creştere sub Burebista? Nevoia pe care o simt scriitorii epocii lui August (Pompeius Trogus, Strabon) de a lămuri originea, limba şi aşezarea dacilor prin raportare la geţi nu este totuşi de explicat prin cristalizarea mai tîrzie a dacilor ca unitate etnică, culturală şi politică?

[39] Fără a intra în detalii, trebuie arătat că în actualul stadiu al cercetării, studiul monedelor nu ne furnizează indicii sigure în această direcţie. Baterea şi circulaţia monedelor „barbare" nu mai pot fi atribuite exclusiv populaţiei autohtone, mai ales într-o perioadă şi în regiuni în care dominaţia celtică este greu de contestat (cf. Vl. Zirra, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21—27 août 1966*, II, 1972, p. 893; idem, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 216—219; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p. 407—424). Rămîne ca cercetările viitoare să ducă la stabilirea unor criterii mai sigure de identificare şi datare a tipurilor monetare celtice şi, respectiv, dacice. Deocamdată, încercarea făcută de I. Glodariu (ActaMN, 7, 1970, p. 502—503) şi I. H. Crişan (ArchRozhledy, 23, 1971, 5, p. 557) de a dovedi pe baza răspîndirii „monedelor dacice" o situaţie economică şi politică deosebit de bună a populaţiei autohtone, încă de la începutul sec. II î.e.n., nu este deloc convingătoare.

bista, mai vechi chiar decît secolul I î.e.n.[40]. Să lăsăm la o parte ceramica, făcînd totuşi observaţia că lipsa imitaţiilor de cupe deliene în Munţii Orăştiei ar fi mai curînd de interpretat ca un fapt determinat cronologic („delienele'' se datează în secolul al II-lea şi la începutul secolului I î.e.n.)[41], decît ca un argument împotriva transferului puterii lui Burebista din Muntenia (p. 51).

Descoperirile monetare din Munţii Orăştiei pot fi şi ele interpretate ca indicînd un început mai tîrziu, în vremea lui Burebista, pentru locuirea şi pentru cele mai vechi dintre construcţiile monumentale din această zonă. După cît se ştie, în cetăţile de aici nu a fost descoperită, pînă în prezent, nici măcar o singură monedă geto-dacă, fapt care nu se poate explica decît prin aceea că locuirea a început după încetarea monetăriei autohtone de tip Filip II[42] sau chiar după un răstimp, în care această monedă a ieşit în cea mai mare parte din circulaţie. Datarea celor mai tîrzii emisiuni autohtone de tip macedonean din Dacia trebuie făcută pe criterii numismatice, înainte de toate în funcţie de asocierea sau neasocierea acestor emisiuni cu alte tipuri monetare, în cadrul tezaurelor. Pe de o parte, trebuie amintit că monede tîrzii, cum sînt acelea de tip Vîrteju, au apărut în asociere cu monede thasiene (sau imitaţii) de un tip care, după cele mai noi cercetări, a fost bătut ulterior anului 88 î.e.n. Pe acest temei se datează tipul Vîrteju pînă pe la 70 î.e.n., iar pentru tipul Inoteşti-Răcoasa se admite chiar o dată mai tîrzie[43]. Pe de altă parte, trebuie insistat asupra faptului că în tezaurele de monede geto-dace nu apar niciodată denari republicani romani şi că în tezaurele de denari monedele autohtone lipsesc aproape complet, puţinele excepţii cunoscute explicîndu-se prin rămînerea izolată şi întîmplătoare în circulaţie a unor piese geto-dace[44]. Cele două monede se resping în asemenea măsură încît, deocamdată, numai ipoteza unui net decalaj cronologic poate fi privită ca satisfăcătoare[45]. În acest caz, putem cu temei să ne îndoim că denarul republican a pătruns, şi încă masiv, pe la anul 100 î.e.n. sau în deceniile imediat următoare[46] şi că aceasta este cauza principală care

---

[40] Vasul este ilustrat de I.H. Crişan (*Ceramica daco-getică*, pl. 88/4), care îl încadrează în faza II-a şi îl datează în sec. II î.e.n., „poate numai în a doua jumătate a lui, sigur însă anterior secolului I î.e.n.". Ar fi de făcut observaţia, că dacă, în general, tipologia şi cronologia lui Crişan se dovedesc a fi juste, nu este mai puţin adevărat că detaliile unui veritabil sistem cronologic abia urmează a fi puse la punct. Pînă atunci, afirmaţia categorică că vase şi proeminenţe de felul celor de la Costeşti nu au existat şi în sec. I î.e.n. este greu de crezut.

[41] I. Casan-Franga, ArhMold, 5, 1967, p. 7—35; I.H. Crişan, *Ceramica...*, p. 139; K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara-Schässburg*, Bonn, 1971, p. 21 şi 23.

[42] M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 162—163; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 59; C. Preda, JNG, 16, 1966, p. 79 urm.

[43] C. Preda, SCN, 5, 1971, p. 74 şi urm.; Gh. Poenaru-Bordea, Acta Valahica, 1972, p. 121 urm. Spre sfîrşitul sec. II î.e.n. şi în primele decenii ale sec. I, în Transilvania de sud-vest au circulat în mare număr monedele de tip Hunedoara (cf. O. Floca, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 71—104; I. Winkler, ActaMN, 6, 1969, p. 84 urm.).

[44] C. Preda, JNG, 16, 1966, p. 80.

[45] C. Daicoviciu (*Istoria României*, I, p. 255) făcea ipoteza că, pe măsura generalizării denarului în toată Dacia, moneda autohtonă a ieşit din uzul comercial, servind doar ca mijloc de tezaurizare. Este, însă, greu de crezut că moneda locală, cu un conţinut redus de argint, a fost preferată celei romane, mai bune, în scopul tezaurizării.

[46] Cf. M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 163; B. Mitrea, în vol. *Unitate şi continuitate...*, p. 53 urm.; idem, AUB, 18, 1969, p. 15; M. Chiţescu, Carpica, 4, 1971, p. 159 urm.;

a determinat încetarea vechilor emisiuni locale (p. 195). Nu există nici dovezi că emisiunile locale geto-dace vor fi fost interzise de „autoritatea centrală" a statului lui Burebista (p. 197) [47], dar este explicabil faptul că în acea perioadă de tulburare ce cuprinsese întreaga Dacie vechile ateliere monetare şi-au încetat activitatea şi multe tezaure de monede geto-dace au ajuns în pămînt. Atacurile şi jafurile spre graniţele Macedoniei şi Iliriei, precum şi cele în Pontul Stîng, au prilejuit atunci, către mijlocul secolului I î.e.n., aducerea primelor cantităţi mai importante de denari romani în Dacia [48]. În aceste împrejurări se va fi produs înlocuirea monedelor geto-dace de tip greco-macedonean cu denarul republican, cu copiile sau imitaţiile sale [49], petrecută în mare în anii 60—40 î.e.n.

Ideea că absenţa monedelor geto-dace semnifică o dată mai tîrzie decît cea propusă de H. Daicoviciu pentru începuturile complexului din Munţii Orăştiei şi, în special, pentru cetatea de la Costeşti, nu este infirmată nici de descoperirile monetare, nici de obiectele de import. Monedele descoperite la Costeşti, chiar şi cele bătute mai timpuriu, erau sigur în circulaţie către mijlocul secolului I î.e.n. şi după această dată [50]. Acelaşi lucru se poate spune despre monedele descoperite la Piatra Roşie [51]. Importurile greco-romane cele mai vechi descoperite în aceste cetăţi sînt datate în secolul I î.e.n. [52], fără să existe motive speciale pentru a le data la începutul acestui secol. Obiectele de metal de tip celtic descoperite la Piatra Roşie reprezintă, în general, forme curente în Latène-ul

I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 84. O datare mai tîrzie a pătrunderii monedelor republicane, în al doilea sfert al sec. I î.e.n., este propusă de C. Preda, care nu exclude chiar că se va putea dovedi o pătrundere şi mai tîrzie, „către mijlocul sec. I î.e.n. (SCN, 5, 1971, p. 75).

[47] H. Daicoviciu este de părere că marele număr de denari care ar fi circulat în Dacia l-ar fi scutit pe Burebista de a bate monedă proprie şi de aceea nici imitaţiile de denari nu ar fi „legale". Fie că a imitat denari, fie că nu a bătut nici un fel de monedă, Burebista nu ne apare nici sub acest raport, ca un adevărat şef de stat, care ar fi trebuit să aibă monedă cu efigia sau numele propriu.

[48] Problema căii pe care denarii romani au pătruns în Dacia este dintre cele mai importante. Dacă admitem exclusiv sau în principal calea comercială, ar părea normal ca denarii să fi intrat de timpuriu, ritmic, pe măsura emiterii lor, iar tezaurizarea să se fi făcut, de asemenea, treptat. În acest caz, data baterii monedelor ar fi relevantă pentru fluctuaţiile acestui comerţ, iar ultima monedă dintr-un tezaur ne-ar constrînge să datăm îngroparea acestuia în anii imediat următori. Dovezi pentru o asemenea afluire ritmică a denarului lipsesc sau nu au fost pînă în prezent aduse, astfel că trebuie să avem mereu în vedere că tezaurizarea s-a putut produce în afara Daciei. Chiar la plăţile comerciale (rămîne de văzut ce putea exporta Dacia în sec. I î.e.n. !) negustorii vor fi plătit în chip normal cu loturi amestecate de monede, acumulate şi trecute din mînă în mînă în cursul deceniilor (cf. şi C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 167—168). Este cu atît mai posibil ca pe calea jafului şi a soldelor să fi intrat în Dacia loturi cuprinzînd monede eşalonate pe multe decenii, din care puteau lipsi monede mai recente, astfel încît ultimele piese să nu fie relevante nici pentru data pătrunderii lotului, nici pentru aceea a îngropării, nici pentru data imitării anumitor tipuri.

[49] B. Mitrea, în vol. *Unitate şi continuitate*.., p. 53 urm.; M. Chiţescu, MemAntiq, 3, 1971, p. 209—255; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 345—352. Cei mai mulţi autori sînt tentaţi să facă o legătură între „statul centralizat" al lui Burebista şi nevoia de monedă unitară, care ar explica folosirea şi imitarea masivă a denarului în Dacia.

[50] M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 159 şi urm.

[51] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 75—77 şi 122.

[52] I. Glodariu, Apulum, 7, 1968, p. 353—366.

tîrziu şi nu permit o datare mai strînsă în cadrul secolului I î.e.n. [53]. În schimb, fibulele de la Piatra Roşie se datează sigur în a doua jumătate a acestui secol şi, poate, la începutul celui următor [54]. Pentru aşezarea civilă şi sanctuarele de pe Dealul Grădiştii situaţia este mai puţin clară, singurele elemente de datare absolută, pînă în prezent invocate, fiind două monede thasiene (imitaţii) şi două republicane (neprecizate) din a doua jumătate a ultimului secol î.e.n. [55].

Problema începuturilor complexului din Munţii Orăştiei nu se reduce însă la fixarea momentului celei mai vechi locuiri. Tot la fel de importantă, dacă nu cumva chiar mai importantă din punctul de vedere al discuţiei prezente, este chestiunea de a şti care anume dintre construcţiile şi urmele de locuire scoase la iveală prin săpături aparţin acestor începuturi şi care sînt de atribuit perioadelor următoare. În acest caz, piesele luate individual, oricît de fin ar putea fi ele datate nu ne mai sînt de nici un folos ; ele au valoare numai în măsura în care provenienţa lor dintr-un strat sau dintr-un complex închis, respectiv dintr-o construcţie, este asigurată. În aceeaşi măsură ar putea căpăta o anumită valoare cronologică diferitele loturi de ceramică.

Din păcate, însă, în stadiul actual al cercetării şi valorificării, noi nu dispunem încă, lăsînd deoparte rapoartele preliminarii, de o documentare completă asupra săpăturilor arheologice din Munţii Orăştiei. Deşi unele categorii de obiecte au fost, măcar parţial, publicate [56], iar problemelor de stratigrafie li s-a acordat o atenţie sporită [57], se simte în continuare nevoia unor lucrări monografice, de felul celei despre Piatra Roşie, în care să fie tratate, în egală măsură, planimetria şi stratigrafia diferitelor monumente, corelate cu descoperirile de ceramică, obiecte de metal, monede etc. Numai pe acest temei se va putea trece la construirea unei scheme de cronologie relativă şi absolută pentru întregul complex din Munţii Orăştiei şi se vor putea trage concluzii de o semnificaţie istorică mai largă. Atunci se va putea spune cu certitudine dacă există o fază pre-Burebista, ce anume aparţine realmente vremii lui Burebista şi ce

---

[53] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 90—91 şi fig. 32—34 (sabie), pl. 5/3 şi 16/1 (garnitură de bronz de la jug), p. 117—119 şi fig. 37—38 (bust-mască de factură celtică, forţat atribuit zeiţei Bendis).

[54] *Ibidem*, p. 94 şi pl. 15/8—9.

[55] SCIV, 3, 1952, p. 304—306.

[56] Astfel, I.H. Crişan a studiat şi publicat din ceramica de la Grădiştea Muncelului, Meleia, Rudele, Costeşti şi Blidaru, în special exemplare întregi sau întregibile, fără indicarea asocierilor în complexe (*Ceramica daco-getică*, 1969, *passim*). O serie de importuri romane au fost, mai recent, adunate de I. Glodariu, în Apulum, 7, 1968, p. 352 şi urm. Dintre celelalte materiale, au fost mai bine ilustrate uneltele de fier, fără însă a putea fi vorba de publicarea lor sistematică. Dintre fibule nu cunoaştem decît exemplarele de la Piatra Roşie.

[57] Cf. H. Daicoviciu, I. Glodariu, ActaMN, 6, 1969, p. 465—472 ; în acest studiu asupra cronologiei aşezării de la Feţele Albe, datarea fazelor se face, în primul rînd, prin referire la evenimente istorice : cucerirea prezumtivă a acestei aşezări atît în 102, cît şi în 106 e.n. de către romani. În cartea pe care o discutăm aici mai întîlnim o serie de observaţii stratigrafice interesante privind : existenţa unei fortificaţii anterioare valului de pămînt de la Costeşti (p. 48), fazele cetăţii de la Piatra Roşie (p. 58), urmele de locuire mai vechi decît cetatea de pe Dealul Grădiştii (p. 59), cele două nivele de locuire de pe terasa a II-a (p. 59) şi cele trei faze de construcţie la sanctuarele de pe terasa a XI-a (p. 59 şi 207—209). În lipsa indicaţiilor privind asocierile de materiale corespunzătoare diferitelor faze sesizate, este însă imposibil de apreciat semnificaţia cronologică şi istorică a acestor faze.

ar fi de atribuit perioadei mai recente, respectiv finale. Semnificaţia istorică şi culturală a monumentelor în discuţie se va lăsa, pe acest temei, mai uşor descifrată, cu încheieri mai convingătoare.

*

Ne vom opri puţin tocmai asupra acelei părţi din cartea lui H. Daicoviciu în care se analizează şi se dă o caracterizare a culturii geto-dace în general, a celei ilustrate de descoperirile de o valoare excepţională din Munţii Orăştiei în special.

Definirea culturii geto-dace din ultimele două secole înainte de cucerire drept *civilizaţie oppidană* este, fără îndoială, potrivită. Această definire priveşte ansamblul culturii geto-dace, atît aşezările de la Poiana, Tinosul sau Popeşti, cît şi o aşezare de felul celor de la Piatra Craivii, Costeşti sau de pe Dealul Grădiştii constituind centre de caracter oppidan (centre de producţie meşteşugărească, centre comerciale şi agricole dar şi centre politice şi religioase) [58]. Mai departe însă lucrurile se complică. A lega această cultură oppidană, în chip obligatoriu, de un anumit stadiu al evoluţiei sociale şi de o anumită formă de organizare politică este o chestiune de interpretare, care nu poate fi socotită ca definitiv tranşată. Această chestiune depăşeşte ca importanţă limitele istoriei geto-dacilor, căci şi alte populaţii europene de la periferia lumii clasice au ajuns în cursul celei de-a doua epoci a fierului la o civilizaţie oppidană, chiar superioară celei geto-dace. Nu este nevoie să dăm decît exemplul celţilor, în perioada pe care Jan Filip o numeşte ,,die Blütezeit der Oppida und Höhepunkt der wirtschaftlichen Expansion'', perioadă în care lumea celtică nu a depăşit totuşi stadiul organizării tribale spre a ajunge la stat [59].

Referindu-se, în chip special, la descoperirile din Munţii Orăştiei, H. Daicoviciu crede că o cultură materială de tip oppidan şi progresele deosebite pe planul culturii spirituale (,,preocupările ştiinţifice'', scrisul, arta plastică) nu ar fi putut fi realizate de geto-daci ,,în cadrul orînduirii gentilico-tribale'' (p. 77). Se subînţelege, şi reiese şi din alte locuri din carte, că acestea s-au realizat într-o orînduire mai evoluată, caracterizată prin existenţa claselor antagoniste şi a statului. La originea acestui fel de a vedea lucrurile stă, se pare, o anumită supraapreciere a calităţii elementelor de cultură sesizate prin descoperirile din Munţii Orăştiei. O analiză a acestor elemente, compararea lor cu realizările altor populaţii ,,barbare'', identificarea surselor lor şi a condiţiilor istorice concrete în care au apărut ne-ar ajuta să găsim măsura şi criteriile potrivite de interpretare. Ne vom limita aici la a pune în discuţie doar cîteva dintre ele.

O mare parte din descoperirile de excepţie din Munţii Orăştiei reprezintă elemente culturale de origine străină (celtică sau greco-romană) şi sînt de explicat fie prin participarea nemijlocită a unor ingineri şi meşteşugari străini (liberi sau prizonieri) la materializarea lor, fie prin import, fără ca aceasta să presupună asimilarea deplină şi generalizarea lor în cultura indigenă. Cel mai semnificativ exemplu îl reprezintă arhitectura

---

[58] C. Daicoviciu, în *Istoria Romîniei*, I, p. 317.

[59] J. Filip, *op. cit.*, p. 549 şi urm.; idem, *Kel'tskaja civilizacija i ee nasledie*, Praga, 1961, p. 91 şi urm.

în piatră, în special cea militară, din sud-vestul Transilvaniei, care nu ar fi de conceput fără modelele elenistice [60] şi nici măcar fără mîna de lucru specializată adusă din coloniile greceşti sau, mai tîrziu, din Imperiul roman. În această privinţă sînt de acord cei mai mulţi dintre cercetători, chiar şi aceia care pun pe prin plan particularităţile aşa-numitului *murus dacicus* [61]. În afara tehnicii de construcţie, pentru prezenţa unor meşteri veniţi din oraşele pontice pledează şi literele greceşti săpate pe numeroase blocuri de piatră [62]. În acelaşi sens au fost interpretate, cu ani în urmă, şi literele greceşti aflate pe vasele fine, pictate cu motive zoomorfe şi florale, descoperite pe terasa a VIII-a de pe Dealul Grădiştii [63]. Pe seama unor olari greci s-ar putea pune însă şi unele exemplare de ceramică de lux nepictată, descoperite la Grădiştea Muncelului, Meleia şi Rudele. Avem în vedere, înainte de toate, formele tipice greceşti de crater, cu sau fără toarte, executate cu mare artă şi perfecţiune tehnică, pe care nu le mai întîlnim nicăieri în cuprinsul Daciei [64]. În sfîrşit, credem că o bună parte din impresionanta cantitate de unelte şi obiecte de fier descoperite în Munţii Orăştiei, avînd în vedere tipurile şi formele, trebuie să fie considerată ca de provenienţă romană sau să fie pusă pe seama unor meşteşugari romani care au lucrat aici, în special în timpul războaielor daco-romane de la sfîrşitul secolului I — începutul secolului al II-lea e.n. [65]. Dacă fierul folosit de aceştia şi de fierarii daci era de provenienţă locală (din Poiana Ruscă, cum presupune H. Daicoviciu) sau era importat sub formă de bare sau turte [66], rămîne de stabilit prin cercetări viitoare.

---

[60] Pentru comparaţia cu arhitectura grecească, în ce priveşte materialele şi tehnica, vezi excelentul tratat al lui Roland Martin, *Manuel d'architecture grecque*, I, Paris, 1965.

[61] V. Pârvan, *Getica*, p. 481; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 64 şi urm.; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, p. 42; idem, *Atti del settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, 1961, vol. 3, p. 81—86; M. Macrea, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 225—226; H. Daicoviciu, p. 129 urm. şi 193.

[62] H. Daicoviciu (p. 230) interpretează ca semne de pietrar doar literele gravate izolat (de regulă B sau C) pe blocuri din zidurile de la Blidaru şi Dealul Grădiştii. Pentru semnele de carieră şi de asamblare în arhitectura grecească, cf. R. Martin, *op. cit.*, p. 222 şi urm.

[63] C. Daicoviciu, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 166 şi urm. şi 185: „Prin maeştri străini, desigur sclavi din oraşele pontice, procedeurile şi tehnica picturii vaselor s-au putut încetăţeni uşor în centrele puterii dacice...". I.H. Crişan (*Ceramica daco-getică*, p. 202) crede că „nu poate fi vorba de imitarea unei ceramici străine, ci doar de influenţe, probabil elenistice...".

[64] Cf. I.H. Crişan, *op. cit.*, p. 193—194 şi pl. 97—101. După ce afirmă că vasele în discuţie „au fost lucrate pe loc de către meşteri daco-geţi, după cum o dovedesc toate amănuntele tehnice..", autorul citat expune părerea că aceste *imitaţii* „îşi au originile în teritoriile tracice şi numai indirect în formele greceşti", pentru a admite, în cele din urmă, că „poate că ele se datoresc chiar unor meşteri străini, probabil, greci, veniţi de undeva de la sudul Dunării la curtea regelui Decebal sau a antecesorilor săi". Crişan admite, de asemenea, că „vasul în formă de *krater* n-a fost cu totul asimilat şi integrat organic în repertoriul formelor ceramice daco-getice, cum s-a întîmplat cu alte forme străine..."

[65] Cassius Dio, LXVII, 7, 4, H. Daicoviciu admite că uneltele au fost importate în Dacia preromană „poate chiar într-o măsură mai mare decît bănuim astăzi" (p. 195).

[66] Unele bare bipiramidale descoperite în Munţii Orăştiei şi aflate în Muzeul de istorie din Cluj se apropie mult ca formă de barele romane, răspîndite mai ales în Europa de apus (cf. O. Kleemann, Archiv für das Eisenhüttenwesen, 32, 1961, 9, p. 581—585). Şi în ipoteza exploatării zăcămintelor locale, trebuie să admitem că reducerea minereului se făcea în imediata apropiere a minei, pentru a evita transportul unei mari cantităţi la distanţă, acolo unde era nevoie de fier. Cuptoarele descoperite pe Dealul Grădiştii (SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 207—211; H. Daicoviciu, p. 169) serveau, foarte probabil, nu la reducerea minereului, ci la prelucrarea metalului (topire, turnare, forjare), iar „atelierul" de pe terasa a VIII-a pare să fi fost mai curînd un depozit de unelte, judecînd după lipsa cuptoarelor şi a zgurei (SCIV, 3, 1952, p. 297—302).

Deocamdată dispunem de mult prea puţine dovezi pentru a putea vorbi de o importantă extracţie şi reducere a minereului de fier din zăcămintele locale. Aceeaşi este, dealtfel, situaţia şi în ce priveşte producţia de aur, pe care textul lui Lydus, chiar corectat, ne-ar obliga să o cifrăm la mărimi considerabile, dar care, în realitate — aşa cum arată evidenţa arheologică — trebuie să fi fost, în ciuda marelui potenţial al Daciei, destul de modestă [67].

Am amintit deja, mai sus, de blocurile de piatră cu litere greceşti descoperite în Munţii Orăştiei, în baza cărora se vorbeşte despre folosirea scrisului, ca un element însemnat al progresului cultural al geto-dacilor în perioada la care ne referim. Respingînd în esenţă interpretarea acestor litere ca semne de pietrar, H. Daicoviciu crede, ca şi Constantin Daicoviciu, că ele făceau parte dintr-o „inscripţie" mai mare, cuprinzînd o listă de regi sau de preoţi, deşi în diferitele grupări de litere nu se poate recunoaşte vreun nume de rege sau mare preot cunoscut nouă din „lista" lui Iordanes sau din alte izvoare [68]. Oricum ar fi, nici această inscripţie, nici altele (*Decebalus per Scorilo*; vezi şi „inscripţiile" recent descoperite la Ocniţa) nu pot proba mai mult decît o cunoaştere sporadică şi o folosire cu totul ocazională a scrisului la geto-daci. Lipsesc cu desăvîrşire acele inscripţii care să reprezinte documente izvorîte din necesităţile de organizare, jurisdicţie, înregistrare şi comunicare ale unei societăţi cu clase şi structură statală. Lipsesc, cu excepţia încă mult discutatului Koson, monedele care să poarte numele dinaştilor ce le-au bătut, lucru greu de înţeles în ipoteza unei lumi geto-dace posedînd o civilizaţie de tip clasic şi o continuitate statală (dinastică) de peste 150 ani. Realitatea este, deci, că geto-dacii au ajuns să cunoască scrisul, dar nu au ajuns la necesitatea obiectivă a folosirii lui. Această realitate se împacă greu cu afirmaţia principială a lui H. Daicoviciu, după care „analfabetismul nu era neapărat semnul infailibil al unei subdezvoltări, ci mai degrabă mărturia unei dezvoltări *aparte*, care putea ajunge la un grad suficient de înalt fără a simţi nevoia scrierii" (p. 224) !

Mult prea mare mi se pare a fi importanţa pe care autorul o acordă aşa-numitelor „preocupări ştiinţifice" la daci. Deşi observă că Iordanes ajunge la „exagerări naive" în ce priveşte caracterul de masă al acestor preocupări, H. Daicoviciu acordă în esenţă crezare istoricului got, văzînd în marele sanctuar circular de la Grădiştea Muncelului „confirmarea

[67] H. Daicoviciu (p. 180—182) crede că lipsa descoperirilor de obiecte dacice de aur s-ar putea explica printr-un „monopol regal". Presupunînd o continuitate dinastică de 180 de ani (de la Burebista la Decebal), o autoritate, deci un monopol, ce se întindea asupra întregii lumi geto-dace şi o producţie anuală de 920 kg aur sau chiar mai mare, autorul găseşte că cifra propusă de Carcopino pentru cantitatea de aur capturată de romani (165 000 kg) nu ar fi „chiar exagerată". Cum privind valabilitatea primelor două presupuneri am avut deja prilejul să ne exprimăm îndoiala, nu rămîne decît ca, în legătură cu cea de-a treia presupunere, să amintesc că producţia de aur a Transilvaniei era la 1835 de numai aproximativ 718 kg şi că abia în 1867 atinsese 1429 kg (cf. N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, 1970, p. 191; *Istoria României, IV*, p. 647; I.I. Russu, Sargetia, 4, 1966; p. 97—107; M. Gramatopol, Apulum, 9, 1971, p. 246—247).

[68] În ultimă instanţă, H. Daicoviciu pare atras de interesanta ipoteză a lui A. Bodor (în *Crisia. Culegere de materiale şi studii*, 1972, p. 27—35), după care literele greceşti în discuţie ar avea semnificaţia de cifre. Autorul remarcă însă, cu dreptate, că „nu orice cifre sau numere pot fi legate de calcule astronomice", ajungînd la concluzia că „va fi încă nevoie de multe eforturi pînă la elucidarea problemei".

cea mai strălucită a spuselor lui Iordanes" (p. 234). Pe numeroase pagini este reluată încercarea laborioasă de a pune de acord mărimile şi raporturile numerice ce rezultă din gruparea diferitelor elemente constitutive ale marelui sanctuar cu un presupus sistem calendaristic dacic. Ipoteza Daicoviciu-Charrière a unui calendar original dacic, bazat pe anul de 360 zile şi pe o corecţie de un semestru la capătul unui ciclu de 34 ani, este într-adevăr ingenioasă, dar trece dincolo de limitele verosimilului. H. Daicoviciu însuşi vede inconvenientele nemijlocite ale unui asemenea calendar şi se întreabă care va fi fost modalitatea practică de a efectua amintita corecţie (p. 256—257). Verosimilă sau nu, această ipoteză nu poate fi dovedită sau măcar întărită cu ajutorul altor date istorice sau arheologice [69]. Celelalte sanctuare circulare cunoscute au dimensiuni diferite şi cuprind în ordonarea elementelor constitutive alte valori numerice. Pe de altă parte, este totuşi ciudat că, inventatorii unui atît de complicat sistem calendaristic, şi care, după H. Daicoviciu, cunoşteau şi scrisul, nu au găsit o modalitate superioară de a-l materializa, de a-l înregistra. În sfîrşit, abstracţie făcînd de Iordanes, izvoarele scrise nu ne dau temei să presupunem la geto-daci preocupări şi cunoştinţe astronomice, şi în general ştiinţifice, mai bogate decît la alte populaţii „barbare" contemporane lor.

Este adevărat că, punînd la îndoială ideea calendarului dacic, nu avem, în acelaşi timp, la îndemînă o explicaţie pe deplin satisfăcătoare a formei, dimensiunilor şi raporturilor numerice constatate la marea rotondă de pe Dealul Grădiştii. Descoperiri viitoare şi cercetări comparative mai intense vor putea, însă, aduce o astfel de explicaţie. Important este şi rămîne acordul tuturor cercetătorilor privind caracterul religios al acestei construcţii, ca şi al celor mai multe monumente grupate în incinta sacră de pe Dealul Grădiştii.

H. Daicoviciu vorbeşte de existenţa, în principal, a două categorii de sanctuare : cele patrulatere, constînd din coloane de lemn sau de piatră, şi cele circulare. Cele dintîi sînt numeroase în Munţii Orăştiei, mai ales la Costeşti şi pe Dealul Grădiştii, dar apar şi în afara acestei zone. Aspectul lor iniţial constituie încă, în bună măsură, o problemă nerezolvată. Tamburii de piatră erau desigur baze de coloane, dar dacă aceşti tamburi erau vizibili sau îngropaţi şi dacă coloanele susţineau un acoperiş sau nu, rămîne de stabilit de la caz la caz. Autorul nu discută problema originii acestui tip de sanctuar, pentru care templul grecesc peristil va fi putut reprezenta modelul inspirator [70].

Tipologia sanctuarelor circulare este mai complicată. Limitîndu-ne la cele patru sanctuare menţionate de H. Daicoviciu, constatăm, pe lîngă forma rotundă comună, o serie de diferenţe. Sanctuarul cel mare de la Grădiştea are pe lîngă incintele circulare şi o incintă cu absidă ; sanctuarul mic are doar o incintă, la care stîlpii de andezit sînt grupaţi după altă regulă ; sanctuarul de la Pecica era de lemn şi avea în mijloc o vatră mărginită de bolovani ; în sfîrşit, cel de la Feţele Albe era făcut din stîlpi de calcar şi avea în mijloc o îngrămădire de pietre nefasonate.

---

[69] Cf. şi K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 2, p. 303—304.

[70] R. Vulpe, *Atti del settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, 3, 1961, p. 103 ; K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 2, p. 303—304 şi nota 15.

În afară de acestea, cred că ar mai fi de adus în discuţie şi construcţiile circulare de la Rudele şi Meleia, interpretate de H. Daicoviciu drept complexe pastorale (stîne) [71], dar care — avînd în vedere asemănările de plan cu sanctuarul mare rotund [72] — vor fi trebuit totuşi să aibă, mai curînd, o utilizare legată de cult [73]. Mai multe dintre aceste construcţii au, într-adevăr, trei „pereţi'' dispuşi concentric, cei doi din afară fiind de formă circulară (ovală), iar cel din mijloc de formă rectangulară, cu sau fără absidă. Chiar şi orientarea absidei spre NV (NNV) corespunde situaţiei din marele sanctuar rotund. Dacă construcţiile în discuţie vor fi reprezentat mici sanctuare sau, cumva, serveau în acelaşi timp şi de locuinţă unor preoţi-schimnici [74], retraşi pe culmea muntelui, este încă de văzut. Cantitatea impresionantă de ceramică descoperită în unele din aceste complexe s-ar explica mult mai bine prin ofrande aduse în lăcaşe de cult, decît prin utilizarea ei, cu totul improbabilă, în cadrul unei stîne sezoniere. Nu trebuie uitat, dealtfel, că la Rudele şi Meleia s-a găsit cea mai frumoasă ceramică de lux, reprezentată prin imitaţiile de cratere greceşti şi prin vasele pictate cu motive zoomorfe şi vegetale [75], ce nu-şi puteau găsi locul în inventarul unei stîne, fie ea şi „regală''.

În sfîrşit, nu trebuie să rămînă în afara acestei discuţii privind lăcaşurile de cult ale geto-dacilor nici acele construcţii cu absidă (Popeşti, Piatra Roşie), pe care în 1961 R. Vulpe le explica prin influenţele elenistice asupra religiei şi arhitecturii geto-dace [76].

☆

Dacă aceste interpretări sînt juste şi dacă ţinem seama şi de informaţiile scrise directe sau indirecte de care dispunem, se confirmă concluzia că întregul complex din Munţii Orăştiei reprezintă centrul religios al lumii geto-dace şi că acestui caracter i se datorează, *înainte de toate*, originalitatea şi grandoarea descoperirilor de aici. Sugestii în acest sens am întîlnit şi în paginile cărţii lui H. Daicoviciu. Ele privesc caracterul iniţial religios al complexului de monumente de pe Dealul Grădiştii, loc pe care autorul îl identifică cu muntele sacru al geto-dacilor, Kogaionon, devenit mai tîrziu Sarmizegetusa regală (p. 53). În alte pagini găsim referiri repetate la rolul important jucat în viaţa societăţii geto-dace de către preoţime şi se atrage atenţia asupra unor personaje (Deceneu, Comosicus), care cumulau atribuţii supreme politico-militare şi religioase.

---

[71] Această interpretare a fost combătută de A. Vulpe, care, la Conferinţa naţională de arheologie de la Craiova (1969), opta pentru caracterul funerar, în orice caz sacru, al amintitelor construcţii. Reluăm aici, în mare, argumentele aduse atunci de A. Vulpe contra interpretării acestor construcţii ca stîne.

[72] Acelaşi plan îl are şi „locuinţa'' de pe muntele Pustiosu (cf.Materiale, 3, 1957, p. 270—276). O construcţie circulară de pe terasa I de la Feţele Albe este, de asemenea, interpretată ca locuinţă (H. Daicoviciu, I. Glodariu, ActaMN, 6, 1969, p. 465 şi urm.). Despre „locuinţa'' poligonală în care s-au găsit fragmentele marelui vas conic cu ştampila „*Decebalus per Scorilo*'', C. Daicoviciu scria că ar putea fi vorba de un „edificiu public sau de cult, în care puteau să existe şi obiecte de uz casnic'' (SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 202).

[73] Cf. şi K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 2, p. 303.

[74] Sugestie primită de la A. Vulpe. Cf. Iosephus Flavius, *Antichităţi iudaice*, XVIII, 1, 5, 22, despre *polistai* comparaţi cu esenienii, şi Strabon, VII, 3, 3, despre *ktistai-skistai*.

[75] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, p. 193—194, 201—202.

[76] R. Vulpe, *op. cit.*, *Atti*. . ., p. 87 urm. O clădire cu absidă a fost descoperită şi la Pecica, avînd aceeaşi orientare spre NV a absidei (cf. I.H. Crişan, Acta MN, 6, 1969, p. 94, fig. 1).

Din păcate, aceste constatări au fost părăsite de autor, care optează hotărît pentru ipoteza că „statul dac'' şi nucleul său au luat naştere în regiunea Munţilor Orăştiei după un model istoric normal, fructificînd în chip necesar o serie de premise locale şi generale deosebit de favorabile. Asupra unora dintre aceste premise ne-am oprit mai sus. În treacăt, mai trebuie subliniat că mediul natural al acestei regiuni muntoase nu avea cum să ofere condiţii favorabile unei vieţi şi activităţi economice normale. Lemnul nu constituia în Dacia o raritate. Piatra de construcţie, după mărturia arheologului clujean, a fost adusă de la zeci de kilometri depărtare. Fierul, de asemenea. Păşunile alpine vor fi fost, poate, mai restrînse decît astăzi, iar agricultura nu s-a putut practica decît la nord de Costeşti. Cele mai importante complexe cu terase zidite, sanctuare, locuinţe etc. se află la circa 1200 m altitudine (Dealul Grădiştii, Feţele Albe), iar complexele de la Rudele şi Meleia se află chiar mai sus. Cetăţile de la Blidaru şi Piatra Roşie se află la peste 700 m altitudine, în poziţii greu accesibile, avînd evident un rol exclusiv militar. Este deci de crezut că instalarea, apoi popularea intensă a acestei zone, activitatea constructivă şi meşteşugărească în general, nu au fost determinate de condiţii naturale favorabile (resurse naturale, condiţii de locuire propice, drumuri etc.), ci de factori extraeconomici, politico-militari şi religioşi.

Ne putem gîndi, cred, la un model deosebit de cel expus de H. Daicoviciu, acordînd — întemeiaţi pe texte (Herodot, Strabon) şi pe descoperirile arheologice — o anumită prioritate factorului religios. Potrivit acestui model, la originea caracterului particular al dezvoltării complexului din Munţii Orăştiei se află caracterul sacru al locului, de identificat cu muntele sfînt al lui Zalmoxes, Kogaionon (Strabon, VII, 3, 5). Locul de cult şi de pelerinaj pandacic a putut fi în momentele de vîrf ale istoriei geto-dacilor şi un centru politic de maximă importanţă: reşedinţă a lui Burebista [77] şi ultim refugiu al lui Decebal. Tagma preoţească dezvoltată pe seama acestui cult a asigurat continuitatea de vieţuire în Munţii Orăştiei. Ea trebuie să fi avut un important rol social şi politic în lumea geto-dacă, evident şi în afara centrului religios, fără însă ca aceasta să presupună existenţa unui stat centralizat şi a unei dinastii. Modelul astfel conceput poate fi pus de acord, în chip satisfăcător, cu stadiul probabil de dezvoltare socială atins de geto-daci în ultimele două secole de existenţă liberă.

Caracterizarea acestui stadiu este făcută de H. Daicoviciu sub forma indirectă a definirii caracterului statului dac. În ultimă instanţă este vorba de a raporta societatea geto-dacă la una din formaţiunile social-economice cunoscute. Hotărîrea este dificilă, pe de o parte, din cauza insuficienţei izvoarelor, pe de alta, din cauza problemelor de ordin teoretic, legate de discuţia actuală asupra căilor şi formelor în care s-a făcut trecerea de la societatea primitivă la cea împărţită în clase. H. Daicoviciu are aici meritul de a fi trecut cu curaj peste definirea statului (respectiv

[77] S-ar putea eventual presupune că stabilirea centrului religios în Munţii Orăştiei a constituit o consecinţă şi nu un fapt premergător stabilirii reşedinţei lui Burebista. Că Burebista este un dinast local (de la Costeşti, mai precis) nu a putut, însă, fi dovedit fără dubiu. În schimb Strabon arată clar că muntele Kogaionon a fost socotit de geţi drept sfînt cu mult înaintea lui Deceneu (respectiv Burebista), începînd chiar din vremea miticului Zalmoxis (cf. şi Herodot, IV, 94—96).

a societății geto-dace) drept „sclavagist începător". Considerînd ca depășită această concepție, pe care o împărtășea încă cu cîțiva ani în urmă [78] și care și astăzi este privită ca „un pas înainte" (p. 339), autorul vorbește acum de un „stat" în care „munca oamenilor liberi și nu a sclavilor reprezenta principalul izvor al bunurilor materiale", stat ale cărui caracteristici abia urmează a fi studiate în amănunt. Dealtfel, trebuie să ne amintim, că exagerările manifestate în aprecierea rolului sclavilor în viața social-economică a geto-dacilor au fost încă din 1958 criticate de către D.M. Pippidi [79]. De atunci, ideea că oamenii liberi și nu sclavii au reprezentat la daci principala forță de producție a cîștigat mereu teren, lucru reflectat și în tratatul de *Istoria României*, vol. I. Astăzi, H. Daicoviciu face încercarea merituoasă de a defini o cale nesclavagistă de dezvoltare a societății geto-dace, comparabilă cu cea care a dus la formarea statelor vechi orientale și a altor state ce nu au cunoscut un sclavaj dezvoltat. Pentru prima dată, în problema structurii sociale a geto-dacilor, este adus în discuție și așa-numitul „mod de producție asiatic" sau „mod de producție tributar (tributal)". Autorul tratează problema cu justificată precauție, lăsînd în seama cercetărilor viitoare „sarcina de a delimita statul întemeiat de Burebista atît în raport cu statele sclavagiste clasice, cît și cu formațiunile statale ale Orientului antic" (p. 83—84), precum și de a preciza formele concrete de exploatare a masei populației libere de către aristocrație. Convingerea sa că obștea a reprezentat „cadrul pentru exploatarea țărănimii libere de către aristocrație" pare în bună măsură întemeiată, dar nu poate fi, fără rezerve, generalizată la nivelul întregii Dacii. După părerea noastră, chiar și în lumina acestui fel de a vedea lucrurile, existența statului geto-dac, de la Burebista la Decebal, nu devine o necesitate și nici nu poate fi mai ușor probată.

Discuția actuală asupra „modului de producție asiatic" sau „tributal" are, după cum se vede, implicații directe în definirea gradului de dezvoltare social-economică și politică atins de geto-daci în ultimele două secole înainte de cucerirea romană. Această discuție a cunoscut în ultimii zece ani o amploare deosebită, antrenînd istorici, filozofi și economiști marxiști din diferite țări [80]. La noi, după studiile mai vechi ale lui I. Banu [81], un interes deosebit l-au suscitat recentele contribuții datorate lui Miron Constantinescu [82], în care dezbaterea teoretică asupra „modului de producție tributal" capătă o finalitate prețioasă, prin referiri la istoria mai veche a țării noastre. Ne interesează aici, înainte de toate, referirile la Dacia preromană, în legătură cu care se afirmă că „nu există nici o dovadă că aici a existat un mod de producție sclavagist", deși sclavajul va fi fost cunoscut. După Miron Constantinescu „este verosimil că în Dacia existau comunități rurale, pastoral-agricole, dominate de o clasă provenită din fosta aristocrație tribală, clasă care a constituit

---

[78] *Dacii* [1], p. 106—107.

[79] *Contribuții...* [1], 1958, p. 267—270.

[80] Vezi, în special, revista La pensée, 114 și 117, 1964; 122, 1965; 129, 1966; 132, 1967 și 159, 1971, precum și revista Recherches internationales, 57—58, 1967, cu bibliografia la p. 337—344. Mai recent, volumul colectiv *Sur le „mode de production asiatique"*, Paris, 1969.

[81] Revista de filozofie, 2, 1966, p. 213 și urm. și 3, 1966, p. 319 și urm.

[82] Probleme economice, 11, 1972 (extras 19 p.) și 4, 1973 (extras 20 p.) Cf. și P. Diaconu, SCIV, 24, 1973, 2, p. 331—335.

în timpul lui Burebista un prestat, în timpul lui Decebal un stat, dar un stat comparabil cu statele orientale''. Cu prudenţă, autorul citat lasă totuşi în sarcina cercetărilor viitoare a se stabili ,,dacă societatea dacică, care în timpul lui Burebista avea caracterul unei confederaţii de triburi, nu a evoluat în următoarele două secole, spre o orînduire imperială (sau regală) întemeiată pe comunităţi rurale, deci de tipul orînduirii tributale '' [83].

În esenţă, acest fel de a pune problema va găsi, foarte probabil, acordul cercetătorilor. Într-adevăr, nimeni nu mai crede astăzi că la geto-daci a existat modul de producţie sclavagist. Mult mai normal ni se pare ca evoluţia societăţii geto-dace preromane să fi mers pe linia adîncirii diferenţierii şi, implicit, a contradicţiilor economice, sociale şi politice dintre masa populaţiei libere grupate în comunităţi şi aristocraţia tribală. Întrebarea care se pune este aceea, dacă această evoluţie s-a petrecut în cadrul modului de producţie tributal sau, cumva, în cadrul altei forme specifice de naştere a societăţii împărţite în clase. A da un răspuns la această întrebare este, cum am văzut, dificil, înainte de toate, deoarece evoluţia pe care ne propunem să o caracterizăm a fost brutal întreruptă de cucerirea romană, înainte de a ajunge la forme tipice de manifestare. Pe de altă parte, informaţiile privind perioada secolelor I î.e.n. — I e.n. în Dacia nu sînt suficiente pentru a putea vorbi cu certitudine de existenţa claselor antagoniste, a exploatării, a statului, în sensul pe care aceste elemente îl au în cazurile de societăţi tipice pentru modul de producţie asiatic sau tributal. Or, statul, cu tot ceea ce el înseamnă (comunitate înglobantă cu aparat birocratic, forţă publică, legi scrise, organizare teritorială, tribut) este pentru o serie de cercetători un element constitutiv indispensabil al acestui mod de producţie [84]. După părerea lui Miron Constantinescu, însă, ,,statul nu apare de-a dreptul în orînduirea tributală, el poate să se înfiinţeze într-o anumită etapă dar nu e inexorabil'' [85]. În alt loc se afirmă : ,,Pentru a funcţiona, acest mod de producţie nu are obligatoriu nevoia de stat ; acesta apare pe o treaptă superioară de dezvoltare (imperii). Sînt şi forme prestatale conduse tot de o clasă dominantă, care nu este organizată sub formă de stat'' [86]. Ca forme de organizare ale categoriei dominante se menţionează : a. asociaţii sau uniuni de triburi mai mult sau mai puţin stabile ; b. formaţiuni prestatale stabile şi de o oarecare durată ; c. state. Revenind ulterior asupra acestor aspecte, autorul citat precizează existenţa a două faze principale în evoluţia orînduirii tributale : o primă fază, în care organizarea intercomunitară a societăţii nu a atins nivelul de stat şi o a doua fază, ,,în care, ca urmare a dezvoltării forţelor productive, a organizării producţiei, a dezvoltării claselor sociale, a organizării societăţii, a devenit necesară apariţia statului şi statul a apărut'' [87].

---

[83] M. Constantinescu, Probleme economice, 11, 1972 (extras), p. 14.

[84] M. Godelier, în vol. *Sur le „mode de production asiatique''*, 1969, p. 49—50 : „L'essence même du mode de production asiatique est l'éxistence combinée de *communautés* primitives oú règne la possession commune du sol et organisées, partiellement encore, sur la base des rapports de parenté, et d'un *pouvoir d'Etat...''*.

[85] M. Constantinescu, Probleme economice, 11, 1972 (extras), p. 6.

[86] *Ibidem*, p. 9.

[87] M. Constantinescu, Probleme economice, 4, 1973 (extras), p. 13.

Dacă în prima fază, definită de M. Constantinescu, se poate vorbi de funcţionarea efectivă a relaţiilor de producţie tributale sau, mai curînd, de maturizarea premiselor, de naşterea treptată şi structurarea elementelor acestui mod de producţie, este o problemă care, desigur, va mai fi discutată. Cea de a doua ipoteză mi se pare, totuşi, a fi mai justificată. Relaţiile de producţie tributale înseamnă exploatare, înseamnă clase antagoniste, iar toate acestea fac necesară existenţa statului [88]. Constituirea relaţiilor de exploatare, apariţia claselor, organizarea statală au, desigur, un caracter procesual, întinzîndu-se pe durata mai multor secole. Linii de despărţire nu se pot trage nici în istoria geto-dacilor, dar este clar că în secolele I î.e.n. — I e.n. ei depăşiseră faza democraţiei militare, fără a ajunge să constituie o societate tipic „asiatică" sau „tributală". În anumite perioade şi în anumite regiuni, elemente ale acestei organizări sociale au început să se manifeste. Funcţia religioasă a unei categorii sociale aparte explică caracterul predominant religios al monumentelor din Munţii Orăştiei, iar funcţia de apărare s-a manifestat în rezistenţa dîrză opusă de formaţiunea condusă de Decebal romanilor. Cucerirea romană a întrerupt această dezvoltare, iar evoluţia de după retragerea aureliană, în condiţiile migraţiilor, nu este de natură să ne dea indicii precise asupra trăsăturilor pe care societatea geto-dacă le-ar fi dobîndit în condiţii normale. Cert este că în ajunul cuceririi, această societate nu era încă definitiv scindată în clase antagoniste, nu atinsese nivelul unei complete şi stabile organizări statale şi nu atinsese, în esenţă, pragul civilizaţiei, depăşit deja de lumea orientală sau de cea greco-romană.

★

În lumina acestei discuţii, unele dintre concluziile mai sus sintetizate ale cărţii lui H. Daicoviciu mi se par a fi greu de susţinut, în timp ce altele, la care autorul a contribuit în chip substanţial, pot fi considerate drept bunuri cîştigate definitiv pentru ştiinţă. Dacă am insistat asupra celor dintîi este pentru că în ele se reflectă tentaţia unei supralicitări a nivelului de dezvoltare atins de lumea geto-dacă, a locului pe care această lume cu cultura sa specifică l-a ocupat în cadrul antichităţii. Este, desigur, foarte adevărat că în secolele I î.e.n. — I e.n. geto-dacii au dat cele mai înalte manifestări ale puterii lor creatoare. Este la fel de justificat să se vorbească de unitatea profundă a culturii geto-dace şi, în acelaşi timp, despre caracterul excepţional al monumentelor din Munţii Orăştiei. Aceste constatări nu reprezintă însă, de loc, un temei suficient pentru concluzia majoră, deja amintită, a cărţii, după care „.. poporul dac, civilizaţia şi statul dacilor aparţin lumii clasice".

Dacă prin *civilizaţie clasică* înţelegem civilizaţia unei societăţi întemeiate pe relaţii de producţie sclavagistă, atunci, evident, nu există nici un motiv să definim cultura dacică drept clasică şi să o comparăm cu civilizaţia greacă sau romană, întrucît în caracterul sclavagist al societăţii geto-dace nu mai crede azi nimeni. Elementele de caracter clasic din cultura materială şi spirituală a geto-dacilor nu sînt, deci, generate de o bază corespunzătoare necesară (relaţii sclavagiste, economie bazată

[88] F. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, ed. IV, 1957, p. 174; V.I. Lenin, *Statul şi revoluţia*, ed. III, p. 7—18.

pe o puternică producție și pe un larg schimb de mărfuri), ci reprezintă, în cea mai mare parte, importuri greco-romane, rezultatul activității unor meșteri străini în Dacia sau, în sfîrșit, imitații locale, conștiente sau inconștiente, după modele greco-romane, toate favorizate de apropierea și contactele multiseculare ale geto-dacilor cu lumea clasică.

Nu există, după cît se vede, justificări temeinice pentru a atribui geto-dacilor un nivel în esență superior, o poziție cultural-istorică deosebită, față de ceea ce au reprezentat la acea vreme alte popoare „barbare" sedentare, cum ar fi celții din Galia și Europa centrală, ilirii și, eventual, chiar germanii. Dimpotrivă, metodologic ar fi indicat ca în studiul și reconstituirea culturii materiale și spirituale a geto-dacilor, aceasta să fie permanent și pînă în detalii comparată cu culturile populațiilor amintite.

Progresul cunoașterii noastre privind istoria și cultura geto-dacilor depinde, după cum se pare, înainte de toate, de dezvoltarea în continuare și perfecționarea metodologică a cercetărilor arheologice. În abordarea acestui domeniu, arheologii trebuie să lucreze independent, pe cît posibil neinfluențați de date și teorii istorice, pînă la încheierea investigațiilor făcute cu metodele și tehnica proprii științei lor. Dacă procesul se desfășoară în sens invers, dacă se pornește de la date și ipoteze istorice, cercetarea arheologică riscă să piardă avantajul mai marii obiectivități a documentelor cu care operează și, astfel, să opteze pentru interpretări ce se îndepărtează de la realitatea istorică.

POINTS DE VUE SUR UNE HISTOIRE DE LA DACIE PRÉROMAINE

RÉSUMÉ

La publication de l'ouvrage de H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* (La Dacie de Burebista à la conquête romaine) [2] fournit une bonne occasion de débattre certains problèmes majeurs de l'histoire et de la culture géto-daciques des derniers siècles avant la conquête romaine, à la lumière des résultats récents de la recherche historico-archéologique. Bien que plusieurs des conclusions principales du livre de H. Daicoviciu bénéficient d'ores et déjà d'une large audience au point d'avoir même été acceptées dans des manuels d'histoire [9], une telle discussion n'est pas superflue. Son but est de proposer à l'attention des chercheurs la possibilité de conclusions autres que celles formulées dans le livre en question.

La théorie de l'existence d'un Etat géto-dacique unitaire, c'est-à-dire d'une succession dynastique ininterrompue de Burebista à Décébale, théorie que H. Daicoviciu tente d'étayer de différents arguments historiques et archéologiques, n'a pas réussi à nous convaincre. Les sources écrites (Strabon, Dion Chrysostome, le décret dionysopolitain pour Acornion) montrent que le «royaume» (arhé) de Burebista, constitué par la violence, a été de courte durée. Ses incursions au sud du Danube ou dans le Pont occidental ont été des razzias plutôt que des expéditions

de conquête, répondant à un plan politique supérieur [10-14]. Dépourvu d'unité économique et politique, le vaste «royaume» de Burebista n'est jamais parvenu à constituer un Etat et a cessé d'exister dès après sa mort [15]. Néanmoins, H. Daicoviciu croit pouvoir parler d'une «persistance de l'Etat dace transylvain» et du maintien du «principe centralisateur» [16]. L'hypothèse d'une dynastie dace ininterrompue est fondée sur les informations de Jordanès (*Getica*, 67—68), bien que l'historien goth et sa source principale, Cassiodorus [17], puissent être suspectés d'avoir — à la faveur de la confusion Gètes-Goths due à Orosius — essayé de fabriquer de toutes pièces une généalogie aussi ancienne que possible des rois goths, en établissant une succession dynastique avec des personnages qui n'étaient peut-être nullement liés entre eux. Il est quand même étrange que Jordanès, qui écrivait du reste un demi-millénaire après les événements relatés, ne connaisse pas Cotiso, fréquemment mentionné dans les sources du temps, mais parle en échange de Comosicus et de Coryllus (lequel doit être distingué de Scorylo, d'après H.D.), que ces mêmes sources ignorent [19-24].

Selon H. Daicoviciu, «la grandeur du complexe des Monts d'Orăştie correspond tant sur le plan matériel (technico-économique) que spirituel à la grandeur politique de l'état de Burebista et de Décébale». Or, à notre avis, le complexe de sanctuaires et de constructions militaires et civiles des Monts d'Orăştie — et d'autant plus certaines autres forteresses extérieures à cette zone — ne doivent pas nécessairement être attribuées à une «puissante autorité centrale d'Etat», en l'occurrence à l'activité de Burebista. Il nous est, de même, difficile d'être d'accord avec la manière de l'auteur de décrire les conditions générales et locales qui auraient amené de bonne heure les Daces de Transylvanie, ou plus précisément les Daces des Monts d'Orăştie, à une position dominante dans le monde géto-dacique. Il est difficile, par exemple, d'admettre «incrementa Dacorum per Rubobosten regem» vers 200 av.n.é., dès lors que les découvertes celtiques de Transylvanie — y compris les tombes de guerriers — montrent que la domination des Celtes dans cette région a duré jusqu'à la fin du IIe siècle av.n.è., cependant que la domination des Bastarnes germains s'est prolongée sur une grande partie du territoire géto-dacique, situé à l'est des Carpates jusque vers le milieu du Ier siècle av.n.è. [32-39].

Dans la zone des Monts d'Orăştie, malgré les affirmations de H. Daicoviciu, il est difficile de relever des traces significatives d'habitation au IIe siècle et dans les premières décennies du Ier siècle av.n.è. [40]. L'absence de monnaies autochtones [42-49], coïncidant avec la présence de monnaies et de produits d'importation gréco-romains [55-52], indiquent vraisemblablement que le peuplement et l'activité de construction n'y ont commencé qu'à l'époque de Burebista. L'absence de données antérieures certaines, d'une part, le caractère peu propice du milieu à une activité économique complexe, de l'autre, nous font douter de la justesse de la thèse adoptée par H. Daicoviciu, suivant laquelle «l'Etat dace» et son noyau seraient nès dans cette zone grâce à des conditions favorables et à une évolution économique, sociale et politique normales. On serait plutôt enclin à croire que tout ce complexe des Monts d'Orăştie représente le centre religieux du monde géto-dacique et que c'est ce rôle qui lui confère en premier lieu une grandeur et une originalité aussi indiscutables. D'ail-

leurs H. Daicoviciu lui-même identifie l'enceinte sacrée qui couronne la hauteur de Grădişte avec le mont sacré des Géto-Daces, Kogaionon. À des moments cruciaux de l'histoire des Géto-Daces, ce lieu de culte et de pèlerinage pandacique a pu devenir un centre politique de première importance : résidence temporaire de Burebista, capitale et dernier refuge de Décébale. C'est la caste des prêtres dédiés à ce culte qui a assuré la continuité de la vie dans les Monts d'Orăştie. Elle a dû jouer un rôle social et politique important dans le monde géto-dacique, même en dehors du centre religieux évidemment, sans que cela implique l'existence d'un Etat centralisé et d'un dynastie.

Dans une telle vision des choses, on s'explique le caractère hors du commun des sites des Monts d'Orăştie, sans être obligé pour autant d'attribuer aux Géto-Daces dans l'ensemble des qualités et des réalisations supérieures à celles des autres peuples « barbares ». Une série de découvertes représentent des éléments culturels d'origine étrangère (gréco-romaine en premier lieu) et s'expliquent soit par la participation directe d'artisans étrangers à leur réalisation, soit par l'importation, leur présence ne signifiant pas nécessairement qu'ils ont été pleinement intégrés et généralisés dans la culture indigène. Nous nous référons notamment à l'architecture de pierre, et en premier lieu à celle militaire et religieuse [60–62], à certaines espèces céramiques de luxe [63–64], à des vases et des objets de parure métalliques et à une partie pour le moins des outils et autres objets en fer [65–66]. C'est par la même voie que les Géto-Daces ont connu l'ecriture, avant d'avoir ressenti le besoin objectif de l'adopter [68]. Enfin, la grande rotonde de Grădişte doit être interprétée, en dernière analyse, comme un sanctuaire, tant que ses rapports avec les « préoccupations scientifiques » (en l'espèce astronomiques) des Daces n'auront pas été établis de manière convaincante [69].

En ce qui concerne le stade de développement social atteint par les Géto-Daces au Ier siècle av.n.è. et au Ier siècle de n.è., nous souscrivons en partie à la position adoptée actuellement par H. Daicoviciu, qui, renonçant à l'idée de « l'esclavagisme à ses débuts » de l'« Etat » dace [78], décrit maintenant un « Etat » ou « c'est le travail des hommes libres et non celui des esclaves qui représente la principale source de biens matériels ». Contrairement à l'auteur, nous estimons qu'à la veille de la conquête romaine le monde géto-dacique n'avait pas encore connu un clivage définitif en classes antagonistes, n'était pas parvenu au niveau d'une organisation d'Etat complète et stable et n'avait pas atteint, en définitive, le seuil de la civilisation, que le monde oriental et le monde gréco-romain avaient dépassé depuis longtemps. Quant à savoir si l'évolution des Géto-Daces a eu lieu dans le cadre du « mode de production asiatique » (« tributaire ») [80–87], ou de telle autre forme spécifique de naissance de la société divisée en classes, c'est là un problème que les recherches ultérieures devront éclaircir.

DESPRE „INSCRIPȚIILE ROMANE DIN UNGARIA (I)"

DE

I. I. RUSSU

Imensul material documentar epigrafic latin lăsat în Italia şi în provinciile fostei împărăţii romane a cunoscut o primă grupare integrală unitară, cu mijloacele tehnice ale vremii, după criteriile considerate ca cele mai potrivite în a doua jumătate a veacului al XIX-lea : monumentalul *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), începînd din a. 1863 şi continuînd pînă în zilele noastre [1]. În atare epocală suită de masive volume prevalau în sistemul prezentării materialelor punctele de vedere filologice (în sensul clasic al termenului), adică în primul rînd stabilirea formei corecte a textelor antice redate în facsimil cu litere capitale, ligaturi, „punctuaţie", adăugînd cîteva date despre piese, indicaţii paleografice, arhivistice, uneori lectura completă a textului sau cel puţin explicarea unor termeni, amănunte, nume ; dar mai puţin, rar sau deloc caracteristici şi aspecte „arheologice" (adică : piesa cu roca ei, dimensiuni, elemente gliptice, arhitectonice, ale plasticei etc.), condiţiile descoperirii, „contextul arheologic" ş.a. Între timp însă, cum era şi este firesc, materialul epigrafic sporea mereu, ajungînd în curs de un secol la cantitatea poate dublă faţă de cît se cunoştea la mijlocul veacului al XIX-lea. În aceeaşi măsură se contura mai dificil refacerea marilor colective internaţionale de muncă din vremea lui Mommsen, spre a se asigura o reeditare unitară şi omogenă în cadrul geografic al Imperiului roman, după marile zone etno-culturale şi provinciile antice.

Impunîndu-se din ce în ce mai exigent în mod inevitabil principiul că realizarea unui „nou" CIL nu se poate obţine decît fracţionat, pe colective „naţionale" în diferitele state moderne (succesoare ale imperiilor din sec. al XIX-lea în Europa centrală şi sud-estică), ale căror graniţe de stat nu corespund decît foarte rar cu limitele provinciilor antice, — colectivele naţionale de epigrafişti localnici (avînd ca atare o mai bună cunoaştere directă a materialelor şi a topografiei arheologice) au trecut fără zăbavă fiecare grup la munca de întocmire a propriului CORPUS, legat şi încadrat în limitele teritoriale şi statale de azi.

[1] Cîteva observaţii sumare, în româneşte, despre CIL şi istoricul lui se află în ActaMN, 3, 1966, p. 437—438, cu deosebire în legătură cu Dacia ; despre Theodor Mommsen (1817—1903) şi periegheza lui epigrafică în Transilvania : SCIV, 23, 1972, p. 125—132, 647—650.

S C I V A , tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 245—254

După superbul "corpus" epigrafic englezesc (1965) s-a ghidat în partea-i descriptivă, arheologică şi ilustrativă noul corpus al inscripţiilor din teritoriul Ungariei, realizat de L. Barkóczi şi A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns*, una din cele mai de seamă publicaţii pentru istoria antică apărute în ultima vreme în ţara vecină şi prietenă de la vest [2]. În prefaţă se arată scurt conţinutul, structura, metoda şi limitele teritoriale, criteriile în prezentarea materialului, etapele prin care a trecut munca de elaborare a prezentei opere ce este *o reeditare critică a tuturor inscripţiilor epocii romane descoperite în teritoriul Ungariei* (care s-au dublat faţă de stocul cunoscut la sfîrşitul veacului al XIX-lea) [3]. Primul volum al „RIU" prezintă deosebite calităţi şi trăsături pozitive, alături de unele aspecte mai puţin reuşite, cu care toată lumea nu poate să fie de acord şi care se cer analizate pe scurt, însoţite de unele precizări şi rectificări mărunte.

I.

Mai întîi, în ce priveşte afirmaţia că volumul ar cuprinde „toate inscripţiile epocii romane, fără deosebire de limba lor" (RIU, I, p. 8) surprinde faptul că acest volum conţine n u m a i inscripţiile l a p i d a r e (piatră, marmoră), adică cele cu caracter monumental (construcţii, altare votive, epitafe etc.); de rest nu se face nici o menţiune, lipseşte precizarea dacă vor fi sau nu cuprinse undeva în RIU, dacă li se rezervă alt volum sau un alt „corpus". Este un „amănunt" de importanţă esenţială, prin faptul că scrierea romană—ca şi „epigrafia" în general — nu se limitează la acele opere cu caracter solemn, de conţinut juridic, religios, funerar; foarte numeroase sînt alte produse şi obiecte ce poartă inscrisuri (litere, cuvinte, „semnături", nume proprii, formule, „mărci de fabrică", nume de unităţi militare, graffiti etc.) pe produse ceramice, cărămizi, ştampile, pe obiecte de metal, legi şi decrete, inclusiv diplomele militare; deci orice material din antichitate care poartă un text, litere, formule etc. Sînt acestea texte epigrafice în aparenţă „minore" numite convenţional *instrumentum* (incluse toate în toate volumele CIL), existente în mari can-

[2] *Die römischen Inschriften Ungarns* (RIU), 1. Lieferung: Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum-Arrabona, de László Barkóczi şi András Mócsy, cu 132 figuri, 261 desene şi 3 hărţi. Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1972, 300 pagini (inclusiv planşele cu cele 132 fotografii) în 8°, 284 piese epigrafice. C u p r i n s : p. 13—139 Colonia Claudia Savaria şi teritoriul judeţului Vas (de A. Mócsy, 160 inscripţii); p. 140—191 Municipium Flavium Scarbantia şi teritoriul (de L. Barkóczi, inscripţiile nr. 161—234); p. 193—227 Limesul între Ad Flexum şi Arrabona (de L. Barkóczi, inscripţiile nr. 235—284); p. 229—230 tabel de referinţă la CIL, III; p. 233—300, figurile I—CXXXII.

[3] Das Quellenwerk „Die römischen Inschriften Ungarns" (RIU) ist eine kritische Neuausgabe aller in Ungarn gefundenen römerzeitlichen Inschriften. Es wird daher den betreffenden Teil des III. Bandes des Corpus Inscriptionum Latinarum ersetzen, der wegen des zahlreichen neuen Materials und wegen seiner veralteten Technik die Forschung seit langem nicht mehr befriedigen konnte. Alle heute noch vorhandenen Inschriften werden mit einem textkritischen Apparat und in form- und massgerechten Zeichnungen wiedergegeben, die äusseren Merkmale des Inschriftträgers konsequent beachtet und die archäologischen Angaben festgehalten. Verschollene Steine werden durch Faksimilia ihrer massgebenden Publikationen—zumeist aus dem betreffenden Teil des CIL — gegeben... (Coperta şi Prospekt la RIU, I).

tităţi, cu numeroase implicaţii şi semnificaţie social-economică şi culturală deosebită, ce nu pot fi izolate, ignorate, fără a se lăsa o gravă lacună în documentarea directă, autentică. Este absolut necesar a se releva că toate textele mari şi mici, monumentale sau mărunte — adică ansamblul materialului epigrafic — sînt indicii şi documente concrete ale răspîndirii şi înrădăcinării scrierii şi cititului, deci ale culturii romane în provincii; fapt care în Pannonia este atestat direct cu o admirabilă precizie de un istoriograf roman din veacul I al imperiului [4]. A grupa deci separat aşa-numitele materiale epigrafice „minore" (*instrumentum*) ori a le ignora în bloc, fără a le menţiona măcar la localitatea unde au fost descoperite, este un criteriu nerealist, o denaturare şi amputare a situaţiei documentării unei zone provinciale. Evident că numai cuprinzînd t o t m a t e r i a l u l epigrafic încadrat organic în ansamblul resturilor arheologice romane şi autohtone poate fi determinată (dar şi atunci tot numai parţial, cu lacune fireşti) structura şi desvoltarea societăţii provinciale pe toată întinderea împărăţiei romane.

Repartizat după criteriul firesc t o p o g r a f i c (singurul acceptabil azi), materialul epigrafic din provincia romană Pannonia (nord-estul Pannoniei Superior, nordul Pannoniei Inferior) cuprins între hotarele de stat ale Ungariei este orînduit în volum dinspre apus către răsărit şi de la miazăzi spre miazănoapte; totul repartizat după unităţile administrative actuale (şi istorice) ale ţării: j u d e ţ e (Komitat, vármegye) din dreapta Dunării (Dunántúl); volumul I din RIU cuprinde două judeţe (harta, p. 8): V a s cu marele centru roman SAVARIA (Szombathely) şi G y ö r - S o p r o n cu două centre romane SCARBANTIA (Sopron) în extremul vest şi ARRABONA (Györ) cu porţiunea de limes dunărean pînă la AD FLEXVM. Grupate în jurul marilor centre urbane (Savaria, Scarbantia) şi a celui militar din Arrabona, inscripţiile apar catalogate cu diferenţierile cuvenite, adică după localitatea urbană sau rurală unde au fost descoperite şi unde aparţineau în antichitate — lucru indicat prin hărţi schematice dar exacte ale localităţilor (jud. Vas, harta p. 14; jud. Györ-Sopron, p. 140) din zona de vest a Ungariei unde începe expunerea materialului şi pe care autorii o consideră ca *cea mai de timpuriu romanizată* („die am frühesten romanisierten Teile Ungarns", RIU, I, p. 9). În total sînt prevăzute pentru teritoriul roman al Pannoniei maghiare patru sau cinci volume de inscripţii, ce vor fi încheiate şi încoronate de un INDEX general.

Felul şi „stilul" de prezentare a materialului epigrafic în RIU (inspirat în bună măsură din RIB a lui Collingwood şi Wright) apare nou sub multe aspecte, chiar „ultramodern" în unele privinţe; ordinea de expunere a datelor asupra fiecărei piese epigrafice: *a*) locul, data descoperirii şi păstrării, *b*) definiţia piesei, materialul (roca), starea de conservare, caractere şi caracteristici, dimensiuni etc., de ex. nr. *11* „1928 gefunden in 70 cm Tiefe, Rákóczi út 14. — SM./Altar aus Marmor, nach oben

[4] Velleius Paterculus, II 110, 5 „in omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio"; autenticitatea informaţiilor din acest valoros pasaj nu avem nici un motiv serios să o punem la îndoială, cum au încercat să facă unii erudiţi, ca E. Swoboda (prin a. 1963; cf. I.I. Russu, *Illirii*, 1969, p. 137 şi 149).

etwas verjüngt ...” nu este cea mai raţională şi firească (cum s-a arătat) [5]: ordinea trebuie să fie tocmai inversă, adică mai întîi *a*) definiţia piesei (altar, stelă etc., intitulat cu litere mai vizibile), roca, dimensiuni, relief etc., apoi *b*) locul descoperirii şi păstrării, bibliografia ş.a.

În continuare, e de relevat ca o caracteristică esenţială preocuparea de a se înfăţişa peste tot (pe cît posibil) direct piesele epigrafice, şi anume sub două aspecte, cu mijloace tehnice moderne: a) fotografia întregului monument epigrafic-arheologic, b) desenul textului antic (cu întregiri-reconstituiri punctate), iar în cazurile — destul de numeroase — cînd piesa a dispărut ori încă n-a fost regăsită (nu mai poate fi văzută fiind ,,verschollen”, lipsesc fotografii, desene) s-a recurs la soluţia extremă a reproducerii integrale a celor înregistrate şi tipărite de Mommsen în CIL, III acum un veac despre fiecare piesă (redarea fotografică a tot ce se scrie în CIL, III). Vrednică de salutat şi de imitat este ilustrarea prin desene a întregului text epigrafic pentru fiecare piesă (existentă, văzută de autorii volumului); acestea se înfăţişează în general foarte corecte, precise, cu întregiri, fiind nu numai extrem de utile, ci absolut necesare pentru lectură, chiar dacă nu toate apar integral; totuşi este regretabil că desenele sînt de cele mai multe ori simple crochiuri, schiţate liber, nu copiate direct de pe excelentele fotografii ale monumentelor pe care să le redea grafic cu liniile şi trăsăturile ce nu rezultă destul de precis în fotogramă sau pot chiar să dispară sub puternicele fîşii de lumină ale reflectoarelor; acestea au dat produse de calitate superioară pentru cele 132 piese (din totalul de 284) în planşe unde se reflectă nu numai textele, dar şi splendidele icoane şi compoziţii sculpturale ale artei din provincie; plasarea întregului lot de fotografii în ,,planşe la urmă” este (cum s-a spus) [6] foarte incomodă îngreunînd inutil munca de cercetare comparativă.

Dar împărţirea şi expunerea materiei în ansamblu (adică a textelor epigrafice şi a comentariilor cu partea ilustrativă) au în RIU, I un aspect oarecum straniu, în sensul că stabilindu-se în prealabil ,,două coloane” într-un sistem de ,,juxta”, s-a plasat în stînga textul german cu descrierea, datele, bibliografia, aparatul critic, comentarii, note, iar în dreapta materialul ilustrativ prin desen (respectiv prin ,,fotocopie” din CIL, III în cazul pieselor dispărute). Sistemul poate să pară la prima vedere practic şi chiar ... economic; dar adoptat şi aplicat mecanic şi rigid duce la o risipă de spaţiu grafic prin ,,goluri” ce iau proporţii uimitoare, lăsînd întregi (sau 3/4, 5/6) pagini albe (de ex. p. 20, 22, 30, 78, 162, 164, 174, 178, 204 etc.). Mult mai uşoară şi practică era expunerea întregului material în ordinea numerotării din RIU, I, pe o singură coloană şi pagină, — cum procedează alţii şi am făcut şi noi adesea, aşezînd alături fotocopia şi desenul (cu eventuale reconstituiri) ale piesei epigrafic-sculpturale [7].

---

[5] De ex. RRH, 6, 1967, p. 453, în legătură cu excelentul ,,corpus” al inscripţiilor greceşti descoperite în Bulgaria, G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I—IV (Sofia, 1956—1966), cu unele exemplificări ce arătau caracterul artificios, paradoxal şi pe alocuri chiar absurd al sistemului.

[6] De ex. în aceeaşi RRH, 6, 1967, p. 457 în acelaşi ,,context”, despre planşele inscripţiilor greceşti ale Bulgariei.

[7] De ex. cîteva inscripţii romane din teritoriul Daciei Porolissensis, publicate cu fotografie şi desen alăturate în ActaMN, 5, 1968, p. 454, 457, 458, 460, 463, 467, 468 ş.a. Natural,

Obiecţii, critici şi *desiderata* s-ar putea ridica multe şi variate, ca faţă de orice lucrare de documentare (Quellenwerk) şi erudiţie. Dar în cazul de faţă (la culegerea de inscripţii RIU, I) lacuna principală este lipsa t r a n s c r i e r i i textelor antice, a întregirii şi dezlegării, a comentariilor ce se poate spune că la majoritatea celor 284 piese apar total deficiente; rar se oferă vreo transcriere integrală a textului latin: lectura şi întregirile fiind lăsate mai mult în sarcina şi latitudinea cititorului. Dar acesta nu poate fi şi nu este totdeauna un epigrafist consumat sau cu destulă experienţă, competent în aceeaşi măsură ca iluştrii autori, care ani de zile au urmărit migălos şi studiat comparativ materialul epigrafic al volumului lor (RIU, I). Cine putea fi mai în măsură decît tocmai A. Mócsy — L. Barkóczi să ofere lecturi şi întregiri valabile sau măcar verosimile pieselor fragmentare şi textelor abreviate, la îndemîna cercetătorilor istorici ai antichităţii romane şi chiar multor epigrafişti versaţi?

Desigur, cum e ştiut, nu peste tot textele epigrafice (în mare parte fragmentare, laconice, eliptice) pot şi vor fi dezlegate şi integrate imediat; multe incertitudini şi goluri fireşti rămîn, vor persista, redate prin paranteze, linii sau ... puncte. Oricum, autorii volumului erau cei mai indicaţi şi obligaţi să scoată şi să ofere imediat, direct, maximum posibil de informaţii din textele epigrafice, spre utilizarea lor ca sursă de prim rang în munca importantă de documentare şi reconstituire social-istorică a provinciilor antice ale împărăţiei romane. Lipsa din RIU, I, a comentariilor, discuţiilor, notelor cu strictele explicaţii minime (necesare mai ales celor ce nu sînt epigrafişti „de meserie") nu apare justificată nici prin preocuparea de a face economie de spaţiu grafic, — spaţiu care există, disponibil, abundent, chiar risipit pe zecile de pagini rămase albe, din stînga (chiar şi din dreapta) cărţii. Orice culegere de inscripţii, oricît ar fi de plăcută la vedere şi lectură (cum este RIU, I), nu poate constitui un „scop în sine", ci e în primul rînd un i n s t r u m e n t de lucru, spre cunoaşterea celor mai variate aspecte ale societăţii antice provinciale; ca atare, un instrument cu atît mai valoros, cu cît (precum este îndeobşte cunoscut) textele literare istoriografice rămîn insuficiente sau total deficiente pentru multe aspecte esenţiale ale vieţii provinciilor imperiului. RIU, I se caracterizează prin multă „tehnicitate" epigrafică, ce este nu numai foarte bună, ci absolut necesară (condiţie primordială a unei lucrări moderne), dar este totodată lacunară (unilaterală) în aportul la valorificarea social-istorică a materialelor documentare de orice natură ar fi.

II.

O scurtă succesiune schematică de observaţii asupra unor amănunte, rectificări ce (în chip firesc) nu pot fi complete, în primul rînd din cauză că nu avem în RIU, I reproducerea fotografică decît pentru 132 piese

---

dacă fotografiile se prezintă foarte clare, iar cîmpul inscripţiei destul de bine păstrat, o bună fotografie este suficientă pentru ilustrarea epigrafei, încît desenul ei poate să fi cu totul de prisos, cum este în admirabilul „corpus stirian al lui Èkkehard Weber (Die römerzeitlichen Iuschriften *der Steiermark*, Graz, 1969, 486 p., 426 piese epigrafice lapidare), avînd fotografiile integrate în descrierea şi comentariul fiecărei piese, printr-o artă şi tehnică fotografică şi poligrafică de calitate.

epigrafice din totalul de 284, iar un control al textelor după bibliografia precedentă ori după originalele din muzee sau din ziduri unde se află în vestul Ungariei nu ne este deocamdată cu putinţă.

La Colonia Claudia Savaria şi teritoriul ei se face observaţia (RIU, I, p. 14) că baza etnică-lingvistică a teritoriului era celtică, citîndu-se din vestul Ungariei numai inscripţiile nr *123*, *141* şi *156*; dar antroponime celtice apar şi în nr. *33* (CIL, III, 4169) *Togor.* (Holder, *Alt-celt. Sprachschatz*, II, 1870), *89* (CIL, III, 4184) Comminia *Valagenta*, *Tartonius*, *Daiberus* etc., *91* (CIL, III, 4202) *Brige* (?) şi eventual altele, fiind în majoritate desigur elemente social-etnice locale.

La nr *3* şi *19* este citat „A. Dobó, Publicum Portorium Illyrici (DissPann, II, 16), Budapest, 1940", dar nu era inutil a preciza că studiul a apărut anterior în volumul ArchÉrt, 1940, p. 144—185. Inscripţia nr *4* are liniatură pentru rînduri vizibilă în fotografie şi desen. — *6* unele litere din desen diferă de fotografie (ex. în r. 4 B(ene) F(iciarius), r. 5 M etc.). — *15* (CIL, III, 10908) —ELLIO ar putea fi simplu *S*]*ellio.* — *18* confruntarea fotografiei (VIII) cu desenul arată aici abateri de amănunt: r. 3 după praenomen L un „punct", r. 4 în numele AVSPICATVS litera C are forma clară G; r. 5 AI început de cuvînt, textul neterminat. — *20* desenul are neglijenţe, literele diferite de stilul celor din fotografie, lipsă punctele în r. 5 după literele I şi D. — *21* (CIL, III, 10911) SATRIVS. FIMIN— poate să fie *Fi*(*r*)*min*— *22* (CIL, III, 4150) desenul schematic deformează puţin stilul scrierii, dar oferă o utilă listă alfabetică (după gentilicii) a repertoriului de nume. — *33* (CIL, III, 4169) *Togor.* este nume celtic (Holder, II, 1870), foarte probabil localnic din teritoriul Savaria. — *34* (CIL, III, 4172) desenul schematic este aici contrar obiceiului, înfrumuseţat, idealizat, cu litere elegante (faţă de originalul cu scriere destul de stîngace, foto XV). — *35* (CIL, III, 4173) liniatura este clară în fotografie şi desen, dar acesta nu e deloc real, ci schematizat, idealizat. — *37* se citează „W. Schulze, Zur Gesch. lat. Eigennamen (1905)", dar cartea a apărut în 1904, reimprimare în 1933 (Berlin). — *39* (CIL, III, 4183) frumoasă placă (marmoră) de edificiu, de la o „crypta" mistuită de incendiu şi refăcută de doi fruntaşi locali; VI IGNIS are pe primul I mai lung, iar EXVSTAM este scris EXVISTAM; la planşe-foto figura „XVII = 39" este fără număr. — *43* şi *44* (CIL, III, 4176, 4177) desene corecte, dar care nu redau exact frumuseţea antică a literelor vizibile în fotografie. — *48* (CIL, III, 4180) text din sec. IV cu litere turtite şi înghesuite, era necesară o transcriere şi „deslegare" integrală a unui document de mare valoare social-economică. — *49* (CIL, III, 4181) o fotografie era necesară, căci desenul este sigur aberant. — *50* desenul nu este integral corect, în r. I fragmentar nu redă complet resturile (baza) literelor; în r. 4 la început (fracturat) este nu simplu E, ci era E+T în ligatură ([e]t T. Aurel. — — —), amănunt relevat în CIL, III, 10924. — *56* desenul omite unele semne din „punctuaţie", r. 1 după L, r. 2 după L şi după F, r. 4 după NATVS (marcat în CIL, III, 4188). — *57* (CIL, III, 4196) stelă funerară „schöne Arbeit und sehr schöne Buchstaben", ceea ce fireşte că nu poate rezulta din desenul schematic al literelor; la fel *58* (CIL, III, 4206). — *59* (CIL, III, 4207) r. 6 între litere nu se află simple puncte, ci ca de obicei, un fel de mici triunghiuri — „stele" cu trei colţuri. — *64* superbă stelă funerară cu

relief în patru registre şi scriere frumoasă care însă, ca de obicei, nu se reflectă în desenul-crochiu util totuşi pentru lectură. — *74* (CIL, III, 4175) fragment „neîntregit" ar putea fi citit r. 2 ... *po*(*suit*) *de s*(*uo*). — *84* (CIL, III, 4190) inscripţie creştină, numele din r. 3 este citit *Aurelia* [.] *hernilla*, iar Diehl (ILCV, 401) *Aurelia* [.] *hernilla*; după fotografie (XXXIV) se poate citi (la început de rînd o literă rasă, „corectată", după care) HERNILLA ar fi *Her*(*e*)*nilla* (?); iar la fine este POSV/IT cum bine citea CIL şi ILCV, nu ET (cum apare în desenul din RIU, I *84*). — *85* inscripţie creştină, text extrem de interesant din punct de vedere „romanistic" (al latinei „vulgare"), *custos* este scris CVSTOR, iar în cuvîntul CYMITERI litera T este făcută ca un I (Z) grecesc. — *89* (CIL, III, 4184) splendidă stelă funerară cu bogat relief a unei familii-ginte de celţi (Comminia Valagenta etc.), desenul — reconstituire a textului este foarte bun, deşi stilul apare aberant. — *91* (CIL, III, 4202) prezintă un desen reconstituire grafică ce arată că în r. 4 la început nu pot fi acceptate întregirile propuse [*Ursin*]*o*, ori în r. 5 [*Ursinian*]*o*, căci spaţiul grafic disponibil nu permite mai mult de trei litere, cum ar fi de ex. [*Ruf*]*o*, ori un alt nume scurt. — *99* desenul foarte util şi clar nu este integral exact: în r. 5 nu simplu B, ci B suprapus de un F schematic, *b*(*ene*)*f*(*iciarius*), iar în r. 6 pe foto se desluşesc doi L (cum bine a văzut anterior T. P. Buocz), nu unul singur cum redă desenul din RIU, I. — *100* dimensiunile au fost uitate în text, iar litera B e ca în nr *99*. — *103* (CIL, III, 13423) prezintă un crochiu diform (în loc de a se copia exact textul de pe fotografia piesei, XL), iar lectura *p*(*ro*) *s*(*alute*) este mai probabilă *p*(*ro*)*s* (*e*). — *107* înainte de PRO SA[1 — — —] exista un rînd de scriere din care se văd resturi, cum ar fi la început de rînd I, din *I*(*ovi*) *o*(*ptimo*) *m*(*aximo*). — *114* ZENONI AVCVLO CIVI EX REGIONE CIRRO (etc.) nu era inutil a se releva forma „vulgară" a lui *avunculus* denasalisat. — *121* în r. 3 LIBE— trebuie citit *libe*[*rt*-]. — *123* familie de celto-romani, cu antroponime tipic celtice ca *Eliomarus*, *Sunnura*, *Suadullus* (ultimul cunoscut şi în Dacia romană); nu era rău să fie relevate ca atare, semnificative pentru baza etnică celtică a acestei zone a Pannoniei Superior. — *129* stelă de marmoră cu relief complex, regretabilă lipsa fotografiei, chiar şi pentru ilustrarea scrierii redată în desen schematic. — *130* frumoasă stelă funerară cu scriere elegantă redată într-un desen schematic disproporţionat, dar corect şi foarte util. — *138* oferă un desen schematic (foto lipsă), fără să întregească numele citit în AnnÉp,1965, 293 *T*(*itus*) *Fl*(*avius Lau*/*renti*/*us v.s.l.m.*, dar după spaţiul indicat prin desenul din RIU, I, s-ar potrivi mai curînd *Lau*/ *renti*/[*an*]*u*[*s*]; de revăzut piatra ori fotografia. — *139* dedicaţie al cărei text este „deslegat" integral în AnnÉp, 1965,294, cu greşeală de tipar „dilicius" în loc de *aedilicius et pr*(*a*)*ef*(*ectus*) *coll*(*egiorum*) *fabr*(*orum*) *cent*(*onariorum*), care nu era rău să fie repetată în RIU. — *142* lipseşte indicarea dimensiunilor piesei epigrafice. — *145* era absolut necesară fotografia piesei şi transcrierea cu întregire a textului foarte important al unui veteran legionar italic, epitaf al cărui desen e deformat faţă de original (foto lipsă), — *146* dimensiunile piesei epigrafice lipsesc. — *154* stelă funerară fragment, scriere frumoasă (foto), desenul mai puţin, dar util oricum. — *155* frumoasă stelă funerară, bogat ornamentată, desenul liber al textului este util, deşi deformant.

Municipium Flavium Scarbantia (Sopron), introducere istorică asupra localităţii, scurtă, sintetică; nr *162* (CIL, III, 4235) în SEX PROCVLEIVS L F LEM RVFVS literele LEM conţin numele localităţii de obîrşie a lui Proculeius Rufus, nume pe care nu-l explică nici CIL, III (indice), dar care va fi fost probabil *Lemincum* (Lemans) din Gallia Narbonensis, dacă nu *Lemanae* în Britannia. — *170* (CIL, III, 4242 = 10940) are liniatură puternic marcată la toate rîndurile, neobservată de editor în textul său.— *171* (CIL, III, 14355,11) dativul plural SILVANABVS este relevat just de CIL, III, p. 2666 : *Silvanae*. — *174* un text foarte important deopotrivă din punct de vedere lingvistic; trebuia să fie transcris integral cum făcuse CIL, III, 4243. — *175* (CIL, III, 13428) e redat în desen fidel, dar cuvîntul EIYCES (?) rămîne neexplicat; să fie vreo formă coruptă din EYTYC— ?. — *185* stelă funerară cu scriere frumoasă (mai puţin desenul textului) care era absolut necesar să fie citit „desfăşurat" cu întregiri. — *189* epitaf cu text de mare valoare: „Hilarus L. et T. Semproniorum nat(ione) Dalmata, an. LXXXX et Sassa coniun(x) et conliberta nat(ione) Daca an. LXX h.s.s., Flaccus filius parentibus pos(u)it", un sclav dalmat şi o sclavă dacă, cinstiţi cu epitaf de fiul lor „romanul" Flaccus. — *192* şase rînduri de text ocupă pagina 164, iar un desen aproape o jumătate din p. 165 ; evident că prin asemenea „paginare" (tördelés) nu se diminuează riscul ca „dadurch Umfang und Kosten erheblich angestiegen wären" (RIU, I, p. 9). — *194* descrierea reliefului nu pare (după fotografie) a fi integral corectă : nu doi şerpi, ci unul tîrîndu-se pe pămînt şi jumătate urcat în copac, în dreapta căruia se ridică spre crengi nu un „cîine", ci mai curînd o capră care ciuguleşte frunzele. — *197* în „copia" reconstituită (desen) apare VET LEG XV APOL AN XXI H(ic) S(itus), deci un „june veteran" de 21 ani (!) ; trebuia precizat însă că este cifra XXC = 80 cum apare în CIL, III, 4247, spre a se evita confuzii şi echivocuri. — *199* epitaf fragmentar (stelă cu ultimele patru rînduri) din care în primul se pot desluşi resturile literelor — — — OLINARI, deci sfîrşitul unui nume ca — — — *Ap*]*ol* — (*l*)*inari*/*an*(*norum*) *LX h.s.est*, *Norica Oliganti f*(*ilia*) *uxsori*(?). — *201* şi *202* la p. 173 apar distanţate de un spaţiu alb în care putea să încapă foarte comod nr *203* trecut la p. 175, după ce pe p. 174 s-au pus abia trei rînduri; una din numeroasele ocazii de a face economii la „Umfang und Kosten". — *206* piatră miliară (kilometrică), fotografie neclară — firesc la o coloană cu scriere pe suprafaţă curbă — compensat cu un foarte bun desen al textului restaurat dar fără întregiri (lectură) şi fără a se indica datarea, remarcată în CIL, III, 4654 (a. 201, Septimius Severus Antoninus Caracalla). — *210* literele CON— şi FRAT—pot fi resturi din „coniux" şi „frat—". — *211* fig. XCVI şi *213* fig. XCVII apar inversate pe planşă (p. 281); fragmentul *211* nu e bine întregit în ultimul rînd, dacă acolo erau literele NT (desen) acestea nu pot fi luate ca [*p*(*osuit*)] (Mócsy), ci eventual ca *mere*]*nt*[*i* — (?). — *212* la p. 178 este un record al risipei de spaţiu : o pagină goală (albă) spre a indica „SZIL 212. Verschollen" piesa CIL, III, 4231 fotocopiată la p. 179. — *213* desenul liber schematic nu corespunde cu fotografia, în care litera A este cu bara orizontală, cel puţin în ANN din r. 5. — *216* (CIL, III, 4227) un text de excepţională valoare documentară epitaful unui militar hispan (iber) din ala Pannoniorum, antroponime iberice rare în scriere corectă (mai

puțin în desenul schematic-crochiu). — *222* se menționează „Ergänzungsvorschläge bei Alföldy und Egger", dar trebuiau reproduse toate încercările de reconstituire și ultimele propuneri ale autorului-editor din a. 1972. — *229—234* monumente mitriace, este citat numai repertoriul CIMRM al lui Vermaseren; dar trebuia utilizat și citat mai întîi vechiul excelent *Textes et Monuments* al lui F. Cumont, pe care nu-l înlocuiește peste tot noul corpus „mitraic" al lui Vermaseren, ce nu poate fi mult mai bun în partea pentru Pannonia decît este în cea pentru Dacia (cf. cîteva erori semnalate în Sargetia, 5, 1968, p. 90). — *230* (CIL, III, 4238 = 10942) în r. 2 poate fi loc pentru *praenomen* (de ex. L) SEPT IVSTIANVS, cu toate că în nr *231* (CIL, III, 4239 = 10943) același personaj nu are *praenomen*.

Sectorul de limes Ad Flexum — Arrabona urmează expunerea materialului pe Dunăre în aval; nr *237* epitaf creștin cu scriere și limbă savuroase, tîrzii, „vulgare", cu un desen util, lectura completă în reproducerea din AnnÉp, 1965, 111 ce nu era rău să fie repetată și în RIU, I. — *239* „Dasius C. Farracis Iucundi. Hoc posita in tumulo pueri sunt ossa (etc.)" este citat numai CIL, III, 10947 și Gabler, *Arrabona*, 10 (1968), 72, nr 29 unde se dă lectura cu interpretarea eronată „Dasius C(ai filius) Farracis Iucundi"; dar era necesară rectificarea: *Dasius* (illyr) nu era fiu, ci sclav (libert) „puer" al cetățeanului pannonic C. Farrax Iucundus. — *240* este citat *Arrabona* 10 (1968), 56, nr 7 unde se oferea lectura eronată BALTI ARVIDIABVS, rectificată acum în 1972 (p. 199) în desen BALTI ET ARVIEABVS (cu unele ligaturi), al doilea teonim la dativ plural trebuia să fie explicat cumva. — *243* (CIL, III, 4362) „T. Fl. Italicus praef. alae I Ulp(iae) Contar. (miliariae) c.R." este un omonim, eventual chiar identic cu Flavius Italicus guvernator-procurator al Daciei Porolissensis pe la a. 133 (AnnÉp, 1962, 255 = ActaMN, 1 1964, p. 163—167). — *245* (CIL, III, 4388) la sfîrșitul r. 3 ligatură N + T, vizibilă în foto (CXV), dar nu și în desen. — *250* r. 6—7 este citit „al[a] I Ulp(ia) Contarior(um) (miliaria) c(ui) p(raeest)", dar acest C P (litere sparte la bază) e mai curînd C(ivium) R(omanorum) epitet obișnuit al unității auxiliare din Arrabona (de ex. nr *243*, *244* etc.). — *253* (CIL, III, 4367), stelă funerară a ituraeului *Acrabanis* (antroponim semit, ca și *Ababu*, *Hanicus*), ultima dată reprodus fotografic în *Arrabona* 10, p. 60—61, fig. 9, cu bibliografia arheologică, dar fără nici o mențiune din bogata bibliografie filologic-lingvistică a celor care s-au ocupat de aceste antroponime „orientale" (și pe care marele comparatist vest-german Hans Krahe le considera ... indo-europene; admis de E. Herrmann, E. Schwyzer, P. Kretschmer ș.a.; cf. *Illirii*, 1969, p. 88—89), discuție veche și amplă despre care trebuia chiar într-o publicație de natură epigrafică (RIU, I) să se facă o mențiune oricît de sumară spre a înțelege rostul social-etnic al epitafului în vederea valorificării lui istorice juste. Tot la Arrabona (Györ) era pus de toată lumea epitaful-stelă a lui *Albanus Balvi f(ilius) dec(urio) ala augusta Ituraeorum domo Betavos* (CIL, III, 4368) ce lipsește din RIU, I, pus probabil în jud. Komárom (?), la Brigetio. — *254*, *255*, *256*, *258*, *260* (CIL, III, 4371—2, 4377, 4376, 4369, dispărute) valoroase epitafe ale unor militari ituraei, illyri, traci. — *261* (CIL, III, 4378) epitaf al unui trac-bessus, reprodus mai în urmă cu erori grosiere de transcriere în *Arrabona*, 10 (1968), p. 62, nr 12; se observă

în RIU, I, p. 212 ,,[*E*]*ptatralis* A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens* (1944), 39; *Auluc*[*e*]*ntus* Alföldi a.a.0.'', prezentînd un excelent desen al textului epigrafic, p. 213; dar lectura corectă a întregului epitaf (adică a celor două antroponime-cognomia traco-bessice) *Ulp*(*ius*) [*Ep*]*tatralis* şi *Ulp*(*ius*) *Auluc*[*e*]*ntus* fusese dată mult anterior de G.G. Mateescu, BCMI, 9, 1916, p. 35 (repetată la 1923; cf. *Festschrift V. Beševliev*, Sofia, 1974, sub tipar). — *262* (CIL, III, 4270, epitaf dispărut) în care r. 4/5 AVR TE/ — ES VET AL era întregit în CIL, III, p. 2414 *Teres*, nume (cognomen) tracic preluat şi de alţii (Mateescu, 1923; Alföldi, 1944), fiind un indiciu sigur că întreaga grupă de aparţinători veteranului titular al epitafului Aurelius Marcus din ala Ulpia Contariorum erau traci (bessi). — *267* (CIL, III, 4379, dispărut) epitaf al unei familii de militari cu nume romane (Ulpi, Aeli) din ala I Ulpia Contariorum trebuie să fie din Tracia. — *274* (CIL, III, 4384) stelă funerară, fragment cu două rînduri de text, în care numele ,,titularului'' în r. 2 despicat în două pe toată lungimea ar putea fi M AVR CRAPUS (citit anterior cu întregire ,,ORAPVS''). — *276* poate fi întregit IVL CRESC/[e]NS [pr]O SE/[et su]OS/[v.s.l.] M. — *282* epitaf, fotografie în Arrabona, 10, 1969, p. 56, nr. 5 (nu 52), pentru care RIU prezintă un bun desen, dar evită întregirea (banală) a rîndului 8 [*alae*] eiusdem ce se oferă de la sine şi o dăduse chiar şi CIL, III, 13441.

★

Observaţiile, obiecţiile cu mici rectificări, chiar criticile directe privind unele aspecte, criterii ori detalii (cu care unii sau mulţi cititori-cercetători se află în dezacord) nu pot să scadă din valoarea deosebită şi utilitatea fundamentală a impozantului ,,corpus'' de *Römische Inschriften Ungarns*, vol. I, produs—este necesar a fi relevat din nou — al unei munci deosebit de meritorii. Este în acelaşi timp o realizare de înaltă ţinută a tehnicii poligrafice în Ungaria modernă. Nu ultima din însuşirile de admirat ale frumosului volum I de ,,RIU'' este limba germană (care-l face accesibil pe plan internaţional) corectă, clară, elegantă ca şi corectitudinea tiparului aproape lipsit complet de greşeli [8]. El poate servi în cele mai multe privinţe nu numai ca model, dar şi ca stimulent pentru publicarea de ,,corpora naţionale'' în ţările europene mai puţin avansate în munca de punere în lumină a acelui valoros material documentar care sînt inscripţiile de tot felul.

ÜBER ,,DIE RÖMISCHEN INSCHRIFTEN UNGARNS, (I)''

Vorliegender Aufsatz wird in deutscher Fassung in der Zeitschrift *Gnonom*, 1974, erscheinen.

---

[8] Cîteva erori de acest fel, ca la nr *44* [*nat. VIIII p.p.*, fără a se mai închide prin paranteza corespunzătoare]; *54* ,,oberhalb dem [corect *der*] Nische''; *110* parantezele [ ]; p. 142 ,,österreichsicher'' (o simplă,, metateză'' a lui *s* în vreo maşină) apar cu totul nesemnificative, nu alterează prin nimic claritatea şi chiar puritatea textelor, precum nici micile omisiuni din bibliografie (p. 11—12), ca ,,Diss(ertationes) Pann(onicae)'', *Tabula Imperii Romani*, *Realencyclopädie* (Pauly — Wissowa) etc.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA GHIDICI
— ADDENDA —

DE

ALEXANDRU OANCEA şi CORNELIU MĂRGĂRIT TATULEA

Publicarea în numărul 4/1972, p. 537—552, al revistei SCIV a unui depozit de bronzuri hallstattian, descoperit în satul Ghidici, comuna Piscul Vechi din judeţul Dolj, trebuie completată, datorită semnalării — ulterioară publicării lucrării semnate de Alexandru Oancea — a încă unui număr de piese, făcînd parte din depozitul menţionat [1]. Revenind în nota de faţă, considerăm necesar să îndreptăm această situaţie, prin punerea în circulaţie a depozitului, în totalitatea sa [2].

Depozitul de bronzuri de la Ghidici cuprinde, după completarea sa cu încă 59 de obiecte, un număr de 105 piese de harnaşament şi de port, întregi şi fragmentare, grupate astfel pe tipuri de piese : 72 de pandantive cu corpul circular, 3 protome de păsări acvatice cu verigă de prindere, 3 nasturi discoidali, un fragment de fibulă de tip Vače, 10 brăţări, 16 fragmente de lanţuri spiralice („saltaleone"). Marea majoritate a celor 59 de piese noi fiind identice cu cele publicate anterior, socotim că nu mai este necesară descrierea lor, ci doar o sumară menţionare.

Pandantivele circulare în număr de 53, prin forma pedunculului pot fi grupate în trei serii, toate reprezentînd variante ale aceluiaşi tip.

Prima variantă (fig. 1/1—15) şi a doua (fig. 1/16—17 ; 2/1—16 ; 3/1—16) sînt similare seriilor I şi II din lucrarea menţionată, decorul trasat pe peduncul după turnare constînd din linii paralele, transversale

[1] Cauzele acestei situaţii se datorează în principal, atît existenţei unui sistem defectuos de întocmire a fişei de evidenţă a obiectelor din depozitul de la Ghidici, cît mai ales, unor informaţii eronate primite de la fosta conducere a Muzeului Olteniei din Craiova. Cu prilejul întocmirii evidenţei pe fişe de obiect a pieselor propuse să fie preluate din Muzeul Olteniei pentru constituirea patrimoniului Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, au fost puse la dispoziţie de către fostul director al Muzeului Olteniei numai o parte din actele de inventar ale pieselor, respectiv numai pentru acelea aflate în expoziţie, celelalte piese din depozit rămînîndu-ne necunoscute.

[2] În luna august 1973 Corneliu Mărgărit Tatulea a efectuat o cercetare de teren în satul Ghidici pentru a determina locul şi condiţiile de descoperire ale depozitului. Periegheza efectuată nu a semnalat nimic nou faţă de cele publicate în articolul anterior.

SCIVA, tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 255—263

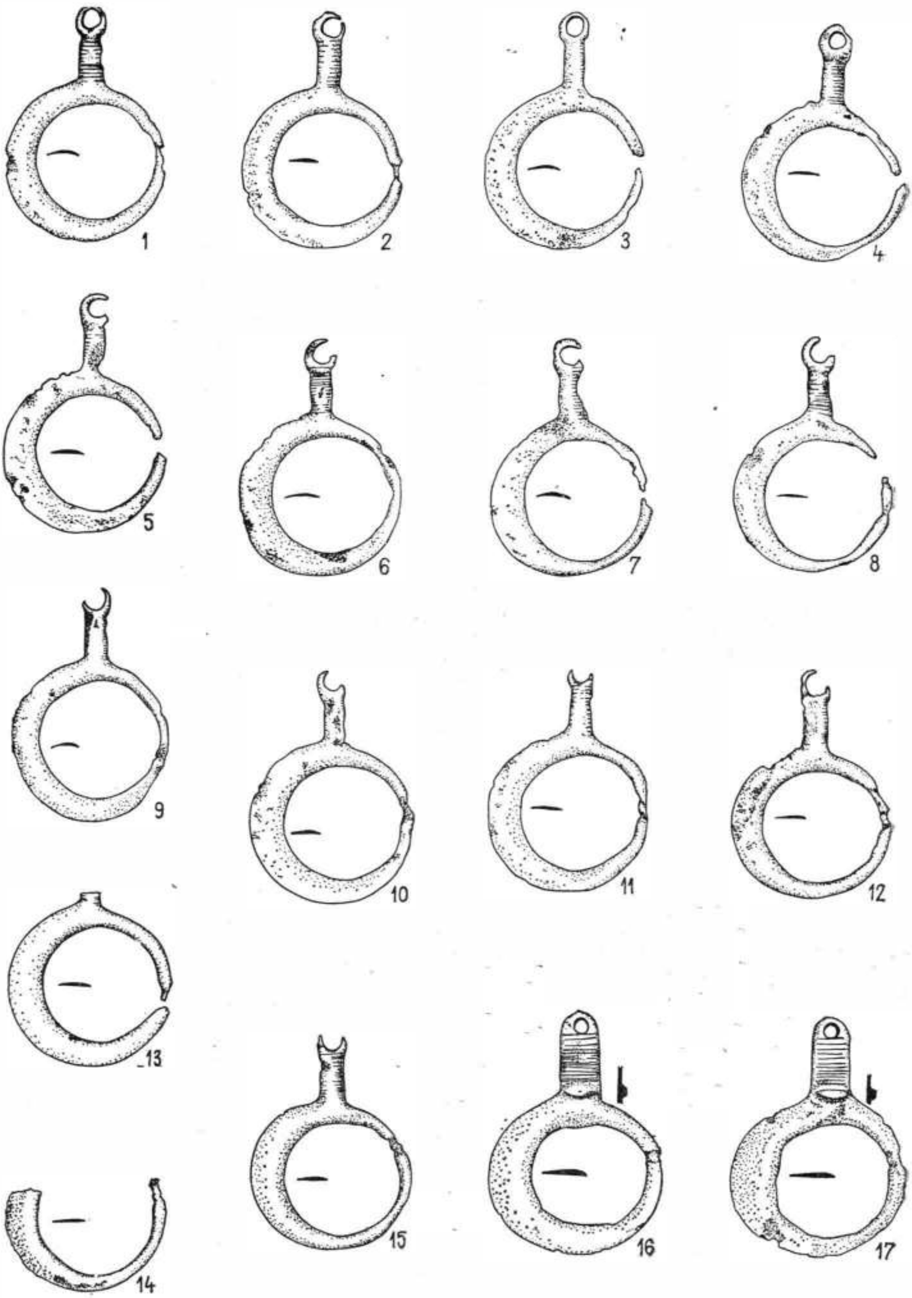

Fig. 1. Ghidici, jud. Dolj. Pandantive circulare.

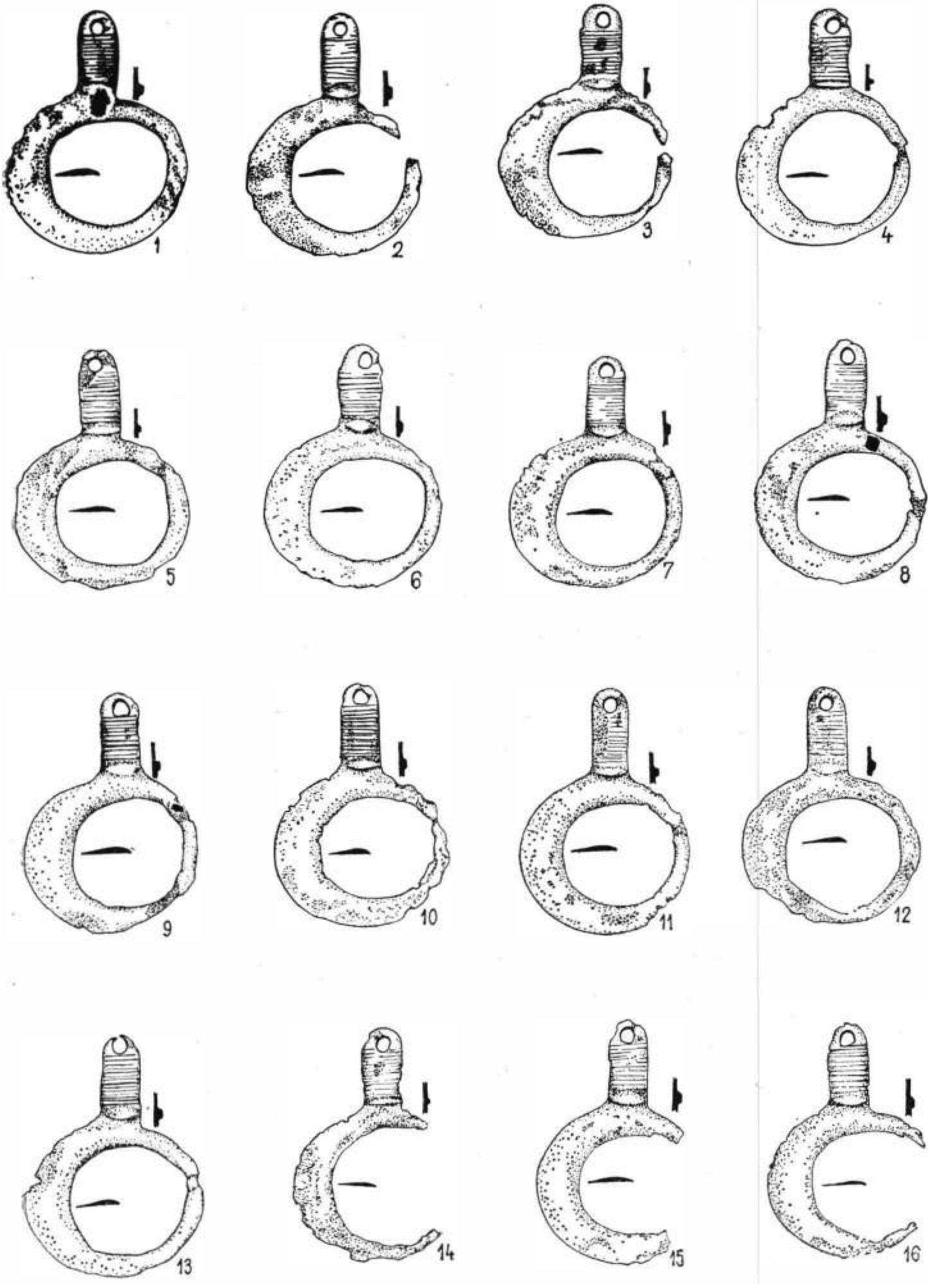

Fig. 2. Ghidici, jud. Dolj. Pandantive circulare.

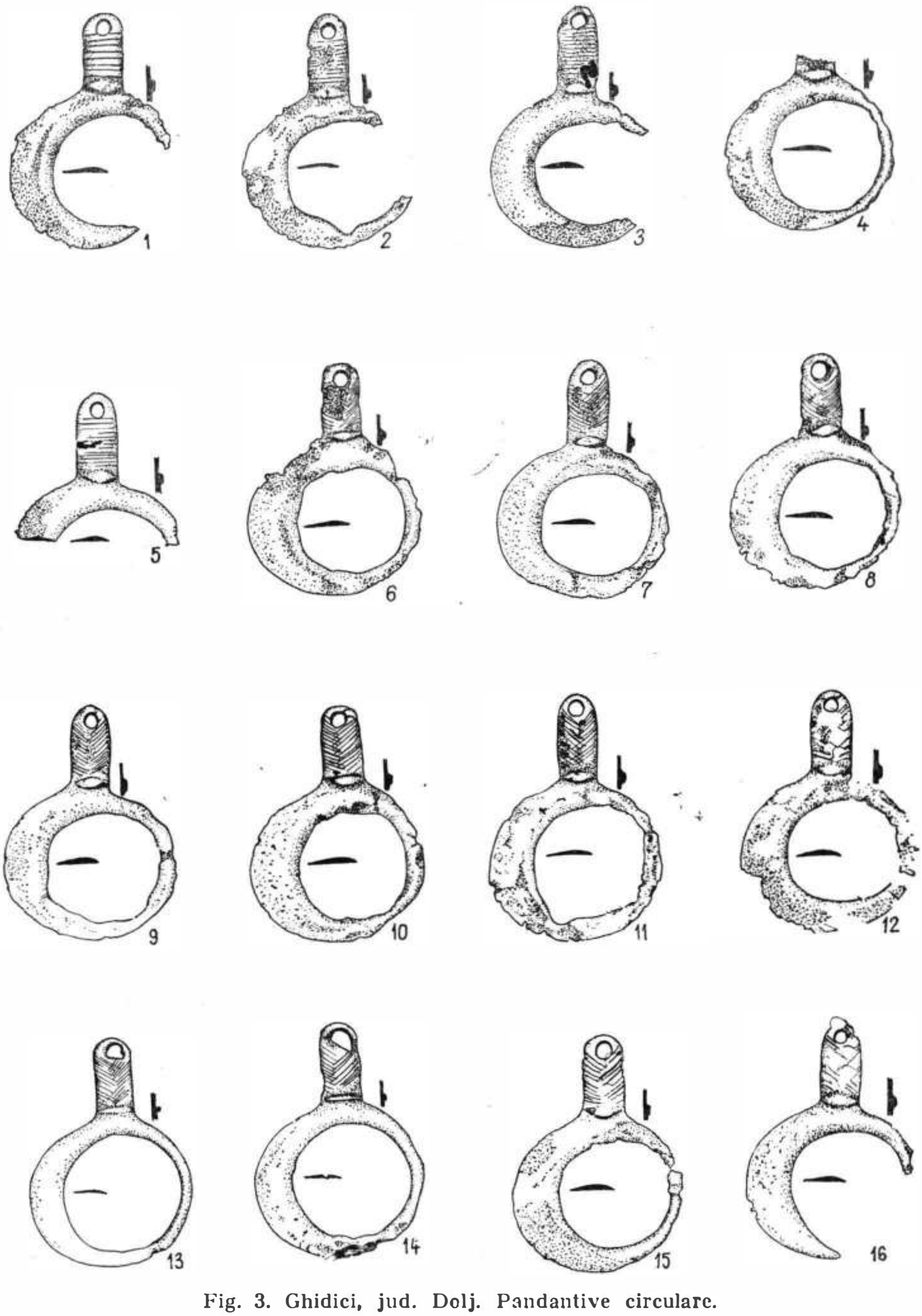

Fig. 3. Ghidici, jud. Dolj. Pandantive circulare.

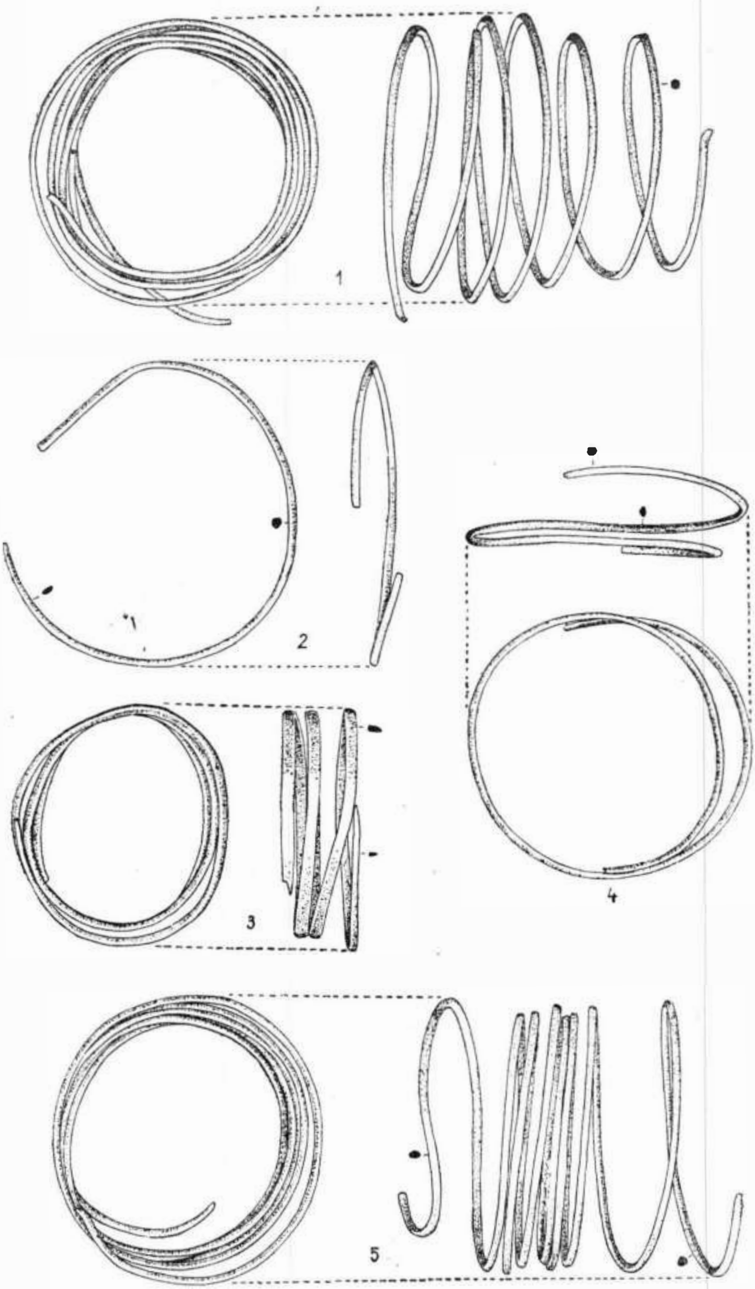

Fig. 4. Ghidici, jud. Dolj. Brăţări.

(fig. 1/1—17; 2/1—16; 3/1—15) şi din grupe de 11—18 linii oblice, întretăiate sub formă de V (fig. 3/6—16)[3].

Varianta a III-a, care nu se mai regăseşte printre depozitele de acest tip, e reprezentată de patru pandantive circulare avînd partea superioară a pedunculului lăţită şi rotunjită, marginile lui nefiind paralele, închizîndu-se în unghi uşor spre punctul de întîlnire cu cercul. Pe peduncul a fost executat un decor, format din linii paralele, incizate neglijent după turnare, vizibile, datorită corodării, doar pe marginile pedunculului (fig. 5/1—4). Pandantivele au fost turnate în tipare monovalve acoperite, spatele lor fiind neted, micile neregularităţi datorîndu-se unor ciocăniri ulterioare. Unele piese mai prezintă încă urme de resturi din cioturile de turnat, aflate în partea superioară a pedunculului (fig. 1/16; 2/8; 3/16; 5/4 etc.).

Nasturele de bronz are corpul discoidal şi aparţine tipului concav-convex (fig. 5/5).

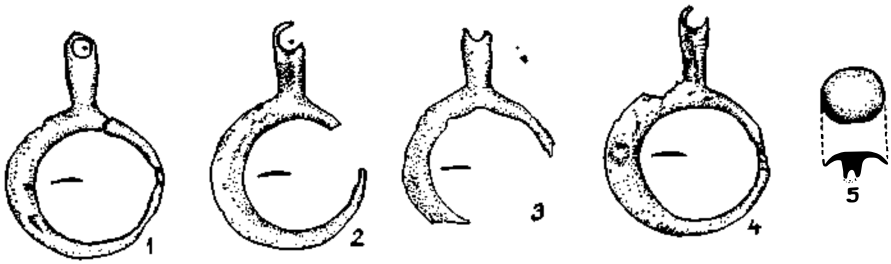

Fig. 5. Ghidici, jud. Dolj. Pandantive circulare (1—4), nasture (5).

Brăţările şi fragmentele de brăţări sînt de formă plurispiralică[4], lucrate din sîrmă de bronz cu secţiunea rotundă (fig. 4/1, 2, 5), plan-convexă (fig. 4/3) şi romboidală (fig. 4/4). Capetele brăţărilor se subţiază treptat spre extremităţi, terminîndu-se — după cum se poate observa mai ales la exemplarul cu secţiunea plan-convexă (fig. 4/3) — printr-un vîrf ascuţit.

Piesele care completează depozitul de bronzuri de la Ghidici, prin analogiile menţionate[5], sînt caracteristice perioadei mijlocii a hallstattului carpato-dunărean. Atribuirea acestui depozit unui grup sudic al culturii Basarabi[6] este întărită şi de prezenţa în localitatea amintită a unor descoperiri de tip Basarabi[7]. De aici provine o cană cu toarta ruptă, avînd gura dreaptă, evazată, gît înalt tronconic, corpul globular şi pîntecul tras tronconic spre fundul plat. Decorul este realizat prin motive imprimate şi ştampilate, caracteristice culturii Basarabi (Î = 22 cm, diametrul gurii = 11 cm, diametrul fundului = 8,3 cm, diametrul maxim = 23,5 cm). Vasul, expus în Muzeul Olteniei din Craiova (nr. inv. 14 817), poartă menţiunea în registrul de inventar, ca fiind descoperit la Ghidici în 1961, fără alte amănunte.

*

[3] Alexandru Oancea, SCIV, 23, 1972, 4, p. 537, 540.

[4] Acestui tip trebuie să-i fi aparţinut şi celelalte fragmente de brăţări din depozit; *ibidem*, p. 540, pl. 6/1—5.

[5] *Ibidem*, p. 540, 544, 546—547.

[6] *Ibidem*, p. 549, 552.

[7] Alexandru Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 131, n. 104.

Tabel cu dimensiunile pieselor din depozitul de la Ghidici

Nr.	Piesa	Fig.	Lungime	Grosime	Diametru exterior-interior	Greutate*
	PANDANTIVE CIRCULARE					
1	Marginea exterioară deteriorată.	1/1	0,063 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,90 g
2	Arcul fisurat; o mică porţiune din capul pedunculului ruptă.	1/2	0,062 m	0,001 m	0,043 × 0,030 m	4,40 g
3	O porţiune din corp ruptă.	1/3	0,062 m	0,001 m	0,042 × 0,031 m	4,45 g
4	O porţiune din corp ruptă.	1/4	0,062 m	0,001 m	0,044 × 0,032 m	4,40 g
5	O parte din corp şi din capul pedunculului lipsă; piesa uşor deformată.	1/5	0,063 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,75 g
6	O porţiune din capul pedunculului lipsă.	1/6	0,063 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,45 g
7	O porţiune din corp şi din capul pedunculului rupte; marginea exterioară uşor deteriorată.	1/7	0,063 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,65 g
8	O porţiune din corp şi din capul pedunculului lipsă; piesa uşor deformată.	1/8	0,0062 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,55 g
9	Capătul pedunculului rupt corpul uşor deformat.	1/9	0,061 m	0,001 m	0,041 × 0,032 m	3,75 g
10	Capătul pedunculului rupt; corpul parţial deformat.	1/10	0,062 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,70 g
11	Capătul pedunculului rupt; corpul uşor deformat	1/11	0,059 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,70 g
12	Marginile deteriorate; o porţiune din capul pedunculului lipsă.	1/12	0,061 m	0,001 m	0,043 × 0,031 m	4,90 g
13	Pedunculul lipseşte; o porţiune din corp este ruptă.	1/13	0,046 m	0,001 m	0,043 × 0,030 m	4,65 g
14	Partea superioară a arcului şi pedunculul lipsesc.	1/15	0,027 m	0,001 m	0,042 × 0,030 m	2,25 g
15	Marginea interioară uşor deteriorată; capătul pedunculului este rupt.	1/14	0,057 m	0,001 m	0,043 × 0,030 m	5,30 g
16	Piesă intactă.	1/16	0,063 m	0,002 m	0,045 × 0,029 m	11,10 g
17	Marginea exterioară uşor deteriorată; partea dreaptă deformată.	1/17	0,063 m	0,001 m	0,046 × 0,029 m	8,75 g
18	Marginea exterioară deteriorată.	2/1	0,064 m	0,002 m	0,047 × 0,031 m	10,30 g
19	O porţiune din corp ruptă; marginea uşor deteriorată	2/2	0,064 m	0,002 m	0,046 × 0,030 m	9,25 g
20	O porţiune din corp ruptă; marginea deteriorată.	2/3	0,062 m	0,002 m	0,045 × 0,029 m	8,45 g
21	Marginile deteriorate.	2/4	0,062 m	0,001 m	0,046 × 0,031 m	7,10 g
22	Marginea exterioară uşor deteriorată.	2/5	0,063 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	9,00 g
23	Marginile uşor deteriorate	2/6	0,064 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	10,00 g
24	Marginea exterioară uşor deteriorată.	2/7	0,061 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	9,95 g

* Greutatea pieselor a fost stabilită cu aproximaţie de ordinul sutimilor de gram. Pentru piesele la care nu s-a putut măsura direct diametrul, acesta a fost stabilit prin suprapunerea cu exemplarele identice.

7 —c. 1249

Nr.	Piesa	Fig.	Lungime	Grosime	Diametru exterior-interior	Greutate
25	Marginea ușor deteriorată.	2/8	0,064 m	0,001 m	0,045 × 0,029 m	9,30 g
26	Marginile deteriorate.	2/9	0,063 m	0,002 m	0,047 × 0,029 m	9,90 g
27	Marginile deteriorate.	2/10	0,064 m	0,002 m	0,046 × 0,030 m	9,85 g
28	Marginea exterioară ușor deteriorată.	2/11	0,065 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	9,85 g
29	Marginile deteriorate.	2/12	0,063 m	0,002 m	0,047 × 0,030 m	9,30 g
30	Marginea exterioară deteriorată; o porțiune din capul pedunculului rupt.	2/13	0,064 m	0,001 m	0,047 × 0,029 m	9,35 g
31	O porțiune din corp lipsă; puternic corodată.	2/14	0,061 m	0,001 m	0,042 × 0,030 m	4,45 g
32	O porțiune din corp lipsă.	2/15	0,065 m	0,001 m	0,042 × 0,029 m	9,05 g
33	O porțiune din corp lipsă.	2/16	0,062 m	0,002 m	0,046 × 0,030 m	8,25 g
34	Marginile deteriorate; o porțiune din corp lipsă; puternic corodată.	3/1	0,062 m	0,001 m	0,047 × 0,029 m	7,40 g
35	Marginile ușor deteriorate o porțiune din corp lipsă; corodată.	3/2	0,062 m	0,001 m	0,045 × 0,030 m	7,40 g
36	O porțiune din corp lipsă.	3/3	0,064 m	0,002 m	0,045 × 0,029 m	8,95 g
37	Pedunculul rupt; marginile deteriorate; corodată.	3/4	0,046 m	0,002 m	0,045 × 0,029 m	7,45 g
38	Partea inferioară a corpului lipsă.	3/5	0,039 m	0,002 m	—	6,30 g
39	Marginea exterioară deteriorată	3/6	0,061 m	0,002 m	0,046 × 0,028 m	9,05 g
40	Marginea exterioară deteriorată	3/7	0,063 m	0,002 m	0,047 × 0,029 m	10,10 g
41	Marginea exterioară deteriorată	3/8	0,061 m	0,002 m	0,045 × 0,028 m	8,85 g
42	Marginea interioară deteriorată.	3/9	0,062 m	0,001 m	0,046 × 0,030 m	9,05 g
43	Marginile ușor deteriorate.	3/10	0,062 m	0,001 m	0,046 × 0,029 m	9,65 g
44	Marginile deteriorate	3/11	0,065 m	0,001 m	0,046 × 0,029 m	8,60 g
45	Marginea exterioară deteriorată; o porțiune din corp lipsă.	3/12	0,064 m	0,001 m	0,047 × 0,029 m	9,45 g
46	Piesă intactă.	3/13	0,060 m	0,001 m	0,044 × 0,031 m	5,00 g
47	Marginea exterioară deteriorată; capătul pedunculului deformat.	3/14	0,062 m	0,001 m	0,046 × 0,029 m	4,95 g
48	Marginile deteriorate; corodată.	3/15	0,062 m	0,002 m	0,046 × 0,029 m	8,85 g
49	O porțiune din corp lipsă.	3/16	0,063 m	0,001 m	0,045 × 0,030 m	7,65 g
50	Arcul fisurat; marginile ușor deteriorate.	5/1	0,059 m	0,001 m	0,041 × 0,030 m	4,40 g
51	Marginea exterioară deteriorată; capătul pedunculului rupt.	5/4	0,060 m	0,001 m	0,042 × 0,030 m	4,90 g
52	O porțiune din corp și din capul pedunculului lipsă.	5/2	0,060 m	0,001 m	0,040 × 0,030 m	4,40 g
53	Capul pedunculului și partea inferioară a arcului rupte.	5/3	0,051 m	0,001 m	0,041 × 0,029 m	3,30 g

Nr.	Piesa	Fig.	Lungime	Grosime	Diametru exterior-interior	Greutate
	BRĂŢĂRI					
54	O singură spiră ; capetele rupte.	4/2	0,244 m	0,002 m	0,089 × 0,085 m	9,45 g
55	Două spire ; capetele rupte.	4/4	0,395 m	0,002 m	0,082 × 0,078 m	14,90 g
56	Trei spire ; capetele subţiate şi ascuţite.	4/3	0,626 m	0,003 m	0,006 × 0,062 m	51,00 g
57	Şase spire ; capete rupte.	4/1	1,558 m	0,003 m	0,084 × 0,079 m	103,95 g
58	Nouă spire ; capetele rupte.	4/5	1,968 m	0,003 m	0,081 × 0,076 m	76,75 g
	NASTURE					
59	Marginea uşor deteriorată ; urechea de prindere parţial ruptă.	5/5	—	—	0,016 m	1,50 g

LE DÉPOT D'OBJETS EN BRONZE DE GHIDICI

RÉSUMÉ

L'article présente un groupe de 59 pièces en bronze, encore inédits, appartenant au dépôt découvert à Ghidici (dép. de Dolj) et se trouvant maintenant au Musée de Craïova ; les autres pièces ont été publiées dans SCIV, 23, 1972, 4, p. 537—552.

Les pièces sont caractéristiques pour la période moyenne du Hallstatt carpato-danubien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Ghidici, dép. de Dolj. Pendentifs circulaires.
Fig. 2. — Ghidici, dép. de Dolj. Pendentifs circulaires.
Fig. 3. — Ghidici, dép. de Dolj. Pendentifs circulaires.
Fig. 4. — Ghidici, dép. de Dolj. Bracelets.
Fig. 5. — Ghidici, dép. de Dolj. Pendentifs circulaires (1—4), bouton (5).

TEZAURUL DE MONEDE REPUBLICANE ROMANE DE LA ORBEASCA DE SUS (COM. ORBEASCA, JUD. TELEORMAN)

DE

EM. MOSCALU și C. BEDA

În vara anului 1972, în satul Orbeasca de Sus a fost descoperit un tezaur de monede republicane romane, de cîțiva locuitori în timp ce lucrau la confecționarea cărămizilor. Tezaurul a fost recuperat la cîteva zile după descoperire, ceea ce oferă certitudinea recuperării integrale, fiind unul din rarele cazuri de tezaure descoperite întîmplător din care nu s-au pierdut monede.

Tezaurul a fost descoperit în vatra satului, acolo unde se află o întinsă așezare geto-dacică, în care s-au făcut sondaje în anii 1970 și 1971. Descoperitorii tezaurului ne-au relatat că monedele nu au fost găsite într-un vas, ci se aflau așezate direct în pămînt, la adîncimea de circa 0,70 m. Numărul total al monedelor ce compun tezaurul este de 143, acestea nefiind asociate cu monede din Apollonia și Dyrchachium sau cu tetradrahme thasiene ca în cazul altor tezaure [1].

Monedele din tezaur se eșalonează între anii 217—197 î.e.n. după cronologia lui Grueber și respectiv 175—168 î.e.n. după cea a lui E. A. Sydenham și 49—48 î.e.n. (un denar de la C. Vibius Pansa) [2].

1) *Anonimă.*
Grueber, Roma, 353, anii 217—197.
Syd., Roma, 229, anii 175—168.
AR↑, 3, 82g, 20 mm ; C.b.p.t.

2) *Idem.*
AR↑, 3, 53g, 18 mm ; C.b.f.t.

3) *I. Talna.*
Grueber, Roma, 386, anii 196—173.
Syd., Roma, 328, anii 155—150.
AR↑, 3,65g, 20 mm ; C.f.b.p.t.

4) *Autronius.*
Grueber, Roma, 594, anii 196—173.
Syd., 341, anii 150—146.
AR↑, 3,50g, 18 mm ; C.b.f.t.

5) *P. Sulla.*
Grueber, Roma, 828, anii 172—151.
Syd., 386, anii 145—138.
AR↑, 3,58g, 16 mm ; C.b.p.t.

6) *C. Iunius.*
Grueber, Roma, 660, anii 172—151

---

[1] Bucur Mitrea, Materiale, 1, 1953, p. 510 și urm. ; M. Chițescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 249.

[2] Determinarea monedelor după cronologia lui Grueber a fost făcută de către prof. Bucur Mitrea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

SCIVA, tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 265—275.

Syd., Roma, 392, anii 145—138.
AR↑, 3,57g, 18 mm; C.f.b.p.t.

7) *Spurius Afranius.*
Grueber, Roma, 670, anii 172—151.
Syd., Roma, 388, anii 145—138.
AR↑, 3,40g, 18 mm; C.f.b.p.t.

8) *M. Atilius Saranus.*
Grueber, Roma, 679, anii 172—151.
Syd,. Roma, 398, anii 145—138.
AR↓, 3,67 g, 18 mm; C.f.b.p.t. Contramarcat.

9) *L. Cupiennius.*
Grueber, Roma, 850, anii 172—151.
Syd., Roma, 404, anii 145—138.
AR↑, 3,92g, 18 mm; C.f.b.p.t. Contramarcat.

10) *M. (Papirius) Carbo.*
Grueber, It., 472, anii 150—124.
Syd., Roma, 423, anii 137—134.
AR↑, 3,82g, 18 mm; C.f.b.p.t.

11) *Papirius Carbo.*
Grueber, Roma, 449, anii 150—125.
Syd., Roma, 415, anii 137—134.
AR↑, 3,77g, 22 mm; C.b.f.t.

12) *Idem.*
AR↑, 3,89g, 20 mm. C.f.b.p.t.

13) *Q. Minucius Rufus.*
Grueber, It., 464, Anii 150—125.
Syd., Roma, 421, anii 137—134.
AR↑, 3,78g, 19 mm; C.b.f.t.

14) *C. (Porcius) Cato.*
Grueber, Roma, 461, anii 150—125.
Syd., Roma, 417, anii 137—134.
AR↑, 3,78g, 19 mm; C.b.f.t.

15) *Cn. Lucretius Trio.*
Grueber, Roma, 929, anii 150—125.
Syd., It., 450, a, anii 135—126.
AR↑, 3,80g, 17 mm; C.b.p.t.

16) *C. Curiatus Trigeminus.*
Grueber, Roma, 941, anii 150—125.
Syd., It., 459, a, anii 133—126.
AR↑, 3,06g, 17 mm; C.b.p.t.

17) *L. Postumius Albinus.*
Grueber, Roma, 1129, anii 99—95.
Syd., Roma, 472, anii 125—120.
AR↑, 3,78g, 21 mm; C.f.b. netocit. Contramarcat

18) *Idem.*
AR↑, 3,85g, 19 mm; C.f.b.p.t.

19) *Q. (Fabius) Maximus.*
Grueber, Roma, 1157, anul 94.
Syd., Roma, 478, anii 125—120.
AR↑, 3,83g, 18 mm; C.f.b. tocit rv. dreapta.

20) *M. Baebius Tampilus.*
Grueber, Roma, 935, anii 150—125.
Syd., It., 489, anul 125—120.
AR↑, 3,85g, 18 mm; C.f.b.p.t.

21) *Idem.*
AR↑, 3,69g, 18 mm; C.f.b.p.t. Incizie pe avers.

22) *M. Porcius Laeca.*
Grueber, Roma, 1024, anii 124—103.
Syd., Roma, 513, anii 119—91.
AR↑, 3,82g, 18 mm; C.f.b.p.t.

23) *T. Quinctius (Flamininus)*
Grueber, Roma, 1038, anii 124—103.
Syd., Roma, 505, anii 119—91.
AR↑, 3,84g, 17 mm; C.f.b. netocit.

24) *Idem.*
AR↑, 3,76g, 18 mm; C.f.b.p.t.

25) *C. (Poblicius) Malleolus, L. Licinius, Cn. Domitius.*
Grueber, Roma, 1194, anul 92.
Syd., 524, anii 113—109.
AR↑, 3,81g, 19 mm; C.f.b.p.t.

26) *M. Fourius Philus.*
Grueber, It., 555, anii 93—92.
Syd., It., 529, anii 110—108.
AR↑, 3,79g, 18 mm; C.f.b.p.t.

27) *Idem.*
AR↑, 3,73g, 20 mm; C.f.b. tocit av. sus

28) *Mn. Aemilius Lepidus.*
Grueber, It., 590 anul 91.
Syd., It. de S., 554, anul 109.
AR↑, 3,73g, 19 mm; C.b.p.t.

29) *L. Memmius.*
Grueber, It., 643, anul 90.
Syd., It. de S., 558, anul 109.
AR↑, 3,89g, 19 mm; C.f.b.p.t.

30) *Idem.*
AR↑, 3,90g, 20 mm; C.f.b.p.t.

31) *Q. Fabius Labeo.*
Grueber, It., 494, anii 102—100.
Syd., It. de N., 532, anul 109.
AR↑, 3,82g, 20 mm; C.f.b. netocit. Contramarcat.

32) *Idem.*
AR↑, 3,74g, 20 mm; C.f.b.p.t.

33) *Idem.*
AR↑, 3,82g, 20 mm; C.f.b.p.t.

34) *C. Fonteius.*
Grueber, It., 597, anul 91.
Syd., It. de S., 555, anul 109,
AR↑, 3,82g, 20 mm; C.f.b. netocit.
35) *Q. Curtius M. Silanus.*
Grueber, It., 48, anii 124—103.
Syd., It., 537, anii 108—107.
AR↑, 3,82g, 18 mm; C.b.f.t.
36) *M. Cipius.*
Grueber, It., 522, anii 99—94.
Syd., It., 546, anul 107.
AR↑, 3,76g, 17 mm; C.f.b.p.t.
37) *Idem.*
AR↑, 3,85g, 18 mm; C.f.b.p.t.
38) *Idem.*
AR↑, 3,50g, 18 mm; C.f.b. netocit.
39) *Idem.*
AR↑, 3,85g, 18 mm; C.f.b. netocit.
40) *Idem.*
AR↑, 3,78g, 18 mm; C.f.b.p.t.
41) *Q. Lutatius Cerco.*
Grueber, It. 636, anul 90.
Syd., It. de S., 559, anul 106.
AR↑, 3,85g, 18 mm; C.b.p.t.
42) *M. Calidius, Q (Caecilius) Met., Cn.* Foulvius.
Grueber. It., 476, anii 124—103.
Syd., It. de N., 539, a, anul 106.
AR↑, 3,86g, 18 mm; C.f.b.p.t.
43) *L. Flamininius Cilo.*
Grueber, It., 537, anii 99—94.
Syd., It. de N., 540, anii 106—105.
AR↑, 3,97g, 18 mm; C.f.b.p.t.
44) *Idem.*
AR↑, 3,79g, 18 mm; C.f.b.p.t.
45) *Idem.*
AR↑, 3,81g, 19 mm; C.f.b. netocit.
46) *Titus Mallius, Appius Claudius.*
Grueber, Roma, 1293, anul 91.
Syd., Roma, 570, a, anul 106.
AR↑, 3,94g, 18 mm; C.f.b. netocit
Contramarcat.
47) *Ti. Quinctius.*
Grueber, It., 566, anul 91.
Syd., It. de S , 563, anul 105.
AR↑, 3,83g, 19 mm; C.f.b. netocit.
48) *Cn. C. Blasio.*
Grueber, It., 620, anul 91.
Syd., It., 561, anul 105.
AR↑, 3,80g, 18 mm; C.b.p.t.
49) *Idem.*
AR↑, 3,80g, 20 mm; C.b.p.t.
50) *P. Porcius Laeca.*
Grueber, It., 649, anul 90.
Syd., Roma, 571, anul 104.
AR↑, 3,85g, 17 mm; C.f.b.p.t. Contramarcat.
51) *L. Valerius Flacus.*
Grueber, It., 647, anul 90.
Syd., It. de S., 565, anul 103.
AR↑, 3,89g, 19 mm; C.f.b.p.t.
52) *Idem.*
AR↑, 3,27g, 18 mm; C.f.b.f.t.
53) *Mn. Fonteius.*
Grueber, Roma, 1204, anul 91.
Syd., It. de S., 566, anul 103,
AR↑, 3,88g, 20 mm; C.f.b.p.t.
54) *L. Memius Galeria.*
Grueber, Roma, 1329, anul 91.
Syd., Roma, 574, anii 103—102.
AR↑, 3,96g, 17 mm; C.f.b. netocit.
55) *Q. Marcius, C. Fabius? L. Roscius?*
Grueber, It., 480, anii 124—103.
Syd., It. de N., 541, anii 103—102.
AR↑, 3,80g, 20 mm; C.f.b. netocit.
56) *L. (Cornelius) Scipio Asiogenus.*
Grueber, Roma, 1360, t. gen., anul 91.
Syd., 576, a, anul 101.
AR↑, 3,63g, 19 mm; C.f.b. netocit.
57) *M. Herenius.*
Grueber, Roma, 1231, anul 91.
Syd., Roma, 567, anul 101.
AR↑, 3,83g, 19 mm; C.f.b.p.t.
58) *L. Appuleius Saturninus.*
Grueber, Roma, 1493, anul 90.
Syd., 578, a, anii 100—97.
AR↑, 3,75g, 18 mm; C.f.b.p.t.
59) *L. Iulius.*
Grueber, Roma, 1676, anul 89.
Syd., Roma, 585, anii 100—95.
AR↑, 3,73g, 20 mm; C.f.b. netocit.
60) *L. Sentius*
Grueber, Roma, 1644, anul 89.
Syd., It. de N., 600, a, anii 100—95.
AR↑, 3,85g, 20 mm; C.f.b. tocit rv. sus.
61) *Idem.*
AR↑, 3,81g, 20 mm; C.f.b. netocit.
62) *M. Lucilius Rufus.*
Grueber, Roma, 1613, anul 90.

Syd., It. de N., 599, anii 100—95.
AR↑, 3,80g, 22 × 18 mm; C.f.b. netocit.

63) *P. Servilius Rullus.*
Grueber, Roma, 1672, anul 89.
Syd., It. de N., 601, anii 100—95.
AR↑, 3,84g, 20 mm; C.f.b.p.t.

64) *L. Thorius Balbus.*
Grueber, Roma, 1641, anul 90.
Syd., It. de N., 598, anii 100—95.
AR↑, 3,81g, 19 mm; C.f.b.p.t.

65) *Idem.*
AR↑, 3,77g, 18 mm; C.f.b.p.t.

66) *Idem.*
Grueber, Roma, 1631, anul 90.
Syd., It. de N., 598, anii 100—95.
AR↑, 3,92g, 18 × 21 mm; C.f.b. netocit.

67) *Idem.*
Grueber, Roma, 1615, anul 90.
Syd., It. de N., 598, anii 100—95.
AR↑, 3,80g, 17 mm; C.f.b.p.t.

68) *Q. (Minucius) Thermus.*
Grueber, It., 653, anul 90.
Syd., Roma, 592, anii 96—95.
AR↑, 3,77g, 19 mm; C.f.b. netocit.
Contramarcat.

69) *Idem.*
AR↑, 3,89g, 19 mm; C.f.b.p.t.

70) *C. Allius Balla.*
Grueber, Roma, 1742, anul 89.
Syd., Roma, 595, anul 93.
AR↑, 3,90g, 17 mm; C.f.b.p.t.

71) *A. (Postumius) Albinus, L. (Caecilius) Metelus, C. (Poblicius) Malleolus.*
Grueber, It., 724, anul 89.
Syd., It., 611, anii 92—91.
AR↑, 3,94g, 18 mm; C.f.b. netocit.

72) *Idem.*
AR↑, 3,85g, 19 mm; C.f.b.p.t.

73) *L. (Calpurnius) Piso L. f. Frugi.*
Grueber, Roma, 1861, anul 88.
Syd., Roma, 652, anii 90—89.
AR↑, 3,85g, 20 mm; C.f.b. netocit.

74) *Idem.*
Grueber, Roma, 1897, anul 88.
Syd., Roma, 662, a, anii 90—89.
AR↑, 3,93g, 17 mm; C.f.b. netocit.

75) *Idem.*
Syd., Roma, 650, anii 90—89.
AR↑, 3,72g, 18 mm; C.f.b.p.t.

76) *Decimus Iunius Silanus.*
Grueber, Roma, 1772, t. gen. anul 88.
Syd., Roma, 646, anul 90—89.
AR↑, 3,84g, 18 mm; C.f.b. netocit.

77) *C. Vibius C. f. Pansa.*
Grueber, Roma, 2283, anul 87.
Syd., Roma, 684, b, anii 89—88.
AR↑, 4,05g, 18 mm; C.b.p.t.

78) *Idem.*
AR↑, 3,71g, 18 mm; C.f.b. netocit.

79) *Idem.*
Grueber, Roma, 2244, anul 87.
Syd., Roma, 684, t. gen., anii 89—88.
AR↑, 3,66g, 15 mm; C.f.b. netocit.

80) *Idem.*
AR↑, 3,87g, 19 mm; C.f.b.p.t.

81) *L. Titurius L. f. Sabinus.*
Grueber, Roma, 2325, anul 87.
Syd., Roma, 698, a, anul 88.
AR↑, 3,71g. 17 mm; C.f.b.p.t.

82) *Idem.*
Grueber, Roma, 2322, anul 87.
Syd., Roma, 698, a, anul 88.
AR↑, 3,75g, 18 mm; C.f.b.p.t.

83) *Idem.*
Grueber, Roma, 2324, anul 87.
Syd., Roma, 698, b, anul 88.
AR↑, 3,88g, 20 mm; C.f.b.p.t.

84) *Idem.*
Grueber, Roma, 2326, anul 87.
Syd., Roma, 699, anul 88.
AR↑, 3,69g, 19 mm; C.f.b.p.t.

85) *Idem.*
AR↑, 3,83g, 20 mm; C.f.b. netocit.

86) *Idem.*
Grueber, Roma, 2330, anul 87.
Syd., Roma, 700, t. gen., anii 90—89.
AR↑, 3,88g, 20 mm; C.b.p.t.

87) *Idem.*
AR↑, 3,31g, 17 × 20 mm; C.b.f.t.

88) *C. Marcius Censorinus.*
Grueber, Roma, 2394, anul 87.
Syd., Roma, 714, anul 86.
AR↑, 4,03g, 17 × 22 mm; C.f.b.p.t.

89) *Anonimă.*
Grueber, Roma, 2622, anul 84.
Syd., Roma, 723, anii 85—84.
AR↑, 3,59g, 20 mm; C.f.b. netocit.

90) *Idem.*
AR↑, 3,99g, 18 mm; C.f.b.p.t.

91) *Idem.*
AR↑, 3,83g, 18 mm; C.f.b. netocit.
92) *Idem.*
AR↑, 3,79g, 21 mm; C.f.b.p.t.
93) *Mn. Fonteius C. f.*
Grueber, Roma, 2476, anul 85.
Syd.., It., 724, anul 84.
AR↑, 3,73g, 20 mm; C.f.b.p.t.
94) *Idem.*
AR↑, 3,88g, 21 mm; C.f.b.p.t.
95) *L. Iulius Bursio.*
Grueber, Roma, 2569, t. gen., anul 85.
Syd., 728, anul 83.
AR↑, 3,65g, 22 mm; C.f.b. netocit.
96) *Idem.*
Grueber, Roma, 2485, t. gen., anul 85.
Syd., 728, anul 83.
AR↑, 3, 71 g, 22 mm; C.f.b.p.t.
97) *Idem.*
Grueber, Roma, 2485, anul 85.
Syd., 728, anul 83.
AR↑, 3,53g, 19 mm; C.b.f.t.
98) *C. Valerius Flacus.*
Grueber, Galia, I, anul 82.
Syd., Galia, 747, anii 82—81.
AR↑, 3,91 g, 17 mm; C.f.b. netocit.
99) *P. Crepusius.*
Grueber, Roma, 2669, t. gen., anul 83.
Syd., Roma, 738, anul 82—81.
AR↑, 3,81 g, 18 mm; C.f.b. netocit.
100) *Idem.*
AR↑, 3,64 g, 18 mm; C.f.b. netocit.
101) *Idem.*
Grueber, Roma, 2673, t. gen., anul 83.
Syd., Roma, 738, Anii 82—81.
AR↑, 4,06 g, 18 mm; C.f.b.p.t.
102) *Idem.*
AR↑, 4,17 g, 18 mm; C.f.b. netocit.
103) *L. (Marcius) Censorinus*
Grueber, Roma, 2657, anul 83.
Syd., Roma, 737, anul 82—81.
AR↑, 3,93 g, 17 mm; C.f.b.p.t.
104) *Q. Antonius Balbus.*
Grueber, Roma, 2737, anul 83.
Syd., Roma, 741, anul 81.
AR↑, 3,97 g, 19 mm; C.f.b. netocit.
105) *Idem.*
Grueber, Roma, 2737, t. gen., anul 82.
Syd., Roma, 742, anul 81.
AR↑, 3,87 g, 20 mm; C.f.b. netocit.
106) *Idem.*
AR↑, 3,93 g, 18 mm; C.f.b.p.t.
107) *C. Norbanus.*
Grueber, Roma, 2770, t. gen., anul 82.
Syd., Roma, 739, anul 80.
AR↑, 3,76 g, 19 mm; C.f.b.p.t.
108) *Idem.*
AR↑, 3,80 g, 17 mm; C.f.b.p.t.
109) *C. Mamilius Limetanus*
Grueber, Roma, 2716, anul 83.
Syd., It., 741, anii 82—81.
AR↑, 3,79 g, 21 mm; C.f.b.p.t.
110) *C. Anius (Luscus) L. Fabius L. f.* Hispaniensis.
Grueber, Sp., I, anii 82—80.
Syd., Sp., 748, anii 81—80.
AR↑, 3,75 g, 20 mm; C.f.b. netocit.
111) *Idem.*
AR↑, 3,90 g, 20 mm; C.f.b. netocit.
112) *A. Postumius A. f. S. n. Albinus.*
Grueber, Sp., 2839, anul 83.
Syd., It., 746, anul 79.
AR↑, 3,87 g, 20 mm; C.b. tocit I.
113) *C. Naevius Balbus.*
Grueber, Roma, 2916, anul 91.
Syd., It., 769, anii 78—77.
AR↑, 3,16 g, 16 mm; C.f.b. netocit.
114) *Idem.*
AR↑, 3,85 g, 17 mm; C.f.b. netocit.
115) *Idem.*
Grueber, Roma, 2916, t. gen., anul 81.
Syd., It., 769, b, anii 78—77.
AR↑, 3,73 g, 18 mm; C.f.b. netocit.
116) *Idem.*
AR↑, 3,90 g, 20 mm; C.f.b. netocit.
117) *L. Procilius.*
Grueber, Roma, 3147, anul 78.
Syd., Roma, 771, anii 78—77.
AR↑, 3,97 g, 20 mm; C.f.b. netocit.
118) *L. Papius.*
Grueber, Roma, 2977, t. gen., anul 80.
Syd., It., 773, anul 78—77.
AR↑, 3,74 g, 19 mm; C. f. b. netocit.
Contramarcat.
119) *Idem.*
Grueber, Roma, 3071, anul 80.
Syd., It., 773, anul 78—77.
AR↑, 3,79 g, 18 mm, C. f.b. netocit.
120) *Idem.*
Grueber, Roma, 2991, t. gen., anul 80.
Syd., It., 773, anii 78—77.
AR↑, 3,74 g, 18 mm; C. f.b. netocit.

121) *Ti. Claudius.*
Grueber, Roma, 3096, anul 77.
Syd., It., 770, anii 78—77.
AR↑4,00 g, 17 mm; C.f.b.p.t.

122) P. *Satrienus.*
Grueber, Roma, 3209, anul 77.
Syd., Roma, 781 a, anii 75—74.
AR↑, 4,00 g, 17 mm;
C.f.b. netocit.

123) *Cn. Cornelius Lentulus (Marcellinus),*
Grueber, Sp., 52, anii 76—72.
Syd., Sp., 752, anii 76—74.
AR↑, 3, 88 g, 18 mm; C.f.b. netocit.

124) *L. Rutilius Flacus.*
Grueber, Roma, 3242, anul 77.
Syd., Roma, 780, anul 75.
AR↑, 3,78 g, 18 mm; C.f.b. netocit.

125) *C. Postumius.*
Grueber, Roma, 3238, anul 77.
Syd., Roma, 785, anii 74—73.
AR↓, 4,00 g, 17 mm; C.b.p.t.

126) *Idem.*
AR↑, 3,87 g, 17 mm; C.b.p.t.

127) *Idem.*
Grueber, Roma, 3228, anul 77.
Syd., Roma, 785, anii 74—73.
AR↑, 3,83 g, 19 mm; C.f.b.p.t.

128) *M. Volteius.*
Grueber, Roma, 3160, anul 78.
Syd., Roma, 776, anul 76.
AR↑, 3,79 g, 18 mm; C.b.p.t.

129) *Idem.*
AR↓, 3, 77 g, 20 mm; C.b.p.t.

130) *C. Egnatius Maxsumus.*
Grueber, Roma, 3285, anul 75.
Syd., Roma, 787, anul 73.
AR↑, 3,78 g., 18 mm; C.f.b. netocit.

131) *Idem.*
AR↑, 4,08 g., 18 mm; C.b.p.t.

132) *L. Cossutius C. f. Sabula.*
Grueber, Roma, 3220, anul 74.
Syd., Roma, 790, anul 72.
AR↑, 3,66 g., 18 mm; C.f.b. netocit.

133) *Q. Fufius Kalenus M. Cordus.*
Grueber, Roma, 3358, anul 72.
Syd., It., 797, anul 69.
AR↑, 3,85 g., 20 mm; C.f.b.p.t.

134) *Mn. Aquilius.*
Grueber, Roma, 3364, anul 72.
Syd., It., 798, anul 68.
AR↑, 3,12 g., 18 mm; C.f.b. netocit.

135) *M. Aemilius Lepidus.*
Grueber, Roma, 3638, anul 65.
Syd., Roma, 827, anul 66.
AR↑, 3,91 g., 18 mm; C.f.b. netocit.

136) *Faustus (Cornelius Sulla).*
Grueber, Roma, 3824, anul 62.
Syd., Roma, 879, anii 63—62.
AR↑, 3,94 g., 18 mm; C.f.b.p.t. Contramarcat.

137) *(Q. Coepio) Brutus.*
Grueber, Roma, 3861, anul 59.
Syd., Roma, 906, ànul 60.
AR↑, 3,72 g., 20 mm; C.f.b. netocit.

138) *Mn. Acilius.*
Grueber, Roma, 3942, anul 50.
Syd., It., 922, anul 55.
AR↑, 3,72 g., 18 mm; C.f.b. netocit.
Contramarcat.

139) *Decimus Postumius Albinus Bruti f.*
Grueber, Roma, 3962, anul 49.
Syd., Roma, 941, anii 49—48.
AR↑, 4,00 g., 16 mm; C.f.b. netocit.

140) *C. Vibius Pansa.*
Grueber, Roma, 3978, anul 49.
Syd., Roma, 947, anul 48.
AR↑, 3,98 g., 18 mm; C.b.p.t.

141) *Imitaţie.*
Rv., M. Fonteius.
Grueber, Roma, 2476, t. gen., anul 85.
Syd., 724, Anul 84.
Av., capul zeiţei Roma cu coif.
AR↑, 4,64g., 19 × 20 mm; C.f.b.p.t.

142) *Imitaţie.*
Rv., Dioscurii spre stînga.
Av., capul zeiţei Roma cu coif.
AR↑, 4,16 g. 16 × 18 mm; C.b.f.t.

143) *Imitaţie.*
Rv., capul zeiţei Roma cu coif spre dreapta. În spate legenda P(?)itio.
Av., Jupiter în quadrigă. Legenda: IIΛEΛICTV
AR↑, 4,09 g, 18 × 19 mm; C.f.b. netocit.

În text am folosit prescurtările: c.b. = conservare bună; c.f.b. = conservare foarte bună; p.t. = puţin tocit; f.t. = foarte tocit.

★

Tezaurul de monede republicane de la Orbeasca de Sus se remarcă prin diversitatea magistraţilor ai căror denari sînt prezenţi (82), diversitate mai puţin întîlnită la tezaure cu un număr mic de monede.

În perioada 175—168 î.e.n. pînă la începutul secolului I î.e.n. sînt cuprinse un număr de 57 de monede, ceea ce reprezintă 39,08 % din totalul monedelor, iar în prima jumătate a secolului I î.e.n. s-a produs acumularea celei mai mari părţi din tezaur, 82 de monede reprezentînd 58,57 %. Magistraţii din această perioadă sînt reprezentaţi printr-un număr mai mare de monede: C. Vibius Pansa (4), L. Titurius Sabinus (7), anonime (4), P. Crepusius (4), Q. Antonius Balbus (3), C. Naevius Balbus (4), C. Postumius Tatius (3).

Din perioada 100—80 î.e.n., anterioară domniei lui Burebista, tezaurul cuprinde un număr de 54 de monede, ceea ce reprezintă perioada în care s-a produs acumularea cea mai intensă a monedelor. În perioada 79—42 î.e.n. s-au adăugat numai 29 de monede, ceea ce indică o reducere a acumulării monedelor în tezaur în timpul domniei lui Burebista. Aceeaşi situaţie se constată şi în tezaurele de la Işalniţa, Dunăreni, Gura Padinii, Satu Nou, Jegălia [3].

Tabel cu repartizarea pe perioade a monedelor.

Nr. crt.	Perioada	Nr. de monede		Procente	Grad de conservare şi de tocire
1	175—168—120 î.e.n.	21	57	39,08 %	3 netocite; 13 p.t. 5 f.t.
2	119—101 —„—	36			12 netocite; 22 p.t. 12 2 f.t.
3	100—80 —„—	54	83	58,57 %	24 netocite; 28 p.t. 2. f.t.
4	79—72— „—	21			13 netocite; 8 p.t.
5	69—48 —„—	8			6 netocite; 2p.t.
6	Total	140			58 netocite; 73 p.t. 9. f.t.

Faptul a fost constatat de numismaţi, fenomenul situîndu-se în perioada apariţiei monedei dacice de tip republican roman şi a ştanţelor monetare de tip Tilişca [4]. Numărul monedelor locale imitate din această perioadă este de circa 200 [5], prea redus însă pentru a putea suplini reducerea afluxului de monedă originală, chiar dacă pot exista imitaţii fidele ale denarilor originali neidentificate încă. Reducerea afluxului de monedă republicană romană în Dacia în perioada domniei lui Burebista poate fi pusă pe seama reducerii activităţii comerciale a geto-dacilor, datorită frămîntatei domnii a acestuia [6], frămîntări pricinuite fie de unificarea triburilor [7], fie de

[3] Bucur Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 179 şi urm.; Bucur Mitrea şi C.S. Nicolaescu Plopşor, Materiale, 1, 1953, p. 583 şi urm.; Bucur Mitrea, SCIV, 21, 1970, 3, p. 434 şi urm.; I. Winkler, SCN, 1, 1957, p. 109; Gh. Popilian, Historica, I, 1970, p. 62; M. Chiţescu şi N. Angelescu, Dacia, N.S., 16, p. 309.

[4] Bucur Mitrea, *Moneda republicană romană şi unitatea lumii geto-dacice*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, sub red. D. Berciu, Bucureşti, 1968, p. 60 şi urm.; N. Lupu, Forschungen zur Volks und Landeskunde, 7, 1, Sibiu, 1964, p. 3, şi urm.; M. Chiţescu, MemAntiq, 3, 1971, p. 217; Idem, Carpica, 1971, 4, p. 163 şi urm.; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 195 şi urm.

[5] M. Chiţescu, MemAntiq, 3, 1971, p. 209—255.

[6] M. Macrea, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 119—136; Idem, Dacia, N.S., 2, 1958, p. 143—155; *Istoria României*, Bucureşti, 1960, I, p. 286 şi urm.; D.M. Pippidi şi D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei*, 1966, 1, p. 287 şi urm.; M. Chiţescu, MemAntiq, 3, 1971, p. 219.

[7] M. Chiţescu, Carpica, 4, 1971, p. 163.

desele războaie. Situaţia economico-politică din timpul lui Burebista menţionată mai sus se reflectă pe plan numismatic prin îngroparea unei serii de tezaure monetare, formată din tezaurele de la Hotărani, Zătreni, Sfinţeşti, Căpreni, Someşul Cald, Mihai Bravu după anii 75—72 î.e.n. [8], Sălaşul de Sus după anul 58 î.e.n., Dunăreni şi Călineşti după anii 55—54 î.e.n., Stăncuţa după anul 52 î.e.n. [9], Tîrnava după anii 49—48 î.e.n. [10], Orbeasca de Sus, 48 î.e.n.

Din tezaurul de la Orbeasca de Sus 12 monede fac parte din categoria celor cu incizii, toate aplicate numai pe avers, constînd din cercuri,

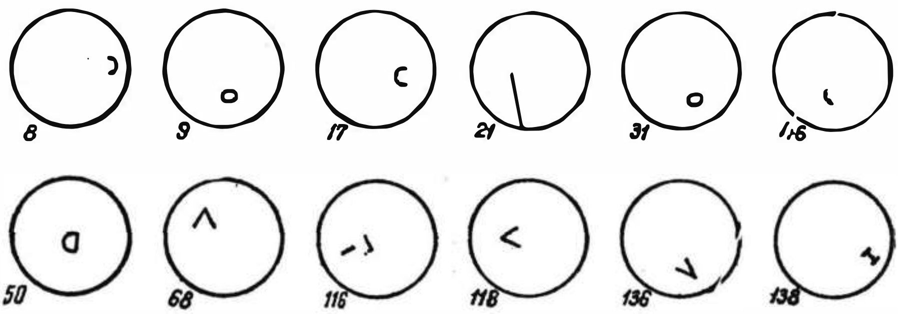

Fig. 1. Orbeasca de Sus. Monede cu incizii.

semicercuri, unghiuri, liniuţe şi litera D inversată. Un denar de la M. Baebius Tampilus are pe avers o linie lungă incizată, care poate fi considerată ca fiind făcută pentru controlul calităţii metalului [11] (fig. 1). Inciziile au fost aplicate în centre oficiale pentru a se face deosebirea între denar şi moneda subaerată [12]. Monedele din secolul al II-lea î.e.n. au grade de tocire diferite, cele netocite sau puţin tocite fiind mai rare, în timp ce pentru secolul I î.e.n., din totalul de 83 de monede 43 sînt netocite datorită unei perioade de circulaţie mai reduse.

Ultima monedă din tezaurul de la Orbeasca datează din anii 49—42 î.e.n., dată ce constituie un *terminus post quem* pentru îngroparea tezaurului. Tezaure îngropate după moartea lui Burebista se cunosc în toată aria locuită de geto-daci la : Poroschia, anul 39 î.e.n. [13], Vişina [14], Apoldul de Sus, Fărcaşele, Işalniţa după anul 38 î.e.n. [15], Jegălia anul 37 î.e.n. [16],

[8] Bucur Mitrea, SCIV, 22, 1971, 4, p. 585; idem, Materiale, I, 1953, p. 521 cu bibliografia.

[9] O. Floca, SCN, 3, 1960, p. 102; Gh. Popilian, Historica, I, 1970, p. 61; M. Chiţescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 246; C. Preda, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 118.

[10] Bucur Mitrea, SCN, 4, 1960, p. 381—384; idem, SCIV, 23, 1971, 1, p. 141, nr. 48. În legătură cu îngroparea tezaurelor cf. şi I. Winkler, SRIR, 1, 1954, p. 155 şi urm.

[11] Bucur Mitrea, Dacia, 9—10, 1941—1944, p. 359 şi urm.: idem, *Moneda republicană romană şi unitatea lumii geto-dacice*, p. 62.

[12] M. Chiţescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 250—252; idem, SCN, 4, 1968, p. 131, notele 8 şi 9; M. Chiţescu şi N. Angelescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 306.

[13] M. Chiţescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 173.

[14] C. Buzdugan, MemAntiq, 3, 1971, p. 456 şi urm.

[15] Bucur Mitrea şi C.S. Nicolaescu Plopşor, Materiale, I, 1953, p. 585 cu bibliografia.

[16] Bucur Mitrea, recenzie la M. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 509, nr. 30; M. Chiţescu şi N. Angelescu, *op. cit.*, p. 303—316.

în aceeaşi perioadă fiind îngropate şi tezaurele de la Axente Sever, Bord, Cerbăl, Ilieni, Prejmer, Senereuş, Stupini [17]. În acest fel tezaurele de monede republicane romane din Dacia se pot grupa în funcţie de data îngropării lor în trei categorii : cele îngropate în timpul domniei lui Burebista, (82—44 î.e.n.), cele îngropate în perioada imediat următoare morţii lui Burebista (44—30 î.e.n.) şi cele îngropate spre sfîrşitul secolului I î.e.n. şi primele decenii ale secolului I e.n.

Greutatea monedelor ce compun tezaurul este cuprinsă între 3,06 (denar de la C. Curiatus Trigeminus) şi 4,17 g (denar de la P. Crepusius). Majoritatea monedelor (97) au greutatea cuprinsă între 3,70—3,90 g, greutate teoretică normală pentru denarii republicani romani [18]. Numai 25 de denari au greutatea mai mare de 3,90 g pînă la 4,17 g. Greutatea mai mică decît cea oficială este influenţată mai puţin de tocirea datorită circulaţiei. Greutatea totală a tezaurului, inclusiv imitaţiile, este de 522,47 g.

În componenţa tezaurului sînt cuprinse şi trei monede imitate. Una imită reversul denarului lui Mn. Fonteius, iar aversul este imitat după cel al altei monede (nr. 141). Altă monedă imitată are pe revers dioscurii spre stînga (nr. 142). Reversul ar putea fi imitat după cel al denarilor anonimi (Syd., 244, anii 175—168), Autronius sau Q. Minucius Rufus, în orice caz după reversul denarilor din secolul al II-lea î.e.n. Pe denarii originali dioscurii sînt redaţi numai spre dreapta. Partea inferioară a reversului este puternic tocită, încît nu se mai poate distinge nimic dintr-o eventuală legendă. Ultima imitaţie (nr. 143) are pe avers cît şi pe revers legendă. Pe avers are legenda P (?) itio, putînd fi imitată după moneda lui L. Semprinius Pitio (Syd., 402, anii 145—138). Pe revers are legenda IIΛEIΛCTV, evident coruptă. În loc de patru cai sînt figuraţi şapte. Reversul poate fi imitat după cel al denarului lui C. Vibius Pansa sau L. Iulius Bursio.

Monedele imitate din tezaurul de la Orbeasca de Sus se adaugă celor 181 cunoscute pînă acum în Dacia [19]. Din acestea 34 provin din tezaure şi descoperiri întîmplătoare din judeţul Teleorman : 16 la Poroschia [20], 12 la Călineşti [21], 1 la Sfinţeşti [22], I la Lăceni [23], 1 la Olteni [24] şi 3 la Orbeasca de Sus. Numărul atît de mare de monede dacice de tip republican roman într-un spaţiu relativ restrîns poate sugera existenţa unui centru de batere în această zonă. M. Chiţescu fixează acest centru de batere într-o zonă mai largă cuprinzînd cîmpia Munteană pînă la Călăraşi [25], indicînd existenţa a 48 de imitaţii. Adăugînd imitaţiilor menţionate şi pe cele 23 din tezaurul de la Jegălia, numărul acestora se ridică la 57, zona Teleormanului păstrîndu-şi deocamdată primatul în încercarea de localizare a centrului de batere a imitaţiilor.

---

[17] I. Winkler, SCN, 1, 1957, p. 110; pt. Stupini cf. R. Tanţău, SCN, 5, 1971, p. 255 şi urm.

[18] Gh. Poenaru Bordea şi C. Ştirbu, SCN, 5, 1971, p. 272, nota 12.

[19] Cf. nota 5.

[20] M. Chiţescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 171 şi urm.

[21] Idem, SCIV, 17, 1966, 2, p. 246.

[22] Bucur Mitrea, Materiale, 1, 1953, p. 520.

[23] Idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 139, 38; C. Beda, SCN, 6, 1974 în manuscris.

[24] I. Winkler, SCS Cluj, 1955, 1—2, pl. XII, 15.

[25] M. Chiţescu şi N. Angelescu, *op. cit.*, p. 308 şi urm.

Prezenţa monedelor imitate în tezaurele de monede republicane romane din Dacia pune problema acumulării lor şi datorită schimburilor intertribale, tezaurele din această epocă nemaifiind rezultatul exclusiv al relaţiilor economice cu lumea romană, începute cu peste două secole înainte de cucerire.

Tezaurul de la Orbeasca de Sus se numără printre puţinele despre care ştim sigur că provin dintr-o aşezare geto-dacică. Sondajele făcute în această aşezare sporesc valoarea tezaurului, aceasta permiţînd noi precizări asupra cronologiei ceramicii descoperite (fig. 9/3—6). Tezaurul a aparţinut unui reprezentant de seamă al comunităţii geto-dacice de aici.

Tot de la Orbeasca de Sus provine o tetradrahmă thasiană, care nu face parte din tezaur. AR ↑, 16,25 g, 30 mm. Pe revers are sigla M (fig. 9/2), care după unele opinii datează aceste monede între anii 90—80 î.e.n., cînd au continuat să fie emise în timpul războaielor lui Mitridate cu romanii [26]. În aceeaşi localitate a fost găsit anterior un mic tezaur de monede geto-dacice şi o monedă Macedonia Prima [27].

LE TRÉSOR DE MONNAIES RÉPUBLICAINES ROMAINES D'ORBEASCA DE SUS (COMM. D'ORBEASCA, DÉP. DE TELEORMAN)

RÉSUMÉ

A l'été de 1972, on a découvert par hasard à Orbeasca de Sus un trésor formé de 143 monnaies républicaines romaines d'argent, qui a pu être récupéré en entier. Le trésor provient d'un établissement géto-dace datant de la période finale du La Tène (Ier siècle av. n.è), où des sondages antérieurs avaient mis au jour des fosses à céramique (fig. 9/3—6). Les monnaies découvertes permettront d'établir une chronologie plus précise de la céramique de l'établissement.

57 monnaies (39,08%) appartiennent à la période 175—168 av. n.è., alors que l'accumulation de la plus grande partie du trésor — 83 monnaies (58,57%) — a eu lieu pendant les premières décennies du Ier siècle av.n.è. 54 monnaies correspondent à la période 100—80 av.n.è., c'est-à-dire à la période qui a précédé le règne de Burebista, moment d'accumulation maximum des monnaies. 29 monnaies seulement sont venues s'ajouter au trésor durant le période 79—48 av.n.è., ce qui montre que l'accumulation de monnaies a diminué pendant le règne de Burebista.

On relève une situation identique dans le cas des tresors d'Işalniţa, Dunăreni, Gura Padinii, Satu Nou, Jegălia [3]. Le phénomène se situe dans la période d'apparition des monnaies daciques de type républicain romain et des moules monétaires du type Tilişca [4]. Le nombre des monnaies locales imitant celles républicaines romaines est d'environ 200 [5], nombre

[26] G. Katzarova, Izvestija Sofia, 1964, 27, p. 151.
[27] I. Winkler, SCSCluj, 1955, 1—2, p. 39 şi pl. IV nr. 105 şi pl. VI, nr. 17.

Fig. 2. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

Fig. 3. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

Fig. 4. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

Fig. 5. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

Fig. 6. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

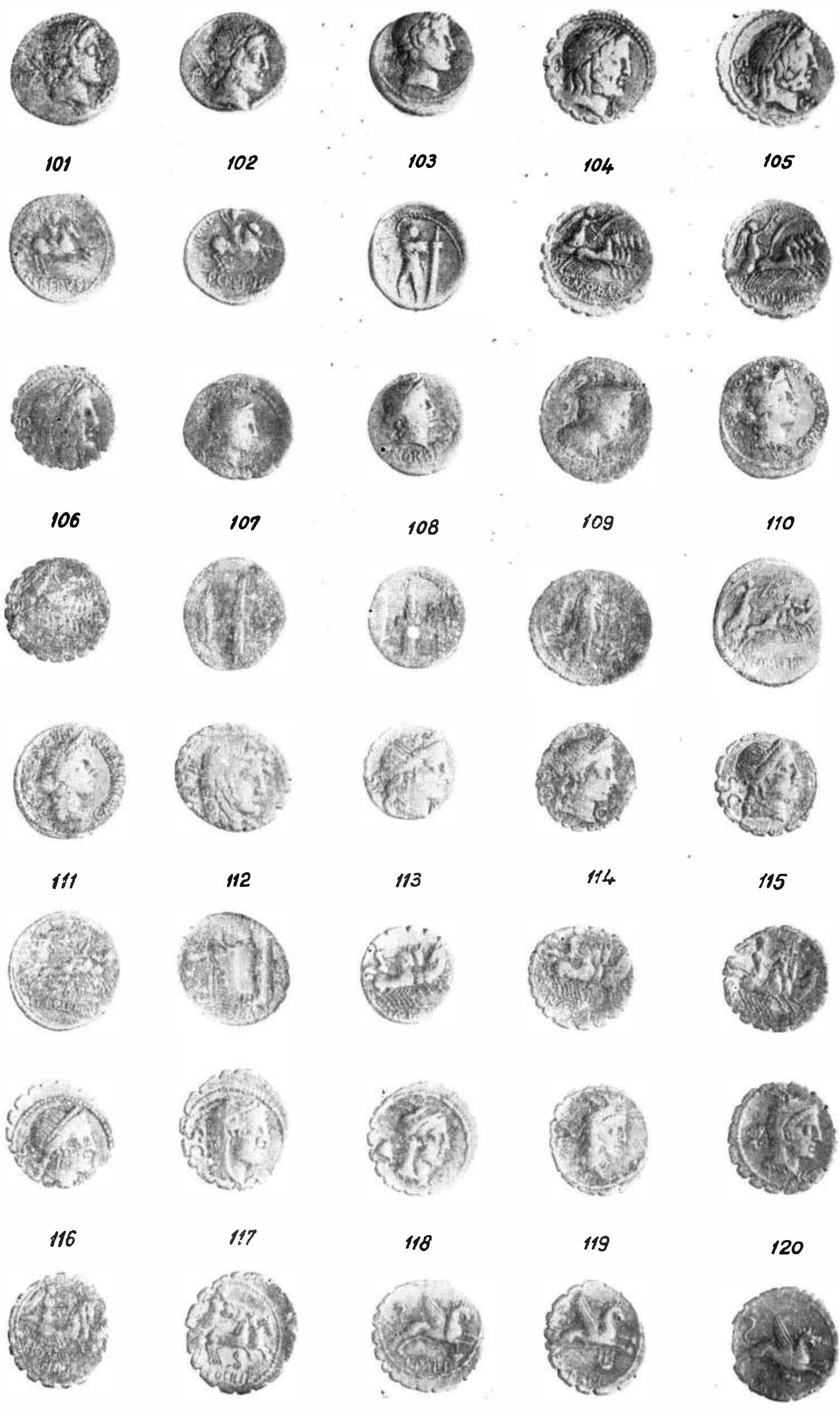

Fig. 7. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

Fig. 8. Orbeasca de Sus. Monede republicane romane.

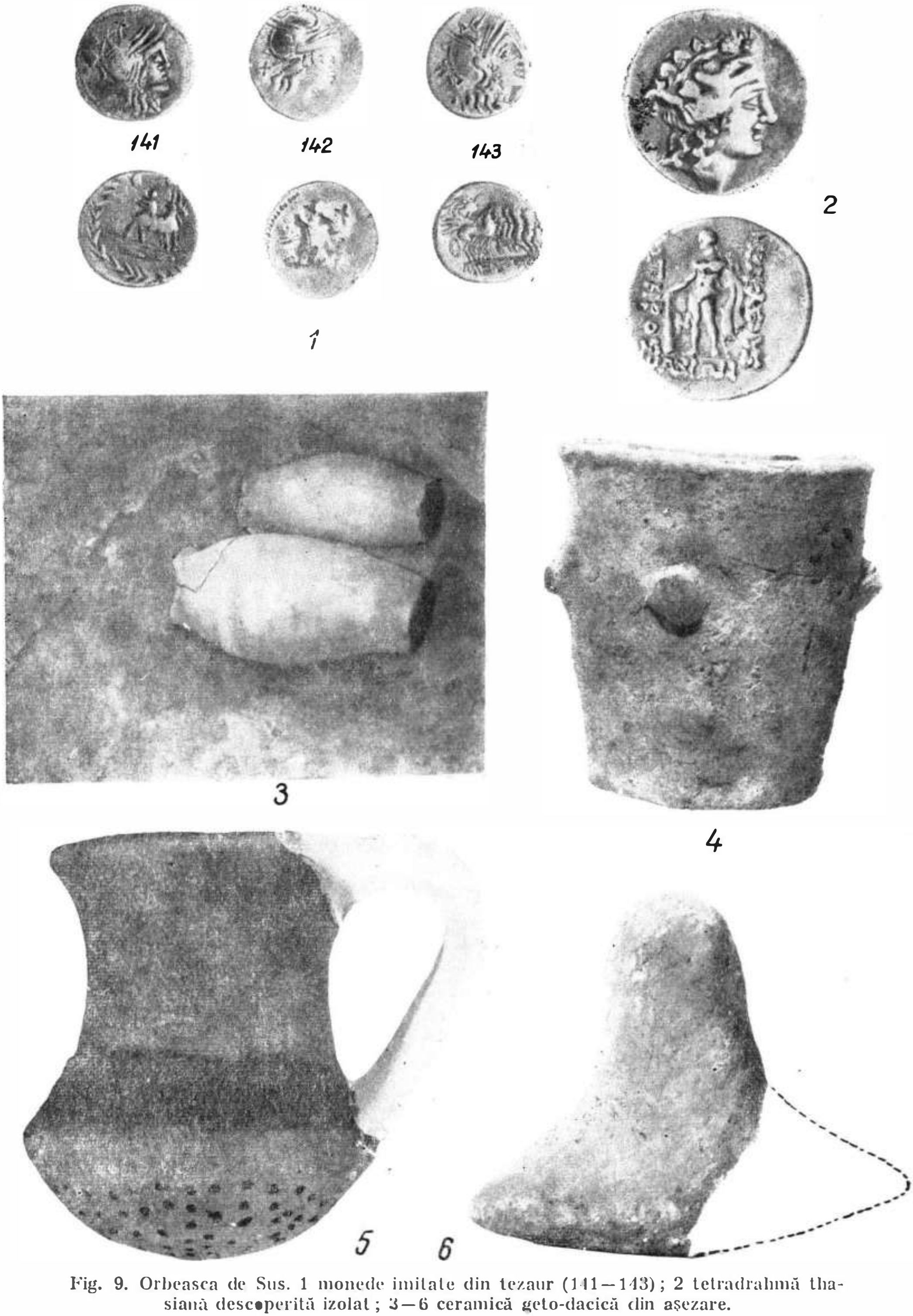

Fig. 9. Orbeasca de Sus. 1 monede imitate din tezaur (141—143); 2 tetradrahmă thasiană descoperită izolat; 3—6 ceramică geto-dacică din așezare.

trop petit pour pouvoir compenser la réduction de l'entrée des monnaies originales sous le règne de Burebista. Cette réduction pourrait s'expliquer par la diminution de l'activité commerciale des Géto-Daces vu les désordres de ce règne [6], dus à l'unification des tribus [7] et aux guerres incessantes, les luttes contre les Celtes d'abord, la conquête de la côte occidentale du Pont Euxin, d'Apollonia à Olbia, ensuite. La situation politique et économique de la Dacie sous le règne de Burebista se traduit sur le plan numismatique par l'enfouissement d'une série de trésors [8–10].

La dernière monnaie du trésor d'Orbeasca de Sus date des années 43—42 av. n.è. et constitue un terme *post quem* pour son enfouissement.

Les trésors de monnaies républicaines de Dacie peuvent être répartis, suivant la date de l'enfouissement, en trois catégories : a) ceux enfouis sous le règne de Burebista (82—44 av.n.è.); b) ceux enfouis durant le période 44—30 av.n.è.; c) ceux enfouis à la fin du Ier siècle av.n.è. et pendant les premières décennies du Ier siècle de n.è.

12 monnaies du trésor d'Orbeasca de Sus sont contremarquées (fig. 1). Le trésor comprend aussi trois monnaies imitées (n°s 141—143), qui suggèrent que celui-ci a pu avoir comme origine non seulement les relations commerciales daco-romaines, mais aussi les échanges entre tribus géto-daces.

Sur les 181 monnaies daciques imitant les deniers républicains romains connues en Dacie [19], 34 proviennent du département de Teleorman [20–23], ce qui fait croire qu'un centre d'émission de ces monnaies a peut-être existé dans cette zone au début du Ier siècle av.n.è.

Un tétradrachme thasien (n° 144) ne faisant pas partie du trésor a également été découvert à Orbeasca de Sus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Orbeasca de Sus. Monnaies présentant des incisions.
Fig. 2. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 3. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 4. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 5. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 6. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 7. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 8. Orbeasca de Sus. Monnaies républicaines romaines.
Fig. 9. Orbeasca de Sus. 1 monnaies du trésor imitant les deniers romains (n°s 141—143); 2 tétradrachme thasien découvert isolément; 3—6 céramique géto-dacique de l'établissement.

CERCETĂRI ÎN *CASTELLUM* DE LA RUCĂR

DE

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU

Literatura de specialitate înregistrează numeroase pagini [1] privind caracterul şi rostul fortificaţiei romane de la Rucăr. Punctul de plecare al acestor consideraţii rămîne raportul [2] sumar făcut de D. Băjan, arheolog amator, care în 1904 a întreprins săpături în „Cîmpul Rucărului" şi le-a comunicat lui Gr. Tocilescu : „Judecînd după dispoziţiunea camerilor descoperite, castrul se compune din două compartimente cari, pentru înlesnirea expunerii, le vom numi : compartimentul din dreapta şi compartimentul din stînga. La rîndul său fiecare compartiment se compune din mai multe camere, ce sunt în legătură cu camerile din despărţimîntul alăturat prin uşi, din care acum s-au descoperit două. Camerile (1 şi 2) şi-au păstrat pe alocurea tencuiala şi podeala (compusă din conglomerat de bucăţi de cărămidă pisată şi var) ; în camera nr. 3 a compartimentului drept, podeala nu numai că se găseşte cu mult mai jos, dar e şi neregulată, căci prezintă nişte sinuozităţi subterane, ceea ce după părerea mea aceasta ar fi o dovadă cum că dedesubt trebuie să mai existe un etagiu. Cea mai mare parte din zidul compartimentului stîng abia atinge înălţimea de 0,60 m, restul de deasupra se înţelege s-a năruit astupînd cu desăvîrşire interiorul camerei. Natura construcţiei, materialul (ţiglă, cărămidă etc.), dar mai ales poziţiunea geografică denotă pînă la evidenţă că aici a trebuit să fie un castru roman, ridicat în sec. II, poate chiar în epoca lui Traian, atunci cînd Dacia a fost transformată în provincie romană".

Planul clădirii[3] descrise de D. Băjan nu este propriu unui *castellum* roman (fig. 1). Situaţia pe teren nu îngăduie să se considere că ea ar fi făcut parte dintre clădirile interioare ale unui castru, căci este strîns flancată în est şi vest de două movile circulare, înalte de 15—25 m.

Săpăturile începute la iniţiativa acad. C. Daicoviciu, în primăvara anului 1971, îşi propuseseră scopul de a lămuri natura construcţiei săpate la începutul secolului şi existenţa sau inexistenţa la intrarea în pasul Branului a unei tabere militare romane. Cu acest prilej am constatat că în depresiunea mlăştinoasă de la poalele munţilor Colţii Pleşii şi Pleşioara, între pîraiele Roghina şi Valea lui Cernea, numai la 150 m sud de edificiul ce anterior era socotit castru, exista o mică fortificaţie patrulateră, mai înaltă cu 0,60—0,80 m faţă de nivelul depresiunii. Cerce-

---

[1] D. Tudor, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 90 şi urm ; OR [3], Bucureşti, 1968 ; *Oraşe, tîrguri, sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 374—375.

[2] Gr. Tocilescu, ms. Acad. R.S.R., 5137, p. 242.

[3] Plan publicat de D. Tudor, în articolul SCIV, 6, 1955, 1—2, fig. 3.

S C I V A , tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 277 — 288

8 — c. 1249

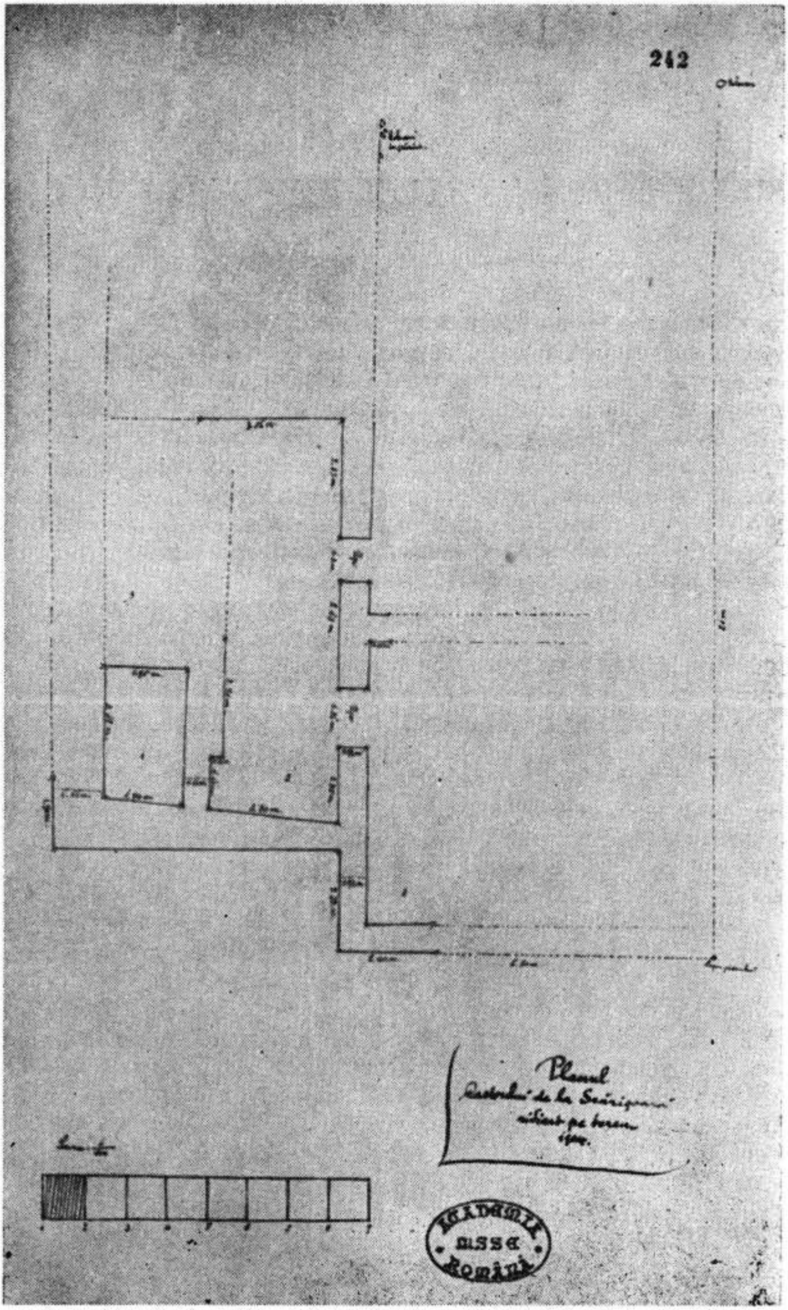

Fig. 1. Planul clădirii săpate de D. Băjan şi considerate, greşit, castru roman.

tările începute în 1971, continuate în anii din urmă, confirmă ipoteza noastră că această fortificaţie, ignorată de cercetările anterioare, este un *castellum* de pămînt, care a apărat cea mai lesnicioasă cale de comunicare între sudul Carpaţilor şi Transilvania. În ceea ce priveşte clădirea săpată anterior, datele oferite de sondajul din 1971 ne dau voie să credem că ne aflăm în faţa termelor, construite de trupa care a ocupat *castellum*-ul de pămînt (fig. 2).

Burgul, de formă patrulateră neregulată este orientat cu laturile lungi, paralele, est-vest. Lungimea laturilor, măsurînd valul păstrat la suprafaţa solului, este de: 60 m cea de nord, 55 m cea de sud, 47 m cea de est şi 42 m cea de vest.

În campaniile trecute am secţionat perpendicular laturile pentru a cunoaşte elementele fortificaţiei. Secţiunea de pe latura de est are o lungime de 25 m, cea de vest 26, iar secţiunea ce taie laturile de nord şi sud — 60 m. Urmează ca în viitor să dezvelim în suprafaţă burgul, pentru a-i cunoaşte tehnica de construcţie şi amenajările interioare.

Observaţiile stratigrafice arată că sub stratul de humus gros de 0,30—0,35 m apare, superficial, gros doar de 0,05—0,10 m, stratul de depunere arheologică, aşezat direct pe pămîntul galben, viu.

Burgul este apărat (fig. 3) de un val de pămînt, lat la bază de 5,10 m. Aggerul este alcătuit din pămînt galben amestecat cu pămînt negru. Pe laturile de est, vest şi sud s-a constatat că valul avea o parte centrală formată din straturi succesive de glii de iarbă (0,30 × 0,48 × 0,05 m), aşezate peste humusul antic. Valul s-a păstrat pe o înălţime de 0,60 m, pămîntul din partea superioară fiind alunecat în primul şanţ. Pe laturile de est, vest şi sud, dar probabil şi pe cea de nord, burgul era înconjurat de două şanţuri; nici unul din aceste şanţuri n-a fost săpat în întregime din cauza nivelului foarte ridicat al apei freatice. Şanţurile cu deschiderea de 5,10 m încep la 1 m de val (*berma*), şi sînt la o distanţă de 2,30 m unul de celălalt; dimensiunile fiecărui element de fortificaţie în parte variază în jurul acestor cifre, ce sînt caracteristice pentru latura de vest; totuşi, pe fiecare latură, lăţimea totală a fortificaţiilor este de 18,20 m. La picioarele valului, spre interior, se află *via sagularis*, lată de 1 m. Pe *via sagularis* şi pe escarpa interioară a valului se păstrează urme de cărbune şi de lut ars, ce provin, probabil, de la suprastructura fortificaţiei, de la palisadă. Urmele de incendiu observate pot fi puse în legătură cu sfîrşitul vieţii în *castellum*. În interiorul burgului am secţionat drumurile principale, formate din piatră de rîu aşezată pe pămîntul viu. Pe latura de est şi vest, în interiorul valului, au apărut urmele unor stîlpi, cu diametrul de 0,30—0,40 m, împlîntaţi în pămîntul viu cu 0,25—0,30 m. Pînă la completarea cunoştinţelor noastre nu putem şti dacă pe toată lungimea valului înconjurător există un schelet de lemn pentru susţinerea drumului de rond şi a palisadei, sau urmele stîlpilor sînt doar o întărire suplimentară în dreptul porţilor.

Materialul arheologic descoperit în castru este destul de sărac. În cele trei campanii am găsit doar miezul unei monede de bronz, descompusă de acizii graşi din sol.

Materialul ceramic (fig. 4) constă din fragmente de *terra sigillata* şi de vase din pastă fină, roşie; în raport cu acestea, vasele de uz comun,

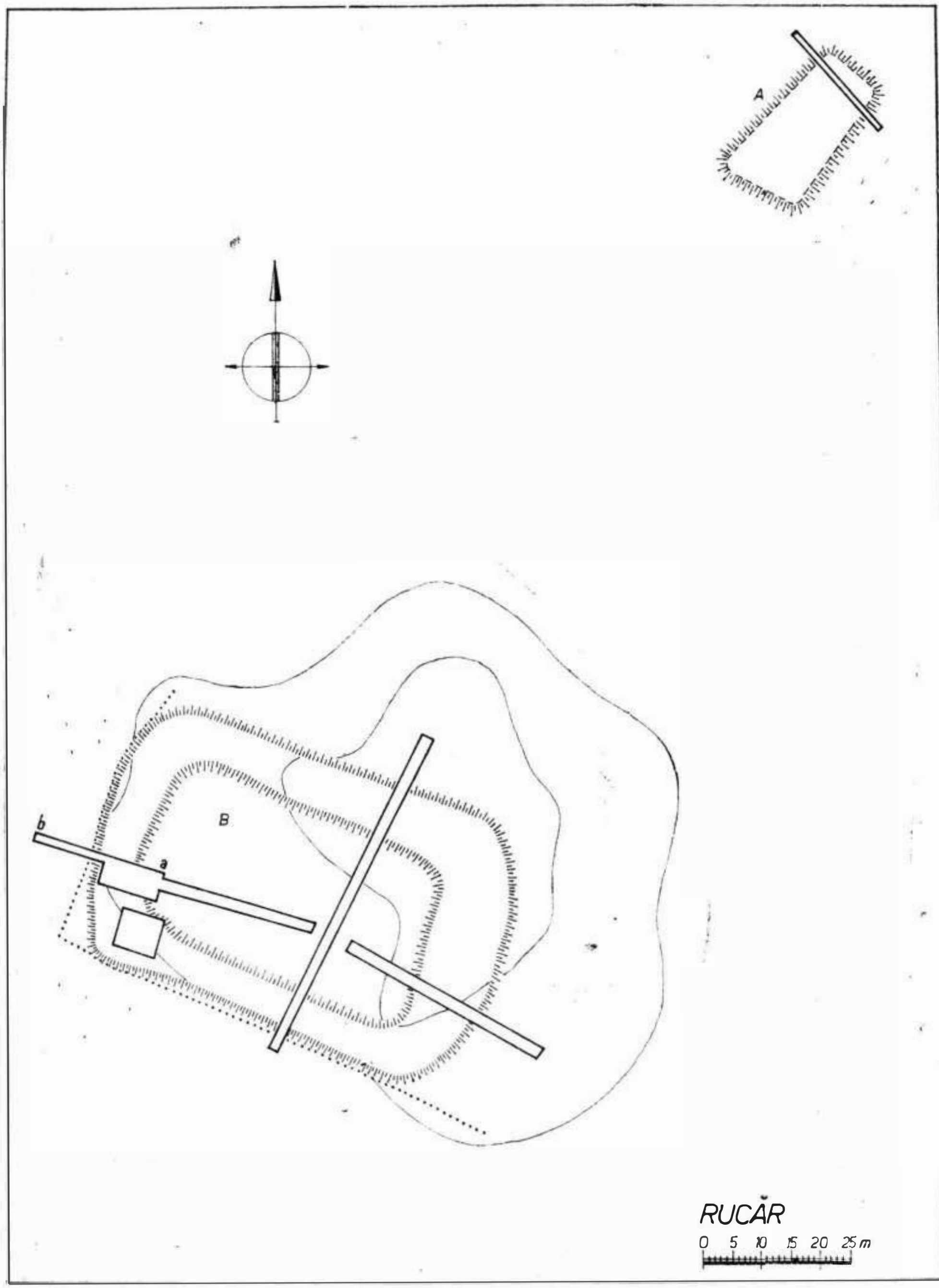

Fig. 2. Planul *castellum*-ului și al *thermae*-lor de la Rucăr.

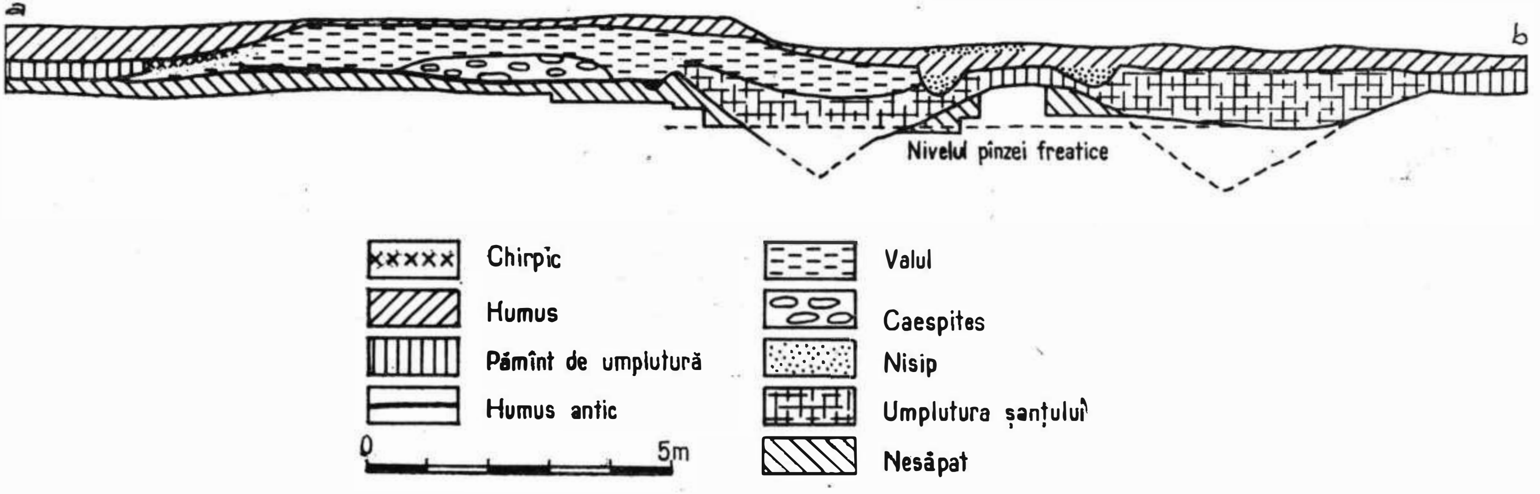

Fig. 3. Profilul sudic al secțiunii făcute peste elementele de fortificație de pe latura de vest a burgului de la Rucăr.

din pastă zgrunţuroasă roşie, dar şi gri, apar în număr sporit. Într-o construcţie sesizată în secţiunea de pe latura de est, probabil turnul porţii, s-a descoperit un opaiţ cu discul spart, lucrat în *officina* FORTIS, a cărei producţie se încadrează în timpul domniei lui Domiţian şi a lui Traian (Ritterling, *ORL*, *Das Kastell Wiesbaden*, p. 120). Calitatea pastei şi formele îngrijite, cu profile neevoluate, datează ceramica în epoca romană timpurie.

Fără a avea nici un element sigur de datare pentru sfîrşitul vieţii în *castellum*, aspectul general al materialului, analog celui de la Drajna de Sus, ne îndreptăţeşte să afirmăm că şi acesta a fost părăsit la începutul domniei lui Hadrian, simultan cu celelalte castre cercetate din nordul Munteniei [4].

Din colecţia Băjan, provenită din săpăturile în aşa-zisul castru, s-a păstrat o cărămidă cu ştampila COH II F[L] B[— — (fig. 5), întregită pe bună dreptate *cohors II Flavia Bessorum*. Fragmentară, dar de bună seamă identică cu cea de la terme, ştampila găsită în 1973, în secţiunea de pe latura de est, ne dă certitudinea că şi burgul a fost ridicat de către cohorta de bessi.

Trupa este pomenită în anul 105 sub comanda guvernatorului Moesiei inferioare [5], iar după crearea Daciei Inferior apare între unităţile afectate acestei provincii [6]. Cohorta a staţionat o vreme în castrul de la Cincşor [7] şi în ultimul timp prezenţa ei la Stolniceni şi Bîrseşti a fost dezvăluită prin descoperirea unor ştampile COH II FL BES în compania celor ale unei *vexillatio* compuse din soldaţi ai legiunilor I Italica, V Macedonica şi XI Claudia şi a ştampilei unei Coh IX, probabil de batavi.

Ştampila cohortei II Flavia Bessorum de la Rucăr este, desigur, contemporană cu cele de la Stolniceni şi Bîrseşti, tiparul fiind făcut cu aceleaşi prescurtări, în timp ce la Cincşor ştampila are cu totul alte caracteristici.

Începutul activităţii trupei de traci recrutaţi în epoca Flaviilor este legat de campaniile împotriva dacilor [8] şi se pare că ea a rămas în nordul Dunării ca trupă de ocupaţie a teritoriilor nou cucerite, chiar înainte de desfiinţarea regatului dac. Cu toate că, logic, ni se pare că există destule temeiuri pentru a considera posibilă rămînerea unor teritorii din nordul Dunării, încă din timpul lui Domitian, în stăpînirea romană, teză susţinută de R. Vulpe [9], descoperirile arheologice făcute în cele cîteva castre din nordul Munteniei nu ne permit nici o precizare cronologică.

D. Tudor interpretează documentele tegulare descoperite la Stolniceni-Bîrseşti ca o dovadă a prezenţei acestor trupe sub comanda guvernatorului Moesiei Inferioare [10], pe Olt, în preajma celui de-al doilea război

[4] Gh. Ştefan, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 143; Gr. Florescu, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 228.

[5] CIL, XVI, 50 din 105.

[6] CIL, XVI, 75 din 129 şi B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 195 şi urm., diplomă din 140.

[7] La Cincşor este cunoscută dintr-o inscripţie şi o ştampilă; vezi C. Daicoviciu, AISC, 2, 1932—1935, p. 253.

[8] E. Doruţiu-Boilă, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 355—356, consideră că numele cohortei poate fi întregit pe altarul de la Adamclisi, alături de cel al altor trupe ce au participat la războaiele lui Domitian cu dacii.

[9] R. Vulpe, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 369.

[10] D. Tudor, Dacia, N.S., 7, 1964, p. 347—348; SCIV, 16, 1965, 1, p. 182—184.

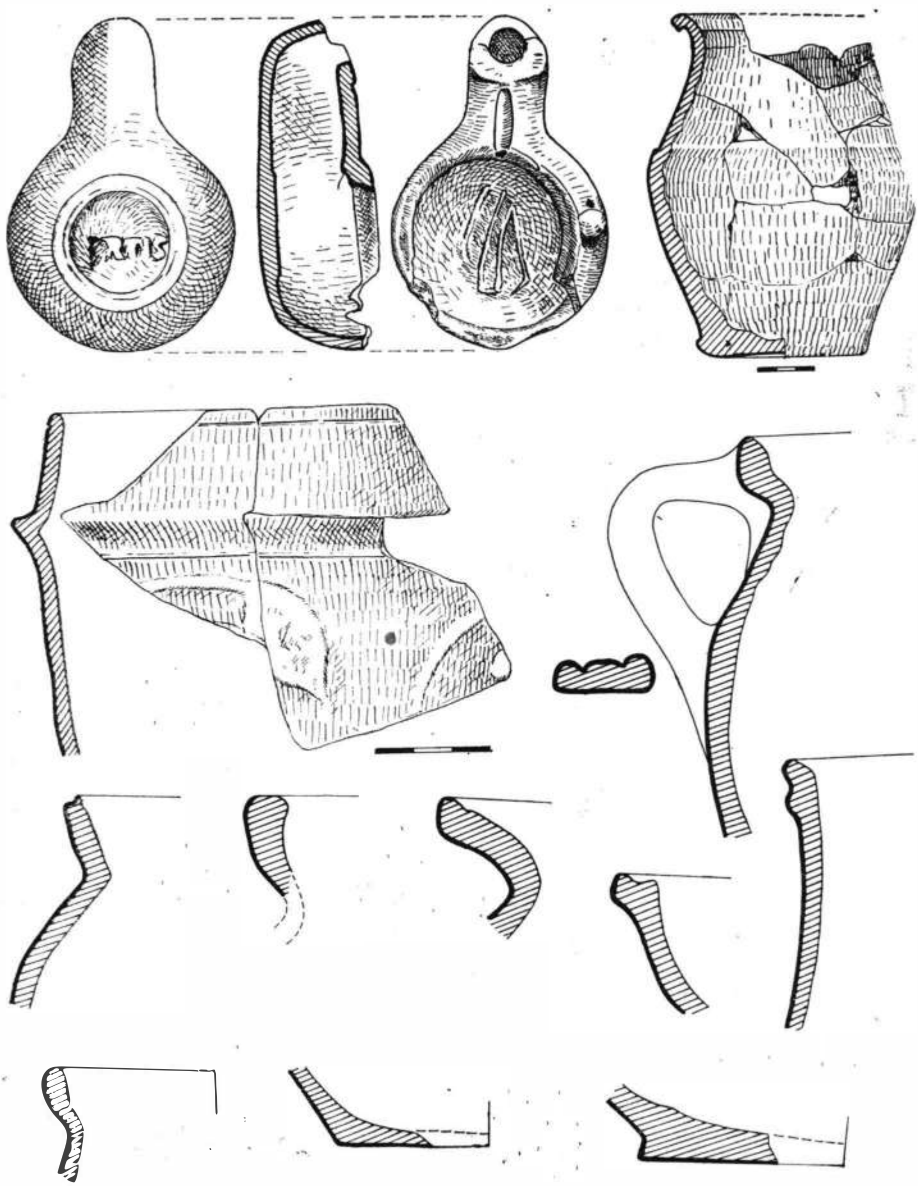

Fig. 4. Descoperiri ceramice din burgul de la Rucăr.

al lui Traian cu Decebal, cînd trebuie că fusese dislocată şi coh. IX Batavorum din Raetia [11], în vederea luptelor.

Mărimea burgului de la Rucăr nu permite şederea aici a întregii unităţi, chiar dacă ar fi fost *quingenaria*; s-a socotit că detaşamentul

[11] A. Radnoti, Germania, 39, 1961, p. 108; G. Alföldi, *Die Hilfstruppen in der römischen Provinz Germania inferior, Epigraphische Studien*, 6, Düsseldorf, 1968.

de la Rucăr a venit aici de la Cincşor, unde era stabilită unitatea. Similitudinea ştampilei cohortei, descoperite la Rucăr, cu cea de la Stolniceni-Bîrseşti, relativ datată de contextul în care a fost găsită, ne face să credem că unitatea de la intrarea în pasul Branului vine de pe cursul Oltului mijlociu. Am putea, deci, avansa ipoteza stabilirii cohortei de bessi la Cincşor abia la începutul domniei lui Hadrian.

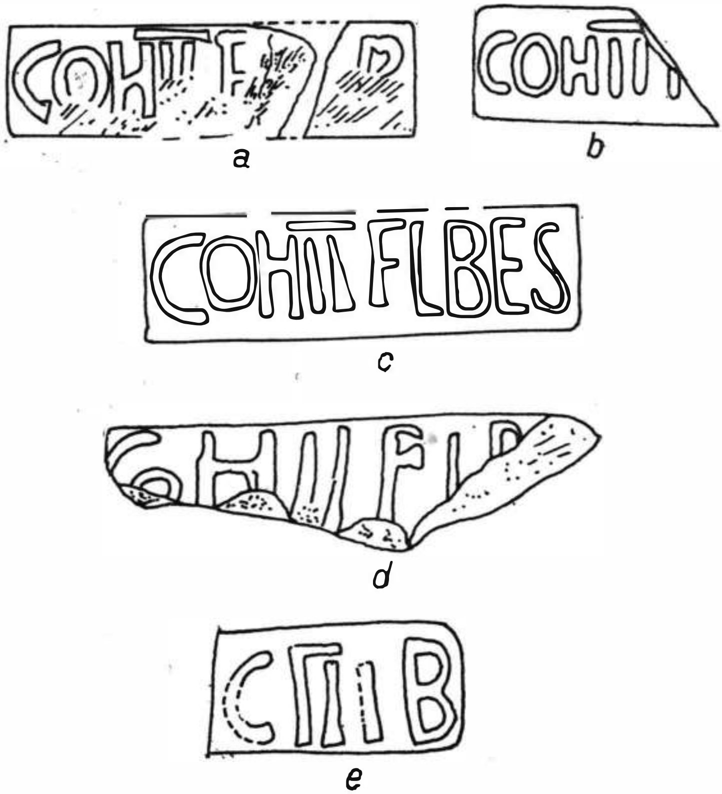

Fig. 5. Ştampilele cohortei II Fl. Bessorum: a Rucăr-*thermae*; b Rucăr-*castellum*; c Stolniceni; d Bîrseşti; e Cincşor.

Cercetările de teren în Muntenia (fig. 6) sînt şi astăzi incomplete şi numărul exact al castrelor din această regiune este încă necunoscut, iar săpăturile în taberele militare identificate sigur sînt extrem de reduse [12], aşa încît se pot face doar ipoteze privind ansamblul activităţii militare romane aici. Singurele date sigure sînt epigrafele pe cărămizi, dar sarcina

[12] Dispunem de informaţii despre existenţa unor castre la *Ciolanu*, jud. Buzău; *Năieni*, jud. Buzău; *Şarînga*, jud. Buzău; *Filipeşti*, jud. Brăila, *Oratia*, jud. Buzău, dar nu au fost controlate prin sondaje arheologice; săpături arheologice sistematice s-au făcut doar la Drajna de Sus (Gh. Ştefan, *op. cit.* p. 115 şi urm.) şi la Mălăieşti (C. Zagorit, *Castrul roman de la Mălăieşti*, Ploieşti, 1940; Gr. Florescu şi colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 272 şi urm.) La Pietroasa, jud. Buzău, sondajul făcut în 1973 (Gh. Diaconu şi colaboratori, rezultatele inedite) nu a adus date privind un nivel de existenţă a fortificaţiei în sec. II—III, sub cel care prin materialul arheologic se datează în secolul IV.

de a stabili epoca şi aria de acţiune a trupelor de la Dunărea de jos, numai după răspîndirea acestora, este îngreunată prin faptul că majoritatea lor provin din descoperiri întîmplătoare [13], fără exactităţi stratigrafice.

Ştim, deocamdată că în castrul de la Drajna de Sus [14] s-au aflat ştampilele legiunilor I Italica, V Macedonica şi XI Claudia şi a cohortei I Fl. Commagenorum; la Tîrgşor s-au descoperit în termele castrului roman [15] ştampile ale legiunii XI Claudia, iar la Mălăieşti avem ştiri despre ştampile ale legiunii a V Macedonica [16].

Dintre castrele de pe linia de fortificaţii transalutană, cel de la Jidava ar putea avea începutul deja în timpul domniei lui Traian. Cercetările noi de la Jidava, parţial publicate, indică existenţa a patru nivele de folosire a castrului, care a fost părăsit cam pe la mijlocul secolului III [17]. Pînă ce cercetările din castrul de la Jidava nu vor elucida data lui de întemeiere, ne par de mare semnificaţie fragmentele de cărămizi cu inscripţie cu caractere cursive. O inscripţie fragmentară, pe trei rînduri, publicată de D. Tudor [18] şi citită CAN]DIDUS [MIL (es)] LEG (ionis) [XII]I EG (minae) [19] atestă sigur rămînerea, pentru un timp, în castrul de la Jidava a unui detaşament de legiune. Prezenţa acestuia la Jidava trebuie căutată doar în perioada cînd castrul aparţinea de Moesia Inferior, căci în Dacia inferioară n-au fost cantonate legiuni [20]. În acest fel, putem presupune că prima trupă care a rămas la Jidava a făcut-o sub imperiul aceleiaşi cerinţe ca şi cele ce au construit fortificaţiile de la Tîrgşor, Mălăieşti, Drajna de Sus şi Rucăr.

Aceste castre şi burguri, la fel ca cele de la Slăveni şi Stolniceni-Bîrseşti de pe Olt, ne înfăţişează tabloul activităţii legiunilor din Moesia Inferioară la începutul sec. II.

Castelul de la Rucăr şi celelalte castre muntene au existenţa, după toate aparenţele, foarte scurtă [21] şi ele au fost interpretate ca etape ale

---

[13] Numeroase ştampile pe cărămizi ale trupelor cu garnizoana în Moesia şi Dacia Inferior se găsesc în MNA, dar din păcate nu se cunoaşte provenienţa celei mai mari părţi din ele.

[14] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 123—124, 141.

[15] Gh. Diaconu, *Tîrgşor*, 1964, p. 11, pl. 6; castrul n-a fost deocamdată cercetat.

[16] G. Florescu, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 125.

[17] E. Popescu, Materiale, 9, 1971, p. 262.

[18] SCSIaşi, 4, 1953, 1—4, p. 483—485, fig. 9/3.

[19] S-a interpretat] I EG ca scriere inversă pentru Gemina, dar întrucît este o scriere cursivă pare exclusă inversarea literelor; pe de altă parte, legiunea XIII Gemina a avut sfera de acţiune legată întotdeauna de teritoriile Moesiei superioare şi ale Daciei intracarpatice. Există o ştampilă a LEG XIII descoperită la Slăveni (D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 2, p. 358—359, fig. 1/1); prezenţa ei este particulară şi ar fi interesant de ştiut contextul arheologic în care a fost găsită; absolut ipotetic, ni se pare că prezenţa aici a unei *vexillatio* a legiunii XIII Gemina ar fi mai normală în timpul şederii acesteia la Ratiaria.

Credem că rîndul 3 al inscripţiei nu poate fi întregit cu numele legiunii XIII Gemina şi propunem, numai pe baza desenului publicat, lectura FEC (it), litera F fiind parţial ruptă; numele legiunii rămîne necunoscut, dar îl putem bănui ca fiind al uneia dintre cele ce au servit în armata Moesiei inferioare, în a cărei rază de acţiune s-a aflat întotdeauna teritoriul muntean. Ipotetic, rîndul 3 s-ar putea completa cu prescurtarea XI C/laudia/, luînd în considerare că la Jidava s-a descoperit, cu ocazia săpăturilor făcute de ing. P. Polonic în 1901, o inscripţie fragmentară — IX — (ms. Acad. R.S.R., 5137, p. 202, publicată de D. Tudor, *Bucureştii*, 2, 1935, p. 110, fig. 16/3).

[20] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 186.

[21] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 142—143; Gr. Florescu şi colab., SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 274—277. Numai castrul de la Jidava a fost refăcut şi a funcţionat în secolele II şi III, fiind înscris în linia de fortificaţii, avansată, în estul Oltului — „*limes transalutanus*".

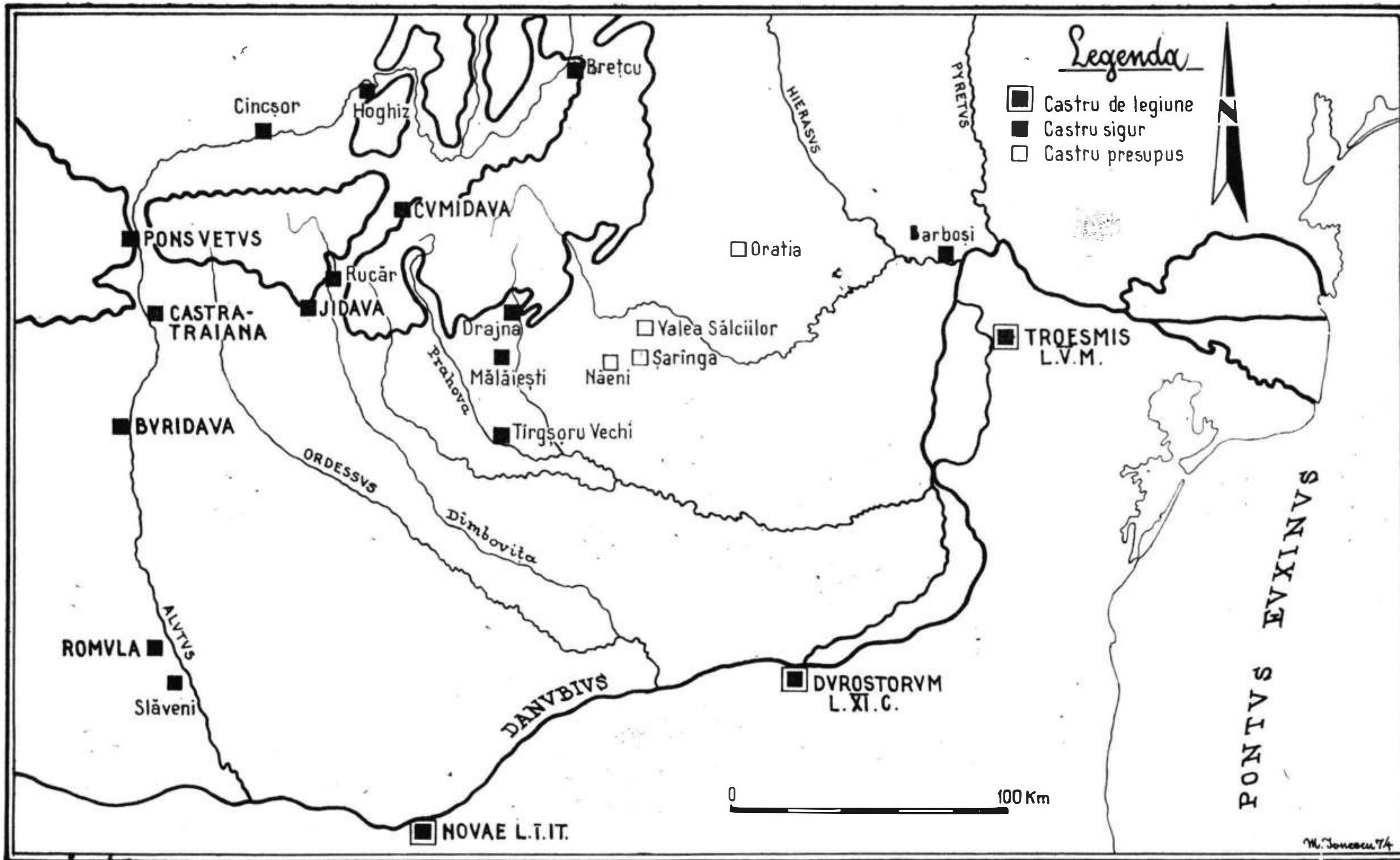

Fig. 6. Harta Munteniei în epoca romană (sec. II e.n.).

marşului armatelor romane către centrul puterii dace [22]. Traseul drumului ce lega Moesia Inferior cu lagărele militare din regiunea subcarpatică a rămas încă necunoscut, lipsind castrele de marş în zona de cîmpie. Socotim că nu este hazardat să presupunem că romanii au evitat drumul anevoios prin Bărăgan şi că trupele au înaintat pe Olt şi pe drumul paralel din vestul Munteniei [23], dar pentru a trece Carpaţii [24] au folosit drumurile de culme, pasul Branului şi defileul Buzăului, asigurate de castrele din zona colinară.

Trebuie să subliniem în chip deosebit că burgul de la Rucăr nu poate fi integrat în linia fortificată de la est de Olt, care, chiar iniţiată de Hadrian [25], tot este ulterioară abandonării lagărului de către *cohors II Flavia Bessorum*. Burgul de la nord de Jidava făcea parte din reţeaua de puncte fortificate ocupate de trupele moesice în timpul luptelor cu dacii şi, deşi se înscria în traseul liniei întărite Flămînda-Rîşnov, n-a fost refăcut cu ocazia construirii acesteia.

Hadrian, părăsind aceste castre [26], renunţă la poziţiile create pe cîmpul de luptă, trecînd la organizarea efectivă a teritorillor cucerite, încadrîndu-le organic în imperiu.

RECHERCHES DANS LE *CASTELLUM* DE RUCĂR

RÉSUMÉ

Nous avons entrepris des recherches dans la zone de Rucăr (département d'Argeş), à l'entrée du défilé de Bran, recherches qui ont abouti à établir l'existence d'un *castellum* de terre, de forme quasi rectangulaire. L'édifice (fig. 1) connu depuis le commencement de notre siècle et considéré au début à tort comme étant le vestige d'un *castrum* érigé par la *cohors II. Flavia Bessorum*, semble être plutôt, comme nous l'indiquent les résultats de nos fouilles, des *thermae*.

Le *castellum* (fig. 2) est fortifié par un *agger* large, de 5,10 m à la base, construit en terre battue, avec un noyau de *caespites* (Berma 1m de large). Deux fossés (*fossae*), d'une ouverture de 5,10 m chacun, entourent la fortification ; la distance entre les fossés est de 2,30 m (fig. 3).

Les matériaux céramiques trouvés dans le *castellum* sont caractéristiques pour la fin du Ier siècle et le début du II^e^s. de notre ère (fig. 4).

L'estampille de la *cohors II Flavia Bessorum* prouve que c'est bien celle-ci qui a bâti la fortification appelée à défendre le passage le plus aisé de Valachie en Transylvanie.

On reconnaît les signes de la même cohorte dans les fortifications de Mésie et, plus tard, de la Dacie inférieure : Cincşor (note 7) et Stolniceni-Bîrseşti (note 10).

---

[22] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 142, 144.

[23] B. Mitrea, ED, 10, 1945, p. 148.

[24] Drumul de-a lungul Oltului, prin Turnu Roşu, a fost săpat în stîncă după cucerirea Daciei (D. Tudor, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 350).

[25] I. Bogdan Cătăniciu, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu* (în curs de apariţie).

[26] Gh. Ştefan, *loc. cit.*

La similitude des estampilles trouvées à Rucăr et à Stolniceni-Bîrseşti (fig. 5) nous autorise à croire que le détachement cantonné à Rucăr avait été disloqué de l'ensemble des troupes sises dans la vallée sud-carpatique de l'Olt.
D. Tudor considère que les troupes de la Mésie Inférieure, à savoir les trois légions, la cohorte IX Batavorum et la cohorte II Fl. Bessorum, étaient restées à Stolniceni-Bîrseşti pendant les guerres contre les Daces. Les traces archéologiques de la cohorte II Fl. Bessorum à Cincşor peuvent être datées seulement au début du règne de Hadrien.

Il est vraisemblable que le castellum de Rucăr, de même que ceux de Tîrgşor, Mălăieşti, Drajna de sus, connus jusqu'à présent en Valachie (note 12) aient constitué tout autant d'étapes de marche des troupes romaines vers le centre du royaume dace. A Jidava, la date du commencement de l'édification du *castrum*, qui forme l'objet de sérieuses recherches actuelles, reste encore obscure. Toutefois, des épigraphes sur tuiles (notes 18, 19) nous fournissent la certitude qu'une *vexilatio* d'une légion — peut-être la XI Claudia (note 20) était campée à cet endroit. La présence d'une légion dans cette zone est à situer au début du IIe siècle, en tout cas avant qu'ait été créée la Dacie Inférieure, laquelle n'a jamais disposé de légions.

Une synthèse des événements militaires dans les régions valaques d'alors risque encore d'être prématurée ; il n'en est pas moins vrai qu'il nous semble déjà loisible d'avancer une hypothèse assez facilement vérifiable. Nous estimons que les Romains ont dû éviter les difficultés d'une marche à travers la plaine valaque, pénétrant par la vallée de l'Olt et par une route parallèle déjà identifiée dans la partie ouest de la Valachie ; pour traverser les Carpates, ils ont utilisé les défilés de Bran et de Buzău, défendus par les *castella* de la zone des collines.

Quant à la situation du *castellum* de Rucăr, nous soulignons le fait que cette fortification a été abandonnée par la cohors II Fl. Bessorum à la fin du règne de Trajan et qu'elle n'a pas été reconstruite, ne pouvant donc s'inscrire dans la série des *castra* Flămînda-Rîşnov.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'édifice fouillé par D. Băjan et considéré *castrum* romain.

Fig. 2. Le plan du *castellum* et des *thermae* de Rucăr.

Fig. 3. Profil sud de la section sur les fortifications, côté ouest.

Fig. 4. Découverts céramiques provenant de Rucăr.

Fig. 5. Les éstampilles de la *cohors II Flavia Bessorum* : a. Rucăr-*thermae* ; b. Rucăr-*castellum* ; c. Stolniceni ; d. Bîrseşti ; e. Cincşor.

Fig. 6. Carte de la Valachie au début du II siècle n.e.

OBIECTE ROMANE TÎRZII DE LA PÎRJOAIA

DE

PETRE DIACONU

Pe plaja din fața cetății romane-tîrzii de la Pîrjoaia [1] (azi Izvoarele, jud. Constanța) se găsesc risipite, printre miile de cioburi, numeroase obiecte de metal (catarămi, fibule, cruciulițe), monede și alte vestigii arheologice [2]. Unele dintre acestea au fost deja publicate [3].

În cele ce urmează ne vom opri asupra următoarelor obiecte :

1. Trei ace de bronz [4] păstrate numai la partea lor superioară. Tija unuia dintre ace (fig. 1/1) este înfășurată cu o sîrmă de aramă. Din al doilea ac (fig. 1/2) s-a păstrat numai „capul" piriform [5]. Capătul celui de-al treilea ac (fig. 1/3) este decorat cu linii incizate, dispuse în rețea. Acest exemplar mai păstrează încă resturi din foița de aur aplicată pe suprafața lui.

Tipurile de ace descrise de noi au o largă circulație în spațiu și timp. Ele se găsesc atît în lumea elenă [6], cît și în cea romană.

Vorbind despre acele prezentate mai sus noi nu putem să le asigurăm o datare exactă. Cu toate acestea, înclinăm a crede că ele aparțin mai degrabă secolului al IV-lea, decît secolelor II—III.

2. Veacului al IV-lea îi aparține și o limbă de curea, ruptă din vechime (fig. 1/4). Lucrată prin turnare dintr-un argint de proastă calitate, ea are forma unei frunze de trifoi ; pe fața superioară este decorată cu patru incizii foliforme, dispuse simetric ; limba de curea are patru orificii, dintre care două sînt mărginite pe fața inferioară de două protuberanțe minuscule.

---

[1] Despre așezarea fortificată de la Pîrjoaia, vezi P. Polonic, Natura, 7, 1935, p. 19 și harta de la p. 21 ; Petre Diaconu, Pontica, 4, 1971, p. 311—318. Tot aici și restul bibliografiei.

[2] Cf. Petre Diaconu, *Păcuiul lui Soare. I. Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 10. Pentru a ilustra spusele noastre este suficient a aminti că în vara lui 1972, numai în urma a trei „vizite" au fost culese de pe plaja cetății de la Pîrjoaia peste 500 de monede romane.

[3] Vezi Petre Diaconu, Biserica Ortodoxă Română, 81, 1963, 5—6, mai-iunie, p. 549, fig. 2/1—3 ; V. Culică, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 419—425 ; idem, Pontice, 2, 1969, p. 355—371 ; idem, Pontica, 5, p. 267—300.

[4] Întrucît piesele prezentate în acest articol sînt reproduse în mărimea lor naturală noi nu le vom mai da dimensiunile.

[5] Un astfel de ac, vezi la T. Ivanov, IzvestjaSofia, 23, 1960, p. 208, fig. 2 mijloc.

[6] Paul Jacobsthal, *Greek pins*, Oxford, 1956, planșele de la sfîrșit.

SCIVA, tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 289 — 294

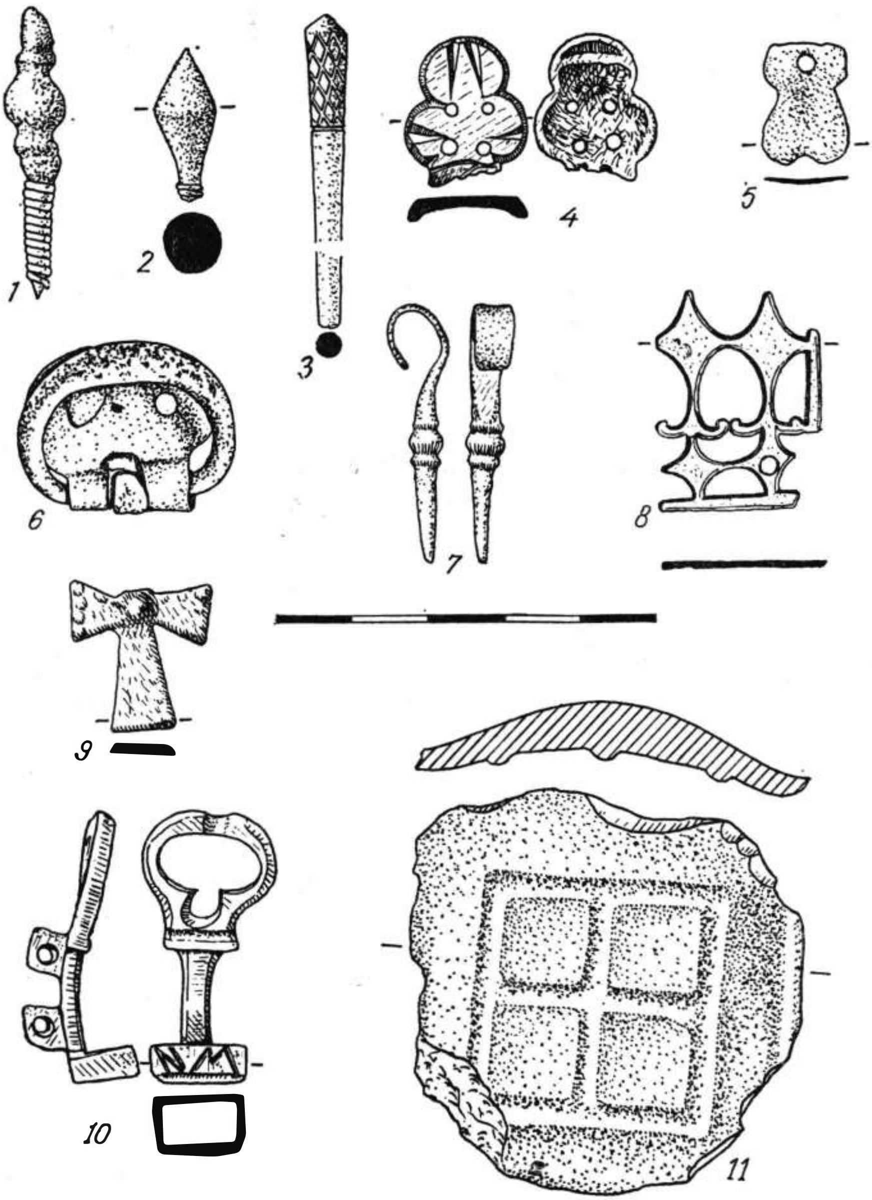

Fig. 1. Pîrjoaia. Obiecte romane tîrzii.

3. Limbă de curea (?) dintr-o foaie de aramă foarte subţire (fig. 1/5); la bază e prevăzută cu un orificiu circular. Piese asemănătoare întrucîtva se mai întîlnesc la Dunapentele (R.P. Ungară) [7], şi la Plevna în R.P. Bulgaria [8], unde sînt datate în secolul al IV-lea.

4) Cataramă de bronz, formată dintr-o verigă şi o plăcuţă, ambele elipsoidale (fig. 1/6). Plăcuţa, lipită de verigă datorită oxizilor de fier, are două găuri. Catarămile de acest gen sînt destul de cunoscute în regiunile Dunării de Jos, în mediul civilizaţiei romane tîrzii şi în aria culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov. Pentru exemplificare vom cita catarămile de la Piatra Frecăţei (jud. Tulcea)[9], Kailăk, lîngă Plevna (R.P. Bulgaria) [10], Spanţov [11], în Muntenia, Pietriş [12] şi Probota [13], în Moldova.

De menţionat că acest tip de cataramă nu e confecţionat totdeauna din bronz. De pildă, piesele de la Probota sînt făcute din fier [14].

În general, se admite că tipul de cataramă elipsoidal, prevăzut cu plăcuţă elipsoidală, datează din secolul al IV-lea.

5) Tot de la o cataramă trebuie să provină şi spinul de bronz de sub fig. 1/7; el este decorat cu două şănţuiri circulare. Lungimea de 3,4 cm a spinului ne obligă să credem că piesa de la care provine era destul de mare.

6. Fragment de aplică lucrată prin traforare dintr-o placă de aramă (fig. 1/8). Se păstrează numai unul dintre orificiile prin care piesa era fixată cu ajutorul niturilor.

7. Cruciuliţă de plumb cu braţul superior rupt din vechime (fig. 1/9). Din decorul său au rămas doar cîteva „perle". La Pîrjoaia au fost găsite mai multe cruciuliţe de plumb [15]. Unele dintre ele sînt lucrate prin turnare [16], iar altele prin „tăiere" cu foarfeca. O cruciuliţă de aur, asemănătoare cu a noastră ca formă, s-a descoperit la Histria [17]. Ea face parte dintr-un tezaur aparţinînd „stratului doi" [18] datat în secolul al VI-lea [19]. O oarecare apropiere se poate face şi cu o cruciuliţă de aur provenind dintr-un alt tezaur, din secolul al VI-lea descoperit de data aceasta la Varna [20].

Interesant de subliniat că cruciuliţele decorate cu „perle" apar ca motiv decorativ pe numeroase vase ceramice. În acest sens vom cita frag-

---

[7] Istvan Paulovics, *A Dunapentelei Római telep* (*Intercisa*) ArchHung, 1927, p. 61, fig. 48, dreapta şi p. 62, fig. 51, dreapta jos. Cf. Ilona Kovrig, *A Császárkori fibulák főrformái pannoniábon*, DissPann, seria II, nr. 1, pl. 35/2 stînga jos şi planşa 35/1, dreapta.

[8] St. Stančev, I. Čangova şi Hr. Petkov, Arheologija Sofia, 3, 1961, 1, p. 34, fig. 2/12.

[9] Petre Aurelian, Materiale, 8, p. 574, fig. 11/2.

[10] St. Stančev, I. Čangova şi Hr. Petkov, *op. cit.*, p. 34, fig. 2/2, 6; datarea la p. 35. O cataramă asemănătoare s-a găsit şi la Marcianopolis, vezi Sonia Gheorghieva, Slavia Antiqua, 10, p. 336, fig. 6.

[11] Bucur Mitrea şi Constantin Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e.n. in Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 207, fig. 10/3.

[12] N. Zaharia, Em. Zaharia şi V. Palade, Materiale, 8, p. 595, fig. 7/5, 7.

[13] Em. Zaharia şi N. Zaharia, Materiale, 8, p. 604, fig. 8/9—10. Asemenea catarămi apar frecvent şi pe teritoriul Uniunii Sovietice (vezi T.B. Barţeva, G.A. Voznenskaia, E.N. Cernih, *Metall cerniahovskoi kulturi*, Moscova, 1972, p. 82, fig. 16/1—6).

[14] Em. Zaharia, şi N. Zaharia, *op. cit.*, p. 602.

[15] V. Culică, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 420, fig. 1.

[16] *Ibidem*, p. 419—423.

[17] Gh. Ştefan şi colab., SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 86, fig. 15.

[18] *Ibidem*, p. 85.

[19] *Ibidem*, p. 87.

[20] D. Il. Dimitrov, Arheologija Sofia, 5, 1963, 2, p. 39, fig. 8.

mentele de platouri din epoca romană tîrzie descoperite în cadrul „ clădirii cu mozaic" de la Constanţa [21].

Cruciuliţa de la Pîrjoaia a fost lucrată prin turnare în tipar. Dacă asemenea tipare n-au apărut pînă în prezent la Pîrjoaia, în schimb, au fost găsite în regiunea din stînga Dunării şi anume la : Bucureşti (cartierul Străuleşti-Lunca) [22] Olteni (jud. Teleorman) [23] şi Cîndeşti (jud. Prahova) [24]. Toate localităţile pomenite imediat mai sus se încadrează în aria culturii Ipoteşti-Cîndeşti [25] datată după cum se ştie în secolele VI—VII [26].

Descoperirea acestor tipare i-a făcut pe unii cercetători să admită că populaţia purtătoare a culturii Ipoteşti-Cîndeşti — din stînga Dunării — era creştină [27]. În sprijinul unei atari opinii au fost invocate şi cele cîteva semne cruciforme incizate pe umerii vaselor de tip Cîndeşti-Ipoteşti [28].

S-ar putea însă ca cruciuliţele din cadrul culturii Ipoteşti-Cîndeşti să aibă funcţie de podoabă. Afirmaţia noastră este sugerată de împrejurarea că unul dintre tipare şi anume cel descoperit la Olteni servea la turnarea nu numai a cruciuliţelor ci şi a cerceilor de un anumit tip [29]. Cît priveşte crucile incizate pe umerii vaselor ele trebuie să fi avut semnificaţia pe care au avut-o toate celelalte semne zgîriate de asemenea pe umerii vaselor. În treacăt vom aminti că pe umerii unuia din vasele de la Dămăroaia se află incizată şi o cruce gamată [30].

Oricum ar fi, noi credem că în condiţiile în care se prezintă vestigiile materiale ale culturii Ipoteşti-Cîndeşti numai ritul şi ritualul de înmormîntare pot oferi criterii sigure pentru definirea creştinismului sau necreştinismului populaţiei din secolul al VI-lea din stînga Dunării.

8. Cataramă de bronz, formată din două verigi : una în formă de liră, iar cealaltă rectangulară. De-a lungul barei care uneşte cele două verigi se află două plăcuţe dreptunghiulare prevăzute cu cîte un orificiu (fig. 1/10). Pe faţa exterioară a verigii dreptunghiulare sînt incizate cîteva liniuţe, despre care nu se poate susţine dacă reprezintă sau nu semne alfabetiforme. Catarama se înscrie în aşa numitul tip Salona-Histria [31].

---

[21] Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 189, fig. 25/4—6. În ceramica din „clădirea cu mozaic" se regăsesc ca decor şi motive animaliere (cîini, iepuri), ceea ce ne permite să ne gîndim la o anume relaţie între elementele decorative din sec. IV—VI, (de la Constanţa) şi cele din sec. X (de la Murfatlar). Pentru unele dintre reprezentările animaliere de la Murfatlar vezi I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, III, Bucureşti, 1971, p. 185, fig. 44 şi p. 208, fig. 57.

[22] Margareta Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, fig. 5/5.

[23] C. Preda, SCIV, 18, 1967, 3, p. 514, fig. 1/2, 4. Acest tipar a fost datat greşit de noi, *op. cit.*, p. 554.

[24] Informaţie de la V. Theodorescu.

[25] Această cultură este denumită cînd Ciurelu sau Ipoteşti-Cîndeşti-Ciurelu, cînd Ipoteşti-Cîndeşti sau Cîndeşti-Ipoteşti. S-ar cuveni ca în literatura de specialitate să fie folosită una şi aceeaşi denumire.

[26] Cei mai mulţi dintre arheologii noştri datează cultura Ipoteşti-Cîndeşti în sec. VI—VII. În ce ne priveşte, credem că această cultură îşi încheie existenţa cel mai tîrziu în primele două-trei decade ale secolului al VII-lea şi că ea nu trebuie omologată cu vestigiile materiale de la Monteoru şi nici cu cele de la Djedjovi Lozea şi din alte cîteva locuri din Bulgaria (vezi Petre Diaconu, RRH, 5, 1966, 3, p. 486—488).

[27] Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 675 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 516—517.

[28] O asemenea cruce vezi la Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 675, fig. 6.

[29] C. Preda, *op. cit.*, p. 514, fig. 1/1, 3. Că unele cruciuliţe vor fi avut funcţie de podoabă o dovedeşte, credem noi, şi existenţa într-o urnă de incineraţie, din sec. X, a unui astfel de obiect (vezi T. Totev, Izvestia Şumen, V, 1972, p. 43 şi p. 48, fig. 7/G).

[30] Dinu Rosetti, Germania, 18, 1934, p. 210.

[31] Von Syna Uenze, BayerVbl, 1, 1966, 2, p. 142—144.

Asemenea piese sînt răspîndite pe o largă arie geografică cuprinzînd localităţi ca: Histria, Orşova, Suuk-Su, Salona [32], Corinth [33], Bratei [34]. D. Csallany referindu-se la catarama de la Corinth o datează în secolul al VII-lea. Von Syna Uenze datează cataramile de tip Salona-Histria în secolele VI—VII [35]. Acest tip de cataramă deşi de evidentă origine bizantină, apare şi în aşezările nebizantine, cum ar fi de exemplu cele slave sau gepidice. Aşa se explică prezenţa lor la Sărata Monteoru [36] şi, respectiv, la Tiszadeısze [37] în R.P. Ungară.

9. Una dintre cele mai interesante piese descoperite la Pîrjoaia o formează fundul stampilat al unui vas de sticlă gălbuie, vas care a avut o formă paralelipipedică (fig. 1/11). Marca e reprezentată de un pătrat înăuntrul căruia era înscrisă o cruce. Tocmai acest fund de vas şi unele vase ceramice ştampilate din Noricum, datate în secolele IV—VI [38], le-am avut în vedere în anul 1966 cînd susţineam că mărcile de olar erau cunoscute lumii romane tîrzii şi că în aceste condiţii, practica ştampilării fundului vaselor ceramice nu mai poate fi considerată ca o descoperire a lumii slave [39].

Ajungînd cu prezentarea noastră aici se cuvine să atragem luarea aminte asupra faptului că varietatea şi mulţimea obiectelor descoperite pînă în prezent la Pîrjoaia definesc această aşezare ca fiind una dintre staţiile vamale de pe malul Dunării prin care, în epoca romană tîrzie, se făceau intense schimburi de mărfuri cu lumea din stînga fluviului [40]. Mărfurile romane, gata de a fi trimise în *Barbaricum*, veneau din toate părţile Peninsulei Balcanice, dar mai ales din Asia Mică [41]. Noi am mai avut prilejul să susţinem că unul dintre *cele două oraşe de lîngă Dunăre*, prin care le era permis goţilor să facă negoţ cu lumea romană în a doua jumătate a secolului al IV-lea se afla aici la Pîrjoaia [42].

În acest context trebuie explicată prezenţa atîtor obiecte şi monede în secolele IV—VI la Pîrjoaia.

---

32 *Ibidem*, p. 143.

33 D. Csallany, Acta Antiqua, 4, 1956, 1—4, p. 275, fig. 7/4.

34 Informaţie Ion Nestor.

35 Von Syna Uenze, *op. cit.*, *loc*, *cit.*

36 *Ibidem*, p. 143, fig. 1.

37 *Ibidem*, fig. 1/12.

38 H. Mitscha-Marheim, *Bodenzeihen auf spätrömischen Tongefäßen aus Mautern.* N.O., Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 17, 1963, 4, p. 153—157.

39 Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 491, nota 14. Maria Comşa în „*L'origine des marques de potiers sur la céramique slave, Berichte über den II. Internationalen Kongreß für slavische Archäologie*, III, Berlin, 1972, p. 172. (Diskussion) susţine că „l'opinion de Mr. Diaconu sur l'origine des marques de potiers est tout recente", în comparaţie cu ideea d-sale care ar fi fost exprimată „encore en 1968 au Congrèe des Slavistes à Prague". Evident sîntem în faţa unei confuzii, de vreme ce punctul de vedere al Marei Comşa a fost formulat în 1968, iar al nostru cu doi ani mai devreme, în 1966.

40 *Fontes Historiae Dacoromaniae*, II, Bucureşti, 1970, p. 61.

41 Vezi Petre Diaconu, SCIV, 24, 1973, 4, p. 639.

42 *Ibidem.*

OBJETS ROMAINS TARDIFS TROUVÉS À PÎRJOAIA

RÉSUMÉ

L'Auteur présente dans cet article les objets suivants : trois aiguilles en bronze (fig. 1/1—3) peut-être datés du IVe siècle, un ferret de ceinture travaillé en argent de mauvaise qualité, un ferret de ceinture (fig. 1/5) fait d'une feuille de cuivre (IVe siècle), une boucle en bronze (fig. 1/6) de forme ovale qui a une plaque toujours ovale (IVe siècle), un aiguillon (fig. 1/7) d'une boucle toujours en bronze, un fragment d'applique en cuivre (fig. 1/8), une croisette en plomb du VIe siècle (fig. 1/9), une boule en bronze de type Salona-Histria (fig. 1/10), datée environ des VIe — VIIe siècles, et enfin le fond d'un vase en verre estampillé du IVe — VIe siècles (fig. 1/11).

L'Auteur croit que Pîrjoaia, le lieu où ont été découvertes les pièces décrites, était au VIe siècle un important centre douanier par où passaient vers Barbaricum des marchandises réalisées dans l'Empire romain. D'ailleurs, à Pîrjoaia ont été trouvés jusqu'à présent plus de plombs commerciaux utilisés à application des cachets sur les ballots des marchandises.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Pîrjoaia. Des objets romains tardifs.

CÎTEVA FIGURINE ANTROPOMORFE GETICE DESCOPERITE LA PISCUL CRĂSANI (COM. BALACIU, JUD. IALOMIȚA)

DE

NICULAE CONOVICI

Un loc aparte în plastica geto-dacică îl ocupă figurinele de lut apărute în multe din așezările cercetate pe tot teritoriul Daciei (vezi harta). Este vorba de mici simulacre de lut, foarte rudimentare, reprezentînd de obicei siluete umane sau zoomorfe, socotite de specialiști ca avînd un caracter magic-religios sau votiv [1]. De cele mai multe ori ele au fost menționate în treacăt, fără comentarii, în lucrările de specialitate.

Înainte de a pune în discuție aceste obiecte vom trece la prezentarea figurinelor antropomorfe de la Piscul Crăsani, apărute în cursul campaniilor din 1970 și 1972 [2];

1. Figurină foarte schematizată, modelată din lut curat, slab arsă, de culoare brun-gălbuie (fig. 1/1; 2/1; inv. nr. 11022). Două înțepături adînci de o parte și de alta a capului ar sugera ochii. La partea anterioară a capului se observă trei înțepături superficiale al căror rost este neclar (dacă nu cumva sînt întîmplătoare). Sexul nu este reprezentat. Înălțimea piesei este de 38,7 mm. A fost descoperită în 1970, pe mamelonul estic al „piscului", în secțiunea 1, pe vatra unei locuințe incendiate. Pe baza inventarului (ceramică Latène II), locuința se datează în a doua fază de

[1] Radu și Ecaterina Vulpe, Dacia, 3–4 (1927–1932), 1933, p. 317, 319 și fig. 99/1–2, 129/2, 3, 11; R. Vulpe și colaboratorii, SCIV, 2, 1951, 1, p. 207–208; idem, SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 253; idem, Materiale, 6, 1959, p. 313 și p. 318, fig. 12/9; A. Nițu și M. Zamoșteanu, Materiale, 6, p. 379 și fig. 4/5; R. Vulpe, StMatPloiești, 1, 1968, p. 24; V. Căpitanu și V. Ursachi, Carpica, 2, 1969, p. 126, fig. 32; Gh. Bichir, StComSibiu, 14, 1969, p. 129 și fig. 4/2, 7/3 (figurina este redată răsturnată); I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 141 și pl. 41/1–3, 6. Se dă și bibliografia pentru Morești și Sighișoara; M. Turcu, MatIstMuzBucurești, 9, 1972, p. 70.

[2] Săpăturile arheologice de la Piscul Crăsani începute de I. Andrieșescu în 1923 au fost reluate de colectivul Muzeului de istorie Ialomița din Călărași în 1969, sub auspiciile Institutului de arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice (D. Berciu în 1969–1970 și R. Vulpe în 1972). Materialul care face obiectul acestui studiu ne-a fost cedat spre publicare de N. Anghelescu, directorul Muzeului, căruia îi mulțumim și cu acest prilej.

S C I V A, tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 295–301

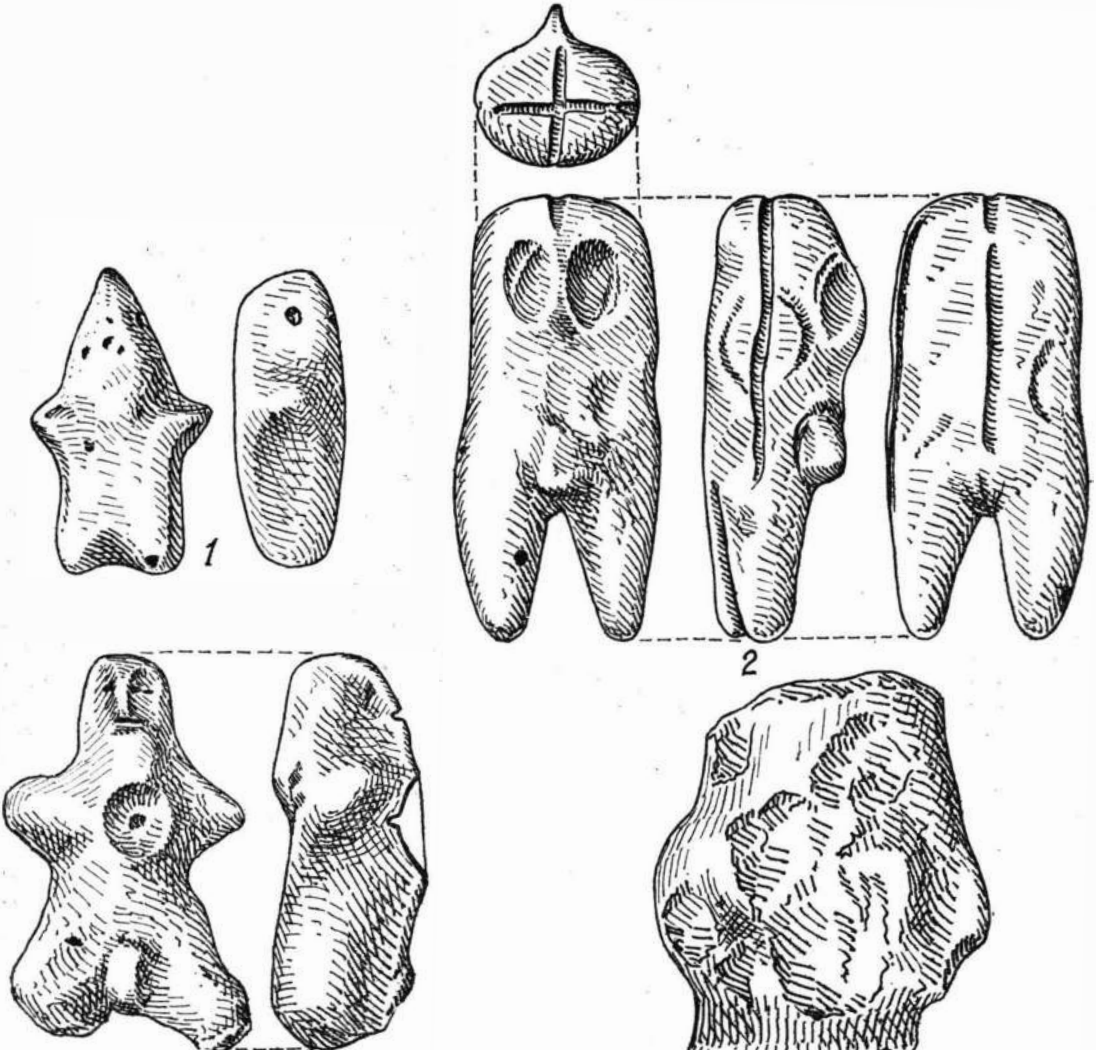

Fig. 1. Piscul Crăsani. Figurine antropomorfe de lut (circa 1/1).

locuire a cetății, în secolul al II—lea î.e.n. [3]. O figurină similară, de culoare cenușie, a fost descoperită în mormîntul nr. 3 din necropola traco-elenistică de la Apollonia (Sozopol), datat în secolul III î.e.n. [4].

2. Figurină masculină, rudimentară, modelată neglijent din același fel de lut, slab arsă, de culoare brun-gălbuie (fig. 1/2; 2/2, inv. nr. 11023). Capul nu este diferențiat de trunchi, fața este reprezentată schematic prin reliefarea nasului și ochilor în urma presării lutului între două degete. Brațele nu sînt reprezentate. Pe creștet este incizat cu un vîrf neascuțit un semn cruciform, cu prelungiri în părțile laterale și pe spatele figurinei pînă în dreptul șoldurilor. Pasta este crăpată în urma frămîntării. Starea de conservare este bună. Înălțimea piesei este de 57,5 mm. A fost descoperită tot în 1970, pe mamelonul estic, în secțiunea VI, într-o groapă plină cu cenușă și urme de arsură (groapă rituală?). Nu avem indicii pentru datarea ei. Are analogii la Poiana [5], Cuciulata (Stogul lui Coțofan), Popești [6]" Tinosul [7], Cetățenii din Vale [8].

3. Figurină masculină rudimentară, din lut zgrunțuros, arsă incomplet, de culoare brun-roșcată (fig. 1/3; 2/3; inv. nr. 10859). Capul este rectangular, cu arcadele și nasul schițate la fel ca la figurina precedentă. În plus, ochii sînt executați prin ințepare, iar gura printr-o incizie orizontală. Pe creștet se observă două crestături unite aproximativ în forma literei Y. Pe piept a fost executată o adîncitură emisferică, cu fundul ascuțit. Sexul este proeminent. Înălțimea piesei este de 50 mm. A fost descoperită în 1972 pe mamelonul de vest, în secțiunea XI, într-o groapă datată cu ajutorul ceramicii (fragmente de vase cu luciu negru sau brun, lucrate cu mîna, fragmente de cupe „ deliene" locale, fragmente de amfore rodiene) în prima jumătate a secolului II î.e.n. Are analogii la Popești [9], Poiana [10], Răcătău [11] și Morești [12].

4. Figurină feminină (?) foarte rudimentară, din pastă grosolană, arsă incomplet și lustruită (fig. 1/4; 2/4; inv. nr. 10860). Este de culoare brun-portocalie și prezintă urme de ardere secundară. Starea de conservare este foarte precară : capul și picioarele lipsesc, iar ceea ce s-a păstrat din trunchi are multe porțiuni desprinse, încît cu greu se mai poate distinge ceva din forma inițială. Secțiunea este ovală. Brațele sînt redate prin două

---

[3] Pentru stratigrafia așezării vezi I. Andrieșescu, ARMSI, seria 3, tom 3, 1924, p.21—33 și fig. 2—16; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 178—182 și fig. 27—38.

[4] D. Toncev, Godišnik Plovdiv, 3, 1959, p. 124, fig. 83.

[5] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, p. 318, fig. 99/2; M. Dumitriu, CNA, 13, 109, 1938, p. 20, fig. 7—10 (două figurine masculine și două feminine).

[6] R. Vulpe, Materiale, 6, p. 318, fig. 12/9. Același mod de realizare a ochilor se constată și pe alte figurine de la Popești (informație A. Vulpe).

[7] R. și Ec. Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 210, fig. 41.

[8] Informație D.V. Rosetti.

[9] O figurină foarte asemănătoare, dar de dimensiuni mai mici străpunsă în piept cu o vergea subțire, descoperită în 1954, a fost văzută de noi prin bunăvoința lui A. Vulpe. M. Turcu (*op. cit.*, p. 70) pomenește de o figurină similară cu aceasta, fără a preciza locul descoperirii ei pe teritoriul Bucureștilor socotind-o a fi amuletă; prin bunăvoința domniei sale am putut vedea și celelalte figurine de la Popești, aflate în colecția Muzeului de istoric a municipiului București și care prezintă multe trăsături comune cu figurinele noastre.

[10] R. și Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, p. 318, fig. 99/1; M. Dumitriu, *op. cit.*, pl. 1/8.

[11] V. Căpitanu și V. Ursachi, *op. cit.*, p. 125, fig. 32.

[12] I.H. Crișan, *op. cit.*, pl. 41/6.

proeminenţe laterale, sînii sînt slab reliefaţi, avînd porţiunea dintre ei spartă din vechime. Se păstrează pe o înălţime de 54,7 mm. A fost descoperită în 1972 în secţiunea X de pe mamelonul vestic, într-o groapă în care au mai apărut oase de animale, multă cenuşă şi cărbuni, fragmente de vetre, o pensetă de aramă, un împungător de os, ceramică lucrată cu mîna de dimensiuni mari şi în miniatură, fragmente de fructiere cu luciu negru; ceramica lucrată la roată este rară. Piesa se datează în secolul al II—lea î.e.n. Analogii apropiate nu are. După felul în care a fost modelată se apropie de unele figurine masculine de la Poiana [13], Răcătău şi Cuciulata.

Figurine antropomorfe şi zoomorfe de lut au mai fost descoperite în unele aşezări din Moldova (Poiana, Tiseşti, Răcătău, Băiceni [14], Şcheia [15] şi recent în aşezarea din secolele I—II e.n. de la Dumbrava, jud. Iaşi [16]), din Transilvania (Tilişca [17], Moreşti, Sighişoara şi Cuciulata) şi din Muntenia (Tinosul, Popeşti, Cetăţeni, Bucureşti) — vezi mai sus, nota 1. Cele mai reprezentative sînt figurinele de la Poiana, Popeşti, Răcătău şi Moreşti. Autorii raportului preliminar de la Poiana încadrau figurinele de acolo în două tipuri, în funcţie de gradul în care erau redate detaliile corporale şi le datau în perioada Latène III, făcîndu-se analogii cu unele piese asemănătoare din teritoriile locuite de celţi în aceeaşi perioadă [18]. În acelaşi raport figurinele antropomorfe de la Poiana erau socotite obiecte de cult cu caracter magic, expresie a unei influenţe mediteraneene, pătrunse prin filieră romană. În aceeaşi categorie au fost incluse şi figurinele zoomorfe, amuletele de metal, sticlă, os, piatră, coral, cochiliile marine importate, vasele în miniatură şi dinţii de mistreţ şi de urs găuriţi. Această interpretare a fost împărtăşită, în general, şi de alţi cercetători [19].

În ce priveşte reprezentările umane, trebuie subliniat faptul că marea majoritate a lor sînt masculine sau fără reprezentarea sexului. Fac excepţie unele figurine de la Poiana — vezi mai sus, notele 5,13 — şi figurina nr. 4 de la Piscul Crăsani. Aceasta din urmă se păstrează în condiţii atît de precare încît atribuirea sexului rămîne încă sub semnul rezervei.

În interpretarea acestor figurine se ridică din capul locului trei probleme: acelea ale *originii*, *datării* şi *semnificaţiei* lor.

La stadiul actual al cunoştinţelor noastre, cînd multe din figurinele de lut sînt încă nepublicate, este dificil şi prematur să se stabilească ori-

---

[13] R. şi Ec. Vulpe, *op. cit.*, p. 318, fig. 99/1. Un număr de 28 figurine, dintre care 25 feminine, au fost descoperite la Poiana în ultimul nivel, în două funduri de amforă: cf. R. Vulpe, AD, 12, 1931, p. 259—262 şi fig. 1—1. Cele 25 de figurine feminine sînt reprezentate cu mîinile legate la spate, iar cele masculine sînt străpunse ritual. Autorul le socotea executate de soldaţii romani în scopul robirii „in effigie" a unui trib barbar. În orice caz, deşi rudimentar aceste figurine nu fac parte din familia celorlalte. Alte două figurine feminine, rudimentare, au fost descoperite la Poiana într-un vas getic împreună cu alte obiecte magice şi publicate de M. Dumitriu, *op. cit.*, p. 20, fig. 9—10.

[14] Attila Laszló, AUI, 15, 1969, 1, p. 90—91.

[15] Gr. Foit, StMatSuceava, 1969, p. 23—36, fig. 8.

[16] Silviu Sanie, Flacăra Iaşului, 27 august 1972 — conform notei apărute în buletinul *Muzee, monumente istorice şi de artă. Informaţii culturale interne*, CID, 6, Bucureşti, 1972, p. 28—29.

[17] M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, p. 36, fig. 15.

[18] R. şi Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1933, p. 319.

[19] Vezi mai sus nota 1; cf. şi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 220, 271—272.

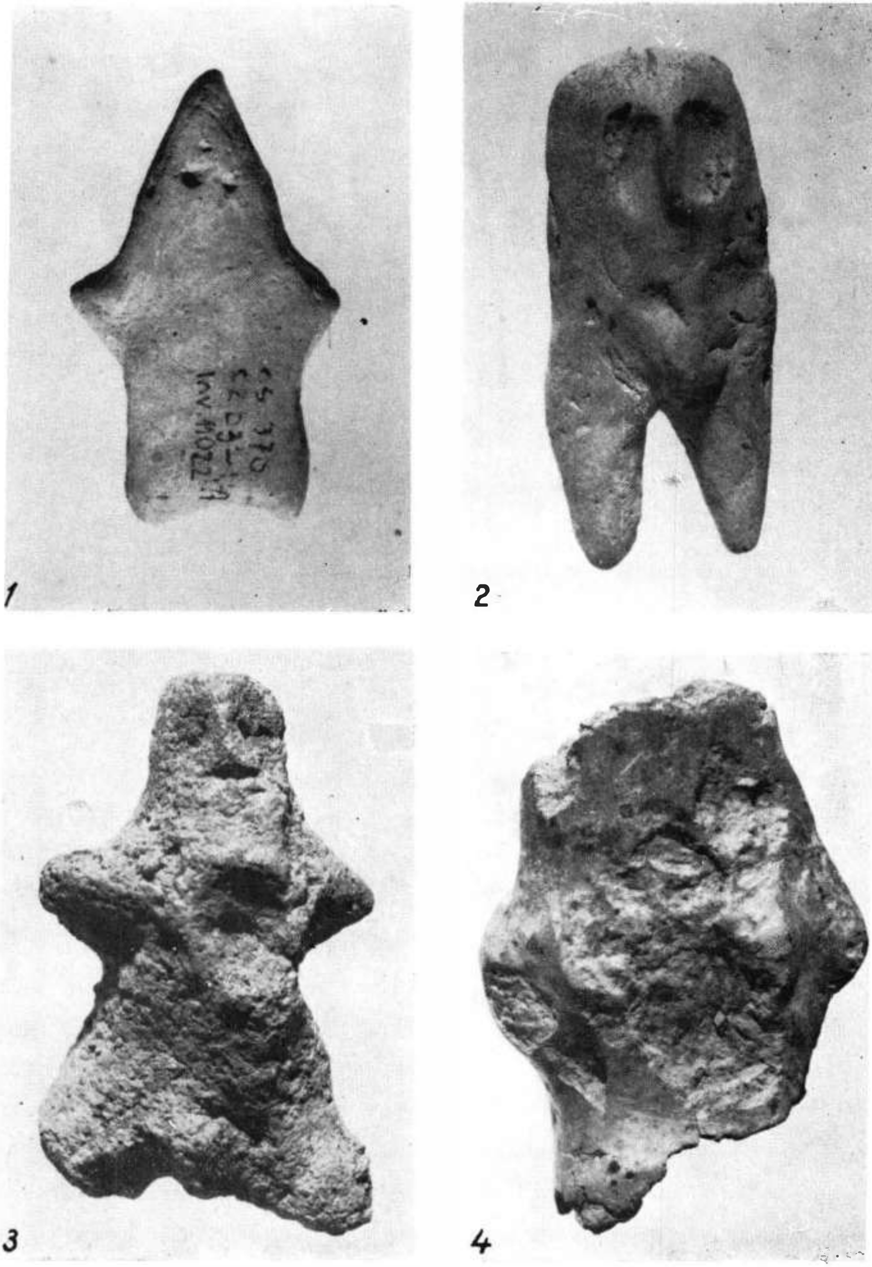

Fig. 2. Piscul Crăsani. Figurine antropomorfe de lut.

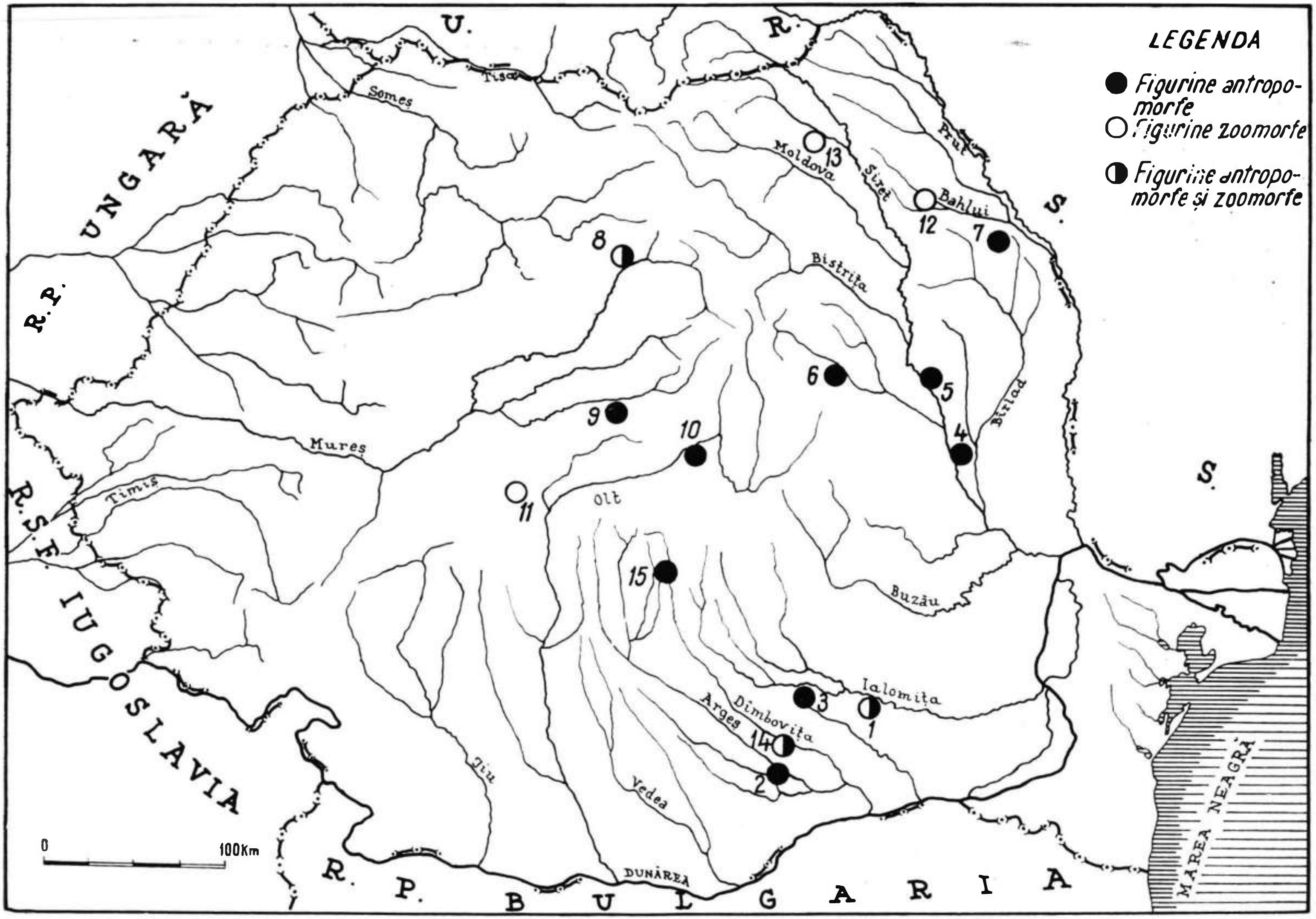

Fig. 3. Harta de răspîndire a figurinelor antropomorfe și zoomorfe de lut geto-dacice pe teritoriul României:
1 Piscul Crăsani; 2 Popești; 3 Tinosu; 4 Poiana; 5 Răcătău; 6 Tisești; 7 Dumbrava; 8 Moreşti; 9 Sighişoara; 10 Cuciulata; 11 Tilișca; 12 Băiceni; 13 Scheia; 14 București; 15 Cetățeni.

ginea lor. Se pot preciza însă unele puncte de reper. Astfel, figurinele zoomorfe de lut sînt cunoscute în mediul traco-geto-dac încă din perioada hallstattiană (Lechința de Mureș, Cuci, Teleac ș.a.) [20]. O figurină socotită antropomorfă și datată în aceeași perioadă a fost descoperită la Popești [21]. În necropolele tumulare din secolele IV—III î.e.n. de pe teritoriul Bulgariei —vezi supra, nota 4 — și de la Zimnicea [22] și Cetățeni [23] au fost descoperite numeroase obiecte mărunte modelate din lut, de formă fie piramidală, fie „ brăduț'', „ semilună cu crestături'' ș.a., a căror semnificație nu a putut fi deslușită. Au fost socotite însă piese de cult. Am văzut că în necropola de la Apollonia, în același context cu obiectele mărunte amintite, a apărut și o figurină antropomorfă întru totul asemănătoare cu figurina nr. 1 de la Piscul Crăsani. Pînă acum însă nu se poate stabili o filiație directă a figurinelor geto-dacice din cele hallstattiene.

Figurinele antropomorfe și zoomorfe geto-dacice apar odată cu începutul secolului II î.e.n., și sînt produse în continuare pînă în faza finală a epocii Latène (sec. I—II e.n.).

Pentru a studia *semnificația* acestor figurine este necesar să urmărim *contextul* în care apar ele. Am văzut că trei din figurinele de la Piscul Crăsani au apărut în *gropi* alături de alte materiale : cenușă, cărbuni, fragmente de vetre, ceramică locală și de import, vase în miniatură, obiecte de metal și oase de animale. În același context au apărut și figurinele de la Tinosul, Cetățeni, Poiana, Sighișoara ș.a. Radu Vulpe socotește aceste gropi ca fiind *gropi rituale*, legate de anumite sacrificii sau de cultul focului ; V. Pârvan, R. Vulpe în articole mai vechi, M. Macrea, M. Rusu și alții le-au socotit morminte de incinerație. În fine, D. Protase le acceptă, în general, *caracterul funerar*, făcînd comparații și cu mormintele celtice [24]. Dată fiind însă complexitatea inventarului acestor gropi, ele cu greu ar putea fi deosebite de gropile menajere, bazîndu-ne numai pe forma lor cilindrică — față de gropile „ pîlnie''. Alte figurine au apărut *în locuințe*, de obicei în apropierea *vetrei* (figurina nr. 1 de la Crăsani, cea de la Cuciulata), în *cuptor* (figurina zoomorfă de la Șcheia), într-un „ *mic colț de cult*'' ca la Dumbrava sau îngropate *într-un vas conținînd și alte obiecte de caracter magic* — ca la Poiana. Iar figurina de la Apollonia, socotită amuletă, a fost descoperită *într-un mormînt de incinerație*. Singurul element comun în toate aceste contexte este *cenușa* sau, mai exact, *focul* — aspect de care va trebui să se țină seama.

Faptul că nici una din figurinele de la Piscul Crăsani nu este identică cu piese din alte așezări, caracterul lor rudimentar pledează pentru fabricarea lor pe loc. Se știe dealtfel că stațiunea de aici era și un important centru de făurire a ceramicii. La vechile dovezi prezentate de I. Andrieșescu s-a adăugat în 1972 descoperirea resturilor unui grătar de la un cuptor de ars oale.

Pentru precizarea semnificației figurinelor geto-dacice din lut este necesară, așa cum am amintit, o studiere amănunțită a *tuturor* figurinelor

---

[20] I. Mitrofan, ActaMN, 4, 1967, p. 436, nota 7, fig. 2/1—3 ; Se dă și bibliografia mai importantă.

[21] R. Vulpe și colaboratorii, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 255 și fig. 21/5.

[22] Informație A.D. Alexandrescu.

[23] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1972, p. 22—23.

[24] *Ibidem*, p. 45—46, 71—74, cu bibliografia.

apărute pînă acum, o inventariere şi o eventuală clasificare a lor atît după criteriul stilistic cît şi după cel funcţional, legat de contextul în care au apărut. Numai după aceea se va putea trece la cercetarea originii acestor reprezentări, fie ea locală sau de influenţă străină.

Impresia noastră este că nu trebuie separate în mod arbitrar figurinele antropomorfe de cele zoomorfe, avînd în vedere maniera de executare şi contextele asemănătoare în care apar. Cît priveşte manifestările de caracter ritual sau magic de la Piscul Crăsani, vom putea avea o imagine mai clară asupra lor abia după cercetarea exhaustivă a aşezării (atît în interiorul incintei cît şi în afara ei) şi a necropolei. Anumite indicii nu lipsesc : vasele în miniatură aflate în număr mare, două figurine zoomorfe [25] şi patru antropomorfe, gropile rituale (încă puţin cercetate), o aplică zoomorfă ş.a. Formele şi mai ales detaliile atît de variate ale figurinelor antropomorfe de aici ar putea sugera o funcţionalitate diferită a lor şi, implicit, o anume complexitate a ritualurilor şi superstiţiilor locuitorilor de aici.

QUELQUES FIGURINES ANTHROPOMORPHES GÉTIQUES DÉCOUVERTES À PISCUL CRĂSANI (COMM. DE BALACIU, DÉP. DE IALOMIŢA)

RÉSUMÉ

L'Auteur présente quatre figurines anthropomorphes gétiques en terre cuite, découvertes dans la bien connue station gétique de Piscul Crăsani durant les fouilles des années 1970 et 1972. Toutes sont sommairement modelées. La première figurine (fig. 1/1, 2/1) n'a pas le sexe représenté. La seconde (fig. 1/2, 2/2) est masculine, sans bras et n'a pas la tête séparée du tronc ; la moue en est réalisée de manière expéditive et un signe croisé incisé au sommet de la tête se prolonge sur le dos et les côtes. La troisième (fig. 1/3, 2/3), toujours masculine, est plus soigneusement réalisée. On la remarque par une cavité hémisphérique à pointe aiguë pratiquée sur la poitrine. Enfin la quatrième figurine très détériorée (la tête et les pieds lui manquent) est féminine et lustrée. En ce qui concerne les conditions stratigraphiques, la première figurine se trouvait sur le foyer d'une hutte, les autres dans des fosses. Elles sont datées du IIe siècle av.n.è.

Des figurines masculines analogues on a trouvé dans d'autres stations gétiques contemporaines ou plus récentes. Quant à la quatrième figurine elle est jusqu'à présent la seule en son genre.

Tous les chercheurs roumains ont attribué aux figurines anthropo — et zoomorphes gétiques en terre cuite un caractère de culte, magique-religieux. Quoique les simulacres en terre cuite zoomorphes et même anthropomorphes sont connus dans le monde thrace dès le premier âge du fer, une liaison directe entre ceux-ci et les figurines du IIe — siècle av.n.è.est

[25] I. Andreişescu *op. cit.*, p. 27.

pourtant prématurée. Pour comprendre la signification des figurines gétiques il faut d'abord les connaître *en totalité*, avec leurs conditions de découverte. Les figurines connues jusqu'à présent ont été trouvées soit dans des fosses, avec de la cendre, du charbon et des objets de culte ou communs, soit dans des huttes, à côté du foyer, soit dans un pot avec d'autres objets magiques, ce qui indique une liaison avec l'usage du feu.

Les formes diverses sous lesquelles se présentent ces figurines, même dans une seule station, suggéraient une fonctionnalité variée pour cette espèce d'objets. Quant aux figurines de Piscul Crăsani, elles viennent enrichir le répertoire des objets de culte travaillés et découverts ici : des vases en miniature, des fosses rituelles, etc.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Piscul Crăsani. Figurines antropomorphes en terre cuite (environ 1/1)

Fig. 2. Piscul Crăsani. Figurines antropomorphes en terre cuite

Fig. 3. La carte de la diffusion des figurines anthropomorphes et zoomorphes géto-daces en terre cuite sur le territoire de la Roumaine. 1 Piscul Crăsani ; 2 Popeşti ; 3 Tinosu ; 4 Poiana ; 5 Răcătău ; 6 Tiseşti ; 7 Dumbrava ; 8 Moreşti ; 9 Sighişoara ; 10 Cuciulata ; 11 Tilişca ; 12 Băiceni ; 13 Şcheia ; 14 Bucureşti ; 15 Cetăţeni.

UN MORMÎNT SARMATIC DESCOPERIT LA LUCIU (JUD. BUZĂU)

DE

VASILE DRÂMBOCIANU

În luna februarie 1973, în partea de nord-est a ostrovului numit „ Popina pe Balta mică'', în timpul săpării unei gheţării, a fost descoperit un mormînt de înhumaţie [1]. Scheletul a fost găsit la adîncimea de 2,5 m. După datele furnizate de descoperitori, scheletul era, foarte probabil, orientat N—S (cu capul la nord), întins pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului.

Inventarul mormîntului, pare-se salvat în întregime, cuprinde trei vase, o fusaiolă, precum şi mai multe obiecte de podoabă din bronz.

La dreapta craniului se afla un urcior (1); un bol (2) era situat în dreptul labei piciorului stîng, iar lîngă piciorul drept a fost găsită o căniţă (3). Pe pieptul defunctului au fost depuse o fibulă şi o oglindă de tip sarmatic. La încheietura mîinii stîngi s-a descoperit un obiect de bronz tubular, de un tip greu de definit, în bună măsură şi din cauza stării precare de conservare. După informaţiile descoperitorilor, clopoţelul şi fusaiola ar fi fost găsite între labele picioarelor.

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt principalele date relative la obiectele de inventar descoperite.

1. Urcior de tip roman cu o toartă, avînd corpul bitronconic şi gura în formă de pîlnie (fig. 1/1). A fost lucrat la roată dintr-o pastă fără impurităţi, omogenă, de culoare roşie-cărămizie. Vasul nu este ornamentat. Dimensiuni : Î = 19,3 cm ; diam. max. = 16 cm. O analogie exactă pentru urcior nu am putut găsi.

2. Bol semisferic cu suport inelar, lucrat la roată dintr-o pastă fină (fig. 1/2). Vasul este bine ars, avînd o culoare cenuşie uniformă. Dimensiuni : Î = 5 cm ; diam. max. = 9,5 cm ; diam. fund. = 5 cm. Pe baza unor descoperiri similare tipul ar putea fi datat în secolul al III-lea e.n. [2].

[1] Acest punct se află la circa 600 m nord de şoseaua care leagă comunele Luciu şi Largu şi la circa 1 km est de satul Luciu. Mormîntul a fost descoperit de o echipă de muncitori ai „Punctului piscicol'' condusă de Ştefan Ion. Descoperirea a fost semnalată Muzeului judeţean de istorie Buzău de către Ion Bobocea, directorul Şcolii generale din Luciu.

[2] Bucur Mitrea, SCIV, 13, 1962, 2, p. 433 şi fig. 2/2.

S C I V A , tomul 25, nr. 2, Bucureşti, 1974, p. 303—307

3. Căniță romană cu buza evazată și corp aproape sferic prezentînd coaste orizontale (fig. 1/3). Toarta, ruptă din vechime, nu a fost găsită. Vasul este lucrat la roată dintr-o pastă cu un procentaj mai ridicat de

Fig. 1. Luciu, jud. Buzău. Ceramică romană din mormintul sarmatic: 1 urcior; 2 bol; 3 căniță (circa 1/2 mărime naturală).

nisip și a fost ars uniform, căpătînd culoarea galbenă-portocalie. Dimensiuni: Î = 8,5 cm; diam. max.=8,5 cm. Forma și tehnica de lucru sînt caracteristice, mai curînd, secolului al III-lea e.n.[3]

[3] Un văscior asemănător a fost descoperit la Govora, doar că acesta avea coaste numai pe partea superioară, vezi Gh. I. Petre, SCIV, 19. 1960, 1, p. 151, fig. 3/4.

4. Fusaiolă tronconică lucrată din pastă fină de culoare cenuşie (fig. 2/1). Dimensiuni : Î = 2 cm ; diam. = 3 cm. Fusaiole de acest fel au fost descoperite într-o serie de necropole sarmate de pe teritoriul ţării noastre [4].

5. Fibulă din sîrmă de bronz cu resort scurt (patru spire) şi cu coarda trecută pe după capul arcului (fig. 2/2). Arcul este înalt şi se termină într-un picior cu pinten şi portagrafă înaltă. Dimensiuni : Î = 3,1 cm ; lung. = 6,8 cm. Este un tip deosebit de fibulă de epocă romană, pentru care nu am putut găsi analogii exacte. În ceea ce priveşte forma resortului, cunoaştem o analogie în mormîntul de la Şendreni, datat de I.T. Dragomir în prima jumătate a secolului al III-lea. e.n. [5].

6. Oglindă de bronz fragmentară (fig. 2/3). Pare a fi fost spartă cu ocazia descoperirii, aproximativ o jumătate din ea pierzîndu-se cu această ocazie. Este de tipul obişnuit sarmatic, de formă rotundă cu mîner scurt dreptunghiular găurit. Pe marginea oglinzii se mai poate recunoaşte chenarul în relief, în schimb forma tamgalei care ar fi trebuit să ocupe centrul ei nu mai poate fi observată datorită proastei stări de conservare. Pe teritoriul ţării noastre astfel de oglinzi apar frecvent în necropolele sarmatice şi carpice din secolul al III-lea e.n. [6].

7. Clopoţelul din bronz este de formă piramidală, prevăzut cu urechiuşa pentru atîrnat (fig. 2/4). Limba este din fier. Dimensiuni : Î = 3,9 cm ; baza = 2,4 × 2,4 cm. Clopoţei piramidali se întîlnesc frecvent în mormintele sarmate din secolele II—III e.n. din sud-vestul U.R.S.S. şi de pe teritoriul României. Menţionăm descoperirile de la Largu, Şendreni [7], Valea Lupului [8].

8. Obiect tubular din tablă de bronz, prevăzut la capăt cu un nit transversal (fig. 2/5). În ciuda stării de conservare foarte proaste se poate presupune că avem de-a face cu una din acele piese de inventar care apar în necropolele de epocă romană, a căror utilizare nu a putut fi pînă în prezent precizată. O piesă asemănătoare a fost descoperită în mormîntul sarmatic de la Focşani [9].

★

Analiza inventarului ne arată că mormîntul descoperit la Luciu a aparţinut unei femei [10]. Că acest mormînt făcea parte dintr-un grup, respectiv dintr-o necropolă mai mare, o dovedesc relatările mai multor locuitori din Luciu, după care, în urmă cu 2—3 ani, în acelaşi loc, ar mai fi fost descoperite schelete umane, lipsite însă de inventar. Pînă în prezent aceste informaţii nu au putut fi verificate prin întreprinderea unei săpături sistematice.

---

[4] Gh. Diaconu, SCIV, 14, 1963, 2, p. 323 şi fig. 3/4.

[5] I. T. Dragomir, Rev. Muz, 4, 1968, p. 363—365.

[6] I. T. Dragomir, Materiale, 5, 1959, p. 478, fig. 4/10 şi 4/11 ; Gh. Diaconu, *op. cit*,. p. 325, fig. 1/3, p. 327, fig. 2/6, p. 332, fig. 4/4 ; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 432, fig. 1 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, pl. 173 şi 174.

[7] I. T. Dragomir, Materiale, 5, p. 478, fig. 4/9, p. 479.

[8] M. Dinu, AUI, secţ. III, 1955, 1—2, p. 80, fig. 10/6.

[9] S. Morintz, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 451—471, fig. 4/4.

[10] În momentul sosirii noastre la faţa locului, scheletul uman era deja distrus şi amestecat cu pămînt, neputindu-se recupera.

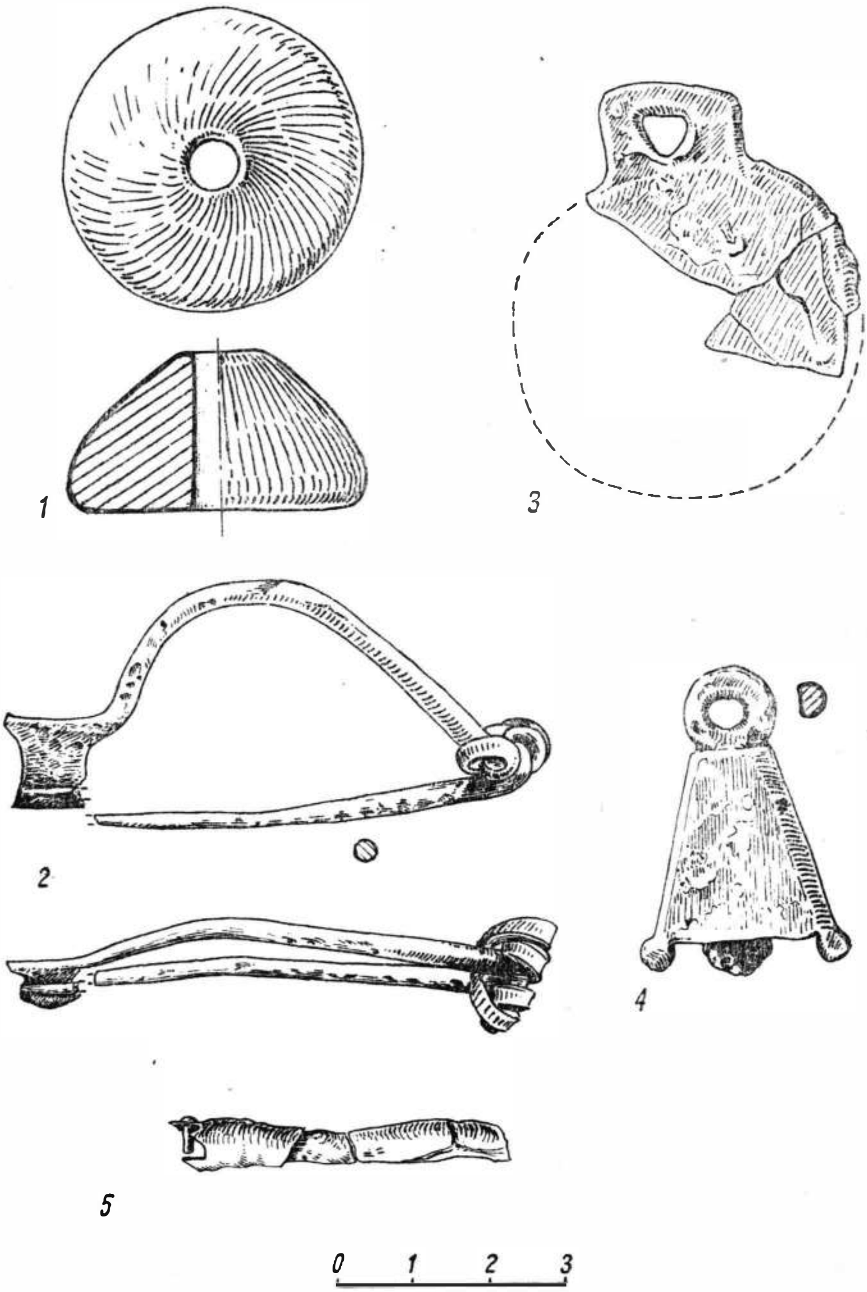

Fig. 2. Luciu, jud. Buzău. Inventarul mărunt al mormîntului sarmatic: 1 fusaiolă; 2 fibulă; 3 oglindă-pandantiv; 4 clopoţel; 5 obiect tubular. 1 lut ars; 2, 3, 5 bronz; 4 bronz şi fier (mărime naturală).

Ţinînd seama de ritul funerar, precum şi de tipologia obiectelor de inventar, putem încadra mormîntul de la Luciu în seria mormintelor sau necropolelor sarmate contemporane de pe valea Călmăţuiului şi de pe linia Dunării muntene. Acestea constituie un orizont denumit Tîrgşor-Olteniţa-Călmăţui şi sînt datate în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. [11].

UNE TOMBE SARMATE DÉCOUVERTE À LUCIU (DÉP. DE BUZĂU)

RÉSUMÉ

Au lieu-dit « Popina pe Balta mică », situé à 600 m au Nord de la route Luciu-Largu et à 1 km Est du village de Luciu, on a découvert par hasard une tombe d'inhumation. L'inventaire de cette tombe comprend trois vases romains, une fusaïole, une fibule, un miroir-pendentif, une clochette de forme pyramidale et un objet tubulaire fragmentaire en bronze.

L'analyse de l'inventaire archéologique indique que cette tombe appartenait à une femme. Le rite funéraire, aussi bien que la typologie des objets, rangent la découverte de Luciu parmi les tombes et les nécropoles sarmates de l'horizon dit Tîrgşor-Olteniţa-Călmăţui, daté de la première moitié du IIIe siècle de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Luciu, dép. de Buzău. Poterie romaine découverte dans la tombe sarmate: 1 cruche; 2 bol; 3 cruchon (environ 1/2 grandeur naturelle).

Fig. 2. Luciu, dép. de Buzău. Objets trouvés dans la tombe sarmate: 1 fusaïole; 2 fibule; 3 miroir-pendentif; 4 clochette; 5 objet tubulaire. 1 terre cuite; 2, 3, 5 bronze; 4 bronze et fer (grandeur naturelle).

[11] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 339.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA MOTIVELOR CERAMICII ORNAMENTALE MEDIEVALE MOLDOVENEȘTI *

DE

EUGENIA NEAMȚU

În ultimele decenii s-au înregistrat succese importante în studierea diferitelor probleme, mai puțin cercetate în trecut, din istoria evului mediu românesc. În acest vast domeniu de cercetare, arheologia medievală, alături de alte discipline, a adus o contribuție, deloc neglijabilă, la cunoașterea culturii materiale și spirituale a satului și orașului moldovenesc. Astfel, datele arheologice permit, alături de cele scrise, o apreciere mai exactă a nivelului de dezvoltare atins de îndeletnicirile agricole, de meșteșuguri, de dezvoltarea comerțului etc.

În urma cercetărilor arheologice efectuate în diferitele așezări rurale și urbane, ca și la anumite curți boierești și domnești, s-au putut face observații prețioase cu privire la sistemul de construcție al locuințelor. S-a constatat că, în afară de locuințele modeste ale sătenilor și ale unor orășeni, s-au construit și altele, din piatră sau din lemn, mai confortabile și mai spațioase, cum ar fi cele ale domnilor, boierilor și chiar ale unor orășeni mai înstăriți.

Distruse în majoritatea lor prin incendiu, arareori s-au păstrat unele indicii privind mobilierul sau alte elemente de decor interior. N-au putut fi însă distruse materialele ceramice; elementele decorative de interior ne edifică, într-o oarecare măsură, asupra gustului artistic și concepțiilor despre frumos ale stăpînilor acestor locuințe.

Asemenea materiale, utilizate dealtfel și la decorarea exterioarelor bisericilor, sub formă de discuri și ciupercuțe, nu au rămas în afara preocupărilor unora dintre cercetătorii noștri. S-au făcut observații, nu lipsite de interes, cu privire la proveniența acestor materiale, evidențiindu-se frumusețea și varietatea decorului și a cromaticii lor. În mod obișnuit, nu s-a încercat să se deschidă, pe baza studierii atente a anumitor reprezentări, căi spre cunoașterea orizontului gîndirii celor ce le-au creat și utilizat.

* Comunicare ținută în ședința din 3 aprilie 1973 a Secției de arheologie a Institutului „A.D. Xenopol" Iași.

C I V A , tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 309 — 313

10 — c. 1249

Trebuie, de la bun început, să arătăm că inventarul ceramic la care ne referim se distinge nu numai prin frumuseţe, ci şi printr-o mare varietate de motive. Alături de cele geometrice, aflate evident în legătură cu arta populară, de unele reprezentări heraldice, scene de cavaleri — acestea din urmă specifice mai ales mediului domnesc şi boieresc — se întîlnesc, de asemenea, reprezentări umane, precum şi păsări şi animale, pentru care nu se pot găsi întotdeauna, cu uşurinţă, semnificaţii. Uneori, ca sursă de inspiraţie a putut servi *Fiziologul*, o curioasă carte de ştiinţe naturale, cu o largă circulaţie în Europa medievală [1].

Considerăm că meşterilor olari, specializaţi în modelarea ceramicii decorative, în afară de sursele de inspiraţie deja amintite, le-au stat la îndemînă şi altele, izvorîte din viaţa de toate zilele a mediului ambiant, ca şi din nesecatul şi bogatul tezaur al folclorului nostru, mult mai accesibil unei tratări plastice.

De un interes aparte considerăm a fi motivul înfăţişat pe o placă ceramică (reprezentînd un grup de trei figuri), descoperită pe teritoriul oraşului Iaşi, în vara anului 1961, cu ocazia săpăturilor pentru fundaţia Liceului nr. 6 „V. Alecsandri”, de pe strada Costache Negri (fig. 1). Piesa aflată în discuţie a fost datată, pe baza asocierii ei cu două tezaure monetare, în secolul al XVI-lea.

Lucrată dintr-o pastă ce conţine ca degresant nisip în compoziţie arsă la roşu-gălbui, această placă, nesmălţuită, are forma dreptunghiulară, cu Î = 26 cm, l = 19 cm şi grosimea, cu tot cu margine, de 3,2 cm. Piesa la care ne referim nu a fost prevăzută cu gardină; ea prezintă pe spate doar amprentele degetelor meşterului care a apăsat lutul în tipar. În această situaţie, este mai greu de precizat funcţia pe care placa a îndeplinit-o în locuinţa orăşenească în care a fost descoperită.

Prima dintre cele trei figuri, ce constituie motivul acestei piese, este dispusă în semiprofil, spre centrul plăcii, şi înfăţişează un urs cîntînd dintr-un cimpoi. Cea de a doua figură, mai mică, situată pe un alt plan, dispus în partea centrală, dar inferioară a plăcii, reprezintă un bovideu bătînd toba. Înpartea stîngă a plăcii (dreapta figurii), situată aproximativ pe acelaşi plan cu prima, se află cea de a treia figură, înaripată, redată din faţă şi numai cu capul întors spre prima figură.

Cu privire la placa respectivă, într-o lucrare colectivă, am exprimat părerea că scena înfăţişată ar fi inspirată din folclorul moldovenesc[2].

---

[1] Alcătuită în Egipt, după unii cercetători în secolul al II-lea e.n. (N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, I, Bucureşti, 1929, p. 190), după alţii în secolul al IV-lea e.n. (Al. Piru, *Literatura română veche*,[2] Bucureşti, 1962, p. 230; idem, în *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 496), trece în Bizanţ şi apoi în Occident, unde, sub numele de *Bestiarii*, s-a bucurat de o largă popularitate împrumutînd artei medievale o serie de motive decorative (N. Cartojan, *op. cit.*, p. 190). Vieţuitoarele descrise în *Fiziolog* erau apoi interpretate ca simboluri ale unor idei morale şi religioase (*Ibidem*, p. 188). Astfel, de pildă, scena pelicanului care îşi sfîşie pieptul, pentru ca din sîngele lui să-şi hrănească puii, înfăţişată la noi pe o cahlă datînd din secolul al XVI-lea (B. Slătineanu, P. Stahl, P. Petrescu, *Arta populară în Republica Populară Română. Ceramica*, Bucureşti, 1958, p. 22, fig. 18; B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, Bucureşti, 1958, p. 103—104 şi fig. 93), considerată a fi un blazon sau o reprezentare a bisericii catolice (*ibidem*, p. 104 şi nota 1), poate fi interpretată, în lumina *Fiziologului*, ca avînd un sens mistic, înfăţişînd pe Iisus” (N. Cartojan, *op. cit.*, p. 189).

[2] Al. Andronic, Eugenia Neamţu şi Stela Cheptea, ArhMold, 9 (în pregătire).

Fig. 1. Iaşi — Sf. Sava. Placă din ceramică înfăţişînd o scenă folclorică.

Ulterior, ea a mai fost considerată drept reprezentarea unei fabule sau a unui spirit de frondă în mediul feudal orăşenesc[3].

Se ştie că, atît în antichitate cît şi în evul mediu, motivul animalelor cîntînd din instrumente muzicale apare pe o arie destul de largă, dar problema, deosebit de complexă, nu-şi găseşte locul în cadrul unui simplu articol. În stadiul actual al cercetărilor, lipsesc, cel puţin deocamdată, argumentele care să ne permită să admitem că, meşterul care a executat placa decorativă de care ne ocupăm, a avut la dispoziţie un model străin. Mai plauzibilă ni se pare ipoteza după care acesta s-a putut inspira din bogatul nostru folclor, ale cărui rădăcini se află împlîntate adînc în trecut.

Datinele legate de sărbătorile de iarnă, şi în special cele specifice Anului Nou, sînt, fără îndoială, cele mai frumoase şi mai variate. S-a stabilit deja, pe baza unui studiu amănunţit, că acestea sînt deseori un amestec între tradiţiile şi credinţele păgîne cu cele creştine şi cu multe reminiscenţe din antichitatea greco-romană[4]. S-a perpetuat pînă în zilele noastre, în ciuda unei dîrze opoziţii din partea bisericii oficiale, şi obiceiul deghizărilor practicat cu prilejul Anului Nou[5].

La prima vedere scena înfăţişată pe placa în discuţie, descoperită la Iaşi şi datată în secolul al XVI-lea, ar putea fi interpretată drept o redare plastică a acestui obicei folcloric, atît de caracteristic pentru Anul Nou.

O examinare mai atentă, însă, a figurilor amintite ne obligă să acceptăm concluzia că, în cazul aflat în discuţie, nu avem de a face cu nişte personaje umane deghizate în animale, oricît de tentantă ni s-ar părea această soluţie, ci pur şi simplu cu animale, dintre care unele reale, altele, se pare, fantastice. Astfel, atît schiţarea în mare a siluetei figurilor cît şi felul de redare a membrelor anterioare şi posterioare ale acestora sînt suficiente elemente pentru a îndepărta definitiv presupunerea că aici am avea de-a face cu figuri umane. Sînt animale ce îndeplinesc doar unele funcţii umane şi anume ursul cîntă din cimpoi, bovideul bate toba, iar cel de al treilea animal, pare a schiţa o mişcare de dans.

Se pune întrebarea, firească dealtfel, care este sensul acestei reprezentări, de vreme ce ipoteza travestirii în animale nu mai poate fi acceptată ?

Folcloriştii noştri au consemnat credinţa după care în noaptea Anului Nou animalele îndeplinesc anumite funcţii umane. Astfel, se relata că, în această noapte, animalele, întocmai ca oamenii, comunică între ele prin viu grai[6]. Se considera însă că cine se încumeta să asculte o atare convorbire îşi pierdea viaţa[7].

---

[3] Al. Andronic, Comunicare ţinută în cadrul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol'' din Iaşi.

[4] P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi*, Extras din Arhiva, XXXVIII (1931), Iaşi, 1931, p. 4. Se ştie că la traci, greci şi romani au fost foarte populare unele sărbători, ca de pildă cele care aveau loc în cinstea lui Dionys Tracicul, Leneele, şi cele de la Calendele lui Ianuar, caracterizate printr-o mare veselie, de la care nu lipseau nici deghizările (*Ibidem*, p. 1 şi urm.).

[5] *Ibidem*, p. 43 şi urm.

[6] Şezătoarea. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare, I, 1893, 11—12, p. 292; S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, *I*, Bucureşti, 1898, p. 5.

[7] Şezătoarea, I, p. 292—293; S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 5.

Avîndu-se în vedere datele menționate mai sus, considerăm că nu este lipsită de temei afirmația, conform căreia scena de pe placa în discuție reprezintă tocmai un atare moment folcloric, specific nopții Anului Nou[8].

Faptul că o asemenea credință, cu largă răspîndire în mediul rural, apare și în mediul urban, la Iași, nu trebuie să ne surprindă. Transformarea unei așezări rurale într-o așezare urbană n-a atras după sine schimbarea totală și bruscă a concepției locuitorilor ei. Creațiile folclorice, cu adînci rădăcini în trecut, au continuat să se bucure, cel puțin în anumite cercuri ale mediului urban, de o largă răspîndire. Dacă în mediul rural ele s-au transmis numai prin viu grai, în orașe, unde în genere nivelul cultural a atins limite mai înalte, a devenit posibilă transpunerea unor obiceiuri în domeniul, mai pretențios, al creației plastice.

Este foarte probabil că aceste credințe populare, astfel reprezentate, găseau admiratori nu atît în rîndul feudalilor, cît mai ales în mediul orășenilor în amintirea cărora mai erau încă vii credințele străbune.

Placa decorativă descoperită la Iași, care face obiectul cercetării noastre, prezintă valoarea unui document și pentru un capitol, încă insuficient cercetat la noi, privind istoria muzicii populare. Animalele înfățișate aici se slujesc de instrumente muzicale, ca cimpoiul și toba, larg utilizate în epoca feudală. Dealtfel, pentru această vreme, cimpoiul constituia un instrument muzical care se bucura de o largă prețuire în cele mai diferite medii sociale din Moldova. Nu întîmplător el apare și pe unele cahle descoperite nu numai în locuințele orășenilor, ci și în cele ale domnilor. Prezența unor asemenea cahle, încă din secolul al XV-lea, la curțile domnești din Iași, Suceava și Hîrlău este semnificativă în această privință[9].

Descoperirile arheologice din ultima vreme ne-au pus în fața unor mărturii destul de importante privind istoria evului mediu românesc. Lucrările de clasificare și prezentare a acestor materiale trebuie, după părerea noastră, considerate doar ca o primă etapă pe drumul, mult mai anevoios, al înțelegerii și reconstituirii trăsăturilor specifice ale culturii materiale și spirituale medievale moldovenești. Pentru a atinge acest ultim obiectiv, de importanță majoră, este necesară, nu numai investigarea izvoarelor istorice scrise, ci și a unor surse de informare din alte domenii de cercetare, în mod obișnuit mai puțin utilizate.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES MOTIFS DE LA CÉRAMIQUE ORNEMENTALE MOLDAVE DU MOYEN-ÂGE

RÉSUMÉ

L'Auteur se propose d'expliquer la signification de l'image reproduite sur un carreau décoratif non émaillé, datant du XVIe siècle, découvert à

[8] O interpretare identică s-a dat unei scene asemănătoare, provenind de la Tell-Halaf. Scena de la Tell-Halaf, mai amplă, sculptată în piatră, înfățișează mai multe animale, printre care un leu, un măgar, un urs, o gazelă, o maimuță, un cîine, un lup etc., dintre care unele cîntă la instrumente muzicale, în vreme ce altele dansează sau poartă băuturi în coji de fructe (Atlantis. Länder, Völker, Reisen, Jahrgang, 4, Zürich, 1932, p. 630). S-a admis, într-o lucrare recentă, că sculptura de la Tell-Halaf reprezintă animale care, cu ocazia sărbătorii Anului Nou, își schimbă rolurile, exercitînd funcții omenești (M. Riemschneider, *Lumea hitiților*, București, 1967, p. 177 și pl. 80/3).

[9] Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, ArhMold, 5, 1967, p. 242 și fig. 47/3—4.

Iassy en 1961, au cours des excavations faites pour la construction d'une école.

L'image reproduit trois figures : un ours jouant d'une cornemuse, une bête bovine frappant un tambour et un animal fantastique ailé et dansant. Selon l'Auteur, ces trois figures ne représentent pas des êtres humains déguisés. Se fondant sur des données du folklore, il soutient que cette image représente des animaux accomplissant des actes que des êtres humains pourraient faire à l'occasion de la nouvelle année, notamment jouer d'instrumentes de musique et danser.

La scène reproduite sur le carreau fournit des renseignements sur certains aspects, encore peu connus, de la culture spirituelle de la société moldave au Moyen-Âge.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Jassy — Sf. Sava. Carreau décoratif de céramique d'intérieur représentant une scéne du folklore.

Dacoromania. Lahrbuch für östliche Latinität, 1, 1973, Ed. Paul Miron, Freiburg/München, Edit. Karl Alber.

Pentru cititorul interesat în progresele cercetării istoriei vechi şi medievale timpurii a patriei, apariţia lucrării de faţă reprezintă un deziderat împlinit, ea constituind concentrarea celor mai noi şi mai argumentate date în legătură cu istoria Daciei după 271. Aşa cum arată parţial şi titlul, volumul reprezintă o culegere de lucrări din mai multe domenii (istorie, arheologie, lingvistică şi etnografie) ale unor reprezentanţi ai şcolii româneşti şi din străinătate care se ocupă de istoria Daciei într-un moment cînd viaţa ei în cadrul Imperiului roman s-a încheiat. Prilejul alcătuirii volumului l-a constituit colocviul societăţii „Mihai Eminescu" care a avut loc la Freiburg în decembrie 1971 cu tema: *Dacia după edictul lui Aurelianus (271) şi naşterea poporului român*. Iniţiatorul colocviului şi redactorul principal al volumului de comunicări a fost prof. Paul Miron de la Universitatea din Freiburg. Un grup destul de mare de cercetători (istorici şi filologi) semnează articole în acest volum.

Înainte de a face cîteva observaţii asupra lucrării în general vom face o foarte scurtă trecere în revistă a sumarului cărţii. Volumul are patru părţi: istorie, arheologie, lingvistică şi etnografie. Prima şi cea de-a treia parte sînt cele mai ample.

Istorie: Vl. Iliescu, *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen*, p. 5—28; A. Bodor, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia*, p. 29 — 40; R. Vulpe, *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurelien*, p. 41 — 51; E.K. Chrysos, *Gothia romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4. Jh.*, p. 52 — 64; T. Zawadski, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, p. 65 — 68; Em. Popescu, *Das Problem der Kontinuität in Rumänien im Lichte der epigraphischen Entdeckungen*, p. 69 — 77; I. Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problemes*, p. 78—103; Şt. Ştefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, p. 104 — 113; S. Papacostea, *Selbstwusstsein oder eingeführtes Streugut: der Romanitätsgedanke der Rumänen im Mittelalter*, p. 114 — 123; A. Ambruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „Romania" im rumänischen Mittelalter*, p. 124 — 134.

Arheologie: K. Horedt, *Das archäologische Bild der romanischen Elemente nach der Räumung Dakiens*, p. 135 — 148; D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelien (IIIe — Ve siècle)*, p. 149 — 161; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschung über den Zeitraum von 3. — 10. Jh. östlich der Karpaten*, p. 162 — 173.

Lingvistică: Al. Rosetti, *Considérations sur la formation de la langue roumaine*, p. 177 — 182; P. Miron, *Die rumänische*

Sprachgemeinschaft, p. 183 — 188 ; I. I. Russu, *Die autochtonen Elemente im Wortschatz der rumänischen Dialekte*, p. 189 — 196 ; C. Poghirc, *Sur les éléments de substrat du roumain*, p. 197 — 209 ; S. Stati, *Le Latin oriental et la reconstruction du roumain commun*, p. 210 — 214 ; A. Avram, *Sur le caractère roman de la phonétique et de la phonologie du roumain*, p. 215 — 221 ; M. Caragiu — Marioţeanu, *Les idiomes romans sud-danubiens du point de vue typologiques*, p. 222 — 227 ; G. Schramm, *Der rumänische Name der Donau*, p. 228 — 236 ; I. Ronca, *Presunti o probabili iranismi nell'onomastica daco-getica secondo la Geografia di Tolomeo*, p. 237 — 251.

Etnografie : M. Pop, *Genuine romanische Elemente in der rumänischen Volkstradition*, p. 255 — 262 ; D. Pop, *La question de l'héritage latin dans le folklore roumain*, p. 263 — 269.

La sfîrşit volumul are indici : I, de autori şi nume de persoane ; II, de toponime şi nume de popoare.

Aşa cum reiese din sumar, autori, reprezentînd cercetarea noastră, alături de specialiştii din străinătate care se ocupă de problema romanităţii orientale, încearcă să completeze, să explice prin puncte noi de vedere (rezultate ale celor mai recente cercetări) condiţiile, felul şi data cînd s-a făcut retragerea administraţiei romane din Dacia, situaţia acestui teritoriu în perioada următoare acestui eveniment. Sînt prezentate deci aspecte ale procesului de formare al poporului şi limbii române şi moştenirea tradiţională în legătură cu acest eveniment. Din punct de vedere cronologic evenimentele se opresc la apariţia primelor formaţii statale româneşti. Este pentru prima dată cînd se încearcă o asemenea „concentrare" de forţe în legătură cu problema continuităţii daco-romanilor, prima însumare a tuturor factorilor cercetării care pot aduce contribuţii la această temă. De aceea apariţia volumului este foarte importantă. Desigur că acest început frumos va fi continuat şi apelîndu-se la toţi specialiştii ştiinţelor respective se vor putea aduce noi contribuţii în legătură cu problema continuităţii.

Părăsirea Daciei, retragerea administraţiei şi trupelor romane reprezintă din punct de vedere istoric o frîngere bruscă a existenţei unor provincii romane (cele trei Dacii). Dar acest eveniment nu a însemnat nici o clipă încetarea legăturilor între populaţia rămasă aici şi Imperiul roman. Ba mai mult, este evident că nici romanii nu au renunţat la stăpînirea unor părţi din Dacia pentru siguranţa graniţei lor pe fluviu. Motivul care ne-a îndemnat să prezentăm volumul este contradicţia dintre două articole semnate de T. Zawadski, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, p. 65 — 68 şi respectiv D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après Aurelien (IIIe — Ve siècle)*, p. 149 — 161. D. Tudor susţine pe bună dreptate şi cu dovezi incontestabile, că după Aurelian au fost efectuate recuceriri de teritorii la nord de Dunăre în Oltenia. Teza domniei sale reprezintă un punct de vedere al istoriografiei româneşti acceptat de mulţi ani [1]. T. Zawadski înclină să creadă că recucerirea Daciei a fost mai mult o „idee" decît o realizare, că ea a fost limitată numai la partea de sud a Olteniei, şi că opinia publică românească însăşi (!!) nu pare a considera această recucerire decît un succes efemer şi nu o veritabilă ocupare a Daciei.

De la bun început trebuie să afirmăm că ne situăm pe o poziţie opusă „ideii" că recucerirea Daciei a rămas doar o „idee", şi că opinia publică românească ezită în a crede că s-au efectuat recuceriri reale la nord de fluviu. În primul rînd trebuie să pornim de la fapte : retragerea romanilor din Dacia nu a fost un eveniment izolat, ea s-a făcut după mijlocul secolului al III-lea în condiţii cînd imperiul a trebuit să renunţe la mai multe teritorii (părţi din Germania Inferior, Agri Decumates — teritoriul dintre

---

[1] D. Tudor, RIR, 10, 1940, p. 216—225; I.I. Russu, *Miscellanea Dacica. Constantin cel Mare Dacicus*, AIIN, 11, 1946—1947, p. 18 (extras); D. Tudor, *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 647—665 ; idem, *Oltenia romană* [3], Bucureşti, 1968, p. 425—459; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 464—474.

Dunăre şi Rin —, Mesopotamia etc.). Nu trebuie uitat că dintre regiunile amintite Dacia este ultima din care se retrag romanii. Nici nu se ştie astăzi cu precizie dacă toată Dacia a fost „părăsită" sau numai părţi din ea. Începînd cu Aurelianus încă, împăraţii romani au părăsit defensiva la graniţe, purtînd acţiuni intense pentru a readuce imperiul în hotarele sale mai vechi. Culmea redresării teritoriale este atinsă în timpul tetrarhiei şi sub Constantin cel Mare. Acum sînt recucerite parţial sau în întregime teritoriile pierdute în timpul crizei militare de la mijlocul secolului al III-lea. Recucerirea Daciei nu este amintită numai de un singur izvor. Pot fi folosite mai multe surse antice pe această temă, iar dacă ne îndoim de veridicitatea datelor oferite de izvoare în legătură cu Dacia (aşa cum face T. Zawadski) atunci trebuie să facem acest lucru pentru toate teritoriile în discuţie. Or, acest lucru ar fi deosebit de greu. Punînd în discuţie greutatea unor argumente arheologice (pe care T. Zawadski pare a nu le cunoaşte) în legătură nu numai cu Oltenia ci şi cu Banatul, atunci devine foarte greu să se mai susţină că recucerirea Daciei a fost numai o idee. Dealtfel trebuie să recunoaştem că a fost o „idee" foarte frumoasă de vreme ce a durat aproape 75 de ani! Interpretarea în acest fel a unui izvor, neîncadrarea (şi poate chiar necunoaşterea) contextului istoric în legătură cu anumite regiuni şi evenimente şi îndeosebi ignorarea celor mai noi rezultate ale cercetării pot duce la astfel de ipoteze greşite. D. Tudor susţine ipoteza recuceririi părţii de sud a Olteniei argumentînd cu întărirea apărării liniei Dunării cu fortificaţii situate la nord de fluviu şi cu existenţa unei zone în care apar în chip constant urme arheologice databile în secolele IV şi V[2]. Argumentele domniei sale sînt actuale pentru cunoştinţele noastre de astăzi. Acelaşi lucru se poate susţine însă şi despre Banat. Cercetările mai vechi efectuate în Banat şi cele mai recente executate mai ales în zona Porţilor de Fier au scos la iveală cîteva fortificaţii construite pe malul stîng al fluviului la sfîrşitul secolului al III-lea, sau care sînt refăcute în această perioadă[3]. Cercetări arheologice şi descoperiri monetare mai vechi sau mai noi indică existenţa în Banat a unei circulaţii monetare foarte intense după data retragerii romanilor din Dacia şi pînă la sfîrşitul secolului al IV-lea[4]. Este de ajuns cred, să amintesc că au fost descoperite aici monede din perioada mai sus amintită în 72 de puncte (localităţi), iar în 22 de puncte au fost descoperite 28 de tezaure monetare (cele mai multe constînd fiecare din cel puţin 1 000 de piese). Cum e şi normal descoperirile de monede din secolul al IV-lea se grupează mai ales în aşezările unde în perioada anterioară au fost aşezări sau fortificaţii. Prezenţa într-un spaţiu geografic relativ restrîns a unei concentraţii aşa masive de monetă — situaţie care nu se mai întîlneşte nicăieri în Imperiul roman tîrziu — este dovada că circulaţia monetară se desfăşoară la acelaşi nivel cu cea din imperiu, şi deci zona este controlată de acesta. Alături de datele oferite de descoperirile numismatice mai aduc dovezi şi cercetările arheologice care arată că la castrele de la Jupa (Tibiscum), Mehadia (Praetorium) şi Teregova (Ad Pannonios) s-au efectuat refaceri care pot fi datate în secolul al IV-lea. Construirea valurilor în Banat tot în secolul al IV-lea (aşa cum le datează cei mai mulţi dintre specialişti), este o dovadă în plus pentru cele afirmate

[2] D. Tudor, *Oltenia romană*³, p. 130, tezaurele monetare şi descoperirile de monede izolate din secolul al IV-lea ; D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 179—182, localităţile cu descoperiri monetare şi tezaure din secolul a IV-lea şi p. 112, 125, 131, localităţile în care viaţa romană continuă fără întrerupere.

[3] N. Gudea, *Befestigungen am Banaterdonaulimes aus der Zeit der Tetrarchie*, Comunicare la Congresul Internaţional de la Mamaia, 1972.

[4] D. Protase, *op. cit.*, p. 171—179. Lista lui D. Protase a fost completată cu o serie de descoperiri noi: N. Gudea, Banatica, 1971, p. 139—142; E. Chirilă — N. Gudea, Apulum, 10, 1972, p. 713—718; N. Gudea, Tibiscus, 2, 1972.

mai sus[5]. Se vede că T. Zawadski, ori a neglijat ori nu a cunoscut aceste date.

Desigur este încă greu să se precizeze formele recuceririi romane la nord de fluviu, felul concret în care s-a realizat. Ar fi chiar hazardant să fixăm limitele ei. Recucerirea nu a afectat Dacia propriu-zisă în întregime ci numai partea ei de sud. Răspunsul cel adevărat îl vor da numai cercetările sistematice şi dirijate spre această zonă. Astăzi, în actuala fază a cercetării, nimic nu se împotriveşte ipotezei pe drept susţinute de istoriografia noastră că părţi ale fostei Dacii sînt recucerite efectiv în timpul tetrarhiei şi sub Constantin. Rămîn doar de precizat prin cercetări limitele acestei recuceriri şi forma politică în care s-a realizat.

În pofida tematicii complexe pe care o cuprinde, *Dacoromania*, 1 se prezintă unitară şi frumos concepută. Ea reprezintă un îndemn pentru continuarea studierii problemei formării poporului român. Poate că în ciuda tuturor „îndoielilor" şi rezervelor istoria propriu-zisă şi lingvistica vor trebui să „cedeze" în viitor locul lor arheologiei, ştiinţă care poate să mai aducă date concrete şi noi în legătură cu această perioadă. *Dacoromania* este un pas însemnat în direcţia colaborării tuturor ştiinţelor care pot aduce contribuţii la rezolvarea unei teme atît de importante pentru istoria poporului nostru.

Nicolae Gudea

[5] K. Horedt, SCIV, 16, 1965, 4, p. 725—730; idem, Kvartalnik Historii Kultury Materialnej, 16, 1968, p. 39 şi urm.; E. Dörner, V. Boroneanţ, Ziridava, 2, 1968, p. 7—18; S. Soproni, EvkSzeged, 1969, p. 117—133; idem, ArchErt, 96, 1969, 1, p. 43—53.

CONSTANTIN PREDA şi H. NUBAR, *Histria III. Descoperirile monetare 1914 — 1970*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1973, 258 p.

Volumul al III-lea al monografiei *Histria* este primul dintr-o serie consacrată tratării monografice a unor categorii de obiecte sau obiective arheologice bine delimitate, serie al cărei plan de perspectivă este publicat în cuvîntul înainte semnat de prof. D. M. Pippidi. Deosebit ca structură de volumele precedente, care reprezentau înmănunchierea unor studii cu preocupări diferite şi semnate de autori diferiţi, volumul pe care-l prezentăm tratează monografic o categorie de obiecte prin publicarea integrală a materialului. Prin aceasta, fiind vorba de monede, dar şi prin comentariul cu care autorii însoţesc catalogul, volumul aduce un aport substanţial la mai buna cunoaştere a istoriei coloniei greceşti de pe malul actualului lac Sinoe.

Catalogul cuprinde un număr de 2 114 monede, publicate cu referiri la lucrările de specialitate şi cu toate datele tehnice necesare (lipseşte doar indicarea axului) unei cunoaşteri amănunţite a fiecărui exemplar în parte. Mai mult decît atît, autorii au indicat locul de descoperire prin numele sectorului şi data cînd aceasta s-a făcut, permiţînd o lesnicioasă concordanţă cu săpătura arheologică şi cu rapoartele publicate pînă acum sau care se vor publica în viitor. Menţionînd locul de păstrare al fiecarei monede şi numărul de inventar se creează posibilitatea unor eventuale verificări sau a unor studii mai adîncite, atunci cînd, mai devreme sau mai tîrziu, ele vor deveni necesare.

În prima parte a catalogului C. Preda publică monedele greceşti (p. 89—155, nr. 1—1 007), în părţile a doua şi a treia H. Nubar publică monedele romane (p. 157—198, nr. 1 008—1 686) şi bizantine (p. 198—233, nr. 1 687—2049), în numărătoare continuă, după care urmează tezaurele avînd monedele numerotate separat pentru fiecare tezaur în parte. Dacă am socotit util să începem cu catalogul monedelor, partea a III-a din volum, definindu-i structura, căci în monografiile numisma-

mai sus[5]. Se vede că T. Zawadski, ori a neglijat ori nu a cunoscut aceste date.

Desigur este încă greu să se precizeze formele recuceririi romane la nord de fluviu, felul concret în care s-a realizat. Ar fi chiar hazardant să fixăm limitele ei. Recucerirea nu a afectat Dacia propriu-zisă în întregime ci numai partea ei de sud. Răspunsul cel adevărat îl vor da numai cercetările sistematice şi dirijate spre această zonă. Astăzi, în actuala fază a cercetării, nimic nu se împotriveşte ipotezei pe drept susţinute de istoriografia noastră că părţi ale fostei Dacii sînt recucerite efectiv în timpul tetrarhiei şi sub Constantin. Rămîn doar de precizat prin cercetări limitele acestei recuceriri şi forma politică în care s-a realizat.

În pofida tematicii complexe pe care o cuprinde, *Dacoromania*, 1 se prezintă unitară şi frumos concepută. Ea reprezintă un îndemn pentru continuarea studierii problemei formării poporului român. Poate că în ciuda tuturor „îndoielilor" şi rezervelor istoria propriu-zisă şi lingvistica vor trebui să „cedeze" în viitor locul lor arheologiei, ştiinţă care poate să mai aducă date concrete şi noi în legătură cu această perioadă. *Dacoromania* este un pas însemnat în direcţia colaborării tuturor ştiinţelor care pot aduce contribuţii la rezolvarea unei teme atît de importante pentru istoria poporului nostru.

Nicolae Gudea

[5] K. Horedt, SCIV, 16, 1965, 4, p. 725—730; idem, Kvartalnik Historii Kultury Materialnej, 16, 1968, p. 39 şi urm.; E. Dörner, V. Boroneanţ, Ziridava, 2, 1968, p. 7—18; S. Soproni, EvkSzeged, 1969, p. 117—133; idem, ArchErt, 96, 1969, 1, p. 43—53.

CONSTANTIN PREDA şi H. NUBAR, *Histria III. Descoperirile monetare 1914 — 1970*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1973, 258 p.

Volumul al III-lea al monografiei *Histria* este primul dintr-o serie consacrată tratării monografice a unor categorii de obiecte sau obiective arheologice bine delimitate, serie al cărei plan de perspectivă este publicat în cuvîntul înainte semnat de prof. D. M. Pippidi. Deosebit ca structură de volumele precedente, care reprezentau înmănunchierea unor studii cu preocupări diferite şi semnate de autori diferiţi, volumul pe care-l prezentăm tratează monografic o categorie de obiecte prin publicarea integrală a materialului. Prin aceasta, fiind vorba de monede, dar şi prin comentariul cu care autorii însoţesc catalogul, volumul aduce un aport substanţial la mai buna cunoaştere a istoriei coloniei greceşti de pe malul actualului lac Sinoe.

Catalogul cuprinde un număr de 2 114 monede, publicate cu referiri la lucrările de specialitate şi cu toate datele tehnice necesare (lipseşte doar indicarea axului) unei cunoaşteri amănunţite a fiecărui exemplar în parte. Mai mult decit atît, autorii au indicat locul de descoperire prin numele sectorului şi data cînd aceasta s-a făcut, permiţînd o lesnicioasă concordanţă cu săpătura arheologică şi cu rapoartele publicate pînă acum sau care se vor publica în viitor. Menţionînd locul de păstrare al fiecarei monede şi numărul de inventar se creează posibilitatea unor eventuale verificări sau a unor studii mai adîncite, atunci cînd, mai devreme sau mai tîrziu, ele vor deveni necesare.

În prima parte a catalogului C. Preda publică monedele greceşti (p. 89—155, nr. 1—1 007), în părţile a doua şi a treia H. Nubar publică monedele romane (p. 157—198, nr. 1 008—1 686) şi bizantine (p. 198—233, nr. 1 687—2049), în numărătoare continuă, după care urmează tezaurele avînd monedele numerotate separat pentru fiecare tezaur în parte. Dacă am socotit util să începem cu catalogul monedelor, partea a III-a din volum, definindu-i structura, căci în monografiile numisma-

tice de calitatea sa depinde în fond reuşita sau nereuşita ansamblului, ne vom apropia acum de primele două părţi ale cărţii păstrînd însă, de cîte ori va fi nevoie, legătura cu cea de a treia.

După cuvîntul înainte semnat de prof. D. M. Pippidi, urmează o introducere datorată lui C. Preda, unde se schiţează în linii mari istoricul problemei şi se dau deslușiri în legătură cu planul şi conţinutul volumului.

Prima parte a lucrării este consacrată de C. Preda monedelor greceşti şi macedonene (p. 17—53) fiind comentate mai ales cele autonome. În legătură cu monedele emise în vremea Imperiului roman, chiar pentru cele emise în atelierul Histriei şi cu atît mai mult pentru cele străine, se consacră în prima parte destul de puţine pagini sau rînduri (p. 47—48 şi respectiv p. 53), ele fiind integrate în comentariul lui H. Nubar la monedele romane. Rămînînd pentru moment la prima parte, apreciem pozitiv că în ale sale *consideraţii numismatice şi istorice*, C. Preda începe prin a se ocupa de vîrfurile de săgeată cu valoare monetară şi de emisiunile de argint ale Histriei, categorii de documente ce nu-şi găsesc locul în catalog, dar îşi găsesc din plin locul în istoria economică şi monetară a cetăţii. Primele nu apar în catalog, deşi prezente în descoperirile arheologice făcute la Histria, ele fiind forme pregătitoare sau premergătoare activităţii atelierului monetar. Autorul optează cu bune argumente pentru ipoteza originii lor greceşti, respectiv histriene. Ne întrebăm doar dacă nu cumva ele au fost proprii, într-o primă fază cronologică, principalelor colonii milesiene vest şi nord pontice, de la sud la nord, Apollonia, Histria şi Olbia.

Monedele de argint nu apar în catalog pentru că în afara unei singure excepţii (S. Dimitriu, *Histria*, I. p. 465) nu s-au descoperit în cetate, aşa cum se întîmplă şi în alte fundaţii greceşti, în ciuda unei producţii uneori destul de abundente de monede de argint. Autorul tratează principalele probleme privind cronologia (în legătură cu care şi un lung excursus metrologic), circulaţia şi iconografia acestor emisiuni. Vom reţine aici că autorul este de acord cu Oct. Iliescu în a urca pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea data de emitere a celor mai vechi emisiuni histriene cunoscute nouă şi care lipseau, ca şi cele imediat următoare, din vechiul *corpus* al lui B. Pick (1898). Completînd cu datele publicate între timp importanta cercetare a lui B. Mitrea (StCl, 7, 1965, p. 143—167) C. Preda schiţează tabloul descoperirilor de monede histriene şi aria lor de circulaţie, propunînd acum două etape cronologice distincte ale comerţului histrian, proprii prima secolelor VI — V, a doua secolului al IV-lea î.e.n. Studii viitoare, descoperiri noi şi o cercetare mai amănunţită s-ar putea să ofere posibilitatea unor precizări ulterioare. Pentru moment ne întrebăm numai dacă nu cumva într-o fază mai tîrzie a activităţii sale, cînd moneda histriană pătrunde în Moldova şi în cîmpia munteană, în cea de a doua regiune documentarea este deocamdată mai puţin bogată, cetatea nu-şi va fi pierdut total, sau numai parţial, controlul său, mai prudent, rolul foarte important, ce pare să-l fi exercitat la un moment dat în nordul pontic. Oricum, chiar dacă o descoperire sau alta nu este prezentă în volum (cf. Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 319—320, nota 5), reiese cu claritate circulaţia foarte largă a monedei de argint histriene, lucru subliniat dealtfel recent şi de raportul lui T. Hackens prezentat la Congresul internaţional de numismatică, New York, Washington, sept. 1973. Semnalăm aici şi moneda de argint histriană aflată mai de mult în Alto Adige, rămasă necunoscută numismaţilor de la noi, semnalată nouă printr-o scrisoare de numismatul italian Giovanni Gorini (Padova) care a inclus acum informaţia într-un important articol publicat în revista Numismatica e antichità classiche, Quaderni Ticinesi, 1973, p. 21—22, nota 11. După noi, studiul metrologic al histrienelor va putea ieşi cu adevărat din impas abia după ce întregul material va fi adunat pentru noul *corpus* şi se vor putea face studiile de rigoare ; deocamdată ne mărginim să subliniem interesul şi noutatea sugestiilor lui C. Preda. Ni se pare util să amintim în acest cadru, că în unele cazuri, cum ar fi tezaurul de la Doroţkoe (U.R.S.S.), chiar dacă diferenţa între greutatea minimă şi cea maximă este

destul de mare, 4,76—6,90 g, diagrama prezintă un vîrf ferm, foarte clar conturat la 5,80 g. În ce privește iconografia, reluarea în două studii recente, independente unul de altul, a ipotezei lui Vossius după care cele două capete de tineri, din care unul răsturnat, de pe aversul monedelor de argint histriene ar fi reprezentarea celor două guri ale fluviului Istros, una reală la Marea Neagră, cealaltă, inexistentă, la Marea Adriatică, eroare de geografie corectată încă din antichitate, nu-l satisface pe autor și sîntem și noi de părere că problema trebuie să rămînă deschisă.

De mare interes sînt paginile consacrate monedelor cu roata, de fapt un simbol solar, și legenda IΣT, în legătură cu care C. Preda a adus și altădată o substanțială contribuție (SCN, 3, p. 21—35), completată acum în lumina descoperirilor dela Roxolani (U.R.S.S.), examinîndu-se și opiniile lui A.G. Zaghinailo. Catalogul cuprinde 231 de asemenea monede, material extrem de important, fiind pe primul loc printre emisiunile histriene. Emise sigur încă din secolul al V-lea î.e.n., ele sînt prezente în circulație pe o arie geografică largă, lucru destul de rar întîlnit în cazul monedelor de bronz grecești. Credem util să subliniem aici că, indiferent de locul de emisiune al vîrfurilor de săgeți cu valoare monetară, Histria prin acest tip realizat prin turnare, adoptă și utilizează de timpuriu moneda de bronz, ca și Olbia dealtfel, ceea ce constituie o particularitate a zonei nord și vest pontice, căci în restul lumii grecești emisiunile din acest metal sînt de dată mult mai tîrzie (cf. M. J. Price, *Early Greek Bronze Coinage*, în *Essays in Greek Coinage presented to St. Robinson*, Oxford, 1968, p. 90—104).

Urmează analiza monedelor de bronz bătute în atelierul Histriei, în secolele IV-I î.e.n. (în catalog, p. 103—126, nr. 232—667) grupate pe tipuri principale, incluzînd importante propuneri cronologice pentru fiecare tip în parte, care reprezintă nu numai o dată, prima încercare serioasă de încadrare în timp a materialului. Se ține seama de contextul de descoperire și, chiar dacă în unele cazuri autorul însuși simte nevoia unor viitoare confirmări, este de subliniat că monedele de bronz ale Histriei se află într-o poziție privilegiată, prin faptul însuși că marea lor majoritate au fost recoltate în săpătură. Ca o scăpare am nota faptul că în catalog tipul cu capul lui Helios din față îl precede pe cel cu zeul fluvial, deși ordinea din comentariu (cronologică) este inversă. Numele magistratului de pe moneda nr. 304 din catalog apare acolo ca AYZH, iar în comentariu, la p. 38, ca AYXH. Personal avem impresia că a treia literă este Ξ (pl. 4/4) și ne-am gîndi la un nume ca Αὐξήνιος pentru Αὐξίνιος sau Αὐξήσιος. Ar fi fost poate de dorit ca în catalog anumite subtipuri să se detașeze mai net în cadrul tipului principal. Va fi de datoria viitorului *corpus* s-o facă.

Faza finală a monetăriei autonome, mai exact data de sfîrșit a acestor emisiuni (notăm că C. Preda nu consideră 72/71 o limită), ultimele înainte de cele „coloniale" emise în vremea Imperiului roman, are credem de așteptat lumini noi de la cercetări viitoare. Ne apare însă clar de pe acum că monedele de bronz ale Histriei ies rar în afara orașului (cf. Gh. Poenaru Bordea, SCN, 4, 1968, p. 397—398, nr. 1, Ciucurova, jud. Tulcea și p. 401, nota 2) și sînt dealtfel destul de puțin numeroase chiar la Histria, cu excepția celor cu zeul fluvial și cu capul lui Apollo, din primele monede de bronz bătute. Doar apariția lor la Costești, în Munții Orăștiei, constituie o excepție care ar fi meritat să fie notată (M. Macrea, AISC, 2, 1933—1935, p. 3—19).

Histria cedase încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea Callatidei primul loc în ierarhia cetăților grecești de pe coasta românească a Mării Negre și situația ei nu pare a se fi înbunătățit în veacurile care au urmat pînă la sfîrșitul erei vechi. Din comentariul lui C. Preda lipsește orice aluzie la staterii de aur emiși la Histria. Asupra lor unele date la Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 18, 1974.

Autorul are meritul de a consacra un capitol special contramărcilor de pe monedele de bronz autonome (p. 45—47), aplicate după opinia sa toate in atelierul cetății în secolele II—I î.e.n.

După ce prezintă pe scurt monedele de bronz ale Histriei din vremea Imperiului roman (în catalog p. 126—134, nr. 668—763), autorul consacră un capitol substanţial monedelor greceşti autonome diferite a căror cunoaştere este foarte importantă pentru legăturile directe comerciale şi direcţiile de schimb ale unei cetăţi sau alteia. Menţionăm că în catalog sînt prezente, atunci cînd este cazul, imediat după monedele autonome şi monedele epocii imperiale ale aceluiaşi atelier (vezi p. 134—138, Callatis şi Tomis; în cazul Tomisului moneda nr. 778 este trecută eronat la autonome fiind cert din vremea Imperiului roman). Sînt tratate în comentariu legăturile cu Callatis şi Tomis, cu Olbia şi Cyzic. Pentru Olbia şi în general pentru legăturile cu nordul pontic exemplele s-ar putea înmulţi (cf. Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 21, 1970, 1, p. 142, nota 53), în ultima vreme adăugîndu-se o monedă din Chersonesul Tauric la Orgame (M. Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 36) şi una emisă de Panticapeea la Histria chiar. În ce priveşte staterii de electrum din Cyzic, rolul lor a fost foarte important, în cazul Byzantionului fiind justificată bănuiala că au ţinut locul monedei proprii înainte de apariţia acesteia (G. Le Rider, RN, 13, 1971, p. 143—144), atît ca moneda efectivă, cît şi ca monedă de calcul. În legătură cu aceleaşi monede era poate de amintit decretul olbian din secolul al IV-lea î.e.n. (Syll³, 218), stabilind condiţiile de schimb cu moneda locală de argint.

Era poate bine să nu lipsească în comentariu monedele din Messembria descoperite la Histria (în catalog, p. 138, nr. 797—798) şi care vin să întregească imaginea legăturilor cu coasta tracică a Mării Negre. Asupra lor vezi deocamdată pentru aspectul numismatic notele noastre din SCIV, 21, 1970, 1, p. 134—138 şi în legătură cu Messembria chiar, M. Petrescu-Dîmboviţa, SCŞ Iaşi, 2, 1951, 1—2, p. 519—530; cf. E. Schönert-Geiß, JNG, 15, 1965, p. 156, nr. 216, cu observaţia că numărul cunoscut al monedelor din această cetate ajunse în antichitate pe teritoriul ţării noastre a crescut dealtfel în ultima vreme.

Legăturile cu Macedonia în lumina materialului numismatic de la Histria (în catalog, p. 139—150; peste tot trebuia scris ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ) sînt analizate aparte (p. 51—53). Monede de bronz de tip Filip II şi Alexandru cel Mare s-au aflat de asemenea la Callatis şi la Tomis, ca şi în alte locuri în Dobrogea, indicînd o circulaţie monetară destul de intensă. Tezaurul descoperit recent la Pelinu şi care va fi publicat de R. Ocheşeanu este de natură să aducă lumini noi, cu atît mai mult cu cît monedele alcătuindu-l au siglele lizibile, ceea ce nu este cazul pentru majoritatea exemplarelor de la Histria, a căror stare de conservare este precară.

În abordarea subiectului relaţiilor cu Macedonia va trebui să se ţină seama de existenţa emisiunilor postume, certă în cazul bronzurilor de tip Filip II (A. R. Bellinger, MN, 11, 1964, p. 47—48; M. Thompson, în *Esseys in Greek Coinage presented to St. Robinson*, Oxford, 1968, p. 168) şi, după opinia noastră, foarte probabilă şi pentru tipurile lui Alexandru cel Mare. S-ar putea ca atunci, numărul mic al bronzurilor emise de Lysimach cu tipuri proprii ajunse la Histria, care sînt de dată destul de tîrzie, ţinînd seama şi de schimbarea orientării politicii sale în ultima parte a domniei, să se explice mai lesne decît s-a putut face în volumul pe care-l recenzăm. Vor trebui urmărite cu multă atenţie progresele ce se vor face în direcţia studiului monedelor de bronz macedonene, studiu rămas în urma realizărilor, poate nu întotdeauna perfecte, dar oricum de mare interes, înregistrate în cronologia şi atribuirea pe ateliere a tetradrahmelor de argint.

A doua parte a lucrării este consacrată de H. Nubar monedelor romane şi bizantine (p. 57—85), incluzînd şi descoperirile de monede greceşti din vremea Imperiului roman, atît cele ale atelierului local, cît şi cele ale atelierelor din alte oraşe, în ordine alfabetică: Amphipolis, Anchialos, Antiochia, Bizya, Byzantion, Callatis, Deultum, Dionysopolis, Markianopolis, Nicaea, Nikopolis, Pautalia, Pessinus, Philippopolis şi Tomis. Numeroase tabele statistice cu procentaje, cu raportul monede/an şi coeficientul rezultat din acesta, reuşesc să dea o idee clară în legătură cu datele prezentate în catalog şi să înlesnească

urmărirea considerațiilor în legătură cu circulația monetară la Histria, considerații care pleacă de la o bază concretă, prelucrată cu exactitate și seriozitate.

Analiza materialului numismatic din epoca romană se realizează pe subfaze.

În legătură cu prima, Tiberius—Hadrianus, cu toate că numărul monedelor este foarte mic, era de făcut observația că el crește totuși brusc la Vespasian, ceea ce s-ar putea explica prin anexarea Dobrogei care, după o ipoteză recentă (Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 105—123), s-ar fi petrecut tocmai în vremea acestei domnii, mai exact în anul 74 e.n. Era de asemenea de subliniat lipsa monedelor de la Domitian.

Cea de a doua, Antoninus Pius—Gordian III, era poate de împărțit în două. Autorul pune în lumină scăderea coeficientului monede/an în vremea domniei lui Marcus Aurelius și o explică just prin invazia costobocilor și consecințele destul de grave ale acesteia, care sînt documentate și arheologic, la Histria. În legătură cu epoca „de liniște favorabilă redresării" pe care imperiul ar cunoaște-o sub Commodus și care s-ar face din plin simțită sub Septimius Severus (p. 64—65) n-am uita (vezi dealtfel nota 215) că preludiile marii crize din secolul al III-lea sînt de căutat în această vreme, măcar pe plan monetar. Alterări de aliaj și scăderi de greutate la moneda de argint ne sînt cunoscute sub Commodus și la începutul domniei lui Septimius Severus (se vor vedea studiile lui J. Guey și ale colaboratorilor săi din RN, 4, 1962, p. 73—105; RN, 7, 1965, p. 110—122) și n-am uita că Sture Bolin explică tocmai prin degradarea argintului faptul că în *barbaricum* denarii emiși ulterior nu mai apar decît foarte rar, chiar dacă la noi s-au avut în general în vedere, atît pentru Moldova cît și pentru Muntenia, alte explicații. Rolul monedelor cetăților grecești, care au o greutate specifică mare în circulația monetară histriană, este bine pus în lumină de autor.

A treia fază incluzînd circulația monetară de la Filip I la Anastasius, se împarte în cinci subcapitole ale căror titluri ar trebui să fie în unele cazuri formulate altfel : 1. Filip I — Carus, Carinus, Numerian ; 4. Constantius II — Iulian. Încetarea emisiunilor locale la Histria, ultimele monede sînt emise sub Gordian III, ca și problema distrugerii Histriei de către goți (p. 66—69) sînt analizate cu atenție de autor. Dacă ne-am exprimat altă dată părerea că distrugerea orașului a putut avea loc încă în vremea domniei lui Filip I, în condițiile în care monedele de la acest împărat lipseau la Histria, este de datoria noastră să arătăm că situația s-a schimbat într-o oarecare măsură, cinci exemplare fiind acum incluse în catalog. O distrugere a cetății sub Filip Arabul (SCN, 5, 1971, p. 91—113) se mai poate încă susține, scăderea coeficientului monede/an fiind foarte clară 3,16 sub Gordian III, abia 1 sub Filip, atît că evenimentul nu mai poate probabil să se plaseze la începutul domniei. H. Nubar pare înclinat să plaseze distrugerea cetății între 248—253, posibilitatea pe care nici noi n-o excludeam și n-o excludem. Ideea unor distrugeri succesive este și ea acceptată de autor, în timp ce atît soluția 258—269 (Em. Doruțiu-Boilă) cît și precizarea 267 (R. Vulpe) nu au aerul să se fi bucurat de prea mult credit din partea sa, nici ca primă, nici ca principală distrugere a cetății.

Pentru ultima perioadă a crizei, înainte de domnia lui Diocletian și de tetrarhie, am remarca aici creșterea spectaculoasă a coeficientului monede/an, mai ridicat în majoritatea cazurilor decît cel înregistrat în toată perioada anterioară domniei lui Licinius și Constantin cel Mare, cu excepția anilor 295—296, cînd coeficientul atinge cifre cu totul excepționale (12,14 și 13,14) care merită poate o cercetare specială. Ar fi fost bine ca și monedele lui Claudius II să fie clasificate după RIC.

Nu este cazul aici să urmăm comentariul autorului pentru perioada următoare, nici să-l rezumăm. Ne pare însă interesant că după creșterea evidentă (cu rare fluctuații) din vremea lui Constantin cel Mare se înregistrează, la sfîrșitul domniei acestuia, o bruscă scădere a volumului de monede pe piață, ce pare a fi fost apoi, la Histria, destul de acută în perioada următoare pînă la Iulian Apostatul. Situația nu pare a fi generală în Dobrogea unde, in alte părți, tipurile monetare ale domniei lui Constantius II sînt destul

de numeroase. Asupra acestor probleme am atras atenţia într-o contribuţie aflată sub tipar (Gh. Poenaru Bordea, V.—H. Baumann, Peuce, 4) şi tot acolo am încercat o abordare numismatică mai atentă a perioadei domniilor lui Valentinian I şi Valens.

O problemă de mare interes pentru Histria este încetarea locuirii din cartierul numit extra-muros. În legătură cu rezolvarea ei nu există unanimitate de păreri. Dacă fenomenul s-a produs spre sfîrşitul secolului al III-lea, s-ar putea ca el să coincidă mai mult sau mai puţin exact cu durarea definitivă a noii incinte. Dacă data este de plasat în secolul al IV-lea numismatica dă sugestii interesante, în măsura în care există o legătură între restrîngerea locuirii şi dificultăţile pe care circulaţia monetară le oglindeşte, aşa cum pare normal. Ipoteza „începutul secolului", evident dacă nu se au în vedere chiar primii săi ani, ar putea să fie acum de precizat : cel devreme în ultimii ani de domnie ai lui Constantin cel Mare, iar ipoteza „a doua jumătate a secolului al IV-lea" ar fi de înţeles : în ultimii ani de domnie ai lui Valens. Renunţarea la locuirea în afara incintei ar fi în primul caz legată de evenimente sau procese ce nu par a fi general dobrogene şi a căror natură exactă urmează a fi precizată de noi cercetări, în al doilea caz de evenimente resimţite în toată regiunea, cu grave consecinţe în circulaţie, concretizate în apariţia unor tezaure de structură atît de deosebită (R. Ocheşeanu, A. Dumitraşcu, Pontica, 5, 1972, p. 537—546), urmare a unei lipse acute de monede pe piaţă. Soluţia depinde de viitoare cercetări ca şi problema delicată de a şti dacă şi cum se manifestă pe planul circulaţiei monetare fenomenele economiei naturale.

Poate că perioada secolului al V-lea (p. 77), merita să fie tratată cu ceva mai multe amănunte [cf. Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 325—326 şi MemAntiq, 2, 1970 (1973), p. 586—587], chiar dacă abia acum în urmă s-au realizat primii paşi pentru cunoaşterea ei mai circumstanţiată, consecinţă a săpăturii efectuate de Al. Suceveanu, C. Scorpan în sectorul central. Ecourile cercetării de la Histria au fost imediate şi V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267—300, a adus la rîndu-i o contribuţie de mare interes publicînd materialul extrem de bogat adunat la Pîrjoaia, pe malul Dunării.

În ce priveşte catalogul pentru perioada Diocletian—Anastasius (p. 171 — 198, nr. 1 240—1 686) am fi preferat o organizare uşor diferită, în sensul că în subperioade : tetrarhia, Constantin cel Mare, Constantius II, Valentinian—Valens, materialul era poate de clasificat pe ateliere şi cronologic în cadrul acestora. Cîteva note (p. 184) sînt fără obiect, căci în LRBC se indică, din economie de spaţiu, întotdeauna o singură officină, prima (A) cu oricît de multe ar fi funcţionat monetăria, ceea ce se poate afla din introducerile, şi ele foarte economice, de la începutul catalogului fiecărui oraş-atelier.

Monedele bizantine sînt analizate amănunţit şi comentariul succint (p. 78—85) dar substanţial al lui H. Nubar, care ţine seama de unele contribuţii ale noastre, fie publicate, fie încă sub tipar, aduce evident în balanţă contribuţia atît de utilă a bogatului material monetar descoperit la Histria (în catalog, p. 198—233) şi face nu odată importante observaţii personale. Autorul a neglijat să pună în lumină existenţa cîtorva monede necunoscute din cataloagele de specialitate de uz curent, furat poate de importanţa istorică a materialului monetar. În ordinea în care apar în catalog acestea sînt : nr. 1 759 şi 1 760, folles emişi sub Iustinian la Constantinopol în anul 549/550 în officina a V-a şi respectiv în anul 557/558 în officina a II-a ; nr. 1 764, jumătate de follis de la Iustinian emisă în acelaşi atelier în 527—538 în officina a II-a ; nr. 1 788, jumătate de follis emisă la Thessalonic în 561/562 ; nr. 1 918, follis emis la Cyzic sub Tiberius II Constantin în 581/582 ; nr. 1 935 şi 1 936, jumătăţi de folles emise la Constantinopol sub Mauricius Tiberius, în anul 583/584, în officina III-a şi respectiv în 584/585, în prima officină, la care se adaugă o serie de variante demne de a fi luate în seamă de viitoare lucrări consacrate monetăriilor bizantine : nr. 1 774, 1 884, 1 933 şi 1 960. Toate aceste monede ar fi fost bine să fie ilustrate, chiar dacă din motive independente de voinţa autorilor, fotografiile de monede sînt atît de

slab reproduse, încît abia li se poate acorda o oarecare valoare orientativă.

După ultimele monede din seria bizantină timpurie, continuă de la Anastasius la Heraclius (de la ultimul nr. 2 041—2 043, două din ele din anul 613/614) urmează cîteva exemplare din seria monedelor anonime şi din perioada Comnenilor, aparţinînd unei locuiri sporadice care se vădeşte a fi cuprins la Histria o perioadă cronologică mai largă decît se stabilise iniţial (C. Preda, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 531—538), fiind vorba de sfîrşitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea pînă la sfîrşitul secolului al XII-lea (eventual şi în cel următor, ceea ce depinde de moneda nr. 2 049, încă vag determinată) cum pare a fi de precizat „secolele X—XIII" din comentariul de la p. 84.

Un rezumat în limba germană, p. 235—241 şi bibliografia lucrărilor referitoare la Histria apărute în perioada 1966—1972 încheie lucrarea. Lipsesc din bibliografie: M. Chiţescu, SCN, 4, 1968, p. 446—447 şi B. Mitrea, Pontica, 4, 1971, p. 263—265, lucrări care ar fi bine să fie incluse în bibliografia volumului următor, alături de M. Chiţescu, V. Bobi, SCIV, 24, 1973, p. 131—132, notă ce a văzut lumina tiparului după predarea manuscrisului la editură. Erau de asemenea de menţionat în bibliografie, ţinînd seama că ea cuprinde şi autori străini, lucrările, folosite în aparatul critic şi chiar discutate în text, ale lui A. A. Nudelman (p. 27, nota 94), H. Hommel (p. 30, nota 117) şi J.G.F. Hind (nota 119).

Cele cîteva observaţii făcute pe marginea cărţii prezentate nu ştirbesc evident nimic din valoarea ei. Această încheiere, care se citeşte în cazul a numeroase recenzii, ne pare în cazul de faţă insuficientă. Problema pe care ne-o punem este dacă am reuşit să dăm, cum se cuvenea, o idee precisă asupra bogăţiei materialului şi a comentariului autorilor. Dacă n-am reuşit decît în mică măsură s-o facem ne consolăm gîndind că alţii vor reuşi s-o facă mai bine, ajutaţi poate şi de aceste prime însemnări pe marginea volumului. Cercetarea arheologică şi numismatică viitoare, la Histria chiar, dar nu numai acolo, multe probleme ţinînd de un cadru mai larg ca istoria veche a ţării noastre, istoria coloniilor vest pontice dar şi nord pontice, vor şti, nu ne îndoim, să folosească din plin substanţa cît se poate de fertilă a acestei monografii.

Bazată pe un catalog stabilit cu multă trudă, starea de conservare a monedelor fiind de multe ori foarte slabă, cartea lui C. Preda şi H. Nubar, prin utilizarea unei bogate bibliografii, prin interpretările şi sugestiile pe care le cuprinde, reprezintă o reuşită a numismaticii înţeleasă ca disciplină istorică. Autorii merită pe deplin mulţumirile şi felicitările cercetătorilor interesaţi direct ori indirect de problemele pe care le pune cartea şi acest prim volum de numismatică antică de mai mari proporţii apărut în ţara noastră, nădăjduim că va fi urmat de altele, deschizînd un drum nou, expresie a unei discipline ce tinde să devină matură. Prin asemenea contribuţii, pe care le-am dori cît mai repede înmulţite, reconstituirea modernă a Histriei antice are cele mai bune şanse de a se apropia real de tainicele adevăruri ale istoriei.

Gh. Poenaru Bordea

FEDOROV, G.B., POLEVOI, L.L., *Arheologija Rumînii* (Arheologia României), Moscova, 1973, 384 p. Volumul este însoţit de un scurt dicţionar al termenilor arheologici cum şi de o bogată listă bibliografică.

Această lucrare de sinteză cuprinde cele mai reprezentative date arheologice de pe teritoriul ţării noastre. Autorii au înţeles să acorde fiecărei epoci atenţia cuvenită. Astfel, sînt dezbătute pe rînd chestiuni privind „epoca pietrei", „a bronzului", „a fierului" etc.

Sînt tratate cu competenţă problemele culturii materiale a dacilor şi a populaţiei romanizate. Un loc deosebit îl ocupă capitolul rezervat culturii materiale autohtone de pe teritoriul ţării noastre în raport cu cultura materială a populaţiilor în migraţie şi, în special, a slavilor. În sfîrşit, ultimul capitol este rezervat monumentelor arheologice din Muntenia şi Moldova databile în secolul al XIV-iea şi începutul secolului al XV-lea.

În redactarea volumului, autorii s-au folosit de o bogată informaţie arheologică. Documentele sînt înfăţişate în deplină armonie cu izvoarele literare. Este un merit al autorilor că au reuşit să selecteze din noianul documentelor de cultură materială tocmai pe acelea care sînt cele mai semnificative pentru problemele discutate. G. B. Fedorov şi L. L. Polevoi au acordat o atenţie egală tuturor provinciilor româneşti, ceea ce constituie un alt merit al cărţii.

Cine parcurge paginile acestui volum va rămîne plăcut surprins de faptul că — de cele mai multe ori — autorii abordează chestiunile, de pe poziţia cunoaşterii amănunţite a bibliografici româneşti.

Cartea a apărut în condiţii grafice excelente. Ea este bogat ilustrată cu desene, fotografii de obiecte şi obiective arheologice, hărţi. Din păcate, în ilustrarea volumului s-au strecurat cîteva greşeli. Unele erori din text scad oarecum din meritul cărţii.

Volumul lui G.B. Fedorov şi L.L. Polevoi, aşa cum se prezintă el, va constitui, cu siguranţă, un util instrument de lucru pentru specialişti.

Petre Diaconu

VLADIMIR DUMITRESCU, *L'arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro*, Florenţa, Edit. Sansoni, 1972, 265 p., 98 pl. (în colecţia : Origines. Studi e materiali pubblicati a cura dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria).

După cum se precizează din titlu, în volumul semnat de Vladimir Dumitrescu sînt prezentate manifestările de artă atestate pe teritoriul ţării noastre, de la începuturile

FEDOROV, G.B., POLEVOI, L.L., *Arheologija Rumînii* (Arheologia României), Moscova, 1973, 384 p. Volumul este însoțit de un scurt dicționar al termenilor arheologici cum și de o bogată listă bibliografică.

Această lucrare de sinteză cuprinde cele mai reprezentative date arheologice de pe teritoriul țării noastre. Autorii au înțeles să acorde fiecărei epoci atenția cuvenită. Astfel, sînt dezbătute pe rînd chestiuni privind „epoca pietrei", „a bronzului", „a fierului" etc.

Sînt tratate cu competență problemele culturii materiale a dacilor și a populației romanizate. Un loc deosebit îl ocupă capitolul rezervat culturii materiale autohtone de pe teritoriul țării noastre în raport cu cultura materială a populațiilor în migrație și, în special, a slavilor. În sfîrșit, ultimul capitol este rezervat monumentelor arheologice din Muntenia și Moldova databile în secolul al XIV-iea și începutul secolului al XV-lea.

În redactarea volumului, autorii s-au folosit de o bogată informație arheologică.

Documentele sînt înfățișate în deplină armonie cu izvoarele literare. Este un merit al autorilor că au reușit să selecteze din noianul documentelor de cultură materială tocmai pe acelea care sînt cele mai semnificative pentru problemele discutate. G. B. Fedorov și L. L. Polevoi au acordat o atenție egală tuturor provinciilor românești, ceea ce constituie un alt merit al cărții.

Cine parcurge paginile acestui volum va rămîne plăcut surprins de faptul că — de cele mai multe ori — autorii abordează chestiunile, de pe poziția cunoașterii amănunțite a bibliografiei românești.

Cartea a apărut în condiții grafice excelente. Ea este bogat ilustrată cu desene, fotografii de obiecte și obiective arheologice, hărți. Din păcate, în ilustrarea volumului s-au strecurat cîteva greșeli. Unele erori din text scad oarecum din meritul cărții.

Volumul lui G.B. Fedorov și L.L. Polevoi, așa cum se prezintă el, va constitui, cu siguranță, un util instrument de lucru pentru specialiști.

Petre Diaconu

VLADIMIR DUMITRESCU, *L'arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro*, Florența, Edit. Sansoni, 1972, 265 p., 98 pl. (în colecția : Origines. Studi e materiali pubblicati a cura dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria).

După cum se precizează din titlu, în volumul semnat de Vladimir Dumitrescu sînt prezentate manifestările de artă atestate pe teritoriul țării noastre, de la începuturile

S C I V A, tomul 25, nr. 2, București, 1974, p. 325—330

lor, pe cît se cunoaşte astăzi, în epipaleolitic şi pînă la sfîrşitul epocii bronzului, respectiv începutul epocii fierului.

În prima parte a cărţii este tratată arta epipaleolitică (cap. I), ceramica neo-eneolitică (cap. II), ceramica perioadei de tranziţie (cap. III), plastica neo-eneolitică şi din perioada de tranziţie (cap. IV) şi, în sfîrşit, arta metalului din eneolitic şi perioada de tranziţie (cap. V). Dintre culturile neo-eneolitice, cum era şi de aşteptat, cele mai pe larg tratate şi mai bine ilustrate sînt culturile Cucuteni şi Gumelniţa, la a căror cunoaştere autorul a contribuit în chip considerabil prin cercetări desfăşurate de-a lungul mai multor decenii. În partea a doua este tratată arta epocii bronzului. După un prim capitol dedicat problemei delimitării cronologice a epocii bronzului, sînt prezentate pe rînd ceramica (cap. II), plastica (cap. III) şi arta metalului (cap. IV). Şi aici se observă preferinţa autorului pentru o cultură cercetată prin săpături proprii (Gîrla Mare — Cîrna). O scurtă notă finală este consacrată manifestărilor artistice de ordin arhitectural, reflectate în descoperirile de la Truşeşti şi Căscioarele.

Lucrarea este însoţită de rezumate scurte în limbile franceză şi engleză şi de o bibliografie generală, conţinind 89 titluri aşezate în ordinea apariţiei. Ilustraţia este de bună calitate, poate mai puţin reuşită în cazul desenelor, uneori uşor schematizate.

Cartea lui Vladimir Dumitrescu reprezintă, pe linia unor preocupări mai vechi, o nouă contribuţie la studiul artei preistorice de pe teritoriul României. Ea are utilitatea deosebită de a face cunoscută această artă unui cerc larg de cititori străini. Trebuie însă făcută şi remarca că din cuprinderea acestei cărţi nu ar fi trebuit să lipsească arta primei epoci a fierului, care se leagă mai mult de arta preistorică, decît de cea a epocii protoistorice, atribuită geto-dacilor.

Mircea Babeş

PAIRAULT FRANÇOISE—HÉLÈNE, *Recherches sur quelques series d'urnes de volterra à representations mythologiques*, Roma (École Française 12), 1972, 301 p. + 158 pl.

Studiul este consacrat urnelor etrusce din perioada hellenistică, oraşul Volterra fiind considerat centrul principal al cercetării de faţă; cercetarea desfăşurată în condiţii dificile, atît din pricina lacunelor pe care le prezintă istoria acestei cetăţi, cît şi prin lipsa posibilităţii de a stabili totdeauna cu precizie provenienţa materialului de studiu, cuprins în majoritatea lui în colecţii vechi de două-trei secole. În lipsa unei cronologii sigure, autoarea a trebuit să se bazeze pe rezultatele oferite de comparaţiile stilistice. Nici analizele stilistice nu dau însă integral date certe, pentru că în ciuda modelelor de tradiţie hellenistică, reprezentările de pe urnele etrusce se abat de la sursele de inspiraţie. „Renegarea" acestora nu dovedeşte, nemijlocit, originalitatea etruscă, ci constituie, mai degrabă, rezultatul unui anume mod de execuţie cu contingenţe artizanale.

În cazul urnelor de la Volterra se poate constata că artizanatul local a început să se afirme începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Epoca de înflorire pentru urnele din Volterra se situează în secolul următor, fără a se putea constata însă o unitate de stil, care să trădeze influenţa impusă de creaţiile unui mare artist.

În ceea ce priveşte modelele greceşti, autoarea deosebeşte „operele de referinţă", (modelul propriu-zis) şi „modelele intermediare" (schiţele de pe aceste modele). În clasificarea încercată de autoare a putut fi determinată o „urnă model", considerată prototipul unei serii.

Nu este exclus ca modelele să fi fost însuşite din Asia Mică de către unele familii etrusce în relaţii cu lumea romană.

În aprecierea de ansamblu asupra calităţii producţiei de urne din Volterra,

lor, pe cît se cunoaşte astăzi, în epipaleolitic şi pînă la sfîrşitul epocii bronzului, respectiv începutul epocii fierului.

În prima parte a cărţii este tratată arta epipaleolitică (cap. I), ceramica neo-eneolitică (cap. II), ceramica perioadei de tranziţie (cap. III), plastica neo-eneolitică şi din perioada de tranziţie (cap. IV) şi, în sfîrşit, arta metalului din eneolitic şi perioada de tranziţie (cap. V). Dintre culturile neo-eneolitice, cum era şi de aşteptat, cele mai pe larg tratate şi mai bine ilustrate sînt culturile Cucuteni şi Gumelniţa, la a căror cunoaştere autorul a contribuit în chip considerabil prin cercetări desfăşurate de-a lungul mai multor decenii. În partea a doua este tratată arta epocii bronzului. După un prim capitol dedicat problemei delimitării cronologice a epocii bronzului, sînt prezentate pe rînd ceramica (cap. II), plastica (cap. III) şi arta metalului (cap. IV). Şi aici se observă preferinţa autorului pentru o cultură cercetată prin săpături proprii (Gîrla Mare — Cîrna). O scurtă notă finală este consacrată manifestărilor artistice de ordin arhitectural, reflectate în descoperirile de la Truşeşti şi Căscioarele.

Lucrarea este însoţită de rezumate scurte în limbile franceză şi engleză şi de o bibliografie generală, conţinind 89 titluri aşezate în ordinea apariţiei. Ilustraţia este de bună calitate, poate mai puţin reuşită în cazul desenelor, uneori uşor schematizate.

Cartea lui Vladimir Dumitrescu reprezintă, pe linia unor preocupări mai vechi, o nouă contribuţie la studiul artei preistorice de pe teritoriul României. Ea are utilitatea deosebită de a face cunoscută această artă unui cerc larg de cititori străini. Trebuie însă făcută şi remarca că din cuprinderea acestei cărţi nu ar fi trebuit să lipsească arta primei epoci a fierului, care se leagă mai mult de arta preistorică, decît de cea a epocii protoistorice, atribuită geto-dacilor.

Mircea Babeş

PAIRAULT FRANÇOISE—HÉLÈNE, *Recherches sur quelques series d'urnes de volterra à representations mythologiques*, Roma (École Française 12), 1972, 301 p.+ 158 pl.

Studiul este consacrat urnelor etrusce din perioada hellenistică, oraşul Volterra fiind considerat centrul principal al cercetării de faţă ; cercetarea desfăşurată în condiţii dificile, atît din pricina lacunelor pe care le prezintă istoria acestei cetăţi, cît şi prin lipsa posibilităţii de a stabili totdeauna cu precizie provenienţa materialului de studiu, cuprins în majoritatea lui în colecţii vechi de două-trei secole. În lipsa unei cronologii sigure, autoarea a trebuit să se bazeze pe rezultatele oferite de comparaţiile stilistice. Nici analizele stilistice nu dau însă integral date certe, pentru că în ciuda modelelor de tradiţie hellenistică, reprezentările de pe urnele etrusce se abat de la sursele de inspiraţie. „Renegarea" acestora nu dovedeşte, nemijlocit, originalitatea etruscă, ci constituie, mai degrabă, rezultatul unui anume mod de execuţie cu contingenţe artizanale.

În cazul urnelor de la Volterra se poate constata că artizanatul local a început să se afirme începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea î.e.n. Epoca de înflorire pentru urnele din Volterra se situează în secolul următor, fără a se putea constata însă o unitate de stil, care să trădeze influenţa impusă de creaţiile unui mare artist.

În ceea ce priveşte modelele greceşti, autoarea deosebeşte „operele de referinţă", (modelul propriu-zis) şi „modelele intermediare" (schiţele de pe aceste modele). În clasificarea încercată de autoare a putut fi determinată o „urnă model". considerată prototipul unei serii.

Nu este exclus ca modelele să fi fost însuşite din Asia Mică de către unele familii etrusce în relaţii cu lumea romană.

În aprecierea de ansamblu asupra calităţii producţiei de urne din Volterra,

se constată la unele grupe de urne un regres artistic, consecință a slăbirii contactului cu modelele grecești. Totuși în „interpretatio etrusca" tradiția pergameniană își găsește un ecou destul de puternic, ca de exmplu în modul de grupare al personajelor, precum și în modul de drapare a vestmintelor.

Lucrarea se încheie cu un catalog al urnelor și cu o bogată ilustrare a acestora.

Suzana Dimitriu

BALDACCI PAOLO și colab. *Recherches sur les amphores romaines*, Roma, (École Française 10), 1972, 256 p.

Volumul cuprinde șapte articole, privitoare la: importurile cisalpine și producția apulică; cercetările din regiunea Apani (Brindisi); amforele de vin campaniene și tarraconese, la Ostia; adnotări la stratigrafia termelor ostiene; noutăți la epigrafia de pe amfore din Monte Testaccio: amforele romane de la Capo Ognina. S-a putut ajunge la o reconstituire de forme.

Întocmirea de grupe a fost posibilă pe baza analizelor de argilă, iar stratigrafia locurilor unde au fost descoperite amforele a ajutat la fixarea cronologiei. Odată cîștigate aceste elemente, s-a putut urmări destul de ușor circulația amforelor romane dintr-o regiune într-alta, rezolvîndu-se astfel problema exporturilor și importurilor diferitelor categorii de mărfuri.

Suzana Dimitriu

I. S. VINOKUR, *Istorija ta kul'tura černjahivs'kih p'emen Dnistro-Dniprovs'kogo mežričča II—V st. n.e.*, Kiev, Naukova Dumka, 1972, 180 p., 56 fig.

Zona de silvostepă dintre Nistru și Nipru se află aproximativ în mijlocul ariei de răspîndire a monumentelor culturii Cerneahov. Această zonă, mai precis bazinul Nistrului mijlociu și al Bugului sudic, precum și Volînia, constituie obiectul studiului monografic publicat de I. S. Vinokur, cercetător experimentat al antichităților cerneahoviene. Spre deosebire de alți arheologi, autorul datează aceste antichități, mai larg, în secolele II—V e.n. iar, pentru mai buna înțelegere a evoluției cultural-istorice a regiunilor amintite, lărgește cadrul tratării pînă în anii de la sfîrșitul erei vechi — începutul erei noastre.

În primul capitol sînt prezentate problemele principale ale culturii Cerneahov, în perspectiva evoluției cercetărilor și a stadiului lor actual. În cap. II, autorul încearcă să schițeze tabloul etnic al regiunilor menționate, în secolele I—VI e.n., pe baza realităților arheologice. El atribuie o grupă de așezări de la Nistrul mijlociu (tipul Kruglik) culturii Zarubinți, pe care o consideră drept cultură slavă timpurie. Este însă de presupus că aceste monumente aparțin, mai curînd, culturii (grupei) Poienești-Lukașevka, care trebuie, dealtfel, să fie atribuită bastarnilor germanici și nu „geto-tracilor", cum crede Vinokur. Sînt puse în evidență și descoperirile care atestă prezența sarmaților în valea Nistrului, în secolele I—II e.n. În problema atribuirii etnice a culturii Cerneahov, cercetătorul ucrainean se alătură celor care presupun că este vorba de o populație eterogenă, incluzînd, între alții, pe „slavii autohtoni" și pe goto-gepizi.

În capitolul III sînt descrise, în special pe baza cercetărilor de teren proprii, răspîndi-

se constată la unele grupe de urne un regres artistic, consecință a slăbirii contactului cu modelele grecești. Totuși în „interpretatio etrusca" tradiția pergameniană își găsește un ecou destul de puternic, ca de exmplu în modul de grupare al personajelor, precum și în modul de drapare a vestmintelor.

Lucrarea se încheie cu un catalog al urnelor și cu o bogată ilustrare a acestora.

Suzana Dimitriu

BALDACCI PAOLO și colab. *Recherches sur les amphores romaines*, Roma, (École Française 10), 1972, 256 p.

Volumul cuprinde șapte articole, privitoare la: importurile cisalpine și producția apulică; cercetările din regiunea Apani (Brindisi); amforele de vin campaniene și tarraconese, la Ostia; adnotări la stratigrafia termelor ostiene; noutăți la epigrafia de pe amfore din Monte Testaccio: amforele romane de la Capo Ognina. S-a putut ajunge la o reconstituire de forme.

Întocmirea de grupe a fost posibilă pe baza analizelor de argilă, iar stratigrafia locurilor unde au fost descoperite amforele a ajutat la fixarea cronologiei. Odată cîștigate aceste elemente, s-a putut urmări destul de ușor circulația amforelor romane dintr-o regiune într-alta, rezolvîndu-se astfel problema exporturilor și importurilor diferitelor categorii de mărfuri.

Suzana Dimitriu

I. S. VINOKUR, *Istorija ta kul'tura černjahivs'kih p'emen Dnistro-Dniprovs'kogo mežriččja II—V st. n.e.*, Kiev, Naukova Dumka, 1972, 180 p., 56 fig.

Zona de silvostepă dintre Nistru și Nipru se află aproximativ în mijlocul ariei de răspîndire a monumentelor culturii Cerneahov. Această zonă, mai precis bazinul Nistrului mijlociu și al Bugului sudic, precum și Volînia, constituie obiectul studiului monografic publicat de I. S. Vinokur, cercetător experimentat al antichităților cerneahoviene. Spre deosebire de alți arheologi, autorul datează aceste antichități, mai larg, în secolele II—V e.n. iar, pentru mai buna înțelegere a evoluției cultural-istorice a regiunilor amintite, lărgește cadrul tratării pînă în anii de la sfîrșitul erei vechi — începutul erei noastre.

În primul capitol sînt prezentate problemele principale ale culturii Cerneahov, în perspectiva evoluției cercetărilor și a stadiului lor actual. În cap. II, autorul încearcă să schițeze tabloul etnic al regiunilor menționate, în secolele I—VI e.n., pe baza realităților arheologice. El atribuie o grupă de așezări de la Nistrul mijlociu (tipul Kruglik) culturii Zarubinți, pe care o consideră drept cultură slavă timpurie. Este însă de presupus că aceste monumente aparțin, mai curînd, culturii (grupei) Poienești-Lukașevka, care trebuie, dealtfel, să fie atribuită bastarnilor germanici și nu „geto-tracilor", cum crede Vinokur. Sînt puse în evidență și descoperirile care atestă prezența sarmaților în valea Nistrului, în secolele I— II e.n. În problema atribuirii etnice a culturii Cerneahov, cercetătorul ucrainean se alătură celor care presupun că este vorba de o populație eterogenă, incluzînd, între alții, pe „slavii autohtoni" și pe goto-gepizi.

În capitolul III sînt descrise, în special pe baza cercetărilor de teren proprii, răspîndi-

se constată la unele grupe de urne un regres artistic, consecință a slăbirii contactului cu modelele grecești. Totuși în „interpretatio etrusca" tradiția pergameniană își găsește un ecou destul de puternic, ca de exmplu în modul de gruptre al personajelor, precum și în modul de drapare a vestmintelor.

Lucrarea se încheie cu un catalog al urnelor și cu o bogată ilustrare a acestora.

Suzana Dimitriu

BALDACCI PAOLO și colab. *Recherches sur les amphores romaines*, Roma, (École Française 10), 1972, 256 p.

Volumul cuprinde șapte articole, privitoare la: importurile cisalpine și producția apulică; cercetările din regiunea Apani (Brindisi); amforele de vin campaniene și tarraconese, la Ostia; adnotări la stratigrafia termelor ostiene; noutăți la epigrafia de pe amfore din Monte Testaccio: amforele romane de la Capo Ognina. S-a putut ajunge la o reconstituire de forme.

Întocmirea de grupe a fost posibilă pe baza analizelor de argilă, iar stratigrafia locurilor unde au fost descoperite amforele a ajutat la fixarea cronologiei. Odată cîștigate aceste elemente, s-a putut urmări destul de ușor circulația amforelor romane dintr-o regiune într-alta, rezolvîndu-se astfel problema exporturilor și importurilor diferitelor categorii de mărfuri.

Suzana Dimitriu

I. S. VINOKUR, *Istorija ta kul'tura černjahivs'kih p'emen Dnistro-Dniprovs'kogo mežriččja II—V st. n.e.*, Kiev, Naukova Dumka, 1972, 180 p., 56 fig.

Zona de silvostepă dintre Nistru și Nipru se află aproximativ în mijlocul ariei de răspîndire a monumentelor culturii Cerneahov. Această zonă, mai precis bazinul Nistrului mijlociu și al Bugului sudic, precum și Volînia, constituie obiectul studiului monografic publicat de I. S. Vinokur, cercetător experimentat al antichităților cerneahoviene. Spre deosebire de alți arheologi, autorul datează aceste antichități, mai larg, în secolele II—V e.n. iar, pentru mai buna înțelegere a evoluției cultural-istorice a regiunilor amintite, lărgește cadrul tratării pînă în anii de la sfîrșitul erei vechi — începutul erei noastre.

În primul capitol sînt prezentate problemele principale ale culturii Cerneahov, în perspectiva evoluției cercetărilor și a stadiului lor actual. În cap. II, autorul încearcă să schițeze tabloul etnic al regiunilor menționate, în secolele I—VI e.n., pe baza realităților arheologice. El atribuie o grupă de așezări de la Nistrul mijlociu (tipul Kruglik) culturii Zarubinți, pe care o consideră drept cultură slavă timpurie. Este însă de presupus că aceste monumente aparțin, mai curînd, culturii (grupei) Poienești-Lukașevka, care trebuie, dealtfel, să fie atribuită bastarnilor germanici și nu „geto-tracilor", cum crede Vinokur. Sînt puse în evidență și descoperirile care atestă prezența sarmaților în valea Nistrului, în secolele I— II e.n. În problema atribuirii etnice a culturii Cerneahov, cercetătorul ucrainean se alătură celor care presupun că este vorba de o populație eterogenă, incluzînd, între alții, pe „slavii autohtoni" și pe goto-gepizi.

În capitolul III sînt descrise, în special pe baza cercetărilor de teren proprii, răspîndi-

rea, poziţia şi forma aşezărilor, tipurile de locuinţe, diferitele materiale arheologice cerneahoviene ilustrînd ocupaţiile (agricultura, meşteşugurile, comerţul), precum şi modul de viaţă, portul etc. În cap. IV sînt puse în evidenţă acele descoperiri care reflectă progresele cele mai notabile realizate de cerneahovieni în domeniul culturii materiale şi spirituale. Este, apoi, analizată religia, de asemenea pe baza descoperirilor arheologice, nainte de toate a idolilor de piatră antropomorfi (apăruţi uneori în cadrul unor sanctuare primitive) şi a necropolelor (cap. V). În ultimul capitol se fac consideraţii privind rolul triburilor cerneahoviene (în primul rînd slave, după Vinokur) în istoria Europei.

Lucrarea este însoţită de un repertoriu al aşezărilor şi necropolelor cercetate de autor, precum şi de o vastă bibliografie, conţinînd 390 titluri.

Mircea Babeş

RUSANOVA, I.P., *Slavianskie drevnosti VI—IX v.v. meždu Dneprom i zapadnîm Bugom* (*Antichităţi slave din sec. VI—IX între Nipru şi Bugul apusean*) Arheologjia S.S.S.R. (Svod arheologičeskih istočnikov), fascicola E 1—25, Moscova, 1973, 100 p. (inclusiv 47 pl.).

Primul capitol este rezervat ceramicii de tip Korceag (Praga) iar cel de-al doilea capitol e rezervat ceramicii de tip Luka-Raikoveţkaia. Sînt dezbătute apoi cîteva probleme legate de ceramica lucrată la roată. Autoarea prezintă caracteristicile aşezărilor şi locuinţelor din zona respectivă, ritul şi ritualul de înmormîntare. Studiul este însoţit de un repertoriu al aşezărilor.

Petre Diaconu

Problemy arheologii i drevnei istorii Ugrov (*Probleme ale arheologiei şi istoriei vechi a ugrilor*), sub redacţia lui A.P. Smirnov, V.N. Cerneţov şi I.F. Erdéliy, Moscova, 1972, 312 p. rez. în l. engleză.

Cartea cuprinde o serie de articole extrem de importante pentru înţelegerea genezei culturii materiale a maghiarilor. Pentru edificare vom cita numai cîteva contribuţii: A. P. Moghilnikov, *Despre problema culturii de tip Sargatka*; I. Fodor, *Despre problema înmormîntării cu cai la vechii unguri*; A. A. Moskalenko, *Relaţiile slavo-maghiare în sec. IX şi aşezările vechi ruseşti de pe Donul mijlociu şi superior*, V. F. Hening, *Regiunea Uralului de sud în sec. III—VII*; A. Bartha, *Sursele culturii maghiare din sec. X*; E. A. Khalikova, *Ritul funerar din cimitirul de la Tankeevka şi paralelele sale maghiare* etc.

Petre Diaconu

Iugovostočnaja, *Evropa v sredine veka* (Europa de sud-est în veacurile de mijloc), Chişinău, 1972, 376 p.

Din culegerea de articole vom reţine următoarele: I. A. Rafalovici, *Moldova şi căile aşezării slavilor în Europa de sud-est*; V. D. Koroliuk, *Despre aşa numita zonă de „contact" din sud-estul Europei şi Europa centrală în perioada feudală timpurie*; L.

rea, poziţia şi forma aşezărilor, tipurile de locuinţe, diferitele materiale arheologice cerneahoviene ilustrînd ocupaţiile (agricultura, meşteşugurile, comerţul), precum şi modul de viaţă, portul etc. În cap. IV sînt puse în evidenţă acele descoperiri care reflectă progresele cele mai notabile realizate de cerneahovieni în domeniul culturii materiale şi spirituale. Este, apoi, analizată religia, de asemenea pe baza descoperirilor arheologice, nainte de toate a idolilor de piatră antropomorfi (apăruţi uneori în cadrul unor sanctuare primitive) şi a necropolelor (cap. V). În ultimul capitol se fac consideraţii privind rolul triburilor cerneahoviene (în primul rînd slave, după Vinokur) în istoria Europei.

Lucrarea este însoţită de un repertoriu al aşezărilor şi necropolelor cercetate de autor, precum şi de o vastă bibliografie, conţinînd 390 titluri.

Mircea Babeş

RUSANOVA, I.P., *Slavianskie drevnosti VI—IX v.v. meždu Dneprom i zapadnîm Bugom* (*Antichităţi slave din sec. VI—IX între Nipru şi Bugul apusean*) Arheologjia S.S.S.R. (Svod arheologičeskih istočnikov), fascicola E 1—25, Moscova, 1973, 100 p. (inclusiv 47 pl.).

Primul capitol este rezervat ceramicii de tip Korceag (Praga) iar cel de-al doilea capitol e rezervat ceramicii de tip Luka-Raikoveţkaia. Sînt dezbătute apoi cîteva probleme legate de ceramica lucrată la roată.

Autoarea prezintă caracteristicile aşezărilor şi locuinţelor din zona respectivă, ritul şi ritualul de înmormîntare. Studiul este însoţit de un repertoriu al aşezărilor.

Petre Diaconu

Problemy arheologii i drevnei istorii Ugrov (*Probleme ale arheologiei şi istoriei vechi a ugrilor*), sub redacţia lui A.P. Smirnov, V.N. Cerneţov şi I.F. Erdéliy, Moscova, 1972, 312 p. rez. în l. engleză.

Cartea cuprinde o serie de articole extrem de importante pentru înţelegerea genezei culturii materiale a maghiarilor. Pentru edificare vom cita numai cîteva contribuţii: A. P. Moghilnikov, *Despre problema culturii de tip Sargatka*; I. Fodor, *Despre problema înmormîntării cu cai la vechii unguri*; A. A. Moskalenko, *Relaţiile slavo-maghiare în sec. IX şi aşezările vechi ruseşti de pe Donul mijlociu şi superior*, V. F. Hening, *Regiunea Uralului de sud în sec. III—VII*; A. Bartha, *Sursele culturii maghiare din sec. X*; E. A. Khalikova, *Ritul funerar din cimitirul de la Tankeevka şi paralelele sale maghiare* etc.

Petre Diaconu

Iugovostočnaja, *Evropa v sredine veka* (Europa de sud-est în veacurile de mijloc), Chişinău, 1972, 376 p.

Din culegerea de articole vom reţine următoarele: I. A. Rafalovici, *Moldova şi căile aşezării slavilor în Europa de sud-est*; V. D. Koroliuk, *Despre aşa numita zonă de „contact" din sud-estul Europei şi Europa centrală în perioada feudală timpurie*; L.

rea, poziţia şi forma aşezărilor, tipurile de locuinţe, diferitele materiale arheologice cerneahoviene ilustrînd ocupaţiile (agricultura, meşteşugurile, comerţul), precum şi modul de viaţă, portul etc. În cap. IV sînt puse în evidenţă acele descoperiri care reflectă progresele cele mai notabile realizate de cerneahovieni în domeniul culturii materiale şi spirituale. Este, apoi, analizată religia, de asemenea pe baza descoperirilor arheologice, nainte de toate a idolilor de piatră antropomorfi (apăruţi uneori în cadrul unor sanctuare primitive) şi a necropolelor (cap. V). În ultimul capitol se fac consideraţii privind rolul triburilor cerneahoviene (în primul rînd slave, după Vinokur) în istoria Europei.

Lucrarea este însoţită de un repertoriu al aşezărilor şi necropolelor cercetate de autor, precum şi de o vastă bibliografie, conţinînd 390 titluri.

Mircea Babeş

RUSANOVA, I.P., *Slavianskie drevnosti VI—IX v.v. meždu Dneprom i zapadnîm Bugom* (*Antichităţi slave din sec. VI—IX între Nipru şi Bugul apusean*) Arheologjia S.S.S.R. (Svod arheologičeskih istočnikov), fascicola E 1—25, Moscova, 1973, 100 p. (inclusiv 47 pl.).

Primul capitol este rezervat ceramicii de tip Korceag (Praga) iar cel de-al doilea capitol e rezervat ceramicii de tip Luka-Raikoveţkaia. Sînt dezbătute apoi cîteva probleme legate de ceramica lucrată la roată.

Autoarea prezintă caracteristicile aşezărilor şi locuinţelor din zona respectivă, ritul şi ritualul de înmormîntare. Studiul este însoţit de un repertoriu al aşezărilor.

Petre Diaconu

Problemy arheologii i drevnei istorii Ugrov (*Probleme ale arheologiei şi istoriei vechi a ugrilor*), sub redacţia lui A.P. Smirnov, V.N. Cerneţov şi I.F. Erdéliy, Moscova, 1972, 312 p. rez. în l. engleză.

Cartea cuprinde o serie de articole extrem de importante pentru înţelegerea genezei culturii materiale a maghiarilor. Pentru edificare vom cita numai cîteva contribuţii: A. P. Moghilnikov, *Despre problema culturii de tip Sargatka*; I. Fodor, *Despre problema înmormîntării cu cai la vechii unguri*; A. A. Moskalenko, *Relaţiile slavo-maghiare în sec. IX şi aşezările vechi ruseşti de pe Donul mijlociu şi superior*, V. F. Hening, *Regiunea Uralului de sud în sec. III—VII*; A. Bartha, *Sursele culturii maghiare din sec. X*; E. A. Khalikova, *Ritul funerar din cimitirul de la Tankeevka şi paralelele sale maghiare* etc.

Petre Diaconu

Iugovostočnaja, *Evropa v sredine veka* (Europa de sud-est în veacurile de mijloc), Chişinău, 1972, 376 p.

Din culegerea de articole vom reţine următoarele: I. A. Rafalovici, *Moldova şi căile aşezării slavilor în Europa de sud-est*; V. D. Koroliuk, *Despre aşa numita zonă de „contact" din sud-estul Europei şi Europa centrală în perioada feudală timpurie*; L.

L. Polevoi, *Ipotezele de bază ale originii populațiilor romane răsăritene din teritoriile carpato-dunărene (istoriografia feudală și burgheză din sec. XVII — prima jumătate a sec. XX)*. G.G. Litavrin, *Vlahii în izvoarele bizantine (sec. X—XIII)*; V. D. Koroliuk, *Slavi, vlahi, romanici și pastores romanorum în Cronica anonimă maghiară*; I. G. Hîncu, *Despre așezarea tiverților și a ulicilor în regiunea Nistrului*; P. F. Parasca, *Hoarda de aur și formarea statului feudal moldovean*.

Petre Diaconu

Părvi kongres na bălgarskoto istoričesko družestvo (Primul congres al societății istorice bulgare) 27—30 ianuarie 1970, Sofia, 1972, 704 p

Pe arheologi îi interesează următoarele comunicări publicate în acest tom: H. Danov, *Dezvoltarea istorică a populațiilor vechi trace în mileniul I î.e.n.*; Vladimir Gheorghiev, *Probleme ale limbii trace*; Iosif Șopov, *Noi descoperiri paleolitice timpurii în Deliorman*; H. Botușarov, *Urme ale activității omului paleolitic în Rodope*; Gh. I. Gheorghiev, *Studiu asupra culturii neolitice din Cîmpia Pirdop-Zlatișko*; Goranka Tončeva, *Cronologia așezărilor lacustre de lîngă Varna*; Al. Fol, *Structura demografică și socială a Thraciei vechi (mileniul I î.e.n.)*: Maria Čičikova, *Dezvoltarea sătească în Thracia în mileniul I î.e.n. (după datele arheologice)*; T. Dremsizova-Nelcinova, *Despre problema așezărilor geților*; Kiril Juglev, *Relațiile economice ale ținuturilor bulgărești cu celelalte regiuni balcanice în antichitate*; Margarita Tačeva-Hitova, *Legături economice și culturale între orașele vest-pontice și „Răsăritul clasic" (sec. V—I î.e.n.)*; T. Ivanov, *Problemele dezvoltării culturii materiale și a artei în orașele romane din Bulgaria (sec. I—IV)*: D. Nikolov, *Relațiile rurale în Thracia Romană*: Velizar Velkov, *Cîteva probleme privind situația etnică în ținuturile tracice în sec. V—VI*; St. Vaklinov, *Cultura slavă în Bulgaria și moștenirea bizantină*; Jivka Văjarova, *Populația bulgărească în epoca medievală în lumina datelor arheologice (sec. VI—XI)*: Athanas Milcev, *Formarea culturii vechi bulgărești*; Sonia Gheorghieva, *Orașele în timpul celui de-al doilea stat bulgar*.

Parcurgînd aceste titluri cercetătorul român trebuie să rețină atenția pe care o acordă specialiștii bulgari fenomenului trac și importanța acestuia pentru înțelegerea istoriei ținuturilor de la sud de Dunăre.

Petre Diaconu

ČANGOVA, IORDANKA, *Srednovekovnoto selișce nad trakyskia grad Sevtopoles XI—XIV vek*. [Așezarea medievală de deasupra orașului tracic Seuthopoles (sec. XI—XIV)], Sofia, 1972, 150 p.102 fig. (rez. în limba franceză).

Săpăturile efectuate între 1950 și 1954 pe locul actualului lac de acumulare G. Dimitrov, de pe cursul rîului Tundja, au scos la iveală — în afară de ruinele aparținînd vechiului oraș tracic — numeroase resturi de viețuire databile în secolele XI–XIV.

Numele așezării medievale nu este menționat de nici un izvor literar.

Au fost dezvelite cîteva locuințe și o bună parte a gropilor menajere.

În interiorul așezării s-au descoperit bogate elemente de cultură materială care

rea, poziţia şi forma aşezărilor, tipurile de locuinţe, diferitele materiale arheologice cerneahoviene ilustrînd ocupaţiile (agricultura, meşteşugurile, comerţul), precum şi modul de viaţă, portul etc. În cap. IV sînt puse în evidenţă acele descoperiri care reflectă progresele cele mai notabile realizate de cerneahovieni în domeniul culturii materiale şi spirituale. Este, apoi, analizată religia, de asemenea pe baza descoperirilor arheologice, nainte de toate a idolilor de piatră antropomorfi (apăruţi uneori în cadrul unor sanctuare primitive) şi a necropolelor (cap. V). În ultimul capitol se fac consideraţii privind rolul triburilor cerneahoviene (în primul rînd slave, după Vinokur) în istoria Europei.

Lucrarea este însoţită de un repertoriu al aşezărilor şi necropolelor cercetate de autor, precum şi de o vastă bibliografie, conţinînd 390 titluri.

Mircea Babeş

RUSANOVA, I.P., *Slavianskie drevnosti VI—IX v.v. meždu Dneprom i zapadnîm Bugom* (*Antichităţi slave din sec. VI—IX între Nipru şi Bugul apusean*) Arheologjia S.S.S.R. (Svod arheologičeskih istočnikov), fascicola E 1—25, Moscova, 1973, 100 p. (inclusiv 47 pl.).

Primul capitol este rezervat ceramicii de tip Korceag (Praga) iar cel de-al doilea capitol e rezervat ceramicii de tip Luka-Raikoveţkaia. Sînt dezbătute apoi cîteva probleme legate de ceramica lucrată la roată.

Autoarea prezintă caracteristicile aşezărilor şi locuinţelor din zona respectivă, ritul şi ritualul de înmormîntare. Studiul este însoţit de un repertoriu al aşezărilor.

Petre Diaconu

Problemy arheologii i drevnei istorii Ugrov (*Probleme ale arheologiei şi istoriei vechi a ugrilor*), sub redacţia lui A.P. Smirnov, V.N. Cerneţov şi I.F. Erdéliy, Moscova, 1972, 312 p. rez. în l. engleză.

Cartea cuprinde o serie de articole extrem de importante pentru înţelegerea genezei culturii materiale a maghiarilor. Pentru edificare vom cita numai cîteva contribuţii: A. P. Moghilnikov, *Despre problema culturii de tip Sargatka*; I. Fodor, *Despre problema înmormîntării cu cai la vechii unguri*; A. A. Moskalenko, *Relaţiile slavo-maghiare în sec. IX şi aşezările vechi ruseşti de pe Donul mijlociu şi superior*, V. F. Hening, *Regiunea Uralului de sud în sec. III—VII*; A. Bartha, *Sursele culturii maghiare din sec. X*; E. A. Khalikova, *Ritul funerar din cimitirul de la Tankeevka şi paralelele sale maghiare* etc.

Petre Diaconu

Iugovostočnaja, *Evropa v sredine veka* (Europa de sud-est în veacurile de mijloc), Chişinău, 1972, 376 p.

Din culegerea de articole vom reţine următoarele: I. A. Rafalovici, *Moldova şi căile aşezării slavilor în Europa de sud-est*; V. D. Koroliuk, *Despre aşa numita zonă de „contact" din sud-estul Europei şi Europa centrală în perioada feudală timpurie*; L.

L. Polevoi, *Ipotezele de bază ale originii populaţiilor romane răsăritene din teritoriile carpato-dunărene* (*istoriografia feudală şi burgheză din sec. XVII — prima jumătate a sec. XX*). G.G. Litavrin, *Vlahii în izvoarele bizantine* (*sec. X—XIII*); V. D. Koroliuk, *Slavi, vlahi, romanici şi pastores romanorum în Cronica anonimă maghiară*; I. G. Hîncu, *Despre aşezarea tiverţilor şi a ulicilor în regiunea Nistrului*; P. F. Parasca, *Hoarda de aur şi formarea statului feudal moldovean.*

Petre Diaconu

Părvi kongres na bălgarskoto istoričesko družestvo (*Primul congres al societăţii istorice bulgare*) 27—30 ianuarie 1970, Sofia, 1972, 704 p

Pe arheologi îi interesează următoarele comunicări publicate în acest tom: H. Danov, *Dezvoltarea istorică a populaţiilor vechi trace în mileniul I î.e.n.*; Vladimir Gheorghiev, *Probleme ale limbii trace*; Iosif Şopov, *Noi descoperiri paleolitice timpurii în Deliorman*; H. Botuşarov, *Urme ale activităţii omului paleolitic în Rodope*; Gh. I. Gheorghiev, *Studiu asupra culturii neolitice din Cîmpia Pirdop-Zlatişko*; Goranka Tončeva, *Cronologia aşezărilor lacustre de lîngă Varna*; Al. Fol, *Structura demografică şi socială a Thraciei vechi* (*mileniul I î.e.n.*): Maria Čičikova, *Dezvoltarea sătească în Thracia în mileniul I î.e.n.* (*după datele arheologice*); Ţ. Dremsizova-Nelcinova, *Despre problema aşezărilor geţilor*; Kiril Juglev, *Relaţiile economice ale ţinuturilor bulgăreşti cu celelalte regiuni balcanice în antichitate*; Margarita Tačeva-Hitova, *Legături economice şi culturale între oraşele vest-pontice şi „Răsăritul clasic"* (*sec. V—I î.e.n.*); T. Ivanov, *Problemele dezvoltării culturii materiale şi a artei în oraşele romane din Bulgaria* (*sec. I—IV*); D. Nikolov, *Relaţiile rurale în Thracia Romană*; Velizar Velkov, *Cîteva probleme privind situaţia etnică în ţinuturile tracice în sec. V—VI*; St. Vaklinov, *Cultura slavă în Bulgaria şi moştenirea bizantină*; Jivka Văjarova, *Populaţia bulgărească în epoca medievală în lumina datelor arheologice* (*sec. VI—XI*); Athanas Milcev, *Formarea culturii vechi bulgăreşti*; Sonia Gheorghieva, *Oraşele în timpul celui de-al doilea stat bulgar.*

Parcurgînd aceste titluri cercetătorul român trebuie să reţină atenţia pe care o acordă specialiştii bulgari fenomenului trac şi importanţa acestuia pentru înţelegerea istoriei ţinuturilor de la sud de Dunăre.

Petre Diaconu

ČANGOVA, IORDANKA, *Srednovekovnoto selişce nad trakyskia grad Sevtopoles XI—XIV vek.* [Aşezarea medievală de deasupra oraşului tracic Seuthopoles (sec. XI—XIV)], Sofia, 1972, 150 p.102 fig. (rez. în limba franceză).

Săpăturile efectuate între 1950 şi 1954 pe locul actualului lac de acumulare G. Dimitrov, de pe cursul rîului Tundja, au scos la iveală — în afară de ruinele aparţinînd vechiului oraş tracic — numeroase resturi de vieţuire databile în secolele XI–XIV.

Numele aşezării medievale nu este menţionat de nici un izvor literar.

Au fost dezvelite cîteva locuinţe şi o bună parte a gropilor menajere.

În interiorul aşezării s-au descoperit bogate elemente de cultură materială care